

**İŞGAL DÖNEMİNDE (1918-1923)
İSTANBUL'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ**

Leyla DAŞTAN

**Yüksek Lisans Tezi
Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Betül ASLAN
2015
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

İŞGAL DÖNEMİNDE (1918-1923) İSTANBUL'DA EĞİTİM
FAALİYETLERİ

(Education Activities in Occupation Period 1918-1923 in Istanbul)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

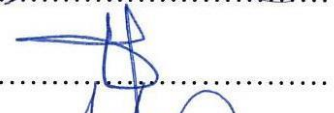
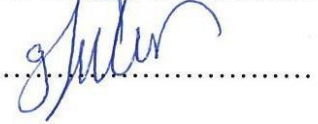
Leyla DAŞTAN

Danışman: Prof. Dr. Betül ASLAN

ERZURUM
Temmuz, 2015

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Betül ASLAN'ın danışmanlığında, Leyla DAŞTAN tarafından hazırlanan "İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri" başlıklı çalışma 02 / .07 / 2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından. Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Betül ASLAN İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÖLDENİZ İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gökhan SAYLAN İmza:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.. / .. / ..

09 Temmuz 2015

Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul’da Eğitim Faaliyetleri” başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

07. / 07. / 2015

Leyla DAŞTAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞGAL DÖNEMİNDE (1918-1923) İSTANBUL'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ

Leyla DAŞTAN

2015, 259 sayfa

Fethedildiği ilk andan itibaren Osmanlı Devleti'ne payitahtlık yapan İstanbul'un Osmanlı tarihindeki yeri ve önemi oldukça büyüktür. Bu nedenle İstanbul'un İşgali de aynı derecede Osmanlı tarihinde ve tarihe tanıklık eden dönemin insanların yaşamlarında travmatik etkilere yol açan meşum bir olay olarak hafızalara kazınmıştır. Şüphesiz söz konusu işgal Osmanlı'nın iki yüz yıl süren çöküş döneminde yaşadığı ilk toprak işgali yahut toprak kaybı değildir. Ancak ilk kez çöküşe dair emareler bu kadar net hissedilir hale gelmiş, sonrasında ne olacağı sorusu bu denli açık ve sıkça dile getirilir olmuştur. İşgal İstanbul'unun işgal kaynaklı sorunları, azımsanmayacak ölçüde fazla olup, bundan en fazla etkilenen kamu hizmetinin eğitim olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, hem İstanbul'un işgal döneminde eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilir bir faaliyet olup olmadığı, hem de bu faaliyetlerin işgal sonrasına dair çözüm önerileri içerip içermediği sorusu, çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Araştırma için tarihsel araştırmalarda sıkça başvurulan betimsel araştırma modellerinden tarama modeli esas alınmış olup, bu amaçla dönemin eğitim faaliyetlerine ilişkin alan çalışmaları, arşiv belgeleri, TBMM zabıtları, gazeteler, dergiler, hatıratlar ve romanlar incelenmiştir. Bunlardan elde edilen verilerin içerik çözümlemeleri yapılarak karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve yorumlanmıştır. İşgal dönemindeki eğitim faaliyetlerinde işgal kaynaklı değişikliklerin tespiti için, işgal öncesindeki eğitim faaliyetleri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Diğer taraftan İşgal güçlerinin eğitime dair yaklaşımlarını ve dayatmalarını ortaya koymak adına, Sevr Anlaşmasının ilgili bölümleri de incelenmiştir. TBMM'nin açılışından itibaren İstanbul Maarif Nezareti'nin yanında Ankara Maarif Vekâleti'nin de eğitimde etkinliği söz konusu olduğundan, Maarif Vekâleti'nin de bu dönemdeki faaliyetleri ayrıca ele alınmış ve elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır.

Araştırma sonucunda; işgalin, siyasi yansımalarının ötesinde yarattığı sosyal travma ile eğitimi fazlasıyla olumsuz etkilediği, çoğu zaman sekteye uğrattığı, okulların işgal edilerek uzun süre amacı dışında kullanıldığı, öğretmen maaşlarının aylarca ödenmediği, işgali iliklerine kadar hissedilen öğrencilerin bu ağır yükü taşımaktan kimi zaman yorulup isyan ettikleri, tüm bunlar yaşanırken Osmanlı Maarif Nezareti'nin ise; İşgal Devletlerinin etkisi altında, söz konusu sorunlara çözüm üretmekten uzak politikalar takip ettiği görülmüştür. Bununla birlikte elde edilen veriler ışığında, İstanbul'daki eğitim camiasının genel itibarıyla Anadolu'da başlayan direniş hareketini desteklediği ve buna yönelik propaganda ve eğitici faaliyetlerin ön saflarında yer aldıklarını söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, İşgal, Maarif

ABSTRACT

EDUCATION ACTIVITIES IN OCCUPATION PERIOD (1918-1923) IN İSTANBUL

Leyla DAŞTAN

2015, 259 Pages

İstanbul has a big importance in Ottoman History since which was capital city of Ottoman Empire. It was occupied. So, Equally occupation of İstanbul has left a trace as a sinister event which has traumatic effects on Ottoman Empire and the people who testified history. No doubt, being talked about occupation is not the first land lost or land occupation in the Ottoman's collapse period lasted two hundred years. But, firstly becomes perceivable so clearly and it clues about collapse. Is questioned Constantly and clearly what will happen then. Occupation rooted problems of Occupied İstanbul are in a great deal which can't be underestimated, it is seen that education institution has been affected mostly. Thereby, both the education activities are sustainable or not in the period of occupation of İstanbul and these education activities include solution offer about after occupation or not is the start point of this work. For this study it is based on scanning model one of the descriptive research model which is applied frequently in history researches study. For this reason, studies about education activities of that period, archive documents, TBMM records, newspapers journals, recollections, novels are analyzed. Data which is collected from those is approached comparatively and interpreted by making content analysis. To determine the occupation rooted changes in education activities in occupation period education activities before occupation period are discussed under another title. Some related parts of Sevres pact are examined in the half of revealing approaches and insistings of occupation forces about system of education. Activities of system of education ministry are discussed and results are shared as Ankara education ministry was active in education near İstanbul. Education ministry since opening of Turkish Grand National assembly. As a result of, research it is seen that occupation effected negatively education while social trauma beyond politik reflections, interrupted education mostly, schools were used aimlessly a long time by occupying, teacher salaries weren't paid students who felt occupation heavily rebelled againsts for that burden, Ottoman Education Ministry followed politics instead of producing solutions for existing problems under the affects of occupation countries. Besides, with the data gathered, it is possible to say that the education community in İstanbul support the resistance movement generally and play the first role in propaganda and education facilities in accordance with this moving.

Key Words: Education, Occupation, Education Ministry.

ÖNSÖZ

İstanbul fethiyle de, işgaliyle de Osmanlı Tarihinde büyük değişim ve dönüşümler başlatan bir şehirdir. Fethi ile Osmanlı Devleti'nde yükselişi başlatan, zirve yolculuğunda başkent olarak ön safta hizmet eden İstanbul, işgali ile de ilk etapta kurtuluş ümitlerini tüketen, sonrasında ise bağımsızlık mücadelesine yetişmiş kadrolarıyla büyük destekler veren öncü bir konumda olmuştur. İstanbul, işgal edildiği dönemde yaşamın her alanında, işgal güçlerinin bilinçli ve planlı baskısına maruz kalmış, İstanbul halkı bu baskıyı en ağır şekilde yaşamıştır. İstanbul'daki Eğitim Faaliyetleri'nin söz konusu bu baskılardan hangi ölçülerde etkilendiği sorusu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Tarih boyunca dünyanın pek çok bölgesinde, işgal başta olmak üzere yaşanan her kriz anında ortaya çıkan mekânsal sorunların giderilmesinde okullar doğal çözüm alanı olarak kullanılmış ve bu sırada sekteye uğrayan eğitim faaliyetleri çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Bir yandan modern eğitimin geldiği noktada her geçen gün önemini daha da arttıran yaşam boyu eğitime ilişkin felsefi söylemler ve pratik uygulamalar ortadayken, ülkemizde yakın geçmişte yaşanan depremler ve şu günlerde şahidi olduğumuz Suriyeli göçmenler sorununda barınma ihtiyacının giderilmesinde ilk adres yine okullar olmakta, bu süreçte kesintiye uğrayan eğitim faaliyetleri ise neredeyse hiç bahse konu edilmemektedir. Geline bu noktada işgal günlerinde olduğu gibi günümüzde de, yaşanan ve yaşanması muhtemel kriz anlarında eğitimi sekteye uğratmaksızın ortaya konulacak çözüm modellerinin olmadığı ve krize uygun bir eğitim programlanmasına sahip olunmadığı ortadadır. Bu çalışma, her alanda olduğu gibi krizlerin çözümünde de eğitimin önemini hatırlatmak, eğitimin kriz durumlarında ilk gözden çıkarılacak değil, aksine ilk öncelik verilmesi gereken alan olduğunu hatırlatma amacını gütmektedir.

Çalışmanın hazırlanmasında, Tarih araştırmalarında sıkça başvuru alan Betimsel araştırma modellerinden olan Tarama modeli kullanılarak verilere ulaşılmaya çalışılmış, elde edilen veriler içerik çözümlemeleri yapılmak suretiyle değerlendirmeye tabii tutulmuş ve nihayetinde elde edilen sonuçlar raporlaştırılıp sunulmuştur. Bu amaçla dönemin eğitim faaliyetlerine ilişkin; alan çalışmaları, arşiv belgeleri, TBMM zabıtları, gazeteler, dergiler, hatıratlar ve romanlar incelenmiştir. Döneme ait Maarif belgelerine ulaşabilmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivine yaptığımız ziyaret, arşivin yeni binaya taşındığı döneme denk gelmiştir. Tüm belgelerin taşınması tamamlanmadığından, bir

kısım belgenin özetlerini içeren veriler kullanılmıştır. Ulaşılabilen belgelerin çokluğu ve ilgili belgelerin Osmanlıcadan çevirilerinin uzun zaman alması bu çalışmada karşılaşılan başlıca güçlük ve handikaplardandır.

Çalışmanın bu noktaya gelmesinde, sabırlı ve anlayışlı yönlendirmeleriyle değerli katkılar sunmuş olan hocam ve danışmanım Prof. Dr. Betül Aslan'a teşekkürü bir borç bilirim. Yaptığı realist eleştirileri ile beni daha çok çalışmaya ve gayrete sevk eden ağabeyim Prof. Dr. Abdullah Yılmaz'a, kaynaklara ulaşma ve bilişim konularında sabır ve içtenlikle yardımına koşan değerli meslektaşım Ali Eren Kahraman'a, ilerlemiş yaşına ve hastalıklarına inat Osmanlıca belgelerin ve gazetelerin okunmasında bana yol gösteren hocam Hacı Mehmet Daştan'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yıllar sonra bu çalışma ile bir adım daha yaklaştığım hayallerime ulaşma yolculuğumda gösterdikleri anlayış ve sabır için başta eşim İbrahim Daştan olmak üzere sevgili çocuklarıma ve aileme ise hayatım boyunca minnettar kalacağımı belirtmek isterim.

Erzurum-2015

Leyla DAŞTAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSESİ.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	4
1.2. Amaç	5
1.3. Önem	5
1.4. Sınırlılıklar	5
1.5. Tanımlar	6

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	8
2.1. Çalışılan Konu ile İlgili Kuramsal Çerçeve	8
2.1.1. İstanbul'un Osmanlı Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi	8
2.2. Çalışılan Konu ile İlgili Yapılan Araştırmalar	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM.....	18
3.1. Araştırma Modeli	18
3.2. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması	18
3.3. Verilerin Analizi.....	19

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İŞGAL DÖNEMİNDE (1918-1923) İSTANBUL'DA EĞİTİM	
 FAALİYETLERİ(BULGULAR VE YORUM)	21
4.1. İşgal Öncesi İstanbul Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış.....	21
4.2. İşgal Öncesinde İstanbul'da Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri	33

4.2.1. Okulların Durumu.....	34
4.2.1.1. İlköğretim	34
4.2.1.2. Orta öğretim.....	39
4.2.1.3. Yükseköğretim (Darülfünun).....	42
4.2.2. Öğretmenlerin Durumu.....	47
4.2.3. Öğrencilerin Durumu.....	52
4.2.4. Azınlıkların ve Yabancıların Eğitimi.....	57
4.2.4.1. Rum okulları	63
4.2.4.2. Ermeni okulları	64
4.2.4.3. Yahudi okulları	66
4.2.4.4. Yabancı okullar.....	68
4.3. İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul'da Eğitim	72
4.3.1. 1918-1922 Dönemi Siyasi, Askeri, Sosyal Gelişmeler ve Eğitime	
Yansımaları	72
4.3.1.1. İşgale götüren süreç	73
4.3.1.2. Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'un fiili işgali.....	75
4.3.1.3. 16 Mart 1920 İstanbul'un itilaf devletlerince resmen işgali.....	82
4.3.1.4. Sevr antlaşması ve eğitimle ilgili düzenlemeler	86
4.3.2. İstanbul'un İşgali'nin Toplumsal Yaşama Etkileri.....	92
4.3.2.1. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'daki uygulamaları karşısında Türklerin	
durumu	92
4.3.2.2. İşgal karşısında gayrimüslimlerin tutumu	96
4.3.3. İşgal Sürecinde İstanbul Halkını Etkileyen Önemli Sorunlar.....	102
4.3.3.1. Rus göçmenler sorunu	102
4.3.3.2. İstanbul yangınları	108
4.3.3.3. Bulaşıcı hastalıklar	110
4.4. İşgal Döneminde İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri	114
4.4.1. Okulların Durumu.....	115
4.4.1.1. Azınlık ve yabancı okulların durumu	119
4.4.2. Öğretmenlerin Durumu.....	123
4.4.2.1. İstanbul ilkokul öğretmenlerinin grevi	127
4.4.2.2. İşgallere karşı düzenlenen protesto ve mitinglerde öğretmenler	135
4.4.3. Öğrencilerin Durumu.....	139
4.4.3.1. İşgallere karşı protesto ve mitinglerde öğrenciler	142

4.4.3.2. Darülfünun grevive darülfünun'daki diğer öğrenci faaliyetleri.....	150
4.4.3.3. Darülfünun öğrencilerinin M.Kemal'e fahri doktora unvanını vermeleri.....	163
4.4.4. Maarif Nezareti'nin Tutumu.....	167
4.5. Mudanya Mütarekesi Sonrası Siyasi Gelişmeler ve Eğitime Yansımaları	178
4.5.1. Mudanya Mütarekesinde İstanbul ve Doğu Trakya'nın Durumu.....	180
4.5.2. Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı Teslim İçin Görevlendirilmesi ve İstanbul'a Gelişi	182
4.5.2.1. Refet Paşa'nın İstanbul'da karşılanması ve eğitim camiasının tutumu ..	183
4.5.2.2. Refet Paşa'nın karşılanmasına azınlıkların tepkisi	187
4.5.3. TBMM'ye bağlanma sürecinde İstanbul'da Eğitim	189
4.5.3.1. Maarif Vekâleti'nin kuruluşu	190
4.5.3.2. Saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti'nin istifası	196
4.5.3.3. İstanbul Maarif Teşkilatı'nın Maarif Vekâleti'ne bağlanması	206

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	218
5.1. Sonuçlar	218
5.2. Öneriler	220
KAYNAKÇA	223
EKLER.....	232
EK 1. Görseller	232
EK 2. İstanbul'un şekli idaresinin vilayete dönüştürüleceğine dair Vakıf Gazetesi	238
EK 3. Beyoğlu'ndaki üç okula, hastane olarak kullanılmak üzere Fransızlar tarafından el konulduğu.....	239
EK 4. Akşam gazetesinin "Tahsile Muhtaç Çocuklarımız" başlıklı haberidir	240
EK 5. İstanbul'daki Harbiye Nezareti binasının Maarif Vekâletine devri hakkındaBolu Mebusu Halim Rıfkı Bey'in tavrı. 13.09.1339, Ankara..	241
EK 6. Darülfünun Hukuk Medresesi'nin Öğretim ve İdari Kadrosu (1918-1923).....	242
EK 7. Darülfünun Fen ve Edebiyat Medreselerinin Öğretim ve İdari Kadroları (1918-1923).....	243
EK 8. Darülfünunun Çeşitli Fakültelerinden Mezun Olanlar (1918-1923).....	244

ÖZGEÇMİŞ	245
----------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. İşgal Döneminde İstanbul Hükümetlerinin Maarif Nazırları ve Görev Süreleri	168
Tablo 4.2. Ankara Maarif Vekilleri.....	195

KISALTMALARLİSESİ

TBMM	: Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
A.g.e	: Adı Geçen Eser
Akt	: Aktaran
Ed.	: Editör
İTP	: İttihat ve Terakki Partisi
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
Ord.	: Ordinaryüs
vb	: Ve bunun gibi
M.Kemal	: Mustafa Kemal

BİRİNCİBÖLÜM

1.GİRİŞ

XIV. yy başlarında kurulan Osmanlı Devleti, uzun yıllar dünya siyasetine yön veren bir ülke konumunda olmuştur. Bu bakış açısı ile Osmanlı Devleti için İstanbul'un fethi (1453) bir dönüm noktasıdır. Bizans'ın, Yunan-Roma uygarlığının Hristiyan mirasçısı olarak idealleştirilmiş bir saygınlığı vardı. Fetihle birlikte doğuda bu Hristiyan İmparatorluğu tarih sahnesinden ayrılmıştır. Fethin Hristiyan dünyasında oluşturduğu travmatik etkileri göstermesi açısından Girit'teki bir manastırda kayıt tutan vakanüvisin şu sözleri manidardır; "Dünyada bundan daha feci bir olay olmamıştır ve olmayacaktır." Orta Avrupa'dan Hint Denizi'ne kadar uzanan toprakları ele geçiren Osmanlı, I.Süleyman (Kanuni) dönemine gelindiğinde dünyanın süper gücü konumunda olacaktır.

Avrupa tarafından gerçekleştirilen Coğrafi Keşifler sonrasında, Osmanlının, toplumsal, idari ve teknolojik yapısını değişen bu dünya koşullarına uyduramaması üzerine söz konusu bu yükseliş, yerini Osmanlı için aleyhte, Avrupa için ise lehte bir düşüşe bırakacaktır. XVIII. yy'la gelindiğinde Osmanlı, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldığı gibi, politik ve ekonomik anlamda da Avrupa'ya bağımlı bir hale gelmiştir. Zaman zaman bağımlılıktan kurtulma adına iyi niyetli yaklaşım ve çabalar sergilense de bu kötü gidişat durdurulamamış, bozulan kurumlara yeniden hayat vermek ve işlerlik kazandırma kaygısıyla gerçekleştirilen çabalar başarılı olamamıştır.

XX. yy'la bu tablo ile giren Osmanlı için I. Dünya Savaşının başlaması işleri değiştirmiştir. Yönetimi elinde tutan İttihat ve Terakki Partisine göre bağımsızlığı zedeleyici bu bağımlılıktan kurtulmak için Almanya'nın yanında savaşa girmek gereklidir. Başka türlü bir yaklaşım da muhataplar tarafından reddedildiğinden, tek çıkar yol budur. Savaşın kaybedilmesi Osmanlıyı savaşa girmeden önceki halini, arar bir konuma getirmiştir. İttifak Devletleri içinde savaşın en ağır bedelini ödeyen Osmanlı olmuştur. 1918 sonlarına gelindiğinde müttefik Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine Almanya'dan gerekli yardımı alamayan Osmanlı 'ya, Suriye ve Filistin üzerinden ilerlemesini sürdüren İngilizlerin tehdidi, Trakya ve İstanbul'un olası bir Yunan işgaline açık hale gelmesi Mütarekeden başka şans bırakmamıştır. Bu şartların

dayatması ile imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması aslında planlı bir işgalin adıdır. Kabulü zor bir yenilginin faturası tümünden bir halka ödettirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı’da sadece siyasi yapının değil, kültürel ve ilmi yaşamın da merkezi konumundaki İstanbul’un işgali ise bardağı taşıran son damla olmuştur. İstanbul işgalle birlikte zincire vurulmuş bir aslan görünümündedir.

İşgalin maddi ve manevi yansımaları sonucunda, Osmanlı devlet erkânı ve toplumu için günü kurtarmak, var olan durumu muhafaza ederek sürdürebilmek oldukça önemli hale gelmiştir. I.Dünya Savaşı’nın yıktığı bölgelerden göç edenlerin de, cephede yenilmiş Osmanlı askerlerinin de dönüş yolunda ilk uğrak yeri İstanbul’dur. Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz bir yönetim, temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında yaşanan güçlükler, artan kira fiyatları, salgın hastalıklar, ahlaki yozlaşma İstanbul’un işgal döneminde baş etmek zorunda kaldığı sorunlardan sadece bir kaçıdır.

Osmanlı siyasi yaşamında görülen bu gelişmelerin, Osmanlı Eğitiminde de benzer yansımaları görülmüştür. Osmanlı siyasi tarihinde görülen dönemsel farklılıkların (kuruluş, yükseliş ve duraklama gibi) benzerlerini Osmanlı Eğitim yaşantısında da görmek mümkündür. Osmanlı klasik dönem eğitim kurumlarından olan medreseler 17.yy’la kadar İmparatorluğun ihtiyaçlarına cevap verecek kalitede eğitim hizmeti sunabilmiştir. Ancak Avrupa’nın 19. yy da eğitim ve öğretim birikimini daha da geliştirerek medeniyetin zirvesine yolculuğunu hızlandırdığı bir dönemde, Osmanlının kendine özgü eğitim kurumlarından olan medreselerinde ilme çok da katkı sunmayacak türden tartışmalar sürdürülmekteydi. 15. ve 16. yy’da etkin olan Akılcılık zamanla yerini Nakilciliğe bırakırken, eğitimde bu görüşün en tutucu yanı olan Nassilik¹ yerleşmişti. Bu dönemde Osmanlıda bilim, düşünce ve öğrenme etkinlikleri değişmez ve tartışma kabul etmez uygulamaların kıskacında kendini tekrarlayan, alternatif görüş ve uygulamalara kapalı bir görünüm göstermiştir. Patrona Halil Ayaklanması’nın en hararetli günlerinde Osmanlı medreselerinde tartışılan konu “dad harfinin okunuşunda kalın (dı) sesinin mi, yoksa (zı) sesinin mi okunması” sorunudur. Batı medeniyetini

¹ Sarıhlik, açıklık, kat’ilik, açıklığına Kur’an ayetinin delil olarak gösterileni, dogmatik olan (Develioğlu, 1997: 809). Tartışmaya açık olmayan kati bilgi. Akılcılık-Nakilcilik tartışması medrese çevrelerinde yıkılışa kadar süren anlamsız bir çekişme olmuştur. Akılcılığı savunan görüş 15-16. yüzyıllarda etkin olmuşsa da zamanla Nakilcilik yerleşmiş olup eğitime de Nassilik olarak görüşülmüştür. Bunun sonucunda bilim, düşünce ve öğretim etkinlikleri belli kaynakların ve değişmez görüşlerin gölgesinde kaldı. Deneysellliği ve eleştiriyi reddeden Aristo mantığı ve şeriatı esas aldığı belirten ümmet terbiyesi ile şekillenmiş bir medrese eğitimi söz konusu oldu. Bu eğitim şerh ve tefsirin ötesine geçemedi (Sakaoğlu, 1985: 478).

örnek olarak Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulaması da benzer tepkilerle karşılanmış, bu tepkilerden yılan Osmanlı yönetimi Tanzimat Fermanı'nda da eğitime dair istenen açıklığı getirememiştir. Yine de Tanzimat'ın ilk otuz yılında eğitime ilişkin önemli adımlar atılmaya çalışılmıştır. Islahat Fermanı ile birlikte yönetimde “Devletin biricik işi eğitim olmalıdır” sözleri daha yüksek sesle söylenir hale gelmiştir. Bu tartışmalarla gelen 1869 yılı Osmanlı eğitim tarihinin önemli bir dönemeci olmuş, bu tarihte ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitimde yaşanan sorunlar ve çareleri üzerine ilk resmi görüş ortaya konmuştur.

Geç kalınan Sanayileşme sürecini yakalamak için bulunan çarelerin de ilk sıralarında kendine yer bulabilen eğitimidir. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde genel görünüm niceliksel anlamda yayılmış ama niteliksel anlamda gerilemiş bir eğitim sistemine sahip olduğu yönündedir. II. Meşrutiyet Döneminde tartışılan, henüz uygulanma imkânı bulamayan Maarifi Umumi Nizamnamesi'nin aynen uygulanması ya da ihtiyaçlara yönelik yeni bir nizamnamenin hazırlanması meselesidir. Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı azınlık okullarının pek çoğu Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ederek kendi bünyelerine adapte etmiş ve modern uygulamaları ile Müslüman öğrenciler içinde cazip okullar haline gelmiştir. 20.yy'la Osmanlı Eğitim Sistemi, yaşanan savaşlarla sık sık sekteye uğramış bir eğitim programı, modernleşme kaygılarının yoğun yaşandığı bir eğitim yönetimi, fikir akımlarından etkilenen öğrenci ve öğretim elemanları ile siyasileşmiş bir yapıda giriş yapmıştır.

Araştırmaya da konu olan 1918-1923 dönemi Osmanlı için bir ölüm kalım savaşının verildiği dönemdir. Böylesi bir ortamda gerek devlet, gerekse toplum olarak Osmanlı'nın eğitimi ön sıralara alması ve gereken önemi vermesi beklenemezdi. Bununla birlikte işgallere karşı direnişte, örgütlenmede ve Cumhuriyet'e götüren sürecin mimarisinde eğitimciler hep ön saflarda yer almıştır. Mitinglerin, kongrelerin, Kuvayı Milliye birliklerinin ve ordunun vazgeçilmez unsuru, söz konusu bu eğitimciler kadrosu olmuştur.

İstanbul'un İşgali Dönemindeki Eğitim Faaliyetlerine ilişkin yapılmış bu çalışmada, konunun tarihsel süreç içindeki uğradığı değişiklikler anlaşılmadan işgal döneminde uğradığı müdahale veya değişiklikler layıkıyla anlaşılamayacağından, genelde Osmanlıda özelde ise İstanbul'da İşgal öncesi Eğitim faaliyetlerine değinilmiş olup, bu konu araştırmanın dördüncü bölümünü oluşturmuştur. Eğitim birebir, insana dair ve ömür boyu sürmesi gereken bir faaliyet olduğundan, insan yaşamını etkileyen her

olay doğrudan eğitimi de etkilemektedir. İşgalin İstanbul'da yaşayanlar için oluşturduğu travmatik etkiler anlaşılmadan, işgal döneminin eğitim faaliyetlerini anlamak mümkün olmayacağı varsayımı ile öncelikle İşgal İstanbul'unun sosyal durumu, eğitime yansımaları ile birlikte ele alınmıştır. İşgal döneminde İstanbul'daki eğitim faaliyetleri, eğitimin değişmez ve aynı derecede önemli argümanlarından olan okul, öğretmen ve öğrenci faaliyetleri açısından ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir. İşgal İstanbul'unun eğitim faaliyetleri aynı zamanda işgal altında bir yönetimin eğitim alanında etkinliği ya da etkisizliğini de gözler önüne serdiğinden, söz konusu dönemin Maarif Nezareti'nin tutumu da ayrıca ele alınmıştır. Diğer taraftan Ankara'da açılan meclisle birlikte her alanda olduğu gibi Maarif'te de çift başlı bir yönetim söz konusu olmuş, bu durum işgal sonrası eğitim faaliyetlerinin yönetimi ve politikalarının oluşumunda da etkili olmuştur. Bu nedenle Meclisin açılmasıyla faaliyetlerine başlayan Maarif Vekâleti'nin durumu da ayrıca ele alınmış olup, İstanbul Maarif Teşkilatı'nın Ankara Maarif Vekâleti'ne bağlanması sürecinin incelenmesi ile çalışma sonlandırılmıştır.

1.1.Problem Durumu

Kurtuluş Savaşı boyunca eğitim faaliyetlerinin vazgeçilmez unsurları olan okulların, öğretmenlerin ve öğrencilerin Milli Mücadeleye sundukları katkılar göz ardı edilemez. Her biri Milli Mücadelenin yapı taşı hükmünde olan Erzurum ve Sivas kongreleri birer mütevazı okul binasında gerçekleştirilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin açılışında milletvekillerinin oturacağı sıralar bir okuldan, okul öğretmenleri ve öğrencilerinin sırtlarında taşınarak getirilmiştir. Okullar gece kurslarıyla halkı milli mücadele konusunda bilinçlendiren birer aydınlanma yuvası olmuştur, yine aynı okullar askerlerimize çorap, fanila vs. gibi giyim malzemelerinin dikildiği ve toplandığı bir atölye gibi çalışmış, cepheye gönderilecek yiyecek maddelerinin depoları olmuştur. Öğretmenler ve vatansever hislerle yetiştirdikleri öğrencileri ise cepheye cephane taşınmasından, Milli Mücadeleyi tanıtıcı bildiri, afiş ve gazetelerin basımı ve dağıtılmasına, meclis tutanaklarının titizlikle tutulmasından, gerilla savaşı taktiklerini kara tahta üzerinde öğrenmeye ve uygulamaya, hastaneye dönüştürülmüş okullarında yara sarmaya kadar her alanda cansiperane çalışmışlardır. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 30 muallim yer almaktadır. O dönem için bu sayı Genel Kurulun oldukça önemli çoğunluğunu oluşturmakta olup, bu tarz bir temsil oranı sonraki dönemlerin meclislerinde mümkün olamamıştır.

Bunları nispeten işgalden uzak fakat her an işgal tehlikesi ile karşı karşıya oldukları Anadolu’da gerçekleştiren öğrenci ve öğretmenlere karşı; “işgali iliklerine kadar hisseden, caddede, sokakta ellerini sallasalar işgal kuvvetlerinden bir askere çarpacak konumdaki İstanbul öğretmenlerinin, öğrencilerinin ve okullarının durumu nedir, yürütülen eğitim faaliyetleri nelerdir?” sorusu bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturacak temel argüman olmuştur. Osmanlı mekteplerinden, çoğunlukla da İstanbul’daki mekteplerden yetişen bu muallim ve öğrencilerin işgal döneminde yaşadıkları güçlükler, sürdürebildikleri ya da sürdüremedikleri eğitim faaliyetlerine ilişkin verileri içeren ve bu yaşantıların sonraki dönem eğitim faaliyetlerine yansımalarını konu edinmiş geniş kapsamlı bir çalışma literatürde rastlanmamıştır.

1.2. Amaç

İstanbul işgalinin toplumda oluşturduğu travmatik etkilerin, hem işgal döneminin kendisini hem de sonraki dönemleri şekillendirdiği ortadadır. Bu çalışma, söz konusu işgal dönemi eğitim faaliyetlerini tüm argümanları ve yönleri ile ortaya koyarak, işgalin eğitim faaliyetleri üzerine olumsuz etkilerini gözler önüne sermek ve sonraki dönemlerde yapılan eğitim faaliyetlerine yansımalarını ortaya çıkarma amacını taşımaktadır.

1.3. Önem

İşgal döneminde, İstanbul eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilir bir faaliyet olup olmadığı sorusundan yola çıkılarak hazırlanan bu çalışma sayesinde, sonraki dönemlerde olması muhtemel kriz ortamlarında sürdürülebilir bir eğitim faaliyetleri planının oluşturulmasına ve geliştirilmesine ilişkin bir çıkış noktası oluşturulmuş olup, ömür boyu eğitime dair felsefi yaklaşıma mütevazı bir katkı sunmak hedeflenmiştir. Diğer taraftan, sonraki dönemlerde konuya ilişkin yapılacak bilimsel araştırmalara da kapı aralayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma için döneme ait resmi belgelere ulaşma amacı ile Başbakanlık Osmanlı Arşivine yapılan ziyaret arşiv binasının taşınma dönemine denk gelmiş olup, konuya ilişkin belgelerin bir kısmı taşınma henüz tamamlanmadığından asıllarından

incelenememiştir. Bununla birlikte söz konusu belgelerin sistem üzerinden yapılmış özet ve kopyalarından yararlanılmıştır. Çalışmanın eldeki kaynaklar üzerinden yapılmış olması da araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır.

1.5. Tanımlar

Araştırma İşgal dönemi İstanbul’unda eğitim faaliyetlerini konu edindiğinden, eğitim, işgal ve maarif sözcükleri araştırmanın anahtar kelimelerini oluşturmaktadır. Bu noktada eğitim tabirini şu ifadelerle tanımlamak mümkündür:

“Kişinin zihni, bedeni, duygusal ve toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür. Hayat boyu sürer, planlı ya da tesadüfî olabilir.”(Akyüz, 2012c: 2)

Eğitim faaliyetleri bu tanımlama üzerinden bakıldığında sosyal hayat içinde meydana gelen her olaydan olumlu ya da olumsuz anlamda etkilenmektedir. Eğitimi olumsuz etkileyen ya da sekteye uğratan gelişmelerin başında, eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü söz konusu ülkenin savaşa girmesi yahut işgal edilmesi durumu gelmektedir. İşgal ise; Arapça “şğl” kökünden gelen işgal sözcüğünden alıntı olup; bir işle uğraştırma, oyalama ve işten alıkoyma anlamlarına gelmektedir. Siyasi ve askeri terim olarak bir diğer anlamı ise; yabancı bir toprağı askeri denetim altına almaktır.²Bu durumda, söz konusu tanım gereği işgalin, toprakları işgal edilmiş halk üzerinde oluşturacağı travmatik etkiler bariz olup, uzun süre etkisini sürdürecektir mahiyette olacaktır.

Diğer taraftan araştırma içerisinde dönem itibariyle kimi zaman eğitim faaliyetlerinin genelini, kimi zaman da eğitim yönetiminde yetkili organı ifade etmek üzere kullanılan “Maarif” sözcüğünü tanımlamakta fayda vardır. Bir kurum olarak Maarif sözcüğünü de şu şekilde tanımlamak mümkündür; kelime anlamı olarak marifetler, bilimler, bilgi ve kültür gibi anlamlarına gelen sözcük, Milli Eğitim Bakanlığı ve Maarif Müdürlüğü için de kullanılan bir tabirdir (Develioğlu, 1997:557). Maarif sözcüğü, aynı zamanda mutasavvıfların en değerli bilgi biçimi olarak adlandırdığı irfan sözcüğünden türetilmiş bir sözcük olup, irfan sahibi ya da marifet

²<http://www.etimolojiurkce.com> erişim tarihi 19/02/2015 ‘tir.

sahibi anlamlarına da gelmektedir. Ancak genel kullanım anlamı olarak, özellikle XIX. yy.da Osmanlı'nın eğitim alanındaki tüm yeni yapılanmaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Pilehvarian, 1999: 491). Bir kurum olarak Maarif Teşkilatının oluşumu ise şu aşamaları kaydetmek suretiyle gerçekleşmiştir; Osmanlı'da sıbyan mektepleri ile medreseler çoğunlukla vakıflara bağlı olup Şeyhülislamlik tarafından denetlenmekteydi. 1838 de kurulan Meclis-i Umur-u Nafia ziraat, sanayi ve bayındırlık işleri yanında eğitim işlerini de denetleme görevini üstlenmiştir. Bu meclisin 1839'da hazırladığı layihada bağımsız bir Maarif teşkilatının kurulmasında fayda olduğu dile getirilmiştir. Sultan Abdülmecit 1846 da Rumeli seyahatine çıkmadan evvel hem Darülfünun'un kurulmasını hem de Maarif Meclisi'nin oluşturulmasını emretmiştir. Meclis-i Vala'nın aldığı kararla Maarif çalışmalarını düzenlemek, Meclis-i Maarif-i Muvakkat'in hazırladığı layihaları uygulamak üzere daimi bir Maarif-i Umumiye 1846 da kurulmuştur. Bu meclise verilen ilk görevler sıbyan mekteplerinin ıslahı, rüştiyelerin düzenlenmesi ve İstanbul'da bir Darülfünun'un kurulmasıdır (Dölen, 2009: 45 - Pilehvarian, 1999: 491).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Çalışılan Konu ile İlgili Kuramsal Çerçeve

İstanbul'un işgali Osmanlı topraklarının ilk işgali olmamakla birlikte, Osmanlının sona yaklaştığının en bariz örneği olması hasebiyle, döneme tanıklık edenlerin hafızalarında ve ruhsal yapılarında silinmez izler bırakmıştır. Bu nedenle söz konusu işgal ilk andan itibaren hatıratlarda, romanlarda, gazete ve belgelerde kendisine yer bulmuş olup, konuya ilişkin alan çalışmaları oldukça fazladır. Bu çalışmalarda işgal daha çok siyasi, ekonomik, toplumsal ve psikolojik boyutları ile ele alınmıştır. Eğitim faaliyetleri söz konusu işgalin tüm bu siyasi, ekonomik ve toplumsal yansımalarından etkilenen bir faaliyet olduğundan, işgali konu alan her çalışma, kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çalışma işgalin etkilerini eğitime yansımaları ile birlikte ele almaktadır.

İşgal döneminde İstanbul'daki eğitim faaliyetlerine ilişkin yapılmış olan bu çalışmanın aynı zamanda söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan eğitim faaliyetlerine de ışık tutacak mahiyette olacağı düşünülmektedir. Bu durum İstanbul'un Osmanlı eğitim sistemi ve tarihindeki yeri ile yakından ilgilidir.

2.1.1. İstanbul'un Osmanlı Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi

İstanbul, fethedildiği andan itibaren, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yapılacak hem geleneksel hem de yenilikçi yaklaşımların ilk uygulanma sahası olmuştur. İmparatorlukta yaşanan sıkıntılara çare aranırken Avrupa eksenli yenilik çabalarının sıkça dile getirilmesi ve ilklerin İstanbul'da uygulanması, ister istemez İstanbul ulemasını da Batı kaynaklı yeniliklere tarafgir ya da muhalif olanlar diye iki gruba ayırmıştır. Söz konusu bu iki grup ulema, tarafgirliklerine ya da bu tarafgirliği küçümseyici muhalifliklerine İstanbul'un siyasi konumu itibarıyla de kamuoyu oluşturacak bir konumda olmuşlardır. Osmanlı'da ilk olarak askeri alanda yaşanan sorunlar, batılılaşma ekseninde yenilik hareketlerinin askeri eğitim alanında yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum askeri eğitimin merkezi konumundaki İstanbul'u, yenilik hareketlerinin öncülüğünde ya da muhalifliğinde ön safa yerleştirmiştir. Böylece 1773

Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1795 Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1827 Askeri Tıbbiye, 1834 Mekteb-i Ulum-ı Harbiye, 1834 Muzıka-i Hümayun, 1838 Darül-ulumul-Hekimiye-i Osmaniye mekteplerinin ve 1875 Askeri Rüştîyeler gibi batı tarzında eğitim veren okulların kuruluş yerleri İstanbul olduğu gibi, bu okullara gösterilen muhalefetin de merkezi doğal olarak İstanbul'dur. İlk dönemlerde bu okulların mezun sayısı yıllık 4-5 kişi ile sınırlıyken sonraki dönemlerde bu sayı artmıştır (Tekeli, 1985: 465-466).

II. Mahmut'un İlköğretimin zorunlu kılındığı 1824 tarihli fermanının da ilk (hatta neredeyse tek) uygulama alanı İstanbul'dur. O zamana dek devletin pek ilgilenmediği ve vakıflar aracılığı ile yürütülen ilköğretim faaliyetine, devlet ilköğretimi halka yaymak noktasında el koymuş, ilköğretimi mecburi kılmak dışında (o da sadece İstanbul'da) reform ya da yenilik getirmemiştir. İlköğretim yine dini esastır, amaç dinini ve ahretini bilen nesiller yetiştirmektir (Koçer, 1992: 35).

Bununla birlikte sonraki süreçlerde pek çok yeni ve eski öğretim kurumlarının ders içeriklerini ve müfredatlarını belirleyen talimnamelerin ilk uygulama bölgesi yine İstanbul olacaktır.³ İstanbul'daki sivil eğitim-öğretim işleriyle ilgilenecek bir merkezi örgüt ilk kez, Meclis-i Umur-u Nafia adıyla 1838'de kurulmuştur (Sakaoğlu, 1994: 138). Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine gelindiğinde ise, İstanbul'un eğitim anlayışı kozmopolit olup, kendi içinde bir düzen oluşturmaktan oldukça uzak karmaşık bir yapı görünümündedir. Böylesi bir karmaşık yapının ortaya çıkaracağı ürünün tutarlı ve aynı amaç etrafında birleşebilen bir millet yahut ümmet oluşturmalarını beklemek genelde zordur. Tanzimatla birlikte yeni oluşan merkezi yapı eski yapıya oranla daha geniş ve yetişmiş bir bürokrasiyi gerektiriyordu. Bu bürokratik yapı devletin yeni yapısına uyum sağlayacak ve bu yapıyı sürdürecektir bilgi ve beceriye sahip bir kadroya ihtiyaç duymaktaydı. Geleneksel eğitim kurumları olan Enderun ve medreseler bu ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalınca yeni eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulmuş ve eğitimde yenileşme bu suretle hız kazanmıştır (Tekeli, 1985: 456).

Sivil ve askeri bürokrat yetiştirmeyi amaçlayan, birbirinden kopuk eğitim anlayışlarına sahip bu yeni okullar, modernleşme kaygısı ile öğretim kadrolarının önemli bir kısmını Avrupa'dan getirtmişlerdir. Bu kimselerin gelişi ile Avrupai yaşantının ilk izleri de İstanbul'da kendini göstermiştir. Söz konusu izler ise her zaman

³1847 – 1848 tarihli “Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilerine İta Olunan Talimname” ile 1869 “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” de ilk yenilik uygulamalarını İstanbul'da gerçekleştireceklerdir. 1847-1848 tarihli talimname Sıbyan mekteplerinde kız-erkek ayrımını getirirken, 1869 talimnamesi kız ve erkekler için ayrı okulların açılacağını bildirmiştir (Akyüz, 1978b: 44).

Avrupa'nın teknik ve yöntem modernliğine dair izler olmayıp, Avrupa toplumlarını da tehdit eden kötü alışkanlıklarının ve zararlı yaşantıların olumsuz getirilerini de içinde barındırmış ve İstanbul'a taşımıştır.

Askeri okullar gibi sivil okulların da ilkleri İstanbul'da açılmıştır. Aile korumasından yoksun çocukların eğitilmesi için çırak mekteplerinin açılmasına ilişkin ilk deneyim İstanbul'da gerçekleştirilmiş, 16 Mart 1848'de ilk kez bir öğretmen okulu Darülmuallimin adıyla Fatih'te kurulurken, kız ilkokulları ve kız rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirilmesi için 1870'de Darülmuallimat adıyla yine İstanbul'da açılmıştır. 1859'da açılan ilk Kız Rüştiyesi,⁴ 1863'de ilk Darülfünun mektebi, 1868 Darülmuallimin-i Sıbyan mektebi, 1868 Galatasaray Sultanisi, 1872 Darüşşafaka, 1872'de ilk İdadi mektebi de İstanbul'da açılmış ve türlerinin ilk örneği olan okullardır (Sakaoğlu, 1994: 138).

Pek çok mesleki örgütlenmenin olduğu gibi öğretmen örgütlenmelerinin de ilkleri İstanbul'da kurulmuştur. 1860'da Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, 1866 – 1867 yılları arasında kurulmuş olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Cemiyet-i Edebiye örgütleri öğretmenlerce İstanbul'da kurulmuş öğretmen örgütlerinin ilklerindendir. Ancak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Nizamnamesinde dile getirildiği üzere bu cemiyetin amacı “kitap telif ve tercümesi ve umuma ders itası...”ndan ibarettir (Akyüz, 1978b: 42-43 - Sakaoğlu, 1994: 139). Bu açıdan bakıldığında gerçek manası ile siyasetle, dinle ve okul programlarına müdahale ile uğraşacağını belirtmiş ve buna gücü olan ilk öğretmen örgütlenmesi ise II. Meşrutiyet sonrasında İstanbul'da kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'dir. Ulema olarak adlandırılan hocaların kurduğu bu cemiyetin yayın organı Beyanülhak isimli mecmuadır. Kurulduğu dönemin en etkin cemiyetlerinden olan bu teşekkül İttihat ve Terakki Partisi ile de yakın çalışmalarda bulunmuş, ancak mensuplarının iktidar ve yükselme hırsına feda edilerek, ikiye ayrılmış, ayrılanlar İ.T.P.'ye muhaliflerin kurduğu Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmışlardır (Ergin, 1977: 292-294).

Eğitim konularına yer veren ilk ilmi ve edebi dergilerin de çıkış yeri İstanbul'dur, İstanbul'daki öğretmenler de bu yayınların daimi yazarlarındandır. 1862 de yayın hayatına başlayan aylık Mecmua-i Fünun ve 1867 çıkışlı Mecmua-i Maarif dergileri bunlardandır. Cemiyet-i Tedrisiye-i Osmaniye'nin kurucusu Münif

⁴ 1859 yılına dek kız öğrenciler için sıbyan mekteplerinin üstünde devam edebilecekleri bir okul yoktu. Bu nedenle 1859'da ilk kez Sultanahmet'te bir kız rüştiyesi açılmıştır (Koçer, 1992: 67).

Paşa'nın başkanlığında çıkartılan ve cemiyetin yayın organı olan "Mecmua-i Fünun" dergisi dönem dönem çeşitli sebeplerden yayını durdurulmuşsa da (1865'te büyük kolera salgını nedeniyle, 1882'de de II. Abdülhamid'e yönelik yapılan bir eleştiri nedeniyle yayından kaldırılmıştır) yayınlandığı dönemin etkili yayın organlarından olmuştur (Tanpınar, 1997: 180). Gerek dergileri gerekse kitapları noktasında İstanbul sahaflığı da Osmanlı kitap ve kırtasiyeciliğinde özgün bir yere sahiptir. Hemen her dönem sahaflarda Arapça ve Farsça kitaplara, Beyoğlu kitapçılarında tüm Batı dillerindeki kitaplara, Bab-ı Ali'de ise Osmanlıca-Türkçe kitaplara bolca rastlamak ve kolayca temin etmek mümkündür (Akyüz, 1978b: 42 - Sakaoğlu, 1994: 139).

Öğretmenlerin pedagojik davranışlarının nasıl olması gerektiği üzerinde belki de ilk ciddi mülahaza yine İstanbul ilkokul öğretmenleri talimnamesi (1895) üzerinden dile getirilmiştir. Buna göre öğretmenler öğrencileri ile laubali olmamalı, öğrencileri yanında edebe mugayir davranış ve sözlerde bulunmamalıydılar (uzanmak, uyumak ve tütün içmek gibi). Talebeye her ne sebeple olursa olsun dayak, kötü söz aşırı hiddet göstermek yasaklanmıştır. Öğretmenlerin bizzat kendileri beş vakit namaz başta olmak üzere dini vecibelerini yerine getirmede örnek olmalı, kılık ve kıyafetlerine dikkat etmelidirler (Cevad, 2002: 274-275). Görüldüğü gibi öğretmen ve öğrencilerin uyması gereken kuralların belirlenmesi ve uygulanması noktasında da İstanbul merkezi ve belirleyici bir noktadadır.

Avrupa'da eğitim gören ilk aydınların çoğu ya İstanbul doğumlu ya da döndüklerinde artık İstanbullu olacak kişilerdir. Bu açıdan en yeni derslerin (tarih, coğrafya, hesap, beden eğitimi, jimnastik vb.), öğretim metotlarının ve en yeni ders araç gereçlerinin (kara tahta, sıra, hoca kürsüsü, harita, vb.) uygulanmasında İstanbul bir nevi pilot bölgedir. 16 Mart 1848'de Darülmuallimin adıyla İstanbul Fatih'te açılan okulda, Pedagoji dersleri ilk kez 1879 da Mülkiye hocalarından Aristokli Efendi tarafından okutulacaktır (Ergin, 1977: 571-574). Selim Sabit Efendi, 1874'te "Rehnüma-i Muallimin" adıyla yayınladığı eserinde genel ve özel öğretim yöntemleri ilgili bilgiler vermiş ve bu bilgileri görev yaptığı Darülmuallimin'in İptidaiye ve Rüştüye bölümlerinde uygulamıştı. Buna göre okuma ve yazmayı aynı anda öğretmiş, anlayarak okuma ve yazarak öğrenmenin önemini göstermiştir. Dersi özet halinde yazdırma usulünü de ilk uygulayanlardandır (Şanal, 2003: 197-206)

Bu yeni uygulamalar her zaman kabul görmüş uygulamalar olmamıştır, yeni metotların uygulandığı söz konusu okullara tepkilerin ve boykotların da baş mekânı

İstanbul'dur. İlk Darülmualimin-i Sıbyan Mektebi muallimlerinden Mehmet Cevdet Efendi yeni sisteme göre hazırlanmış bir alfabeyi denediği için öğrenciler ve velileri tarafından boykot edilmiş okul bir yıl süreyle kapatılmıştır (Ergin, 1977: 580). Söz konusu tepkiler sadece öğrenci ve velilerden değil, bizzatı Maarif Nezaretinden dahi gelebilmektedir. Selim Sabit Efendi, Süleymaniye'deki okuluna sıra, kara tahta ve harita getirdikten yaklaşık bir ay sonra Maarif Nezaretine çağrıldığını ifade ederek, bu sırada kendisine bu Frenk işi yeniliklere dair şikâyetlerin olduğunu bildirildiğini ve padişah tarafından bu yeniliklerin birdenbire değil tedricen yapılmasının istendiğinden bahsetmektedir (Ergin, 1977: 462). Bir diğer yenilikçi muallimlerden olan Kemal Efendi de benzer yenilikleri denediği için medreselilerce tedirgin edilmiştir. Bunu hafifletmek umudu ile Rüştiyelere geçiş yapsa da baskılar bitmeyecek ve Avrupa'ya kaçmak zorunda kalacaktır (Akyüz, 1978b: 45).

Böylesi yaklaşımlarla muhalif fikirleri nedeniyle sürgün edilen öğretmenler konusunda da İstanbul öğretmenleri ön sıralardadır. İstanbul'da Tarih öğretmeni iken Urfa'ya sürgün edilen İhsan Şerif ile Darülmualimin'deki derslerinden birinde Ali Suavi'nin adını mecburen ağzına aldığı için otuz yıl sadece evi ve okulu arasında gidip gelmek zorunda kalan Selim Sabit Efendi bunlardan sadece bir kaçıdır (Akyüz, 1978b: 63). İstanbul'dan taşraya sürülen bu muhalif fikirli öğretmenler, gittikleri yerlerde bu fikirlerini yaymaya devam edecekler ve Meşrutiyet döneminin vatansever kuşağının yetişmesinde de önemli rol oynayacaklardır. Böylece Anadolu'daki uyanışın mimarları da çoğunlukla İstanbul orijinlidir.

Rejime karşı (Saray ve Maarif Nezareti başta olmak üzere) çıkan fikirlerin ortaya çıkış yerleri olan Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye gibi mekteplerin İstanbul'da olduğu düşünüldüğünde, İstanbul muhalif fikirlerin de anavatanı olmuştur. Durum böyle olunca sansür ve baskı gibi muhalif fikirlere karşı alınan tedbirlerin de en sert uygulandığı yerdir. Bu amaçlarla 1891 de Mülkiye Mektebi, Galatasaray Lisesi ve İdadisi müdür ve öğretmenlerin nasıl hareket etmeleri gerektiğini açıklayan bir kararname çıkarılmıştır. Kararnameye göre, söz konusu okulların öğretmenleri derslerinde dini konulara ağırlık verecek, ders dışı konulara girmeyecek, bunları takip konusunda Maarif Nezareti birinci derecede rol oynayacaktır (Ergin, 1977: 615).

İstanbul'un eğitim hayatının II. Meşrutiyet ve sonrasındaki Mütareke dönemlerinde oldukça hareketlendiği görülür. Bu dönemde İstanbul'daki askeri okulların öğrenci kapasitesi arttırılmış, okul aşamaları yeniden belirlenmiş, İstanbul

medreseleri Darü'l-Hilafetü'l-Aliye Medresesi adı altında ıslah edilmeye çalışılmış, Medresetü'l Eimme ve'l Huteba, Medresetü'l Vaizin, Medresetü'l Mütahassisin, Medresetü'l Hattatin, Medresetü'l İrşad, Medresetü'l Kuzat gibi uzmanlık medreseleri açılmıştır. İstanbul'a özgü Türk- İslam eğitim geleneğinin bazı unsurları da bu medreseler sayesinde -amin alayı, mektep seyirleri gibi- sonraki dönemlere de taşınmıştır (Sakaoğlu, 1994: 139).

Meşrutiyet'in özgürlükleri ön plana çıkartan söylemleri ve ortamı, eğitim adına İstanbul Maarif camiasının da beklentilerini arttırdığı bir dönemdir. İstanbul'da çıkan Mirat-ı Maarif gibi dergiler öğretmen sorunlarına dikkat çeken, sorunların çözümüne dair fikirler öne süren dergilerdendir. Söz konusu dergilerin de sık sık ifade ettiği gibi büyük umutlarla çoğunlukla öğretmenlerce de desteklenen Meşrutiyet, öğretmen sorunlarına çare getirememiştir (Akyüz, 1978b: 93).

II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul Darülmualimin'i düzenlemekle görevlendirilen Satı Bey 1910 yılının mezunları için düzenlenen mezuniyet töreninde (mezunların sayısının 35 olduğu düşünüldüğünde, bu sayının İstanbul'un öğretmen ihtiyacının karşılanmasında bile yetersiz kaldığı görülmektedir) gerçekleştirdiği konuşmasında, dikkat çekici bazı tespitler yapmıştır. Buna göre; 1908 ve 1909 devrimleri birer siyasi devrim olup, siyaseti nispeten şekillendirmişse de, henüz toplumsal dönüşümü sağlayacak devrim gerçekleşmemiş, var olan devrimler dönüşümü sağlayacak yeterlilikte olamamıştır. Bu noktada umut edilen toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek aktörlerin öğretmenler olacağı ve olması gerektiği üzerinde önemle durmuş, "bütün ümidi vatan"ın öğretmenlere yöneldiğini ifade etmiştir. Satı Bey bu öğretmenlerden İstanbul öğretmenleri başta olmak üzere, İstanbul ve taşra öğretmenlerinin birer toplum mühendisi edasıyla söz konusu değişimi gerçekleştirebileceğini belirtmektedir (Sakaoğlu, 1985: 483).

Bu noktada İstanbul Darülmualimin'i, taşradaki il öğretmen okulları için bir kaynaklık yapmıştır. Osmanlı toplumundaki toplumsal dönüşümün de baş mimarıdır. Buharalı öğrenciler İstanbul Darülmualimin'deki öğrenimleri sırasında öğrendikleri yeni ders usullerini memleketlerinde de uygulamaya çalışacak (okullarına sıra koymaya çalışacaklar) ancak muhaliflerin kanlı şekilde engellemeleri ile başarılı olamayacaklardır (Akyüz, 1978b: 82). Bu durum İstanbul'un sadece Osmanlı toplumu için değil, tüm İslam coğrafyası için dönüştürücü ve yenilikçi bir statüsü olduğunu gösterir.

1908 Meşrutiyet'inin getirdiği özgürlük havasının etkisi ile İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde pek çok mesleki örgütlenmenin de oluşturulduğu görülmektedir. Şüphesiz ülkesi ve mesleği için herkesten çok söyleyecek sözü olan eğitimciler ordusu Meşrutiyet'in getirdiği bu fırsatı kaçırmayacaklar ve ilk mesleki öğretmen örgütlenmelerini kuracaklardır. Darülfünun ve Darülmuallimin mezunları bir araya gelerek İstanbul'da 1908 de Encümen-i Muallimin cemiyetini kurmuşlardır. Yine bu amaç ve kaygılarla, İstanbul'da İdadi, Rüşdi ve İptidai okulların öğretmenleri Muhafaza-i Hukuk-i Muallimin Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Aynı zamanda Duyun-u Umumiye'de de görev yapan Zeki Bey başkanlığında kurulan bu cemiyet; adından anlaşılacağı üzere öğretmenlerin haklarını savunmak amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyet ayrıca halk arasında eğitimi yaygınlaştırmak ve “Osmanlılar Batı medeniyetine girmeye kabiliyetli değildirler” şeklindeki Avrupalılar arasında yaygın olan bir önyargıyı da kırmak gibi ulusal bir meseleyi de kendilerine dert edinmiş bir cemiyettir. Bunu gerçekleştirmek için Avrupa'daki eğitimcilerle bir araya gelme planları da yapılmıştır. Her iki cemiyet 1908 sonlarında Cemiyet-i Muallimin adıyla birleştirilecek ve başkanlığına da yine Zeki Bey getirilecektir. Cemiyet üyelerinden bazılarının aynı zamanda Maarif Nezaretinde görev yapıyor olması öğretmen haklarının layığı ile savunulamayacağı eleştirilerine neden olmuş, Maarifteki temsilciler de bu eleştiriye hak vererek öğretmenler için ayrı bir cemiyet teşekkülüne ihtiyaç olduğuna işaret etmişlerdir. Cemiyetin Mir'at-i Maarif adıyla bir dergi çıkardığı da bilinmektedir. Cemiyetin sadece İstanbul'da etkin olduğu, taşra ile ilişkilerine dair bir bilgi bulunmadığı bilinmektedir. Cemiyetin genel amaçları içerisinde; eğitim sisteminin değiştirilmesi, okulların disiplin içinde yönetilmesi, eğitimin ekonomik sorunlarının giderilmesi ve öğretmenlerle iletişimin sağlanması yer almaktadır (Eraslan, 2012: 2).

1909'da Hareket Ordusu İstanbul'a girdiğinde Zeki Bey de tutuklananlar arasındadır. Bu olaydan sonra cemiyet başsız kaldığından dağılmıştır. Sonraki dönemde Erenköy İnas Sultanisi Riyaziye muallimlerinden Ahmet Bey'in yeni bir muallimler cemiyeti için çabaladığı, nihayetinde Bursa'da kurulmuş bir muallim cemiyetinin İstanbul'da da şubesini açmak üzere “Neşr-i Maarif ve Teavün-ü Muallimin Cemiyeti”ni Beylerbeyi'ndeki kendi evini merkez yapacak şekilde kurduğu görülmüştür. Ancak muallimler arasında pek rağbet görememiş ve sonrasında kapanmıştır 1913'e gelindiğinde Emirgan öğretmenleri bir Muallimler Derneği kurmak için kollarını sıvamış, ilköğretimi yaygınlaştırmak, gece dersleri ile halkı eğitmek gibi

amaçlar içeren bir tüzük bile oluşturmalarına rağmen uzun ömürlü olamamış ve 21 Aralık 1913 tarihli ilk toplantılarından sonra dağılmıştır. Beşiktaş Numune Mektebi müdürü Ahmet Halit (Yaşaroğlu) Bey de bir öğretmen cemiyeti kurmak için İstanbul ilkokul öğretmenleri ile irtibata geçmiştir. Tedrisat-ı İptidai Meclisine üye seçimini gerçekleştirmek üzere 8 Mart 1918 de Darülfünun Konferans salonunda bir araya gelen ilkokul öğretmenlerinin toplantısında bu isteğini de dile getirmiş ve toplantı sakınlerince olumlu karşılanmıştır. Hemen oracıkta seçilen birkaç öğretmen kurucu üyelik sıfatını kullanarak 9 Martta bir tüzük hazırlamak suretiyle işin resmi prosedürünü tamamlamışlardır. Cemiyet Türk Ocağı'nı merkez seçmiştir (Akyüz, 1978b: 101-103).Görüldüğü üzere eğitimcilerin sendikal bilinçlenmeleri noktasında İstanbul lokomotif görevini üstlenmiştir.

İstanbul yenilikçi fikirlerin olduğu gibi, buna muhalif taassupkar fikirlerin de etkisinde kalmaktan kendini kurtaramamıştır. Bayan öğretmen yetiştirmek için kurulmuş ilk mektep olan Darülmuallimat'ın erkek öğretmenleri için konan, ille de yaşlı ya da çirkin olması gerekliliği, söz konusu Darülmuallimat Müdürünün okul binasından ayrı bir dairede bulunacağını ve sadece okulun harici işleri ile ilgileneceği gerçeği buna delildir (Ergin, 1977: 669-670). 1920'de Darülmuallimat'tan ayrılarak Darülfünun'a bağlanan kız öğrenciler başlangıçta erkeklerden ayrı saatlerde ve ayrı sınıflarda eğitim görseler de, sonradan yine Darülfünunca alınan bir kararla erkeklerle aynı sınıflarda eğitim almaya başlamışlardır. Bu sayede İstanbul, Türk kadın modernleşmesinin kamusal altyapısını oluşturduğu gibi, eski ile yeninin harmanlandığı ve birbirini takip ettiği bir şehir görünümündedir.

Kız öğrencilerin öğretim ve çalışma hayatındaki artışında da İstanbul öncü rol oynayacaktır. 14 Ekim 1911'de İstanbul İnas İdadisi açılmış, 14 Mart 1916'da bu idadi İnas Sultanisi'ne dönüştürülmüştür. Kadınların bilinçlendirilmesi ve aydınlanmasına hizmet edecek yayınların da (gazete ve dergilerin) ilk basım yerleri İstanbul'dur. Kadın Bahçesi (1912), Kadınlar Dünyası (1912), Kadın Hayatı (1913) ve Kadın Kalbi (1919) bu amaçlarla çıkartılmış yayınlardır (Koçer, 1992: 226-227).

Görüldüğü üzere, İstanbul'daki eğitim faaliyetleri, İstanbul'u Osmanlının hal ve geleceğini inşa etme sürecinin de baş aktörü konumuna getirmektedir. Zira İstanbul Osmanlı Devleti'nin payitahtı olmasının ötesinde, Osmanlının siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal hayatının da belirleyicisi ve inşa edicisidir. Böylece İstanbul Eğitim yaşantısında gerçekleşen en ufak bir değişim, Osmanlı toplumu ve Maarifi için de bir

domino etkisi oluşturmakta ve sadece kendi tarihinde değil tüm Osmanlı tarihinde silinmez izler bırakacak kadar etkili olmaktadır.

2.2. Çalışılan Konu ile İlgili Yapılan Araştırmalar

İşgal Dönemindeki İstanbul'u anlamak için Osmanlı Devleti ve toplumunun, İstanbul algısını anlamak gerekir. İstanbul'a İstanbul halkının verdiği isimler Osmanlı Devleti'nin İstanbul algısını göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda İstanbul'a; Der-i Saadet, Dar-ı Devlet, Asitane, Asitane-i Saadet, El-Faruk, Darü's Saltanat, Darü's Saltanat'ül Aliyye, Darül İslam ve Belde-i Tayyibe vs. isimlerini veren Osmanlı için İstanbul, oldukça değerlidir (Criss, 2011: 40). Durum böyle olunca İstanbul'un işgali de aynı derecede İstanbul halkı ve Osmanlı için travmatik etkiler oluşturmuş bir hadise olarak, geçmişten günümüze pek çok tarihi bilimsel çalışmanın konusu olmuştur. Daha çok siyasi yansımaları ile ele alınan işgal dönemine ilişkin eserlere, son yıllarda işgalin sosyal hayat üzerindeki yansımalarını konu alan çalışmalar da eklenmiştir. İşgal her ne kadar siyasi gelişmelerin bir sonucu olsa da, yansımalarının en fazla sosyal hayatta hissedildiği bilinen bir gerçektir. Bu açıdan Mehmet Temel ve Bilge Criss'in İstanbul İşgali'nin sosyal yansımalarını konu edinen alan çalışmalarının önemi büyüktür. Ayrıca işgalin siyasi ve ekonomik yansımalarını konu edinen alan çalışmaları, hatıratlar, romanlar ve dönem gazeteleri çalışma için birer kaynak niteliğindedir. Ancak spesifik anlamda işgal dönemi İstanbul'unda eğitim faaliyetlerini konu edinen bir alan çalışması bulunmadığından ya da ilgili dönem genel eğitim tarihi çalışmalarında çok kısa bölümlerle geçildiğinden, çalışma bu alandaki eksikliği gidermede mütevazı bir katkı sunma gayreti içinde olacaktır. İstanbul'un işgalini konu edinen her çalışma, bu araştırma için literatür değeri taşımakla birlikte, söz konusu çalışmalardan dönemin eğitim faaliyetlerine dair bilgi ve belgeler devşirilmeye çalışılmıştır.

İşgal İstanbul'unun idari ve askeri anlamda yaşadığı sıkıntıların, işgal öncesinde başlayıp işgalle daha da ağırlaşan ekonomik sıkıntılarla birleşerek toplum üzerinde oluşturduğu baskının yansımaları en fazla eğitim camiasınca hissedilmiştir. Kabulü mümkün olmayan bu onur kırıcı işgalin bir an evvel sona ermesi ve erdirilmesi için "ne yapılmalı" sorusu en fazla bu camiada dillendirilmiş ve alternatif çözüm önerileri (olumlu ya da olumsuz) getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda gazetelerde köşe yazıları ile halkı bilinçlendirme misyonunu üstlenenlerin çoğu da maarif kökenli yazarlardır. İşgal dönemine ait gazete ve dergiler bu anlamda çalışma için önemli veriler

içermektedir. Söz konusu veriler, dönemin tanıklarının hatıratları ve resmi belgeler ışığında devşirilmiş olup karşılaştırmalı olarak ele alınmış, içerik çözümleri yapılmak suretiyle sunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM

Yöntem; problemi çözmek için izlenecek yolu ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Karasar, 2012: 13). Yöntemin iyi planlanması ve belirlenmesi araştırmanın güvenilirliği açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada doğru ve güvenilir bilgilere ulaşabilmek amacıyla kullanılan yöntem; konuyla ilgili verilere ulaşmak ve toplamak, sonrasında verileri çözümleyerek elde edilen bilgileri sunabilmektir. İşgal Dönemi İstanbul’undaki Eğitim Faaliyetlerini konu alan bu çalışmada da Osmanlı’daki işgal öncesi eğitim faaliyetleri dönemsel farklılıkları ile incelenmiş olup, “işgal dönemi eğitim faaliyetlerinde saptanabilir değişiklikler olmuş mudur” sorusunun yanıtı aranmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmada, nitel araştırmalarda sıkça başvuru alan betimsel araştırma modellerinden, tarama modeli uygulanarak gerekli verilere ulaşılmıştır. Tarih araştırmalarında genelde başvuru alan Betimsel Araştırmalar, olayı olduğu gibi araştırmaya ve var olan durumu belirlemeye çalışan araştırmalardır. Betimsel araştırmalarda araştırmaya konu olan olaylar, olduğu gibi ve ayrıntılı bir şekilde araştırılır, daha önceki olaylarla ilişkisi incelenerek aslında o dönemde ne olduğu öğrenilmeye çalışılır (Tanrıöğen, 2009: 59). Bu bakış açısı ile İşgal Döneminde İstanbul’da Eğitim Faaliyetleri, önceki dönemlerde İstanbul’da uygulanan eğitim faaliyetleri de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiş, konuya ilişkin toplanan verilerin içerik çözümlemeleri yapılmak suretiyle elde edilen bilgiler sunulmuştur.

3.2. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Tarihsel bir olgu ya da olay hakkında bize bilgi veren veya bilgiye dönüştürülme kapasitesi olan, değişik bir bakış açısı oluşturabilen soyut ve somut her şeye kaynak denir. Bir tarih araştırmasında kaynağın çeşitliliği ve karşılaştırmalı olarak ele alınması gerçeğe yaklaşma adına önemli girişimler olarak kabul görmektedir (Şimşek, 2012: 68-

69). Bir tarihi araştırmada araştırılan konuya dair en doğru ve en güvenilir bilgilere ancak döneme ait varsa tanıklara yoksa belgelere ulaşılarak ve elde edilen belgelerin mukayeseli incelenmesi yapılarak ulaşılabilir. Bu açıdan çalışmanın hazırlanmasında İstanbul'un işgalini konu edinen alan çalışmaları, hatıratlar, romanlar, gazeteler ve arşiv belgeleri kaynak taramasına tabii tutulmuş olup, öncelikle İstanbul'un işgal dönemine ait belgelere ulaşmaya çalışılmıştır. İşgal kuvvetleri komiserliğinin İstanbul'daki faaliyetlerinden yola çıkılarak eğitime müdahaleleri araştırılmış, dönem gazeteleri, dergiler ve hatıratlar incelenmiş, dönemi anlatan alan ve eğitim çalışmaları bu açılardan da ele alınmıştır. Bu yönüyle işgal dönemi eğitim faaliyetlerini etkileyen unsurlar ile dönemin eğitim faaliyetlerine ilişkin veriler toplanmış ve bu verilerin içerik çözümlemeleri yapılarak, elde edilen sonuçlar raporlaştırılmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Verilerin araştırma amaçları doğrultusunda temel öğelerini ve karakterlerini belirleme ve ayırt etme işlemlerine, veri analizi yahut çözümlenmesi denir (Karasar, 2012: 206). “Bir ev taşlarla inşa edildiği gibi bilim de olaylarla inşa edilir, ancak, nasıl ki bir taş yığını bir ev değilse, bir olay koleksiyonu da bilim değildir.”(akt.Karasar, Young.196, 1968: 513). Bu açıdan İşgal dönemini anlatan her eser ve bilgi söz konusu çalışma için kaynak niteliği taşımakla birlikte, bu kaynaklardan elde edilen verilerin doğru şekilde kullanımı ancak mukayeseli bir veri analizi ile mümkündür.

Tarih araştırmalarında kullanılacak kaynakları mümkün olduğunca çeşitlendirmek, farklı ve karşıt fikirleri sunanları kullanmak söz konusu çalışmaları zenginleştiren ve gerçeğe de bir o kadar yaklaştıran bir tutumdur (Şimşek, 2012: 69). Bu çalışmada da dönemin eğitim faaliyetlerine tanıklık yapan ya da bu faaliyetlerden etkilenen kesimlerin faaliyetlerini konu alan çalışmalara ulaşmaya çalışılmış, bu çalışmalar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Bir bilimsel araştırmada toplanan ham verilerin daha anlaşılır ve işlevsel hale getirilmesi ancak verilerin doğru analiz edilmesi ile mümkündür (Tanrıöğen, 2009: 260). Verilerin doğru yorumlanabilmesi de ancak bununla mümkündür. Uygun bir yorumlama ile bütünleştirilemeyen veriler, araştırma problemine bir çözüm önerisi getiremediği gibi, dağınık, ilişkisiz ve havada kalmış veri karmaşası olarak görülecektir (Karasar, 2012: 245). İşgal Döneminde İstanbul'daki Eğitim Faaliyetlerinin araştırıldığı bu çalışma için yukarıda sözü edilen literatürler taranmış olup, konuya dair veriler

toplanmış, bölümlerine göre sınıflandırıldıktan sonra karşılaştırmalı analizleri gerçekleştirilmek suretiyle yazım aşamasına geçilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İŞGAL DÖNEMİNDE (1918-1923) İSTANBUL'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ (BULGULAR VE YORUM)

Araştırmaya konu olan İşgal Döneminde İstanbul'daki Eğitim Faaliyetleri ile ilgili olarak, işgal kaynaklı değişikliklerin sağlıklı tespit edilebilmesi için İşgal öncesi dönemde genelde Osmanlı, özelde ise İstanbul'daki eğitim faaliyetlerinin bilinmesinde fayda vardır. Zira Osmanlı Devleti'nin İşgal öncesi Eğitim Faaliyetleri ile ülkenin başkenti olması hasebiyle İşgal Öncesi İstanbul Eğitim faaliyetleri arasında neredeyse tam bir paralellik söz konusudur. Bu amaçla çalışmanın bu bölümünde İşgal öncesinde İstanbul'daki eğitim faaliyetleri ele alınmış olup Osmanlı Eğitiminde köklü değişiklikleri başlatan II. Meşrutiyet Döneminin İstanbul'un eğitim faaliyetleri üzerinde de köklü değişikliklere yol açtığı görülmüştür. Diğer taraftan Osmanlının çok uluslu yapısından kaynaklanan, çok başlı eğitim anlayışının bir parçası olan azınlık ve yabancı okullarındaki eğitim faaliyetleri, genel anlamda Osmanlı Eğitim Sisteminden farklı özgün bir seyir izlediğinden hareketle İstanbul'daki azınlık ve yabancıların eğitimi konusu olarak ayrıca ele alınmıştır. Hem Osmanlı Devleti'nin modern anlamda ilk yüksek öğretim kurumu, hem de İstanbul'daki önemli bir eğitim merkezi olması ve işgalin psikolojik baskısını daha derinden hisseden Darülfünun da ayrıca bu bölümde incelenmiştir.

4.1. İşgal Öncesi İstanbul Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış

İstanbul fethedildiği ilk andan itibaren Osmanlı için sadece yönetimin değil, ilmin ve kültürün de merkezi olma görevini üstlenmiş bir şehridir. Bu yönüyle Osmanlı Eğitim Tarihinde yaşanan her gelişme ve yeniliğin de ilk uygulama sahası İstanbul olmuştur. İstanbul Eğitim Tarihi bu açıdan Osmanlı Eğitim Tarihi ile paralellik arz eden bir görünüm sergilemektedir. İstanbul'un İşgal dönemi eğitim faaliyetlerinin diğer dönem eğitim faaliyetleri ile karşılaştırılabilmesi için işgal öncesi eğitim faaliyetlerinin bilinmesi hayati önem taşımaktadır.

İstanbul; II. Mehmet'in "Bundan sonra tahtım, İstanbul'dur" (İnalcık, 1995: 31) diyerek fethedildiği ilk andan, İmparatorluğun yıkıldığı 1922 yılına kadar Osmanlı Siyasi Tarihinde olduğu gibi Osmanlı Eğitim Tarihinde de belirleyici ve etkin bir rol oynamıştır. Bu siyasi konumunun yansımaları hemen hemen her alanda hissedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının bir yansıması olan çok yönlü bir eğitim sistemine de ev sahipliği yapmış olması, Müslüman ahalinin eğitimi kadar azınlıkların eğitimi üzerinde de öncü rol oynamasına vesile olmuştur. İstanbul'un bu özgürlükçü eğitim anlayışı onu dünyanın en hoşgörülü eğitim merkezlerinden biri hatta birincisi konumuna getirmiştir. Bu yönleri ile tarihi ve köklü bir eğitim anlayışına sahip İstanbul'u, diğer Osmanlı şehirlerinden farklı kılan bir diğer özelliği; kişileri "İstanbul çocuğu", "İstanbul efendisi" ya da "İstanbullu" (kibar, görgülü ve güzel konuşan) yapan, yazılı bir programı olmaksızın evde, sokakta, mahalle mekteplerinde ve iş yerlerinde kesintisiz devam eden bir toplumsal eğitim anlayışına da sahip olmasıydı. Dolayısıyla her devirde taşradan ve yabancı ülkelerden göç alan İstanbul'un kendisine katılanları da kısa sürede kendisine uydurduğu ve dönüştürdüğü bir gerçektir (Sakaoğlu, 1994: 138).

II. Mehmet eğitime verdiği önemi gözler önüne serercesine örgün eğitim için Ayasofya, Zeyrek ve Fatih semtlerinde üç medrese muhiti oluşturmuştu. İstanbul medreselerinin yanı sıra tekkeleri, kütüphaneleri ve konakları ile de Osmanlı Eğitim sisteminde önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Osmanlı ilmiye sınıfının da merkezi İstanbul'dur. Padişahlar, ulema sınıfına devamlı danışır, ulemanın ileri gelenlerini seferlere kendileriyle götürmek suretiyle, ulema sınıfını diğer sınıflara göre imtiyazlı bir konumda tuttuklarını gösterirlerdi. Padişahları yetiştiren hocaların saraydaki konum ve itibarları da oldukça yüksektir.⁵ Durum böyle olunca İstanbul, Osmanlı eğitim sisteminin de merkezi olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı hükümdarları, devletin kurulduğu ilk andan itibaren bilime önem veren, bilim adamlarını destekleyen hükümdarlardı. Osman Bey'in kendisi her ne kadar düzenli bir eğitim alamamış olsa da küçük yaşından itibaren ilim meclislerinde bulunmuş, Şeyh Edebali'nin şahsında mutasavvıf ve âlimlerin yakınında olmaya gayret etmiştir. Onunla başlayan bu yaklaşım sonraki Osmanlı Sultanlarının da sürdürdüğü bir düşünsel yaklaşım olduğundan, Osmanlı ülkesi kısa sürede çeşitli Türk ve İslam

⁵ Kimin başlattığı bilinmese de 1759 da III. Mustafa tarafından düzene sokulan ve son dönemlere kadar da uygulanan, ünlü müderrislerce Ramazanlarda padişah huzurunda verilen "Huzur Dersleri" de söz konusu hocalara itibar kazandıran bir diğer uygulamadır (Sakaoğlu, 1994: 138-139).

lkelerindeki bilim adamları için çekim merkezi haline gelmiştir (Akyüz, 2012c: 61 - 62).

Orhan Gazi'nin 1326 da Bursa'yı alınca burada Manastır Medresesi'ni yaptırması, sonraki Osmanlı vezir ve beyleri için örnek olmuş, fethedilen yerlerde cami, medrese, mektep vs. gibi kurumlar yaptırdıkları görülmüştür. Bu gibi kurumların kanun ve vakıf şartları hemen hemen aynı olup, bu yerler başka bir İşlam devleti tarafından işgal edilse dahi, hükümdarlar bu vakıfların kanunlarına hoşgörülü yaklaşmış, vakıf gayrimüslimlere ait olsa dahi durum değişmemiş, vakfın kanunları aynen korunmuştur. Bu bağlamda Osmanlı'nın ilk bir buçuk asırda yaptırdığı medreselerin en önemlileri İznik, Bursa ve Edirne medreseleridir (Uzunçarşılı, 1988: 2). Osmanlıda uzun bir müddet eğitim kurumları, halkın dini ve hukuki bilgileri alması için kurulmuş medreselerle, hükümet ve askerlik işlerinde çalıştırılacak memurların eğitimine yönelik daha çok saray bünyesinde kurulmuş mekteplerden ibarettir. Bununla birlikte istisnasız her Müslüman'ın öğrenmesi lazım gelen Kuran okumak, namaz kılmak ve biraz da yazı yazmayı öğretmek üzere kurulmuş, eğitimin ilk basamağını oluşturan sübyan mektepleri de mevcuttur. Ancak söz konusu bu mekteplerin eğitimci kadrosu profesyonel bir yaklaşımla, bu eğitimi almış kadrolarla oluşturulmanın ötesinde, herhangi bir Kur'an okuyucusuna ya da bazı Arapça risaleleri⁶ okuyabilen ihtiyaç kadınlara havale edilecek kadar hafife alınacak tarzda oluşturulmuştur (Koçer, 1992: 6).

Medreselerde uygulanan ğretim yöntemleri; yer yer eleştirilen, dönem dönem takdir edilen yöntemler olmuştur. Medreselerde okuyan talebelerin medrese odalarında yemek, temizlik, ısınma gibi faaliyetlerini kendilerinin yapmaları, cer sistemi ile her yıl en ücra köylere dağılmaları, halkla i içe oluşları, mezun olduktan sonra da yadırgamadan her yerde çalışmaları, bu ğretim yöntemleri ile ilişkilendirilmiş ve takdir edilmiştir. Tanzimat'tan sonra açılan okullardan mezun olanların halktan kopuk oluşları göz önüne alındığında, medreseler oluşturdukları olumlu tavır nedeniyle hayırla anılmışlardır. Sonuçta, medreselerin her ne kadar "milli" olmasalar da "memleketi" oluşları noktasında fikir birliği oluşmuştur (Akyüz, 2012c: 88). Osmanlı'da Türk ve

⁶ Sıbyan Mekteplerinin çoğu taş binalar olduğundan bu okullara "taş mektep" de denilmekteydi. Bu mekteplerin hocası olmak için, Fatih döneminde Eyüp ve Ayasofya'da açtırılan iki medresede bununla ilgili ayrı derslerde eğitim almalarını ayrıca, Sıbyan Mekteplerinde ğretmenlik yapmak isteyenlerin var olan derslerin dışında Arapça, Sarf, Nahiv, Edebiyat Mantık, Muhasebe vb. gibi derslerin almış olmalarını da şart koşarken, zamanla bu şart esnetilmiştir. Medreseden diploma almak, mahalle caminin imamı ya da müezzini olmak, hatta Subha-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbi gibi belirli risaleleri okuyabilme becerisi gösteren ihtiyaç bir kadın olmak bile sıbyan mektebi hocası olmak için yeterli görülmüştür (Koçer, 1992: 7).

Müslümanların eğitim aldıkları okullar aynı zamanda verdikleri eğitim içeriğine göre genel anlamda dini ve laik eğitim kurumları olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. Dini eğitim kurumları, ilköğretimin verildiği mektepler ile orta ve yüksek öğretimin verildiği medreselerden oluşmakta idi. Diğer taraftan kız ve erkek öğrencilere yönelik ilk ve orta öğretime öğretmen yetiştirmek amacıyla eğitim veren Dar'ülmuallimat ve Dar'ülmuallimin okulları da laik eğitim kurumları olarak göze çarpmaktadır (Criss, 2011: 53).

Osmanlı'da eğitim kurumlarında Garplılaşma adıyla özdeşleşen değişim faaliyetleri askeri zaruretler ve ihtiyaçların zorlaması ile gündeme gelmiş olup, ilk tesirleri de askeri okullarda görülmüştür. 1826 da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile mekteplerde yenileşme faaliyetleri daha hızlı ve korkusuz olarak devam etmiştir. 1769-1774 Rus harbi sırasında Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından Çeşme'de yakılması (1770), yeni bir donanma hazırlanmasında kullanılmak üzere teknik eleman ihtiyacının acil karşılanması ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kurulmasını (1773) elzem kılmış, bu istenmeyen gelişmeler Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un (1779) kurulmasını da beraberinde getirmiştir (Koçer, 1992:6). Yenilik çabalarının askeri okullardan başlaması toplum nezdinde durumun normal karşılanmasına ilişkin meşru zeminin oturtulmasını da nispeten kolaylaştırmıştır. Buna mukabil, askeri mekteplerden 65 sene sonra sivil mektepler açılabilmiş, ancak askeri mektepler kadar gerekli ilgiyi görememiştir.

Osmanlı'da eğitime dair algının ilk ciddi kırılması Tanzimat Döneminde yaşanmıştır. Her ne kadar Tanzimat Fermanında eğitime ilişkin bir düzenleme bulunmasa da Tanzimat'la birlikte yeni mekteplerin yaygınlaştığı ve geliştiği görülmektedir. Padişah Abdülmecid eğitim ve öğretimin modernleştirilmesi ile yakından ilgilenmiş, teşvik babında o dönemin neredeyse her sınavına, diploma törenine ve okul açılışına katılmaya gayret göstermiştir (Koçer, 1992: 49). Bu nedenle de söz konusu dönem, maarif adına gelişme ve genişleme seneleri olarak kabul görmüştür. Bu okullardan beklenen siyasi görev, her mezhep ve ırktan çocukları aynı okullarda yetiştirmek suretiyle halkların kaynaştırılmasını sağlamaktır. Tanzimat'la birlikte ilk kez ciddi olarak ele alınan sivil mektepler Sıbyan, Rüştîye, İdadi ve Darülfünun adları ile ayrılmış olsa da, hiçbirinde tam manası ile bir dönüşüm yahut iyileştirme yapılamadan diğerine geçilmek sureti ile neredeyse tüm aşamalarında istenilen başarıya ulaşılamamıştır.

Bu gelişmelerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğunda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sistematik bir şekilde ele alınması ve kurallar çerçevesinde yürütülmesi ancak 1869 da çıkarılan Maarif Nizamnamesi ile mümkün olmuştur. Söz konusu nizamname daha çok Fransa'nın eğitim sistemi örnek alınarak hazırlanmış olan bir nizamnamedir. Nizamnamenin hazırlanmasında Maarif Nazırı Saffet Paşa ve arkadaşlarının çabası yadsınamaz (Akyüz, 2012c: 195) . Nizamname, Şuray-ı Devlet'in Maarif Dairesi tarafından hazırlanmış olup, özellikle ilköğretimin ve sonraki dönemlere ait eğitim uygulamalarının esasları belirlenerek, öğretim basamakları arasında birlik ve uyum yakalanmaya çalışılmıştır. Ancak söz konusu nizamnamenin başarısı, nizamnamede belirlenmiş esasların uygulanması ile mümkün olabilirdi. Gelin görün ki uygulama paraya ve yetişmiş elemana bağlı olacağından, dönemin ekonomik yetersizliği ve yetişmiş eleman eksikliği nizamnamenin uygulamasını sekteye uğratmış ve istenen başarı elde edilememiştir. Nizamnamedeki en önemli eksiklik, -Avrupa örnek alınarak hazırlanmışsa da- asıl alınması gereken mesleki ve teknik eğitim yöntemlerinin alınmayarak, göz ardı edilmiş olmasıdır (Koçer, 1992: 236). Nizamnamede önemle üzerinde durulan Darülfünun'un gerekliliği ekonomik yetersizlikler nedeniyle gecikmiş, ancak 1900 tarihinde devamlılık gösterecek bir kurum olarak açılabilmiştir. Nizamname ilk, orta ve yüksek öğrenim arasında istenen bütünlüğü sağlayamadığı gibi Darülfünun ile öncesinde açılmış olan yüksekokullar arasında da iletişimi oluşturamamıştır. Zaman zaman idarelerce okullara uygulanan baskılar da eğitim kalitesini düşürmüş, uygulanan baskılar gençlerde bir öfke birikimine yol açmış olup, bu birikim dönem dönem siyasi ve politik kadrolarca da kullanılmıştır (Aktar, 1999: 46-47). Yönetime ve çoğu zaman da yöneticilere yönelik eleştiri ve isyanlara ev sahipliği yapan İstanbul, bu isyan kadrolarını yetiştirme konusunda okulları ve öğrencileri ile önemli bir rol oynamıştır.

I. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde; Tanzimat döneminin ürünü olan yeni eğitim kurumlarında esaslı bir yenilik ve değişiklik görülmemekle birlikte, yeni eğitim programlarına ağır aksak da olsa uyulmuş, okulların sayıları arttırılmıştır. Askeri mekteplerde eğitim daha ileri seviyelere çıkarılmışsa da asıl ilerleme hususi (özel) mekteplerde görülmüştür (Ergin, 1977: 839). Bu devrin en etkin siması olan II. Abdülhamit, ülke yönetiminde rol oynayacak yetenekli ve bilgili, mülkiye, hukuk ve ticaret eğitimi almış devlet adamlarına duyulan ihtiyacı gidermek üzere kurulan mülkiye, hukuk ve ticaret mekteplerindeki eğitime verdiği değeri; sözü edilen okulların mezunlarını kısmen sarayda görevlendirmek, geri kalanları da devlet memurluklarına

atamak suretiyle göstermiştir. Diğer taraftan Yıldız Sarayında kurdurduğu Cemiyet-i Edebiye (her ne kadar sonradan, bu cemiyetin üyeleri olan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi kalem erbapları ile sorunlar yaşasa da) çalışmalarına verdiği destek, maarif adına takdir edilecek tavırlardır. Bu okul talebeleri arasında baş gösteren siyasi muhalefet ister istemez II. Abdülhamit'in bu okullara bakış açısını da değiştirecek, rejimi koruma saikası ile bu okulların başta müfredat programları olmak üzere, okutulan dersler ve bu dersleri okutan kadrolar mercek altına alınacaktır. Talebelerin isyankâr tavırlarının sebebi olarak, talebenin dini ve ahlaki yetersizliği gösterilmek suretiyle, programlarda dini bilimlere ağırlık verilmiş, muhalif düşüncelerin kaynağı olarak görülen edebiyat ve tarih derslerinin içerikleri ya ruhsuz olacak kadar kısa tutulmuş ya da tamamen program dışı bırakılmıştır. Doğal olarak bu durum eğitimi olumsuz etkilemiştir.

Söz konusu dönemin hatırdan kalan önemli olumsuzluklardan biri de muhalif fikirlere tahammülsüzlük ve basına uygulanan sansürdür. Basılacak her türlü eser ve mecmua Encümen – i Teftiş ve Muayene heyetinin sıkı incelemesinden geçmekte, çoğu zaman bu sıkı incelemeler gülünç sansür bahaneleri ortaya koyarak komik durumların ortaya çıkmasına yol açmaktaydı.⁷ Osmanlı ülkesi dışında basılmış her türlü eserin ülkeye girişi sırasında gümrüklerde de aynı sıkı denetimin gerçekleştirildiği görülmüştür. Hatta bu dönemin eğitim adına oldukça önemli bir kazanımı olarak kabul gören Darülfunun'un (1900) kuruluşu bile, talebelerin yurt dışına eğitim amacıyla çıkmaları ve muhalif fikirlerle dönmelerini engelleme çabası olarak eleştiriye konu olmuştur (Ergin, 1977: 854).

Bu devrin en önemli eğitime dair kazancı ise neredeyse her vilayette ve birçok sancak ile kazada açılmış olan rüştiyelerdir. Böylece merkezin dışında taşrada da eğitimli yeni bir halk sınıfının oluştuğu gözlenmiştir. Vilayetlerdeki idadiler ise tamamen II. Abdülhamit döneminin bir ürünüdür. Bu idadiler sonraki dönemlerin yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mekteplerinin potansiyel talebe kaynağını oluşturmuşlardır. Bu yönleri ile I. Meşrutiyet dönemi Osmanlı maarifinin yayılma ve ilerleme seneleri olarak kabul edilmektedir (Ergin, 1977: 881). Sonraki dönemlerde, I.Meşrutiyet döneminde okullaşmadaki bu artış, kaliteye aynı derecede yansıtılamadığı

⁷Beşiktaş'ta bir Ramazan arifesinde bakkaldan yüz dirhem Yıldız şehriyesi isteyen bir müşterinin o akşam sürgüne gönderilmesinin hikâyesi o dönemin meşhur fıkralarındandır. Yine içinde her ne sebeple olursa olsun "hal, yıldız ve Murat" kelimesi geçen eserlerin sansürden kurtulamadıkları dönemin çokça kabul gören görüşlerindendir (Ergin, 1977: 845).

gerekçesi ile eleştirilecek, azınlık ve yabancı okulların kalitesi örnek gösterilecektir. Kütahya Mebusu Cevat Bey'in 19.10.1336 tarihli meclis konuşması da bu konuya dairdir:

“Meşrutiyetten beri nazırlarımız her köyde bir mektep açacağına, Robert Koleji gibi, Kadıköy’ündeki Fransız müessesesi gibi iki üç tane mektep açmağa teşebbüs etmiş olsalardı ve bekasını temin etselerdi efendiler, şu memlekete iyi hizmet etmiş olurlardı. Her mektepte 300 - 400 talebemiz bulunurdu. Alât ve edevatı tedrisiyemiz mükemmel bulunurdu. Büyük büyük kütüphanelerimiz bulunurdu. Seciyeli müdürlerimiz, muallimlerimiz bulunurdu. Biz de onlarla iftihar ederdik. Bir müessese-i ilmiyemiz, -bir irfan müessesemiz olurdu...”(TBMM, ZC,İ:86 19. 10. 1336 C:1).

Osmanlı Eğitim Tarihi için geçerli olan bu değişim ve yeniliklerin ilk uygulanma sahası olan İstanbul, genel anlamda Osmanlı Eğitim Sisteminin de lokomotif olma konumundadır. Bu nedenle bahsi geçen değişimleri ve bu değişimlerin yansımalarını bünyesinde barındıran İstanbul, Osmanlı Eğitim Sistemi’nin geleceğine dair izler barındıran ve belirleyici rol oynayan bir konumdur. İstanbul’un söz konusu siyasi konumu eğitim de dâhil hemen her alanda alınan kararların ilk uygulanma sahası olmasına neden olmuştur. Klasik dönem eğitim kurumları olan sıbyan mekteplerinin ve medreselerinin de en önemlileri ve statü olarak en ileri olanları İstanbul menşelidir. Ayrıca Osmanlı siyasi kadrolarının vazgeçilmez yetiştirilme mekânı olan Enderun’un da İstanbul’da bulunması, kaliteli öğretim elemanlarının da İstanbul’da toplanmasını mümkün kılmıştır. Sadece Osmanlı Devleti’nde değil İslam coğrafyasında da İstanbul, ilmi bir çekim merkezi görünümündedir. Bunun oluşmasında Osmanlı padişahlarının ulemayı yücelten tavır ve davranışlarının da önemi büyüktür. Fatih’in dönemin önemli matematikçilerinden Ali Kuşçu’yu aylık 200 altın maaş ve eğitim masraflarının devletçe ödenmesi koşuluyla İstanbul’a getirtmesi düşünüldüğünde günümüz şartları içinde bile uygulama örneği olmayan örnek bir tavır olduğu ortadadır. Diğer taraftan devletin kuruluş ve yükseliş dönemleri başta olmak üzere her dönemde, padişahların ve yönetici kadroların cami ve medrese yapımında birbiriyle yarışır bir tavır sergilemeleri İstanbul’u da doğal olarak medrese sayısı bakımından diğer Osmanlı şehirlerinden avantajlı bir konuma yükseltmiştir. Devletin duraklama ve gerileme dönemlerinden eğitim de payına düşeni almak durumunda kalmış, hatta siyasi ve askeri duraklamanın da müsebbibi olma noktasında eğitime mesuliyet daha fazla yüklenmiştir. Durum böyle olunca yenileşme faaliyetlerine de eğitim alanından başlanmış ve ilk modern askeri

okullar bu kaygı ile İstanbul'da hayata geçirilmiştir. Söz konusu yenileşme çabalarının ilklerine ev sahipliği yapan İstanbul, aynı zamanda yeniliklere muhalif gruplara da ev sahipliği yapmak suretiyle, siyasi muhalefetin de ilk örneklerini sisteme kazandırmıştır. Sadece öğretim alanında değil benzeri bir yenilik tarafgirliği yahut karşıtlığı yazın alanında da ilk olarak İstanbul'da kendini göstermiştir. Bu bağlamda ilk mesleki örgütlenmelere ev sahipliği yapan İstanbul ilk öğretmen ve öğretim görevlileri örgütlerini de kendi bünyesinde kurdu muştur. Görüldüğü üzere Osmanlı Eğitim Tarihi'nin önemli uygulama ve değişimlerinin ilk çıkış noktaları İstanbul menşeli olduğundan, İstanbul Eğitim Tarihi'nin de seyri hemen hemen Osmanlı Eğitim Tarihi ile aynıdır.

Ancak hem Osmanlı Eğitim Tarihi hem de İstanbul Eğitim Tarihi için asıl değişim ve kırılmaların yaşandığı dönem II. Meşrutiyet Dönemi olmuştur. 23 Temmuz 1908 den, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine⁸ kadar geçen süreç Osmanlı Tarihi için II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmaktadır. 31 Mart (1909) olayı ile birlikte II. Abdülhamit tahttan indirilerek Mehmet Reşat'ın tahta geçirildiği bu dönemde, siyasi hayat ve fikir hareketleri canlanmış, aydınlar arasında “devlet nasıl kurtarılır?” sorusu daha sık ve yüksek sesle sorulmaya başlanmıştır. Bu sorunun cevapları arasında, devleti eğitimin ve öğretmenlerin kurtaracağı görüşü oldukça kabul gören bir yaklaşım olmakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceği cevabı gerek o dönem gerekse sonraki dönemler için hep bir muamma olarak kalmıştır (Akyüz, 1978b: 75). Bu özelliği ile II. Meşrutiyet'ten ve yansımalarından en fazla etkilenen Osmanlı şehri şüphesiz İstanbul'dur. Başkent olması hasebiyle siyasi, ekonomik ya da toplumsal alanda yaşanan her gelişmeden önce İstanbul etkilenir, sonrasında diğer Osmanlı şehirleri etkilenirdi.

II. Meşrutiyet'in eğitime sunduğu katkılar arasında şüphesiz, Türkçenin kullanımı ve gelişimine uygun zemini oluşturma gayretlerinin önemi büyüktür. Dönemin Türk milliyetçiliği için ehemmiyeti düşünüldüğünde Türkçeye yapılan vurgu daha da anlaşılır bir hal göstermektedir. Osmanlı Devleti Selçukluların aksine Farsça yerine Türkçeyi hükümet işlerinde kullanmışlarsa da, medrese ve mekteplerde hâkim dil Arapça olduğundan Türkçenin öğretildiği bir müessese de yok gibidir. Medrese ve mekteplerin Türkçeye kapılarını açması ancak 1908 ve 1923 sonrasına denk gelmektedir (Ergin, 1977: 3). Bu nedenle II. Meşrutiyet yıllarını eğitimde başta olmak üzere her

⁸ Bazı tarihçiler bu süreyi 1919'un ilk aylarına kadar devam ettirmektedir (Akyüz, 1978b: 74).

alandaki Türkçenin kullanımına ilişkin hassasiyetin arttığı bir dönem olarak nitelemek mümkündür.

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, eğitim sahasında bir türlü hakkıyla uygulanamayan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi geçerliydi. Kurulan yeni hükümetin Maarif alanında yapacakları da bu anlamda sınırlıydı. Ya 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni aynen uygulayacaklar ya Meşrutiyet'in gerektirdiği şekilde Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısını hazırlayacak ve nizamnameyi yürürlükten kaldıracaklardı ya da Nizamname'ye dokunmaksızın zamanı ve sırası geldikçe sorunlara yönelik ayrı ayrı kanun tasarıları hazırlayacaklardı. Nitekim nispeten baş edilmesi daha kolay görülen üçüncü yol tercih edilmiş ve daha çok sorunlara yönelik kanun tasarıları hazırlama gayreti içinde olunmuştur. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Türk olmayan mebusların, patrikhanenin, yabancı devlet ve karşıt fikirli neşriyatların etkisi ile eğitim alanında istenen değişiklikler ve dönüşüm sağlanamamıştır (Koçer, 1992: 169).

1908 sonrasında daha basılmadan sansüre uğrayan gazete ve sıkı denetimden geçen kitapların neşriyat sahasında elde edilen özgürlük ortamı, insanları da ağızlarındaki bağlardan kurtarmıştır. Neredeyse herkes konuşmaya ve yazmaya başlamıştır. II. Abdülhamit'in baskıcı ortamından kaçıp, yurt dışına sığınanlar ülkeye dönmüşler ve özellikle de Fransa'da gördüklerini ülkede uygulamaya çalışmışlardır. Söyleyecek sözü ve yazacak cümlesi olan neredeyse herkes ülkenin geçmişi, hali ve geleceğine dair sorular sormaya başlamışlardır. 1908 sonrası ilk iki aylık dönemde 360 gazetenin çıkma izni alması da, tercüme ve telif sayısındaki artış da hep bu kaygının eseridir (Koçer, 1992: 220). Böylesi bir ortamda en fazla gelişmenin Eğitim alanında olması beklenir. Ancak söz konusu yenilik ve gelişmeleri gerçekleştirmek için gerekli en önemli ihtiyaç paraydı. İlk tedrisat için devlet bütçe ayırmalı mıdır, ayrılsa ve para bulursa dahi bu kez de istenen bu yenilik ve gelişmeler azınlık okulları için de geçerli olmalı mıdır, gibi sorular dönemin eğitim çevrelerinde sıkça gündeme gelmiştir (Koçer, 1992: 220). Uzun süren tartışmalar sonucunda ilköğretime devletin bütçe ayırması ve bu haklardan gayrimüslim okullarının da yararlanması kararlaştırılmıştır. Ne var ki siyasi istikrarsızlık kendini eğitim alanında da hissettirmiş olup, Temmuz 1324 (1908) ile Nisan 1325 (1909) tarihleri arasında (10 ayda) tam yedi Maarif Nazırı değişmiştir (Ergin, 1977: 1274 – Koçer, 1992: 169). Bu nazırlardan sonra göreve getirilen ve kendisi de sadece 8 ay 10 günlük bir Maaarif Nazırlığı dönemine imza atan Nail Bey'in şu ifadeleri, Maarif'teki sorunların nasıl kökleşmiş sorunlar olduğunu ve bu sorunların

ancak kökten ele alınıp, çözümleriyle başarı elde etmenin mümkün olacağını gözler önüne sermektedir;

“Maarif Nezareti’ne tayinimden istifanememin takdim gününe kadar geçen müddet içinde büyük bir başarıya mazhar olamadım. Semaratın pek mahdud olduğunu bizzat kendim muterifim. Fakat hemen hiçten vücut bulacak bir işde büyük başarılar mümkün olamayacağını düşünerek müteselli oluyorum.”(Koçer, 1992: 169).

II. Meşrutiyet Döneminin eğitim faaliyetleri içinde, eğitime yönelik uygulama farklılıklarını konu edinen tartışmaların da önemi büyüktür. Bunlardan en önemlisi şüphesiz “Tuba Ağacı Nazariyesi”dir. II. Meşrutiyet’in Maarif kökenli ender Maarif Nazırlarından biri olan Emrullah Efendi’nin ortaya attığı bu fikre göre; “Maarifte istenen değişim ve dönüşümün başlangıcı Darülfünun olmalıdır.” Bunun aksini savunanlara göreyse; “temelden ele alınamayan bir yenilik etkili ve sürekli olamaz”. Emrullah Efendi’nin fikirleri pek çok Osmanlı Eğitimci ve entelektüel camiası tarafından da kabul görmüştür. Ziya Gökalp de 1917 de İttihat ve Terakki Partisinin Kongresinde okuduğu raporda Emrullah Efendi’nin görüşlerini savunmuştur. Ancak bizatihi Tuba Nazariyesini ortaya atan Emrullah Efendi dahi bu fikrinin gereğini yapmak yerine Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu çıkarmaya öncelik vermiş, idadileri ıslah ederek sayılarını çoğaltma çabasına girişmiştir. Emrullah Efendi’nin Darülfünun’a ilişkin yaptığı en önemli çalışma ise Darülfünun Nizamnamesinin çıkartılmasına ön ayak olmaktan öteye geçememiştir (Ergin, 1977: 1277).

Emrullah Efendi kendi oluşturduğu ve savunduğu, Tuba Ağacı Nazariyesi’ne neredeyse zıt düşen bir tavırla, İlköğretime verdiği önemin nedenini ise Sabah gazetesine verdiği beyanatta şu ifadelerle dile getirmiştir;

“...Memleketin ihtiyaçları pek geniş, vasıtalarımız ise sınırlıdır. Taşra ilkokulları için 70.000 öğretmene ihtiyaç var. İptidai pedagoji bilgisi olan bu kadar öğretmeni değil, bunun yüzde birini bulmaya imkân yok. Görülüyor ki, en yakın ve en acele ihtiyaç ilköğretimin düzenlenmesidir”(akt. Koçer, 1992: 171).

II. Meşrutiyet döneminde Maarif adına yapılan önemli çalışmalardan birisi de 1909 da yine Emrullah Efendi ve ekibinin hazırlanmasında ön ayak olduğu Maarif-i Umumiye Kanunu’dur. Ancak Emrullah Efendi bu yasa tasarısını Meclis-i Mebusan’da yasalaştıramayacağını anlayınca Kanun Layihasını Şuray-ı Devlet’ten alarak incelemiş

ve söz konusu kanunun ilköğretime ait kısmı 1913 te Meclis-i Mebusan'a vermiştir. Bu kısım uzun münakaşalar ve bazı değişiklikler sonucunda Emrullah Efendi'den sonra Şükrü Bey'in nazırlığı döneminde Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati adıyla yayımlanmıştır (Koçer, 1992: 190). Planlanan bir yasanın bu denli geç ve ancak muvakkat tarzda yayımlanmış olması, adı geçen okulların denetimini içeren bu yasaya karşı gösterilen dirençle açıklanabilir.

II. Meşrutiyet'in söz konusu bu eğitimi iyileştirme ve modernleştirme çabalarının, uygulayıcı kadrolarını oluşturan öğretmenlerin önemi şüphesiz oldukça büyüktür. Ancak öğretmenlerin kökleşmiş sorunlarının ötesinde, sayılarındaki yetersizlik bütün sorunların önüne geçecek bir mahiyettedir. II. Meşrutiyet dönemindeki öğretmen sayısı hakkında daha çok 1913 – 1914 yıllarına ait veriler var olmakla birlikte, söz konusu döneme ait veriler birbirinden farklıdır.⁹ Bu çalışmada Maarif Nezareti'nin verileri daha güvenilir olacağı düşünüldükçe Maarif Nezareti'nin verileri esas alınmıştır. Buna göre; 1913 – 1914 yıllarında İstanbul ve taşrada 36 Sultani olup, bu Sultanilerde 408 idareci, 776 öğretmen görev yapmaktadır. Ülkedeki 59 idadide 200 yönetici, 500 öğretmen görevlidir. Devrin orta dereceli okullarından Darülmuallimin'leri 21 adet olup, bilgi alınabilen 16 tanesinde 61 idareci, 162 öğretmen bulunmaktadır. Yüksek okul statüsündeki İstanbul Darülmuallimin'i Aliyesi ile birlikte sayıları 16 olup 373 öğretmen bu kurumlarda çalışmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında durum hiç de iç açıcı değildir, zira ülkenin ihtiyacı olan öğretmen sayısı (ilkokul için) 70 binin üzerinde iken, eldeki toplam öğretmen sayısı 10 binin altındadır (Akyüz, 1978b: 76). Bu bilgiler ışığında II. Meşrutiyet döneminin önemli bir çabası da çok sayıda kaliteli öğretmen yetiştirme çabasıdır, nispeten başarılı da olunmuştur. İlkokullar için kadın öğretmen yetiştirilmesine ve çalıştırılmasına da ayrıca önem verilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin kayda değer eğitim getirilerinden biri de, kız öğrenci sayısını arttırmaya yönelik faaliyetleri ile Türk kadınının modernleşmesine sunduğu azımsanmayacak katkıdır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine gelene dek, kız öğrencilerin pek az bir kısmı erkeklerle birlikte sübyan mekteplerine devam edebilmekteydi. II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte kız çocukları önce dönemin ortaokul, lise ve sonraları da sadece kızlar için açılmış olan İnas Darülfünunu'na gitme hakkı elde

⁹K. Evvel 1332 (1916) tarihli Muallim dergisindeki bir yazıya göre 1913 – 1914 ders yılında ülkedeki ilkokullarda 6255 erkek 1005 kadın öğretmen bulunmaktadır. Aynı yılın Maarif Nezaretinin verilerine göre ise ülke genelinde 4486 ilkokul, 6872 erkek, 1154 kadın öğretmen, özel iptidai mekteplerde ise 2749 muallim, 188 muallime bulunmaktadır (Akyüz, 1978b: 76).

ettir. 1913 tarihli ilköğretim kararnamesiyle sadece il merkezlerinde olan kız rüştiyeleri, altı senelik kız ibtidaiyelerine dönüştürülmüş ve ilçe merkezlerine kadar yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca 1916 da beş senelik bir kız lisesinin de açılması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmelerden toplumun tepkisini uzak tutmak için de ilk etapta dersler konferans şeklinde verilmiş ve kadınlarla ilgili yayınlar arttırılmıştır. Kadın Bahçesi (1912), Kadınlar Dünyası (1912), Kadın Hayatı (1913) ve Kadın Kalbi (1919) dergileri hep bu kaygılarla çıkartılmış yayınlardır. Bu yayınların çıkış yerleri de genelde İstanbul olup, yazarların neredeyse tamamı İstanbul'da ikamet etmektedir. 1912 de kurulan Taali-i Nisvan Derneği, Osmanlı kadınının çarşafı olarak erkeklerle çalışabildiği ilk kurumdur. Hilal-i Ahmer'in (Kızılay'ın) Kadınları Çalıştırma Derneği de şehirli Türk kadınına çalışma hayatına alıştıran bir kurumdur. Bu gelişmeler okullardaki kız öğrenci sayısını da arttırmıştır. 1916-1917 de öğretmen okulundaki kız öğrenci sayısı 803 iken, 1917-1918 de bu sayı 1005'i bulmuştur (Koçer, 1992: 227). Böylece Cumhuriyet dönemine gelindiğinde kadın modernleşmesine hazır bir kamuoyu nispeten de olsa hazırlanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminin, okuryazarlığı arttırmaya yönelik iyi niyetli çabalarının da dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekir. 1908'e değin Arap harfleri ile yapılmakta olan öğretimde, alfabeye Tanzimat'tan itibaren birkaç sesli harf eklenmiş ve yazım şekillerinde çeşitli değişiklikler yapılmışsa da köklü bir değişiklik söz konusu olamamıştır. Ancak II. Meşrutiyet döneminin eğitim adına gerçekleştirilen önemli çalışmalarından biri de Arap harfleri üzerinde biçim açısından değişiklikler yapılmasıdır. Enver Paşa'nın Nazır oluşuyla birlikte söz konusu yeni şekilli Arap harfleri ilk olarak ordu içi yazışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Her harf tıpkı Latin alfabesinde olduğu gibi ayrı ayrı yazılmıştır. Bu harflerle yazım uygulamasına da geçilmiş ve birçok askeri kanun, yönetmelik ve talimname yeni şekilli Arap harfleriyle hazırlanmıştır. Hatta büyük bir askeri salname, birçok risale, kitap ve sözlük bu şekilde kullanıma sunulmuştur. Tüm bu gelişmelere karşın asıl bu işle ilgilenmesi gereken Maarif Nezareti yenilikleri izlemekle yetinmiştir. Harbiye Nezareti ise harp döneminde bile bu yenilik çalışmalarından vazgeçmemiştir. Yeni harf çalışmaları o denli ileriye gitmiştir ki, ilk olarak Latin alfabesine geçiş teklifleri bu dönemde dillendirilmiştir Ne yazık ki zamanla bu hassasiyet ortadan kalkmış, sonraki dönemlerde bu uygulama da terk edilmiştir. (Koçer, 1992: 224). II. Meşrutiyet Döneminde öğretmen sorunlarına dikkat çeken, eğitim kaygısı taşıyan mesleki yayınların da arttığı görülür. Bunlardan ilki

on beş günde bir çıkan Mir'at-ı Maarif dergisidir. Ocak 1909 da çıkan ilk sayısında, dergi kendini tanıtırken Cemiyet-i Mualliminin bir yayını olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu dergi de uzun ömürlü olamamıştır. II. Meşrutiyet döneminin en önemli ve en uzun soluklu eğitim dergisi Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemindeki eğitim faaliyetlerini genel itibariyle-gerek bu dönemin sadece on beş yıl sürmesi, gerekse ardı ardına yaşanan savaşların etkisiyle-eğitim adına bir bocalama ve duraklama dönemi olarak adlandırmak mümkündür. 1908'den 1914'e kadar geçen sürede 15 Maarif nazırı değişmiş olup, bu durum söz konusu süreçte eğitimde esaslı, etkili ve sabit bir adım atılamamasının da en önemli sebebi olmuştur. 1915'ten 1918'e kadar geçen sürede her ne kadar İttihat ve Terakki partisinin, yabancı mekteplerin maarife bağlanması, kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması gibi cesur adımları olmuşsa da, bu kez de savaşın doğurduğu felaketler ve öğrencisizlik gibi nedenlerle istenen sonuçlar elde edilememiştir (Ergin, 1977: 1273). Bununla birlikte II. Meşrutiyet Döneminin özgürlük ortamından azınlık okulları da faydalanmıştır. Ayrılıkçı fikirlerin beşiği haline geldikleri için II. Abdülhamit döneminde kapatılan azınlık okullarından Ermeni okulları başta olmak üzere, kapatılan azınlık okullarının çoğu yeniden açılmıştır (Taşdemirci, 2001: 22). II. Meşrutiyet ve sonrasındaki Mütareke dönemlerine bakıldığında -yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen- ilköğretimin yaygınlaştırıldığı, askeri ve sivil okul kapasitelerinin artırıldığı, okul aşamalarının ve programlarının yeniden belirlendiği, akşam derslerinin yaygınlaştığı, belediyelerin organize ettiği özel kursların yaygınlaşarak arttığı görülmektedir. Darü'l Elhan,¹⁰ Darülbedayi¹¹ ve Darüleytamlar¹² bu dönemlerin ürünüdür (Sakaoğlu,1994: 139). Tüm bu gelişmeler İstanbul'un payitahtlığı döneminde gerçekleşmiş olduğundan, Osmanlı Eğitim Tarihi'nin bu yenilikleri, İstanbul Eğitim Tarihi'nin de önemli gelişmeleri olarak değerlendirilmelidir.

4.2. İşgal Öncesinde İstanbul'da Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

İşgal öncesinde İstanbul'daki eğitim faaliyetlerinin, eğitimin vazgeçilmez argümanlarından olan okulların, öğretmenlerin ve öğrencilerin durumu üzerinden ele

¹⁰ Dar-ül-elhan: Darülbedayi'nin musiki ile meşgul bulunan bir şubesi olup, İstanbul'da kurulmuştur (Develioğlu, 1993: 167 – Ergin, 1977: 1578).

¹¹ Dar-ül-bedayi: Konservatuarın eski adıdır, tiyatro mektebi olarak da bilinir (Develioğlu, 1993: 167 – Ergin, 1977: 1531).

¹² Dar-ül-eytam: Yetimlerin barındırıldığı bir kurum, yoksullar yurdu (Develioğlu, 1993: 167 - Ergin, 1977: 1548).

alınacağı bu bölümden hareketle “işgal sırasında ve sonrasındaki eğitim faaliyetlerine etkisi ne olmuştur” sorusunun cevabı aranmıştır.

4.2.1. Okulların Durumu

Osmanlılardaki eğitim kurumları büyük oranda ilk İslam devletlerinin ve Selçuklunun eğitim mirası üzerinde şekillenmiş bir görünümündedir. Selçuklu eğitiminin temel prensiplerinden olan eğitim ve bilimin devlet adamlarınca desteklenmesi, medreselerin geliştirilerek ülkede yaygınlaştırılması ve ahilik benzeri yaygın eğitim kurumlarının desteklenmesini (Akyüz, 2012c: 42) içeren düşünsel miras, eğitim adına Osmanlı tarafından da sahiplenilmiştir. Osmanlının okullara ve okullaşmaya ilişkin yaklaşımlarında bu esaslar belirleyici olmuştur. Bu genel düşünsel yaklaşımdan en fazla etkilenen şehir şüphesiz başkent konumundaki İstanbul’dur. İstanbul’daki okulları Müslümanların eğitim aldığı ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumları ile gayrimüslim azınlık ve yabancıların eğitim aldığı okullar şeklinde iki ana başlık (ve alt başlıkları) şeklinde ele almak mümkündür.

4.2.1.1. İlköğretim

İlk İslam ülkeleri ve Selçukluların “mektep” ya da “küttap” adı verilen ilköğretim düzeyindeki okulları, Osmanlı Devleti tarafından da alınmış ve eğitimde kullanılmış okullardandı. Vakfiyelerinde kendilerinden Mektep, Darüttalim, Mektephane, Muallimhane ve Darülmuallim olarak bahsedilen bu okulların, halk tarafından adlandırılması Mahalle Mektebi ya da Sıbyan Mektebi şeklindedir. Sabi adı verilen beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların ilk tahsillerini gerçekleştirmeleri amacıyla kurulmuşlardır. Medreselerin bir alt kademesini oluşturan eğitim kurumlarıdır (Taşkın, 2008: 345 – Ortak, 2003: 220).

Söz konusu bu okullar ya devlet adamları ve varlıklı kimselerce vakıf yoluyla ya da köy ve mahallelerde halkın elbirliği ile kurulur, masrafları vakıflar ve halk tarafından karşılanırdı. Her mahalle ve köyde genelde (camiyi kirletebilecekleri düşünülerek) camiye bitişik ya da camiinin bir köşesi olarak tasarlanmış bu okullarda, camiye yakınlıklarından anlaşılacağı üzere dini esaslarca belirlenmiş bir eğitim programı uygulanmaktaydı. Sınıf, ders saati, ya da teneffüs ayarlaması yoktu. Sabahtan ikindiye kadar ders verilir, yalnız öğlen paydosu verilirdi (Demirtaş, 2007: 174). Kuran’ın

anlamı değil yüzünden okunması esasına dayanan bu eğitimin her dönemde savunucuları olduğu gibi eleştirenleri de olmuştur.¹³

Fatih İstanbul'u fethinden kısa bir süre sonra yaptırdığı kendi adını taşıyan camiinin dört bir tarafına kurdurduğu müesseseler arasına bir sübyan mektebini de eklemiştir. Bu mektebin Arapça vakfiyesinde okula öncelikle yetim çocukların, bulunamazsa da fakir çocukların alınarak eğitilmesini şart koştuğu görülür (Taşkın, 2008: 346). Fatih'in oğlu Beyazıt'ın da camiinin güney tarafına yaptırdığı benzer bir sübyan mektebinin vakfiyesinden bu tür okulların çalışma prensiplerine ilişkin bilgiler devşirmek mümkündür. Bu vakfiyeden de anlaşılacağı üzere sübyan mekteplerinde Kuran okutmak esastı. Sonraki dönemlerde, Osmanlı padişahlarının bunu bir gelenek gibi algılayarak kendileri ve ailelerinin yaptırdığı sübyan mekteplerini İstanbul ağırlıklı olmak üzere çeşitli Osmanlı şehirlerinde görmek mümkündür. Bunlardan I.Mahmut'un annesi tarafından Galata'da ve hanımı tarafından da Beşiktaş'ta yaptırılan sübyan mektepleri ile I.Abdülhamit tarafından yaptırılan benzer bir mektebin vakfiyeleri dikkate alındığında bu okulların, Kuran okutmak, namaz kılma usullerini ve namazda okunacak ayetlerle duaları öğretmek, biraz da yazı yazdırmak gibi üç önemli amaca yönelik eğitim verdiği görülür. Söz konusu okullar parasız eğitim verdikleri gibi öğrencilerine gündelik (harçlık) ve elbise yanında bedava yeme içme hizmeti de vermekteydi. Ayrıca yılda bir kez de öğrencilerini gezintiye çıkartırlardı (Ergin, 1977: 86-87).

İstanbul sübyan mektepleri konusunda diğer Osmanlı şehirlerine göre daha şanslı bir konumdadır. Bununla birlikte İstanbul'da toplam kaç sübyan mektebinin olduğu konusu net olmamakla birlikte kadınların yaptığı 47, hükümdarların yaptığı 10, paşaların yaptığı 37, beyler, çelebiler ve efendilerin yaptırdığı 45 olmak üzere toplam 198 mektep olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Evliya Çelebi'ye göre bu sayı 1299¹⁴, Evkaftan alınan bir deftere göreyse sayı 373'tür (Ergin, 1977: 89).

¹³ İbn Haldun etkilenme ve itaat dönemlerinde olan bu çocuklara, daha sonra eğitim alacakları belli olmadığından en azından Kuran sevgisinin kalplerine yerleştirilmesi için bu Kuran derslerinde ısrarcı olunması gerektiğini savunmuştur. Eleştirenler içinse (Endülüslü kadı Ebubekir gibi düşünenler) yaklaşım, çocukların öğrenmeye en açık oldukları bir dönemde anlamadıkları bir şeyin dayatılması olacağından gaflet olarak değerlendirilmekteydi (Ergin, 1977: 84 - Akyüz, 2012c: 88).

¹⁴ Evliya Çelebi'nin eserlerinde verdiği rakamların genellikle sağdan ya da soldan birer hanesi fazla verildiğinden bahisle gerçek sayının 299 olduğu düşünülmektedir (Ergin, 1977: 89).

Diğer önemli Osmanlı şehirlerinde dahi önemli devlet adamlarının yaptırdığı her camii yanında bir sübyan mektebinin de var olduğu düşünülürse¹⁵, İstanbul'daki neredeyse her camiinin yakınlarında yaptırılmış bir sübyan mektebi olduğunu düşünmek mümkündür. Halil İnalçık İstanbul genelinde toplam 219 camii ve bitişiğindeki sübyan mektebinin varlığından bahsetmektedir (Taşkın, 2008: 345). İstanbul'da yapılan sübyan mekteplerinin, çocukların yürüme mesafesinde ve sıklıkta neredeyse her köşe başında yapılmış taş binalar olduğu görülür. Bunu yangınların bir bölgeden diğerine sıçrayışını engellemek adına okulların yapılarında taş binaların tercih edildiği şeklinde açıklamak mümkündür. İstanbul'daki sübyan okullarının yapısında dikkat çeken bir diğer özellik tek kubbeli geniş bir oda şeklinde tasarlanmaları, muallimin ve kalfalar için de ufak bir odanın düşünülmüş olmasıdır. Yine bu okullarda talebeler sıralara değil minderlere diz çökerek, rahle üzerindeki kitaplarında eğitim almışlardır (Ergin, 1977: 90). Dersler bireysel ve kabiliyete göre öğrencilerin tek tek hocalardan ders alması ve tekrar yapması esasına dayanıyordu. Öğrencilerin disiplininde dayak da kullanılan yöntemlerden olup, hocanın disiplinli olanı makbul görülürdü. Aynı dönem Avrupa'sındaki ölçsüz dayak ve şiddetin aksine çoğu zaman kontrollü ve insaflı bir cezalandırma geçerlidir (Akyüz, 2012c: 89-91). Ayrıca İstanbul'daki bu sübyan mektebi öğrencileri diğer Osmanlı şehirlerindeki sübyan mektebi öğrencilerinden farklı olarak yılın belirli bir zamanında sırayla Bab-ı Aliye getirilmekte ve burada kendilerine pilav ve zerde ikram edilip, bahşişle ödüllendirilmekteydi.¹⁶ Diğer taraftan eğitim için kayıtların şimdiki sistemin aksine belli bir dönemde yapılmadığı düşünülürse yılın herhangi bir zamanında öğrenci okula kayıt yaptırabilmekteydi. Bu nedenle özellikle hali vakti yerinde olan ailelerin çocukları bu sübyan mektebine başlayacakları vakit, aileleri ve okul hocalarının birlikte tertiplediği amin ya da besmele alayı adı verilen mektep ve mahalle çocuklarının katıldığı ilahili, yürüyüşlü bir tören düzenlenirdi. Bu yürüyüşler genelde Pazartesi ya da Perşembe günleri düzenlenirdi. Törenin düzenleneceği okul öğrencilerinin sayısı yetersizse diğer yakın okulların öğrenci ve hocaları da davet edilirdi. Bu törenin amacı velileri ve öğrencileri eğitime heveslendirmektir (Ergin, 1977: 90 - Demirtaş, 2007: 175).

¹⁵ 17. yy ortalarında Edirne'de paşaların ve sultanların yaptırdığı 14 camiinin yanında ya da yakınlarında birer sübyan mektebi bulunmaktaydı (Akyüz, 2012: 89).

¹⁶ 1809'da 20.000 kadar çocuk İstanbul'da bu şekilde Bab-ı Aliye getirilip doyurulmuş ve her birine 10 para bahşiş verilmiştir. 10 para ile o dönemde 10 tane elma şekeri alınabiliyordu (Ergin, 1977: 90 - Akyüz, 2012c: 89).

İlköğretim alanında yapılan yenilik girişimlerinin önemlilerinden biri, şüphesiz Nisan 1847 tarihli Eftalin Talim Tedris ve Terbiyelerini ne veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine dair Sıbyan Mektepleri Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimatname” adını taşıyan belgenin getirdiği yeniliklerdir. Buna göre Sıbyan Mekteplerinin dersleri; Elifba, Amme ve diğer cüzler ile Türkçe Lügat, Yazı, İlmihal, Tecvid, Kuran, Hıfzı Kuran dersleridir (Budak ve Budak, 2014: 380). Yine bu talimata göre sınıflara padişah tarafından yazmayı kolaylaştırıcı bire siyah taş gönderilecek ancak saygı nedeniyle bu taş Kuran Ayetleri yazılmayacaktır. 7 yaşına gelmiş çocuklar bu okullara gitmek zorundadır, 7-13 yaş arasında olup okula gelmeyen öğrenciler (muhtar, imam ya da özel görevlilerce) takip edilerek okula kaydı sağlanacak, eğer çocuk geçim derdi nedeniyle çalışmak zorunda kalmışsa, her gün sabah bir saat önce bu okullarda eğitim alacak sonra işe gidecektir. Ayrıca 4 yılın sonunda 2 yıllık bir eğitim veren Rüşdiye mekteplerine de devam etme mecburiyeti getirilerek zorunlu eğitim 6 yıla çıkarılmıştır. Sınıf düzeni ve işleyişine ilişkin açıklamalar da vardır; Kız ve erkek öğrenciler kendi aralarında oturacaklar, sınıf sistemi henüz getirilmemiştir, 4. Yılın sonunda bitirme sınavına gireceklerdir. Sınavı geçemeyenler 3 yıl daha okulda tutulur ancak hala öğrenememişse velinin isteğine göre hareket edilir. Falaka kaldırılmışsa da acıtmayacak şekilde de olsa dayak usulü sürdürülmüştür. “Muin-i Mekatip” adıyla müfettişlikler oluşturulmuştur (Akyüz, 2012c: 160-162).

İlköğretimdeki asıl düzenlemeler ise 1869 tarihli Maarifi Umumi Nizamnamesi ile atılmıştır. Buna göre 6-10 yaş arası kız, 7-11 yaş arası erkekler mektebe devam etmek zorundadır, öğretmen atamaları nizamnameye göre olacaktır. Sonrasında İlköğretim zorunluluğu 1876 tarihli Kanun-i Esasi’de de yer alacaktır. Nizamname Sübyan Mekteplerini Maarif Nezareti’ne bağlı “umumi” ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne bağlı “hususî” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu ayırım okulların sadece yönetimi açısından geçerli olup, diğer hususlar (yapım, öğretim, öğretmen maaşları vs.) aynıdır. Tanzimat’tan sonra “iptidai” adını almış bu okullar, Nizamname ile Maarif’e bağlı okullar “iptidai mektep”, “mektebi iptidai” ya da halk arasında “taş mektep” adını almış, daha sonra ise “ilk mektep” olarak adlandırılmışlardır (Ergin, 1977: 96). Görüldüğü üzere İstanbul Sübyan Mektepleri hem uygulamalardaki yeniliklerin ilk uygulayıcısı olmaları hem de sayısal anlamdaki üstünlüğün sahibi olması yönleriyle Osmanlı Eğitim Tarihinde önemli yenileşme ve dönüşümlerin ev sahipliğini yaparak diğer bölgelerin ilham kaynağı olmuştur.

19. yy'la gelene dek Osmanlı Devletinde anaokullarına benzer bir eğitim kurumunun varlığına rastlanamamıştır. Aslında 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tebaasından olan bazı azınlıkların özel anaokulları açtıkları biliniyordu. 1908'den sonra İstanbul'da da benzer özel ana mektepleri açılmıştır. Resmi Ana Okulu Mektepleri ancak Balkan Savaşları sonrasında açılmış ve yaygınlaşmıştır. Hazırlıkları tamamlanmadan girişilen bu Ana Mektepleri açma uygulamasında bu okullara öğretmen bulmak da güçleşmiş, tercih edilen kadın öğretmen yetiştirilemediğinden bu konuda Yahudi ve Ermeni kadın muallimlerinden yararlanılmıştır. Sonradan bu sorunun giderilmesi için İstanbul Darülmuallimat'ında Ana Muallime Sınıfı açılacak ve ihtiyacın buradan karşılanması sağlanacaksa da neredeyse hiçbir dönemde ihtiyacı karşılayacak yeterlilikte mezun verilemeyecektir. Meşrutiyet döneminin önemli simalarından Satı Beyin de İstanbul'da bir çocuk yuvası açması meseleye verilen ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir. Okul öncesi eğitime dair ilk ciddi düzenleme 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati'nin ilgili hükümleri ile getirilmiştir. Buna göre “anaokulları ve sıbyan mektepleri” ilköğretimin içinde sayılmıştır. 1914'de Resmi Anaokullarının bilinen ilk kapsamlı programı yapılarak bu okulların bir ders ve öğretim okulu değil, bir yaşam ve hareket okulu hatta çocuk bahçesi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu okullarda okutulan derslerin içeriği de bunu destekler nitelikte olup, söz konusu dersler şunlardır; Ahlaki konuşmalar, Yaşam ve hareket, Tabiat Bilgisi ve Bahçe dersleri, Resim, Anadili, Müzik, Jimnastik dersleridir. 1915'te Ana Mektepleri Nizamnamesi yayınlanarak büyük şehirlerde bu anaokullarının sayısı arttırılmaya çalışılmıştır (Akyüz, 2012c: 267-268).

1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati aynı zamanda ilköğretime dair değişiklik ve düzenlemeleri de içerdiğinden Osmanlı Eğitim Tarihi açısından oldukça önemlidir. Buna göre ilköğretim zorunlu ve parasız bir hizmettir, o döneme değin İptidai ve Rüşdi adları ile bilinen okullar “Mekatib-i İptidaiye-i Umumi” adı altında birleştirilmiştir. 6 Yıl olarak belirlenen ilköğretimin her biri 2 yıl süreli üç devresi oluşturulmuştur (Demirtaş, 2007: 180). Kanunun belirlediği ilköğretim programı şu şekildedir; Kıraat, Hat, Lisan-ı Osmani, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürus-i Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzıssıhha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniyye ve Mektep oyunları, Talim-i Askeri, İdare-i beytiye ve diğış dersleridir (Budak ve Budak, 2014: 282).

Bu okulların öğretmen sorunları (yetersizlik ve nitelik açısından) Meşrutiyet döneminde devam etse de, Satı Bey'in bu konuya özel eğilimi nispeten de olsa bir iyileşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu döneme ait eğitim konulu durum tespitini içeren gözlemlerin çoğu İstanbul'daki resmi okullar üzerinden belirlenmiştir. 1913 Tarihli Abdullah Cevdet'in Evkaf Nezareti'ne bağlı bazı okulları gözlemleyerek ortaya koyduğu resim buna dair olup, dönemin ilkokulları hakkında fikir vermektedir. Onun tespitine göre odada sıra olmasına rağmen hoca sandalyede rahat etmediğinden dersler yerde minder üzerinde yapılmakta, oda mangalla ısıtılmakta, hocanın maaşı öğrencilerden toplanan 80 kuruş ile sağlanmakta, çocukların sayısı belirsiz olup hocanın tabiri ile kışın azalıp yazın çoğalan bir seyir göstermektedir. Gözlemlerinden edindiği sonuç ise şudur:

“İstanbul'da böyle 200 maktel (katledilen yer, ölüm yeri) vardır. Bunların hepsi Evkafındır. Maarife ait mektep-i iptidailerin adedi 8'e bile varmaz (...) Ben dertlerimizin kalbini bu makyel-i iptidailerde görüyorum. Millet ve istikbal buralarda katlolunuyor. Bu durum ve şartlar içinde bir milletin yaşaması için bir mucize lazımdır.” (Akyüz, 2012c: 270).

Geleneksel eğitim kurumlarından olan “mahalle (sübyan) mektepleri” 1870'lerden itibaren azalma eğilimi gösterip, yerine yeni usulle eğitim veren “iptidai mektepler” kurulsa da 1913 tarihli Abdullah Cevdet'e ait yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere; bu dönem İstanbul'daki ilköğretim mekteplerini Maarife bağlı ve yeni sisteme göre eğitim veren okullar ile (ki sayıları azdır) Evkafa bağlı ve eski sistemi devam ettiren (çoğunlukta dırlar) okullar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu durum İstanbul'da II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde hala bu sübyan mekteplerinden çoğunun faaliyetlerini sürdüğünü göstermektedir. Ancak zamanla bu okulların da değişimin gücü karşısında daha fazla dayanamayarak tarihe karıştığı görülecektir.

4.2.1.2. Orta öğretim

Geleneksel Osmanlı eğitim sistemi içinde öğrencilerin her şeyden önce dini ilimlerde- özellikle Kuran'ı okumak konusunda-iyi eğitim alması istenir, ilim dili kabul edilen Arapçayı çok iyi bilmesi sonrasında uzmanlık eğitimi almak isterse o konuda uzman ünlü bir bilginin yanına giderek eğitimini onun yanında tamamlaması beklenirdi. Söz konusu uzmandan bir uzmanlık belgesi (icazetname) almaya çalışırlardı (İnalcık, 2003: 175). Bu göre, Osmanlı eğitim sisteminde Kuran'ı yüzünden okuma amacına

yönelik sübyan mektebi sonrasında öğrencilerden isteyenlere (orta öğretim zorunlu değildi), uzmanlık alanlarına yönelimleri öncesinde bu süreci kolaylaştırmak ve mümkün kılmak için ilim dili kabul edilen Arapçayı iyi öğrenmeye programlı bir orta öğretim sürecine alınırlardı. Osmanlıların son dönemlerine kadar ilkokuldan sonraki örgün eğitim kurumlarında sadece erkekler eğitim almış, kızlar bu eğitim aşamasında göz ardı edilmiştir (Akyüz, 2012c: 59).

Genel anlamda klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumlarını çeşitli düzeylerde eğitim veren medreseler oluşturmakta idi. Osmanlı medreselerini iki gruba ayırmak mümkün olduğu gibi; ilk kategoriyi oluşturan, “bilginin temelleri” yani Arapça ve fikri ilimler üzerine hazırlık eğitiminin verildiği Hariç Medreseleri ile “ulum-i Aliye” yani dini ilimler üstüne eğitim yapan Dâhil isimli medreselerdir (İnalcık, 2003: 176). Bu medreseler okuttukları kitaplar, bilim dalları ve müderrislerin maaşlarına göre de ayrılmakta ve derecelendirilmekteydi. Söz konusu medreselerden Sahn Seman (Fatih) ve Süleymaniye Medreseleri ile Darül Hadis, Darül Tıp Medreseleri ile Atmışlı Medreselerin bir kısmı Yüksek öğretim düzeyinde eğitim veren medreseler olarak genel kabul görmekteydi (Akyüz, 2012c: 65).

Bu durumda dönemin Yüksek Öğretim Kurumları olan bu medreselere girecek öğrencilerin bitirmek zorunda olduğu kitapları eğitim programına almış olan İptida-i Hariç (Yirmili medreseler¹⁷), otuzlu medreseler (Miftah medreseleri¹⁸), kırklı ve ellili medreseler, ellili dahil Medreseleri (ibtida-yi dahil medreseleri olarak da bilinir), Tetimme Medreseleri (Musile-i Sahn) medreselerini yüksek öğrenime hazırlık eğitimi veren günümüzün yüksek öğretim kurumlarına hazırlık ve kaynaklık yapan orta öğretim kurumlarına benzer kurumlar olarak değerlendirmek mümkündür. Belagat ve edebi ilimler üzerine eğitim veren ve eyaletlerin genelinde bulunan yirmili ve otuzlu medreselere karşılık, İstanbul, Edirne ve Bursa’daki gibi önemli Osmanlı şehirlerinde şehzade, hanedan kadınları ya da vezirlerin kurdukları kırklı ve ellili medreseler bulunmaktaydı. 17. yy’da sadece İstanbul’da bu şekilde eğitim veren doksan beş medresenin olduğu, 19. yy’la gelindiğinde bu sayının 170’e ulaştığı görülmüştür. Bu medreselerden 49’unu paşalar, otuz beşini yönetici sınıfın diğer üyeleri, otuz beş

¹⁷ Bu medreselerin müderrisleri günde yirmi akçe kazandığından bunlara yirmili medreseler denirdi. Otuz akçe kazananların medreseleri otuzlu, kırklı, ellili altmışlı şeklinde adlandırılırlardı (İnalcık, 2003, 176).

¹⁸ Medreseler bazen de okuttukları baş kitaplarının adları ile adlandırılırlardı. Nasireddin Tusi’nin Tecrid adlı eserinden dolayı tecrid medreseleri (İbtidai hariç medreseleri), Sakkakinin belagat hakkındaki “miftah” adlı eserinden dolayı Miftah Medreseleri (otuzlu medrese) olarak bilinirlerdi (İnalcık, 2003: 176)

ulema, yirmi altısı sultanlar, kalanları da başkalarınca yaptırılmışlardı (İnalcık, 2003: 177).

Medreseler 17. yy'la kadar söz konusu öğretim programları ile devletin ihtiyaçlarını karşılayacak bir nitelikte varlığını sürdürmüştür. Medreselerin bozulma nedenleri çok çeşitli olmakla beraber, genel anlamda siyasi iktidarın bilim anlayışının mekânları olan medreseleri baskı altına alması,¹⁹ her şeyin ve bilimin temellerinde iman esaslarının aranması, medreselerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan problemlerinin derinleşmesi (Müderrislerin maaşlarına ve yükselme esaslarına göre derecelendirilmiş medrese usulü, ezbercilik, bilimsel araştırmaları zorlaştıran zihniyet vs. gibi nedenler), batıdaki gelişmelerden zamanında yararlanılmaması, duraklama ve gerileme dönemlerinde Anadolu ve büyük şehirlere yapılan düzensiz göçlerde medreselerin barınma mekânları olarak kullanılması eğitim alanında da rüşvetin etkili olması, diğer kurumlarda da bozulmaların yaşanması gibi sebeplerin rol oynadığı da bir gerçektir (Akyüz, 2012c: 81-82).

Eğitim kalitesini yitirmiş medreseler ve yeni öğretim metotlarının uygulandığı mekteplere duyulan ihtiyaç, yeni eğitim kurumlarının açılmasını da elzem kılmış olup, söz konusu kaygılar neticesinde kurulmuş Rüştîyelerin, Mühendishane-i Bahri ve Berri Hümayun mekteplerinden, Mektebi Harbiye Mektepleri gibi mekteplere öncesinde istenen düzeyde hazırlayıcı bir ilköğretim eğitimi veren kurum olmadığından hareketle, söz konusu mekteplerin ilk ve ortaöğretim eğitimi veren bir kurum görünümünde olduklarını söylemek mümkündür (Ergin, 1977: 383). Rüştîyeler başlangıçta sübyan mekteplerinin, daha iyi eğitim veren üst sınıfları şeklinde düşünülmüşse de zamanla genel orta öğretimin ilk basamağı olarak kabul görmüştür (Demirel, 2014: 352). Askeri Rüştîyeler ve Mülkiye Rüştîyeleri olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. 1852'de İstanbul'da 12 Rüştîye varken, 1874'de sayı 18'dir. 1859'da İstanbul'da ilk kız Rüştîyesi olan Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi açılmıştır.²⁰ Yine aynı dönemde Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyenlerin eksikliklerini gidermek için açılan İdadilerden, İstanbul'da ilk açılan İdadi Mekteb-i Fünun-u İdadiye'dir. Rüştîye ile birlikte öğretim süreleri 7 yıldır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bir ortaöğretim kurumu olarak kabul edilmesi kesinleşmiştir. Günümüz anlayışı ile lise olarak tarif edilecek ilk mektep İstanbul

¹⁹ En gözde medreseler daha çok yönetici sınıfların ve hükümdarların yaptırdığı medreseler olup, söz konusu kimselerin kontrolünde zaman zaman bu gücün etkisi ile şekillenen bir görünüm göstermekteydi (Akyüz, 2012c: 81-82)

²⁰ Sultan Ahmet Kız Rüştîyesi olarak da adlandırılmaktadır (Akyüz, 2012c: 164).

Galatasaray'da kurulan Mektebi Sultani'dir (Demirel, 2012: 339-358). Bu ayarda açılmış bir diğer okul da 1873'de İstanbul'da açılan Darüşşafaka'dır. 1839 sonrasında (Tanzimat'ın ilanı sonrası kurulan) açılan Mektebi Maarif-i Adliye, Mektebi Ulum-i Edebiye gibi okulların da genel itibariyle ilköğretimi tamamlayan, yüksek öğretime hazırlık eğitimi veren orta öğretim kurumuna benzer görünümünde okullar olduğu açıktır.

Meşrutiyet döneminde Rüştiyeleri de içine alacak şekilde İdadilerin yaygınlaştığı görülmüş, Sultanilerden bekleneni bu idadiler karşılamıştır. 1880'de İstanbul'da idadi düzeyinde bir kız okulu açıldığı görülmüştür. Ancak ilk resmi kız idadisi 1911'de İstanbul'da açılan mektep olup, 1913'te İstanbul İnas Sultanisi adını almıştır.²¹ Rüştiye ve İdadilerin programlarında Din ve Ahlak Bilgisi derslerine ağırlık verilmiştir. 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati ile Rüştiyelerin ilk mekteplerle birleştirilmesi kararlaştırılmış, ancak Cumhuriyet'e kadar Numune Rüştiye'leri adıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir (Akyüz, 2012c: 232-273).

4.2.1.3. Yükseköğretim (Darülfünun)

Osmanlı İmparatorluğunda ilk Darülfünun olarak kabul gören kurum Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra, İstanbul'da yaptırılan Fatih Camii'nin kuzey ve güneyinde yer alan sekiz medresenin oluşturduğu Sahn-ı Seman Medreseleri olmuştur (Ayni, 1995: 31). Bu medreselerin her birinde on dokuz oda vardır. Bu odalardan on beşi "Danışmend" adı verilen ve yüksek öğrenim yapan öğrenciler için ayrılmıştır. Yüksek öğrenim ihtiyacının giderilmesine yönelik yaptırılan bu medreselerde eğitim almanın şartı "Musile-i Sahn" ya da "Tetimme" adı verilen medreseleri (günümüzün lise eğitimini karşılayacak bir eğitim veren medreselerdir) bitirme şartıydı. Buna göre ilk Osmanlı yüksek öğrenim kurumunun açılması aşamasında, eğitimin bütüncül bir faaliyet olduğu düşünülerek yüksek öğretime kaynak oluşturacak orta öğretim kurumları da birlikte ele alınmıştır. Bunun ne derece önemli olduğu sonraki dönemlerde yapılan onca yenilik ve yeni okula rağmen eğitim kurumları arasında birlik sağlanamadığından yaşanan hüsrana anlaşılabilecektir. Daha Fatih döneminde orta ve yüksek öğretim kurumları arasında sağlanan bu eşgüdüm sayesinde eğitimde sorunlar en az düzeye indirgenebilmiştir.

²¹ 1915'te okul Bezmialem Sultanisi adını almıştır (Akyüz, 2012c: 273).

Sahn-ı Seman Medreseleri Hukuk, İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri olarak hizmet vermekteydi. Okutulan belli başlı dersler ise; Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam ve Edebiyat dersleriydi. Ancak sadece bu alanlarda değil, İmparatorlukta Matematik, Tabiiyye ve Tıp bilimlerini öğrenmek isteyenlerin de söz konusu isteklerini karşılamak üzere bu kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süleymaniye Camii'nin yanına matematik öğrenimi için dört medrese ile bir Dar-ül-hadis ve Tıp Medreselerinden oluşan, Sahn-ı Süleymaniye adı verilen medreseler açılmıştır. Bu eğitimden faydalanabilmek için de talebelerin Sahn-ı Seman bünyesindeki ilk ve orta öğretim kurumlarında geometri, astronomi ve matematik derslerini okumuş olmaları ve “Musile-i Süleymaniye” denilen bu medreseleri bitirmiş olmaları gerekmektedir. Bu bütüncül yaklaşımların sonucu olarak 17.yy’la dek ülkenin doktor, hâkim ve yönetici bilim adamı ihtiyacını söz konusu medreseler sağlayabilmiştir.

17.yy’dan itibaren müspet ilimlerin medrese öğretim programlarından çeşitli bahanelerle çıkarılması (şeriata aykırılık iddiası vb), yetersiz ve liyakatsiz kimselerin medreselere doldurulması gibi sebeplerden sayıca artışa rağmen, medreselerdeki öğrenimin kalitesinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bununla ilgili en dikkat çekici serzeniş dile getirenlerden birisi, kendisi de müspet ilimlerin gerekliliğine inanmış ve bu uğurda Latince öğrenmek suretiyle pek çok eserin Türkçeye kazandırılmasına ön ayak olmuş Kâtip Çelebi’dir. Mizan-ül Hak adlı eserinde konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Osmanlı Devleti; cennet mekân Sultan Kanuni Süleyman zamanında hikmet ve şariat ilimlerini üzerinde toplamış meşhur âlimlerle doluydu. Fatih Sultan Mehmet Han, Semaniye Medreselerini yaptırdığında ‘kanun üzere şağil oluna’ diye vakfiyesinde kayıt ve Haşiye-i Tecrid ve Şehr-i Mevakıf derslerini de tayin eylemişti. Sonradan gelenler bunlar felsefiyattandır diye kaldırıp, Hidaye ve Ekmel derslerini okutmayı tercih ettiler. Böyle yapınca da ne Makul, ne Felsefiyat ve ne Hidaye ne de Ekmel kaldı. Bu sebepten Anadolu’da ilme zafiyet geldi...”(akt. Ayni, 1995: 32)

Bu gerileme II. Mahmut dönemine gelinceye kadar artarak devam etmiş, medreseler geleneğin dar kalıpları içinde sıkışıp kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak geçmişte ve gelenekte sıkışan medrese çağın ve geleceğin izlerini taşıyan her türlü yeniliğe karşı çıkan bir yapı oluşturmuştur (Aktar, 1999: 19-22). Eğitim ve öğretimde uyguladıkları çağın gerisinde kalmış yöntemlerin ortaya çıkardığı ürün de o nispette

kalite açısından yetersiz bir görünüm içinde olmuştur. Bunu en açık izah eden sözler Mehmet Ali Ayni'ye aittir;

“...Medreseye on beş - yirmi yıl devam ettiği halde, iki satır Türkçe yazı yazmayı öğrenememiş olanlara çokça rastlanırdı...Değil basit halk, Mekteb-i Harbiye'den yetişmemiş zabitlerin çoğu da okuma yazma bilmezlerdi...” (Ayni, 1995: 33)

Osmanlı, Avrupa karşısında birbiri ardına yaşadığı askeri başarısızlıklar sonucunda yenileşme faaliyetlerine girişmiştir. Ülkenin başkenti olması hasebiyle yenilgilerin psikolojik yansımalarını derinden hisseden İstanbul, bu durumdan kurtuluş çarelerini arama ve çareleri uygulama noktasında da öncü bir rol üstlenecektir. Bununla birlikte, yenileşme faaliyetleri sırasında Osmanlı'nın yaptığı en büyük hata kendi teknolojisini üretmek ve geliştirmek yerine teknoloji aktarımı ile yetinmesi olmuştur. 18.yy'dan itibaren Avrupa'dan getirtilen uzmanlarca yürütülmeye çalışılan yenileşme faaliyetleri başarısız olmuştur. Son olarak Osmanlı donanmasının Çeşme'de yakılması öncelikle donanmada, sonrasında da kara ordusunda istihdam edilmek üzere teknik subay ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla orduya “mütefennin zabıt” subay yetiştirmek için Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun mektepleri açılmıştır. Mühendishanelerin ardından kurulan Tıphane-i Amire ve Mekteb-i Fünun-u Harbiye'de başarılı olamamıştır. Bu çalışmalar, modern Osmanlı yüksek öğretimi için ilk adımlardır ve 1776-1839 arası dönemde bu yeni tarzda açılmış 65 okulun tamamı askeri okullardır. Bu okulların kaliteli bir orta öğretimi olmadığından başarısızlık kaçınılmaz olmuş, bu kez Tıbbiye ve Harbiye'den başlayarak her okul kendi orta öğretim kurumunu kurmaya ve buradan yetiştirdiği öğrencilerini yüksek kısımlarına almaya başladı (Dölen, 2009: 43).

Tüm bu umut verici gelişmelere rağmen Osmanlı Devletinde medrese dışında çağdaş bir Darülfünun kurma düşüncesi ancak 19.yy da sesli olarak dillendirilebilmiştir (Aktar, 1999: 19). 19.yy'dan itibaren bu yenileşme faaliyetleri askeri okullarla sınırlı kalmayarak ziraat, veterinerlik, hukuk, madencilik, idarecilik ve tıp gibi sivil meslek okulları da açılmaya başlamıştır. 19.yy ortalarında Avrupa Üniversitelerine benzer bir Darülfünun kurulması fikri gündeme gelmiş, üç başarısız girişimin²² ardından (1863, 1869, 1874), 1900 de ilk sürekli Darülfünun kurulmuştur (Arslan, 2004: 13).

Aslında Darülfünun kurma girişimlerinin başarısızlığı kadar, kurulmasına dair gösterilen dirençle de ilgileri üzerine çeken Darülfünun'un açılışı oldukça sancılı bir süreçtir. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerinin gözlerden uzak ahlaklarını ve fikirlerini bozduklarından, Avrupa'ya gitmemeleri ve eğitimlerini İstanbul'da tamamlamalarına dair 1898'de Meclis-i Vükela tarafından padişaha sunulan bir yazıyla önceden kapatılan Darülfünun'un açılması sağlanmıştır. Dillendirilmeyen ancak bilinen bir amaç da söz konusu öğrencileri, Avrupa üniversitelerine kaçıp gitmelerini engelleyerek, göz önünde ve kontrol altında tutabilmektir (Aktar, 1999: 32- Akyüz, 2012c: 237). Kurum "Darülfünun (Fenler Evi)", ismini alırken klasik "ilim" kavramı dini ilimleri ifade ettiğinden "Darülim (İlimler evi)" yerine, modern bilimin vazgeçilmezi olan "fen" sözcüğü tercih edilmiştir (Dölen, 2009: 47). Bu Darülfünun; Ulum-u Aliye-i Diniye (Yüksek Din İlimleri), Ulum-u Riyaziye ve Tabiiye (Matematik ve Doğa İlimleri) ve Edebiyat olmak üzere üç bölümden oluşmuş bir yüksek okul görünümündedir. Bu Darülfünun Mekteb-i Mülkiye-i Şahane binasına yerleştirilmiş ve okulun yönetimi müdüre bırakılmıştır. Söz konusu bu idari kadronun okula pek uğramayarak serbest bir yönetim sergilemeleri ve okuldaki hocaların "İlim ilim içindir, Türkiye ilim ile kurtulacak" şeklindeki görüşlerini öğrencilere aktarmaları bu okula rağbeti arttırdığı gibi okula muhalefeti de arttırmıştır (Akyüz, 2012c: 237).

Olumlu yanlarına rağmen Darülfünun bünyesinde yer alan bu okulların geçici binalarda açılması, yangın ve savaş gibi nedenlerle sık sık yer değiştirmek zorunda kalınması, öğrenci azlığı, gerekli orta öğretim temellerinin oluşturulamaması, medrese zihniyetinden uzaklaşamaması, bu okullar için gereken öğretim elemanlarının yetiştirilmesine gereken önemin verilmemesi ve Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin

²² Darülfünun binasının yapımına erken bir dönemde başlanıp, yüksek maaşla Avrupa'dan (Milano'dan Fosati adında) bir mimar da getirilmesine karşın yapım işi uzadıkça uzamıştır. Bunun uzama sebeplerinden en dikkat çekici olanı, Batıda üniversite öğrencilerinin Monarşiyi yıkma savaşına sundukları katkılarının Osmanlı elçilerince saraya bildirdiğine ve bundan çekinen idarenin işi ağırdan aldığına dair olan iddiadır (Ayni, 1995: 37-Aktar, 1999: 24-26).

ülkeye dönüşlerinde amacına uygun mevkilerde kullanılamaması, başarısızlık nedenleri olarak gösterilebilir (Dölen, 2009: 21 – Koçer, 1992: 200). Bilindiği üzere bilimin gelişmesi için gerekli olan talebi üretim ve sanayi sağlar. Üretim ve sanayileşme noktasında Osmanlı’da bu dönüşüm gerçekleşmediği için bilimde de istenen gelişme sağlanamamıştır (Dölen, 2009: 15).

II. Meşrutiyet Dönemi, Darülfünun için sınırlı da olsa bir değişim ve dönüşüm dönemi olmuştur. Aslında Darülfünun, Osmanlı için siyasi ve mesleki kaygıların giderilmesi adına kurulmuş bir kurum olup, ilk fakülteleri olan Tıbbiye ve Hukuk Fakülteleri bilimsel çalışmalar yapma kaygısı ile değil, doktor ve hukukçu yetiştirme amacına hizmet için kurulmuş birimlerdir. Sonraki dönemlerde açılan Fen, Edebiyat ve İlahiyat fakülteleri içinde durum aynı olup bu birimlerin birbirleri ile olan ilişkileri neredeyse tamamen kopuk olmuştur. Özellikle İlahiyat Fakültesi tamamen eski medrese usulünü sürdüren ve çoğu zaman yeni uygulamalara direnç gösteren bir konumda olmuştur. Fakültelerin bina sıkıntısı hat safhadadır. Tıbbiye ayrı binada, hukuk, ilahiyat ve edebiyat fakültelerinin dersliklerinin her biri ayrı konaklardadır. II. Meşrutiyet sonrasında Hukuk ve Tıp Fakülteleri Darülfünun’a bağlanırken, 1914’te Ulumu Aliye-i Diniye bölümü kapatılarak, üniversite yapısı kazandırılmaya çalışılmıştır. Yüksek okul tarzında kurulmuş bu ilk Darülfünun denemelerinin ve sonrasında Darülfünun’un bizatihi kendisi, beklenen başarıyı gösterememiştir.

Meşrutiyet’in ilk yıllarında Darülfünun’un böylesi bir köhne yapı olarak devralınması, Meşrutiyet’in ilk coşkusunun hemen ardından Darülfünun’da yenilik ve değişim söylemlerinin sıkça dile getirilmesine neden olmuştur. Bu alanda ilk teşebbüs Edebiyat Fakültesinden gelmiştir. Fakülte müderrislerince hazırlanan çağdaş eğitim programı uyarınca, yurtdışından Almanya’dan müderrisler getirilmesinin yanı sıra, yerli müderrislerin de maaşlarına zam yapılarak, bu müderrislerin Darülfünun’u benimsemelerine katkı sunulmak istenmiştir. Ancak gelen Alman müderrisler ayrıntılarla fazlaca uğraştıklarından istenen değişim ve dönüşüm için yeterli çabayı göstermemişlerdir. Savaş sonrası Alman müderrislerin geri gönderilmeleri, durumu iyileştirmediği gibi daha da kötüleştirmiştir. Almanların katı disiplin anlayışının bir sonucu olarak iyi kötü bir disipline oturtulan eğitim faaliyetleri Alman müderrislerin gidişiyle yarıda kalmış, birbiri ile alakasız yeni bölümlerin açılmasıyla bölümler arası irtibat daha da kısıtlı olmuştur. Bu durum öğrencileri de olumsuz etkilemiş, öğrencilerin derslere ilgisi ortamın dayatmasıyla sıkıntılı olmuştur. Yeni durum hükümetin

Darülfünun üzerindeki etkisini azaltmışsa da Darülfünun'un kendi kendisini idare etmeye de hazır olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün olamamıştır. Öğrencilerin de hazır bulunurluk seviyeleri sıkıntılı olup, Darülfünun'daki istenen değişimin gerçekleşmemesinde önemli bir etkidir. Bu olumsuzluklara rağmen, olumlu denecek bir gelişme de bu dönemde başlayan halka açık derslerdir. Bu dersler ilmin millileştirilmesi gayretinin bir sonucudur. Yaşanan olumsuzlukların çarelerini ortaya koymak ve bu çareleri uygulamak amacıyla Meclis-i Maarif'de yapılan görüşmeler sonrasında hazırlanan Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi Meclis-i Vükela tarafından onaylanmış ve 11 Teşrin-i Evvel 1335 (11 Kasım 1919)'da irade çıkmıştır (Dölen, 2009: 539- 545) .

Darülfünun açıldığı ilk dönemlerde Fransız etkisi altında kalmışsa da, I.Dünya Savaşı başlarken Almanlarla yapılan askeri işbirliğinin eğitime yansımalarının bir sonucu olarak (1915'te gelen Alman öğretim üyelerinin²³ etkisi ile), 1915-1918 arasında Alman etkisi altında kalınmıştır. Ancak söz konusu Alman hocalar dersleri Almanca verdiklerinden öğrencilerin dersleri takibi güçleşmiş, çevirmen atanması da sorunlara çözüm olamamıştır. Böylece Alman Müderrisler Türk Müderrislerinin kendilerinden beklediği teşkilatçılık ve ıslahatçılık performansının çok gerisinde sadece teferruatla ilgilenen bir görünüm oluşturmuşlardır (Ergin, 1977: 1232). Diğer taraftan bu yabancı uzmanların bilimsel çalışma yöntemlerini dolaylı da olsa öğrencilerine benimsetmeleri Türk Eğitim Tarihi için önemlidir. Mondros Mütarekesinin imzalanması ile birlikte Alman profesörler de ülkelerine geri dönmüşlerdir (Aktar, 1999: 45).

4.2.2. Öğretmenlerin Durumu

İslami eğitimin temel unsuru, dini ve ruhani ilimlerde yetkinliği kabul edilmiş bir kişi olan müderristir. Bu noktada klasik Osmanlı eğitim sisteminde önemli olan eğitimin verildiği kurum değil, müderristi. Müderrisler padişah beratı ile atanır, medreseye ait kaynakların kullanımı, öğrencilerin seçimi, kaynakların öğrenci ve hizmet sahiplerine dağıtılması, medresenin yönetilmesi konularında tek yetkiliydiler (İnalcık, 2003: 175 - 177).

Osmanlının, genel anlamda eğitim sisteminin vazgeçilmezi olarak değerlendirdiği öğretmenlerin yetiştirilmesinden, maaşlarının belirlenmesine kadar pek

²³ Edebiyat fakültesine 10, Fen fakültesine 6, Hukuk fakültesine 4 Alman profesörü getirilmiştir (Koçer, 1992: 200).

çok açıdan ehemmiyetle üzerinde durduğunu söylemek mümkündür. Medreselerin müderrislerine verdiği maaşla derecelendirilmesini de bu bapta değerlendirmek gerekir. II. Murad Edirne'deki üç şerefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiçbir medrese müderrisine verilmeyen yüz akçe yevmiye vermek suretiyle müderrisliğe verdiği önemi gözler önüne serdi, oğlu Fatih İstanbul'daki Sahn medreselerinden sekiz medrese müderrisinden her birine ellışer akçe yevmiye vakfederek bu geleneği sürdürmüştür (Taşkın, 2008: 352-353). Sahn medresesi müderrisleri ellışer akçe yevmiyeli görevinden terfisi durumunda beş yüz akçelik kadılıklara atanabilmekteydi. Fatih'le birlikte sonraki dönemlerde pek çok Osmanlı devlet adamının da İstanbul'da medrese yaptırdığı ve bu medrese müderrisliklerinin Taşra müderrisliklerine göre daha itibarlı ve üstün tutulduğu da bir gerçektir.²⁴ Medreselerdeki derecelendirilme müderrislerin maaşlarına göre ayarlandığı gibi müderrislerin terfilerinde de bu derecelendirilme belirleyici olmuştur. Buna göre; Haşiyе-i Tecrid medresesi müderrisi terfi ederse Miftah medresesi müderrisliğine, Miftah müderrisi de terfi ettiğinde sırası ile kırklı, ellili, dahil müderrisi ve sonunda Sahn müderrisi olarak terfisini sürdürürdü. Süleymaniye medreseleri yapılarına dek Sahn-ı Seman medreseleri müderrisliği en yüksek müderrislik idi. Süleymaniye medreselerinin inşası sonrasında müderrisler altmış akçe yevmiyeli müderrislikten başlayarak; Hareket-i altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve müderrisliğin son kademesi kabul edilen Darül-hadis-i Süleymaniye müderrisliği sırasını takip etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 20-37).

Müderris olmak isteyen bir medrese talebesi Haşiyе-i Tecrid medreselerinden başlayarak, çeşitli hocalardan ders alıp, hariç ve dahil medreselerini de geçtikten sonra Sahn-ı Seman veya Süleymaniye Medreselerinden birine devam eder ve icazet alır, kendisine müderrislik yapabileceğine dair diploma verilirdi. Müderris adayı talebe nevbet denilen müderrislik veya kadılık almak için sıraya girerdi. Anadolu'da müderris ya da kadı olmak isteyenler Anadolu kazaskerinin, Rumeli'de müderrislik ya da kadılık almak isteyenler de Rumeli kazaskerinin belli günlerdeki meclislerine giderek matlap isimli deftere isimlerini kaydederlerdi (Taşkın, 2008: 354).

²⁴ Mahmut Paşa Camii ve medresesi, Candarlı-zade İbrahim, Hadım Ali Mustafa ve Davut Paşaların İstanbul'da yaptırdığı medreseler bunlardandır (Uzunçarşılı, 1988: 10).

Ebusuut Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği ile birlikte bu bekleme süresine de bir düzen getirilmiş yedi yılda bir mülazemet usulü getirilmiştir.²⁵ Sırası gelen namzed, en aşağı derecedeki medreseden yani Haşiye-i Tecrit müderrisliklerinden birine tayin olunurdu. Sahn Medreselerine müderris olacak derecede yükselmiş bir müderris artık günümüzün profesörlüğüne eş değer bir unvan edinmiş olurdu. Haşiye-i Tecrit'ten başlanarak her kademedan müderrislikten çeşitli kademelerdeki kadılıklara atanmak mümkündü.²⁶ Müderrisliğin olduğu gibi kadılıkların da en itibarlılarından biri de (Bursa ve Edirne kadılığı ile birlikte) İstanbul kadılığı idi. Boş olan bir müderrislik kadrosuna aynı derecede iki ya da daha fazla müderris talip olursa aralarında mülakat ya da bir konuya ilişkin risale yazmaları istenir ve yetkili bir komisyonca değerlendirilmeye tabii tutulurlardı, başarılı sayılan müderris atanırdı (Uzunçarşılı, 1988: 45-58-63).

Fatih, Eyüp ve Ayasofya medreselerinde sübyan mektebi hocası olacaklar için genel medreselerde uygulanan programdan farklı bir programın uygulanmasını kararlaştırmıştır. Buna göre sübyan mektebi hocası olacakların alması gereken dersler şunlardı; Arapça, Sarf, Nahiv, Edebiyat, Mantık, Adabı Mubahese ve Usul-ü Tedris, Münakaşalı Akaid, Riyaziyat dersleridir. Söz konusu dersler içinde yer alan Adab-ı Mubahese ve Usul-ü Tedris dersi günümüzün modern öğretim teknikleri ders içeriğine benzer bir eğitim vererek döneminin çok ilerisinde bir eğitim anlayışına sahip olduğunu göstermiştir. Fatih modern anlamda alanına göre öğretmen yetiştirilmesinin gerekliliğini savunan ve öngören ilk Osmanlı padişahıdır (Akyüz, 2012c: 93).

Fatih'ten sonra bundan vazgeçildiği, medreselerde az da olsa eğitim almış, okuma yazma bilen ağırbaşlı kimselerin sübyan mektebi muallimliğine atandığı ve bu kimselerin çoğu zaman mektebe bitişik camiinin imamlığını da birlikte yürüttüğü görülmüştür. Bu hocalar halkla kaynaşmış, iç içe bir görünüm sergileseler de mahalle dedikodularından uzak, laubali davranışlardan sakınan bir profil çizerlerdi. Yine İstanbul başta olmak üzere büyük ve önemli Osmanlı şehirlerinde bazı bilgili kadınların evlerinde ya da camiinin bir köşesinde çocuk ve kadınlara Kuran öğrettikleri, Muhammedi'ye gibi dini kitaplar okuttukları da sık rastlanan bir uygulamaydı. Bu

²⁵ Bazen padişah cüluslarında, şehzade doğumlarında ve padişahların ilk muzafferiyetleri sonrasında da mülazemet verildiği görülmüştür. Yine zaman zaman bazı padişahların (Kanuni'nin kendisine güzel kasideler getiren şair Baki'nin sıra beklemeden mülazım defterine kaydedilerek bir sene sonra yirmi beş akçe yevmiyeli Haşiye-i Tecrid müderrisliğine atanmış ve tepki almıştır) söz konusu sıra bekleme usulünü kaldırdıkları görülmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 46).

²⁶ Yirmi yada otuz akçeli müderrisliklerden ilçe kadılıklarına, elli akçelik müderrisler yüzeli akçelik sancak kadılıklarına, Sahn müderrisleri ile altmışlı müderrisler mevleviyet olarak adlandırılan Şam, Halep ve Mısır gibi eyalet kadılıklarına atanabilirlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 66).

mekteplere “kadın öğretmenli ev sübyan mektepleri” de denilmekteydi (Akyüz, 2012c: 94 – Taşkın, 2008: 347).

Fatih medreseler ve işleyişleri ile yakından ilgilenir, dersleri bizzat dinler, takip eder, zeki müderrisleri bizzat takip edip, yanından ayırmadığı defterine kayd ederek boş kadrolara bu müderrisleri atardı. II. Beyazıt ile söz konusu atama usulü terk edilmiş, zamanla atamalarda iltimaslar etkili olmuştur. XVI. yy sonlarında dönemin önemli simalarından Müverrih Ali, medrese ve müderrislerde görülen bozulma sebeplerini beş başlık altında ele almıştır. Buna göre; ilk sebep müderrislerin aldıkları eğitimin yetersiz oluşu ve müderris atamalarında baş gösteren usulsüzlüklerdir. Medreselerin ve müderrislerin bozulmasında ikinci önemli sebep; bu usulsüzlüklerden mütevellit sistemde kendilerine yer bulamayan kaliteli talebelerin medreselerden uzaklaşması, üçüncü sebep; Anadolu ve Rumeli’deki bazı müderrislerin büyüklere dayanarak medreselerdeki yükselme basamaklarını atlayarak usulsüz makamlar elde etmeleri, dördüncü sebep; rüşvet ve iltimasla müderrislikler ve kadılıklara²⁷ gelinmesi, beşinci sebep; ehl-i ilim ile cahilin arasındaki farkın anlaşılammaması idi (Uzunçarşılı, 1988: 69-70).

Padişahlar, ulema sınıfına devamlı danışır, ulemanın ileri gelenlerini seferlere kendileriyle götürmek suretiyle, ulema sınıfını diğer sınıflara göre imtiyazlı bir konumda tuttuklarını gösterirlerdi. Padişahları yetiştiren hocaların saraydaki konum ve itibarları da oldukça yüksektir. Kimin başlattığı bilinmese de²⁸ 1759 da III. Mustafa tarafından düzene sokulan ve son dönemlere kadar da uygulanan, ünlü müderrislerce Ramazanlarda padişah huzurunda verilen “Huzur Dersleri” de söz konusu hocalara itibar kazandıran bir diğer uygulamadır. Huzur Dersleri Kuran’dan zamana uygun bir ayetin seçilip okunması ile başlar, ayetin tefsiri yapılır, sorular ve itirazların cevaplandırılması ile sonlandırılırdı. Huzur Derslerinin Kadı Beyzavi tefsirinden yapılması adet olmuştu. III. Selim döneminde söz konusu dersler kendini göstermek isteyenlerin lüzumsuz münakaşalarına dönüştüğünden kaldırılmış, bir süre sonra yeniden başlatılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 215-217 - Sakaoğlu, 1994: 138-139).

Osmanlı Devleti’nin önemli eğitim kurumlarından biri olan Enderun Mektebi’nin eğitim kadrosunda her haftanın salı günü saraya gelerek ders yapan

²⁷ İstanbul, Edirne ve Bursa kadılıklarında bulunanların oğullarının otuz akçeli Miftah müderrisliklerine tayinleri Ebussuud Efendi’nin Şeyhülislamlığı zamanında başladı (Uzunçarşılı, 1988: 72)

²⁸ Ata Bey “Enderun Tarihi” adlı eserinde bu uygulamayı Osman Gazi’ye kadar çıkarmaktaydı, ancak bunu doğrulayacak yeterli veri yoktur (Uzunçarşılı, 1988: 215).

dönemin önemli müderrisleri de yer alırdı. Dörder kişilik öğrenci grupları tarafından saygıyla karşılanır ve koğuşlarına götürülürdü. Burada hocalara yiyecek ikram edilir ve sonra derse geçilirdi. Cumartesi ve Çarşamba günleri güzel yazı ve cülus hocaları, Pazar günü Kur'an okuma dersi hocaları, muhtelif günlerde de muhtelif branşlarda öğrencinin kabiliyetine göre özel hocaların ders verdiği görülürdü (Koçer, 1992: 17).

XVII. yy'dan itibaren başlayan yenilgiler ve XVIII. yy'da devam eden gerileyiş Avrupa tarzı eğitim veren okulların açılmasını ve bu okulların öğretim kadrosunun da yenilenmesini gerektirmiştir. Fransa başta olmak üzere Avrupa'dan getirilen hocaların etkisi ile Osmanlı eğitimci kadrosunda da yenilik fikri ve uygulamalarında artış yaşanmış, diğer taraftan mevcut durumu sürdürmek isteyen ulemanın da tepkisi çekilmiştir. Askeri eğitimle başlayan bu değişim zamanla diğer eğitim kurumlarında da yaşanmıştır. II. Mahmut döneminde ilk kez daha önceden vakıflar yoluyla sürdürülen ve devletin ilgilenmediği ilköğretim problemleri 1824 fermanı ile ele alınmış ve ilköğretimi halka yaymak konusunda girişimde bulunulmuş, ancak eğitimin esasını dini olmaktan öteye geçirilememiştir. III. Selim zamanı ve sonrasında batıya gönderilen öğrencilerin dönüşlerinde eğitimci olarak faydalanılması yöntemi medrese ve batı tarzında açılmış yeni okulların eğitimci kadrolarında da farklılıklara yol açmıştır (Koçer, 1992: 17).

1848'de sadece öğretmen yetiştirmek üzere Darülmüallimin'in açılması Osmanlı eğitim sistemi içinde büyük bir gelişme ve önemli bir olay olsa da, bu durum sonrasında sadece bu okul mezunlarının öğretmen olması anlamına gelmemiştir. Ancak 1869 Nizamnamesinde bu okul mezunlarının öğretmenlik atamalarında öncelik hakkına sahip olacakları belirtilmiştir. Bu durumu açıklayan gerçek, Darülmüallimin okulu mezunlarının henüz öğretmen ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu gerçeğidir, öğretmen ihtiyacı başka kaynaklar kullanılarak da karşılanmaya çalışılmıştır. 1869 Maarif-i Umumi Nizamnamesi ile öğretmenlerin uymakla yükümlü olduğu kurallar üzerinde de durulmuştur. Söz konusu nizamname öğretmenlere beş yıllık mecburi görev yüklemiş, uymayanların görevlerinden alınabileceği belirtilmiştir. Diğer taraftan özürsüz olarak derse gelmeyen öğretmenlerin maaşlarının kesileceği, bir ayda on gün görev başında olmayan öğretmenlerin meslekten çıkarılacağı da eklenmiştir. Bu dönemde Maarife ve Evkafa bağlı okulların arasında özellikle Sıbyan mektepleri üzerinden büyük bir ayırım söz konusudur. Sıbyan mekteplerinden Maarife bağlı okul müallimleri 50-60 kuruş maaş alırken, Evkafa bağlı okul müallimlerinin maaşları daha

iyi durumda olup, Rüştîye muallimlerinin maaşları il maarif sandığından ödenirdi (Akyüz, 1978b: 40-44).

Öğretmen açığı hemen her devirde Osmanlı Eğitim sistemi için önemli bir problemdir. 1903'e gelindiğinde İstanbul'daki 6 idadiden 4'ünde 157 öğretmen, 15 erkek Rüştîyesi'nde 206, 11 kız Rüştîyesi'nde 70 öğretmen görev yapmaktadır, 1900'lerde Galatasaray Sultanisi'nde 77 kadar öğretmen, Darülfünun'da 15, Mekteb-i Mülkiye'de 28, Mekteb-i Tıbbiye'de 53, Mekteb-i Hukuk'ta 18 öğretmen görev yapmaktaydı, 1900'de İstanbul Darülmuallimin'inde 39 öğretmen, 168 öğrenci vardır. Öğretmenlerin sayısında yaşanan bu sorunların giderilmesi için alınan tedbirlere bakıldığında en fazla ilkokul öğretmenlerinin yetiştirilmesine önem verildiği görülür (Akyüz, 1978b: 52-54).

1913'e gelindiğinde batı tipinde bilgili yetişmiş bir öğretmen kadrosunu oluşturmak adına Satı Bey'in Darülmuallimin'in başına getirilmesinin de etkisi olmuştur. Satı Bey normalde başka memurluk yaparken sadece ders saatlerinde ders vermek üzere Darülmuallimine gelen öğretmenlerin görevlerine son vermiş, öğrenci sayısını azaltmak için ciddi elemeler yapmıştır. Bu çabalar büyük oranda öğretmen okullarının medrese görünümünden çıkarılma gayreti ile açıklanabilir.²⁹ Meşrutiyet yıllarında yürürlüğe giren Vilayetler Umumi İdaresi ve Hususi İdaresi Kanunu ile birlikte her ilde bir öğretmen okulu açılmaya başladı. Ancak savaş yıllarında vilayet bütçelerinde yaşanan sıkıntıların sonucunda Darülmualliminlerin ihtiyaçları karşılanamamış, ilkokul öğretmenlerinin aylıkları ödenememiş, bunun sonucunda öğretmenlik mesleğine rağbet azalmıştır (Koçer, 1992: 205).

4.2.3. Öğrencilerin Durumu

Osmanlı Eğitim Tarihinin önemli simalarından olan Taşköprülüzade'nin ilim kavramı ve ilimlerin sınıflandırılmasına ilişkin görüşleri uzun yıllar Osmanlı Eğitim Sistemi içinde kabul görmüş görüşlerdir. Buna göre, her türlü bilginin özellikle de ruhani ilimlerin amacı Tanrı bilgisiydi, öğrenciler bütün ilimleri okumalıdır, çünkü bu okudukları tek bir kelime oluşturacaktır, yaşamını tek bir bilgi dalına adanmış kişi ilahi gerçeklikten uzaklaşır. Bu nedenle öğrenciler belli bir alanda uzmanlaşmak

²⁹ Toplumdaki herkesin öğretmen olabileceği fikrine şiddetle karşı çıkan Satı Bey, öğretmenliğin özel yetenek ve bilgilere dayanan bir meslek olduğunu savunmuştur. Satı Bey Emrullah Efendi'nin "Tuba Ağacı" nazariyesine karşılık "Kiraz Ağacı" nazariyesini ortaya atar, buna göre eğitimde yapılandırma ilkokuldan başlamalıdır (Akyüz, 2012: 303-304).

isteseler bile her şeyden önce dini ilimlerde iyi bir eğitim almalı, ilim dili Arapçayı çok iyi öğrenmeli, uzmanlık istedikleri alanda ünlü bir bilginden uzmanlık belgesi (icazetname) almalıydılar (İnalcık, 2003: 175). Medreselerde ders gören öğrenciler için genellikle talebe, talib-i ilm, suhte, danışment ve müstaid sözcükleri kullanılırdı (Taşkın, 2008: 357). Ülkedeki geleneksel eğitim kurumları olan medreselerin eğitime ve eğitimci kadrosuna ağırlık verilmiş, öğrencilerin daha iyi eğitim için Mısır, İran ve Türkistan gibi memleketlere gitmelerini ve oralara yerleşmelerini engellemek üzere kuruluş ve yükseliş dönemlerinde İslam âleminin değerli bilim adamlarını Osmanlı topraklarına toplamaya çalışılmışlardır.

Osmanlının geleneksel eğitim kurumlarının başında medreseler yer almaktadır. Hariç medreseleri olarak adlandırılan ilk gurup medreselerde eğitim alan öğrenciler bilginin temelleri olarak kabul edilen Arapça ve fıkri ilimlere hazırlık derslerini alırlardı, Dâhil denen ikinci gurup medreselerine geçen öğrenci bu medreselerde de Ulum-u Aliye olarak adlandırılan dini ilimler üzerine öğretim yapardı (İnalcık, 2003: 176). Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırdıkları medreselerin içinde derece ve sınıflandırılma olarak en önde gelenleri İznik, Bursa ve Edirne medreseleriydi. Edirne üç şerefeli medrese müderrisliği verdiği eğitime de paralel olarak, Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı Sahn-ı Seman medreseleri yapıldıktan sonra da bir süre önemini sürdürebilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 2).

Bu medreselerden her birinin 19 odası vardı, 50 akça gündeliği bulunan 8 müderrisin birer odası vardı. Ayrıca her medresede bir odası, 5 akçe gündeliği olan, ekmek ve çorba hakkı bulunan birer muid (müderris yardımcısı) bulunurdu. Yine her medresenin on beş odasına birer danışmend (öğrenci) 2'şer akçe gündelik, ekmek ve çorba hakkı ile birlikte yerleştirilirdi. Muidler zeki ve yetenekli öğrenciler arasından seçilir, müderrisin okuttuğu dersleri öğrencilere tekrar ettirirdi. Bu aynı zamanda muidin stajı olmaktaydı. Diğer taraftan Tetimme Medreseleri ya da Musıla-ı Sahn denen sekiz medrese de bu dönemde kurdurulmuş olup, bu medreseler orta öğretim düzeyinde eğitim veren ve Sahn Medreselerine kaynaklık eden kurumlardı. Burada dersleri seçkin muidler ve danışmendler okutmaktaydı. Her medresede 11 odası bulunmakta, her odaya üçer suhte denilen öğrenciler yerleştirilmekteydi. Öğrenciler yemek ihtiyaçlarını imarethaneden parasız karşılamaktaydı. Tetimme medreseleri de denilen bu Osmanlı ortaöğretim kurumlarında dini derslerin yanında, din dışı dersler de okutulmaktaydı (Akyüz, 2012c: 65). Sıbyan mektebi (4 yıldır, 7 yıla kadar uzayabilir) sonrasında

eğitimine devam etmek isteyen erkek talebe, muhtasarat denilen dersleri gördükten sonra Haşiye-i Tecrid medresesine devam ederek, oradaki dersleri bitirip, müderrisinden aldığı bir vesika ile Miftah Medresesine devam eder, oradan Kırklı, Hariç ve Dahil medreselerinin derslerini görür, Sahn-ı Seman'a girerek danışmend olabilirdi (Uzunçarşılı, 1988: 12). Bu medreselerde okutulan dersler aynı zamanda medresenin adlandırılmasında da etkili olmuştur, Haşiye-i Tecrit medresede okutulan Haşiye-i Tecrit, Meani'den Şerh-i Miftah'ın okutulduğu Miftah Medreseleri buna örnektir. Medreselerde öğrencilere Ulum-u Aliye denilen Kelam, Mantık, Belagat, Lugat, Nahiv, Hendese, Hesap, Felsefe, Tarih, Coğrafya dersleri verilir ve bu dersler İlm-i Kur'an, İlm-i Fıkıh tahsiline aracılık eden ilimler olarak değerlendirilmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 19- 20).

Osmanlı Devleti'nin ileri eğitim kurumlarından biri de Enderun Mektebiydi. Bu okulun öğrencileri devşirme çocuklardı. Mektebin amacı saray hizmetleri için bilgili ve görgülü elemanlar yetiştirmekti. Fatih devrinde saray içinde teşkilatlanan Enderun-u Hümayun kadrosu içinde yer alan içoğlanları Osmanlının yüksek idari ve askeri memuriyetler için kaynaklık etmekteydi. Acemi oğlan adıyla Türk aileler yanına yerleştirilmiş bu Hristiyan çocuklar buralarda Türkleştirilirdi (3 ila 8 yıl süren bir devredir). Yeniçeri ocağının kaynağı da bu Acemi Ocaklarıydı, 8-20 yaş arası toplanan bu çocuklar İstanbul'a getirilir, çocuklardan Yeniçeri Ağası tarafından teftiş edilerek uygun görülenler acemi defterine kaydedilir, sonra sünnet edilerek Müslüman yapılırdı. Bunlardan askeri eğitime alınacak çocukların tespitinde genellikle padişah da bulunurdu. İçoğlanlardan sayılan öğrenciler, Galatasaray, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi Saraylarında yetiştirilirdi. Buralarda Büyük oda ve Küçük oda şeklinde iki guruba ayrılır ve buralarda kabiliyetlerine en uygun şekilde eğitilirdi (Taşkın, 2008: 361-362). Bu odalarda eğitime alınan yaşları en büyüğü 11 yaşından büyük olmayan bu çocukların sayısı en fazla 250 kadardı. Her iki oda da Kapı Ağasının denetimindeydi. Devşirme usulü kaldırılınca Enderun Mektebine İstanbul halkından ve devletin ileri gelenlerinin seçkin çocukları da alınmaya başlandı ancak bu seçimlerde artık kabiliyetlerden ziyade iltimaslar rol oynamıştır. Acemi ocağında öğrencilere; Kur'an, Tecvid, Din dersleri, yazı, Türkçe, Farsça ve Arapça gibi derslerin yanında güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak oyunları gibi beden eğitiminde yer alan dersler de aldırıldı. Enderun'da kafa ve vücut eğitimi birlikte verilmekteydi. Enderunlular sarayda kaldıkları sürece asla evlenemezler, özel izin almadan dışarı çıkamazlar ve geceyi

dışarıda geçiremezlerdi. II. Mahmut devrine kadar eğitime bu şekilde devam eden Enderun, Yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından Batı tarzında yeni okulların da açılmasıyla önemini kaybetmiştir (Koçer, 1992: 9-19).

Zamanla askeri alanda ilk kendini gösteren yetersizlik kaynaklı yenilgiler dönüşümün de askeri alanda kendini göstermiştir. Tanzimat'a kadar açılmış tüm okullar Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (1773), Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1795), Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (1827), Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834), Muzıka-i Hümayun (1834), Darü'l-ulümü'l-Hekimiyye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Aliye-i Şahane (1838), ordunun ihtiyaçlarına yönelik gerekli becerileri öğretmek için kurulmuş okullardı. İlk dönemlerde yıllık mezun sayısı 4-5 kişi ile sınırlı iken zamanla bu sayılarda artış olmuştur. Askeri sahada başlayan bu dönüşüm ilk ve orta öğretimi es geçmiş yükseköğretimde başlayan bir dönüşüm olduğundan, uzun süren bir eğitim sürecini de beraberinde getirecek, uzun süreli bu eğitim Osmanlının üst tabaka ailelerinin çocuklarına hitap etmediğinden yoksul ve öksüz çocuklar üzerinden yürütülecektir. Aslında farklı bir şekilde askeri sınıfın yine "enderun" geleneğiyle şekillenmesi söz konusudur. Her şeye rağmen bu okullar bir geçiş kurumu olma özeliğinde olup, Tanzimat'ın sivil bürokrasinin doğuşuna verdiği destekle birlikte buna yönelik ihtiyaçları giderecek kadrolar için yeni sivil eğitim kurumları oluşturmayı da elzem kılmıştır. Osmanlıcılık yaklaşımı ile açılan bu okullar tüm milletlere açık olacaktır. Daha önce usta-çırak ilişkisi ile ele alınan memur yetiştirme geleneği terk edilerek, sivil bürokrasinin eleman ihtiyacını karşılamak üzere ortaöğretim kurumları oluşturulmuştur. Yeni açılan bu okulların ilk öğrenci kadroları için medreselerin ve Enderun'un hevesli öğrencilerinden yararlanılmıştır.

Klasik dönemde Osmanlı eğitim sistemi içinde kız çocukları için sıbyan mektepleri sonrasında devam edecekleri bir eğitim kurumları yoktu. Bunun üzerine 1859 itibarıyla umumi terbiyeyi arttırmak amacıyla kız rüştiyeleri de açılmıştır. Ebe Mektebi (1847), kız rüştiyeleri(1858), kız sanayi mektepleri (1870) ve Darülmuallimat (1870) bu amaçla kurulmuş okullardır. Artık devletin görevleri arasında kızların eğitimi de yer almaktadır (Tekeli, 1985: 468). Bu yeni okullarla birlikte öğrencilere uygulanan öğretim yöntemlerinde de değişikliğe gidilmiştir. Eskiden ya öğretmenden bire bir ders alınarak gerçekleştirilen bir öğrenme ya da sınıf sınıf yine öğretmen huzuruna çıkılarak ders alınırdı. Üçüncü bir yöntem olarak tahsil yılı adedince sınıflar oluşturulur, her sınıf öğrencisine üst sınıflardan bir iki bilgili ve becerikli öğrenci müzakereci olarak verilir

ve dersler takip ettirilirdi. Öğretmenler sadece müzakerecilerle ders verir onlar sınıflara tekrar ettirirlerdi. Yeni sistemde sınıf sistemi uygulanmakta, sınıflar da şubelere ayrılmaktaydı (Koçer, 1992: 99). II. Abdülhamit döneminde bu yeni okulların daha da yaygınlaştırıldığı, bu yeni okulların ihtiyacı olan yeni öğretmen kadroları ile ilgili olarak öğretmen yetiştiren okullara da ayrıca önem verilmiştir. II. Meşrutiyetle birlikte ilköğretim parasız ve zorunlu hale getirildi, ilköğretim için özel vergiler konulmuş, il özel idarelerine bu konuda sorumluluklar verilmiştir, eğitimin millileştirilmesi için çabalar arttırılmış, Arap harflerinde değişiklik yapılarak daha kolay öğrenilen bir alfabe üzerinde çalışılmıştır. Ayrıca yükseköğretim konusu da ele alınmış, ilk talebe cemiyeti de Mühendis Mektebi Alisi içinde kurulmuş, 1915'te kızlara da yükseköğretim imkanı veren İnas Darülfünunu kurulmuştur (Tekeli, 1985: 473).

İstanbul'daki öğretmen ve öğrenci sayılarına bakıldığında, hemen hemen hiç bir dönemde ihtiyacı tamamen karşılamasa da, Osmanlı'nın taşra vilayetlerine göre oldukça ileri bir seviyede olduğu görülmektedir. 20.yy'la gelindiğinde İstanbul'daki okul, öğrenci ve öğretmen sayılarına dair, Maarif Salnamelerinden alınan bilgilere göre; 19 askeri okulda 7.560 öğrenci, 837 öğretmen bulunurken, Darülfünun'da 80 öğrenci, 12 öğretim üyesi görev yapmakta olup, sivil orta ve yüksek 15 meslek okulunda 4.043 öğrenci, 353 öğretmen görev yapmaktaydı. 32 kız ve erkek idadi ve rüştiyesinde 6.949 öğrenci, 424 öğretmen; 27 özel okulda 3.433 öğrenci, 507 öğretmen olduğu görülmektedir. Sayılarının 284 olduğu tespit edilen iptidailerin öğretmen ve öğrenci sayısı ise bilinmemektedir. 62 medresenin ise 2500 öğrenci kapasitesi bulunmaktaydı (Sakaoğlu, 1994: 139).

I.Dünya Savaşına girilirken de tüm bu iyi niyetli çabalara rağmen İstanbul'daki okul, öğretmen ve öğrenci sayıları istenen düzeyin hala çok gerisindedir. Bu konuda eldeki sayısal veri az olmakla birlikte, Maarif Nezareti'nin 1918'de yayınladığı 1328-1329 ders yılına ait istatistik kitabında İstanbul'da Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye adı altında, Erkek, Kız ve Numune Rüştiyeleri ile birlikte 62'si erkek, 23'ü kız ve 2'si muhtelif olmak üzere toplam 87 mektep bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu okullarda 6799'u erkek öğrenci, 44416'sı da kız öğrenci olmak üzere toplam 10735 talebe eğitim almaktadır. Okullardaki eğitimci sayısı ise 285 muallim ile 186 muallime şeklindedir. Aynı istatistik kitabından alınan bilgiye göre Türkiye'nin İstanbul dâhil tüm büyük şehir ve kasabalarında toplam 69 idadi bulunmakta olup bu idadilerin yedisi İstanbul'dadır.

Bu okulların bütçesi de toplam sayıları gibi oldukça mütevazı olup, sadece 1.523.020 kuruştur (Ergin, 1977: 1417-1426).

4.2.4. Azınlıkların ve Yabancıların Eğitimi

Osmanlılar fethettikleri ülkelerin Hristiyan ve Yahudi halklarını köleleştirmedeği gibi din değiştirmeleri için zorlamamışlardır³⁰, hatta Balkan ve Anadolu Rumları ile Ermenileri de 13. yy ve sonlarında Müslüman olmaksızın Osmanlı ordularına sipahi veya kumandan olarak atanmışlardır. Osmanlı fethedilen bölgelerin ve halkların üzerinde yönetim, maliye ve askeri alanlarda gücünü kullanırken, öğretim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet vb. gibi konularda din temelli söz konusu bu halkların, kendi elleriyle serbestçe kullanılması sağlanmıştır. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler kendi dini önderlerinin yönetiminde kendi dillerini ve geleneklerini kullanarak, kendi okullarını, mahkemelerini, yetimhanelerini, hastanelerini vb. koruyup, sürdürebilmişler. İmparatorluk içinde düzeni ve güvenliği sürdürdükleri, yasalara uyup, vergilerini ödedikleri müddetçe onları koruyup gözetmişlerdir. Hatta kendi dini liderlerinin baskı ve şiddetine³¹ zaman zaman maruz kalan azınlıkların sığınma yeri yine Osmanlı yönetimi olmuştur. Azınlıkların elde ettikleri bu geniş imtiyazlar sayesinde kısa sürede devletin ekonomik gücünde büyük oranda etkin olmaya başladılar (Shaw, 1985: 1002-1009).

Papa II. Pi'nin Fatih Sultan Mehmet'i bir mektupla Hristiyanlığa davet etmesindeki amaç, Türklerle daha da güç kazanacak olan Hristiyanlığa Türklerin eliyle hizmet etmektir. Bunda başarılı olursa idi, Türkler sayesinde Hristiyanlık Asya'ya da yayılacaktı. Bu amaçla atılan en önemli adımlar, manastır, hastane ve okullar açarak bunlar aracılığı ile yapılan propagandalardır. Ancak Türkleri dinlerinden döndürmenin zorluğu anlaşıncı, en azından bu okullarda Müslüman çocuklarına Fransız, İngiliz, Amerikan ve Alman kültürü verilip sevdilerek, batıya hizmet etmek adına önemli bir katkı sunulmak istenmiştir. Bir yandan bu Türk ve Müslüman Osmanlı çocuklarına yönelik söz konusu çalışmalar yapılırken, diğer taraftan azınlıklar içinde de Ermenilere yönelik çalışmalarını arttırıp, Ermenileri kendi yanlarına çekebilmek için İngiltere,

³⁰ Hristiyanların kitle halinde din değiştirdikleri tek yer Bosna'dır. Bosna Hristiyanları Bogomil mezhebinden olu, öncesinde Katolik Hristiyanların kıyımına fazlaca maruz kalmışlar ve Osmanlıyı kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Şükranlarını da bu şekilde göstermişlerdir (Shaw, 1985: 1003).

³¹ Bu konuda en fazla şikayet edilen cemaat lideri Rum Patrikliği ve idaresindeki papazlardır. Kendine bağlı Ortodoks Slavları Rumcaı anadil olarak öğrenmeye ve Rumlardan daha fazla millet vergisi almaya zorlamışlardır (Shaw, 1985: 1003).

Amerika, Fransa, Avusturya ve Rusya arasında ciddi rekabetler de görülmüştür. Açtıkları azınlık ve yabancı okulları aracılığı ile Osmanlı'da yaşayan Hristiyan azınlıklardan bir millet oluşturulmak istenmiştir (İrtem, 1999: 252-277, Taşdemirci, 2001: 25). Bu okulların ortak amacının izlerini Merzifon Anadolu Koleji'nin Rektörü Amerikalı George W. White'in açıklamalarında görmek mümkündür. White açıklamasında şu ifadelere yer vermektedir;

“Hristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslamlara karşı mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak ve gereğine uygun hareket etmektir.” (Ulus, 2009: 235)

Osmanlı topraklarındaki yabancı ve azınlık okulları özellikle kapitülasyonlarla meşruiyetlerini perçinlemiş ve öncesinde sahip oldukları serbestiyeti daha da ileri boyutlara taşımışlardır. Osmanlı İmparatorluğu kurulurken Latin kolonileri doğunun hemen her yerinde irili ufaklı mevcut olup, bunlardan siyasi bakımdan en önemlisi Galata Cenevizlileri idi. Fatih'in bu Cenevizlilere verdiği 1453 tarihli “Galata Ahitnamesi” bazı tarihçiler tarafından ilk Osmanlı Kapitülasyonları olarak adlandırılmıştır. Bu ahitname Latinlere mal ve can emniyeti, din ve ticaret serbestliği tanıdığı gibi Latin azınlıkların işlerini yürütmek için bir teşkilat oluşturmak hakkı da vermektedir (Polvan, 1952: 62).

Söz konusu ahitname sayesinde İstanbul Hristiyanları kiliselerde çan çalmamak ve yeni kilise inşa etmemek şartıyla ibadetlerine devam etmişlerdir. Bu kiliselerdeki faaliyetleri düzenlemek amacıyla kilise cemiyetleri de oluşturulmuştur. Osmanlı yönetiminin öncelikle Rumlara gösterdiği bu eğitim ve hukuki alandaki hareket serbestliği sonraları Ermeni ve Yahudi azınlıkları için de geçerli kılınmıştır. Azınlıkları Osmanlı toplumuna entegre etmek adına zaman zaman başvurulmuş kapitülasyonlarla azınlıkların elde ettikleri hakların içinde yer alan eğitim hakkı, bazen de azınlık cemaatlerinin ya da yabancı misyoner kuruluşlarının çeşitli vesilelerle Osmanlı

Devleti'nde yaptıkları yararlılıkların bir karşılığı olarak verilmekte, bu sayede eğitim verme ayrıcalıklarına sahip oldukları görülmektedir.³²

Osmanlı Devleti Türk ve Müslüman ahalisinde olduğu gibi, gayrimüslim azınlıkları da mektep kurma ve idare etme hususunda serbest bırakmıştır. İstanbul'un fethi ile Rumlar siyasi güçlerini Türklere kaptırmışsalar da, Patrik adı verilen ruhani reisleri vasıtası ile cemaatlerinin mektep, hastane ve vakıflarını istedikleri şekilde idare etme, evlenme ve boşanma gibi aile hukuku ile ilgili görevleri yürütme ve takip etme haklarını ellerinde bulundurmaya devam etmişlerdir. Osmanlıda İslam ve Türk mekteplerinin idaresi hükümet tarafından değil, zengin ve hayırsever Müslümanların eliyle yürütülmekte idi. Azınlıklar için de durum değişmemiş, tıpkı her camii yanında açılan mektep ve medreseler gibi her kilisenin yanı başında da birer azınlık mektebinin açıldığı ve buralardaki eğitimin papazların denetiminde gerçekleştirildiği görülmüştür.

Bununla birlikte gerek Türk – İslam, gerek azınlık, gerekse de yabancı okulların Tanzimat dönemine gelinceye dek kayda değer bir ilerleme gösteremediklerini söylemek mümkündür (Ergin, 1977: 725). Tanzimat'la birlikte Türk – İslam mekteplerinde gayrimüslim azınlıkların da yer almaya başladığını görmekteyiz. Gayrimüslim azınlığın yabancı dillere yatkın olmaları, batı stilinde ve batı dillerinde eğitim veren yabancı hocaların eğitmen olduğu yeni tarzdaki bu mektepler azınlıklara kucak açmışlar ve azınlıklarca da bu özellikleri ile tercih edilir olmuşlardır.

Ancak zaman içinde azınlık ve yabancı okullarında okuyan bu azınlıkların Müslüman Osmanlı toplumuna entegrasyonunda yaşanan sıkıntılar ve bu okulların denetlenmesinde karşılaşılan güçlükler, Osmanlı idaresinin azınlıklar için Müslüman okullarından da alternatif üretme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu mektepler içinde ilk olarak gayrimüslim azınlıklara kapılarını açan mektep Tıbbiye olmuştur. Yenileşme ve modernleşme kaygılarını da içeren bu adım ne yazık ki hem toplumda hem de en yeniliğe açık kurum olması gereken Maarif'te aynı hoşgörüyü bulamamıştır. Tıbbiye bu öğrencilerden Müslüman öğrencilerin aksine yemek ve elbise parası almış, talebelere ödenen aylığı ise vermemiştir. Söz konusu gayrimüslim talebelerle Müslüman talebelerin aynı dershanede okumaları, aynı koşullarda yatmaları ve aynı yemekten yemeleri konusunun uygun olup olmayacağı sorusu uzunca bir süre hem Müslüman

³² Şişli Notre Dame de la Paix Fransız Müessesesi, okulu kuran cemiyetin rahibeleri Kırım savaşı sırasında Osmanlı yaralılarına gezici hastaneler kurarak hizmet verince Abdülmecit'in nişan vermek isteğini geri çevirmişler, daha çok hizmet etme imkanı isteyen rahibelere okul arazisi bağışlanmıştır (Polvan, 1952: 174).

kesim hem de gayrimüslim kesim arasında tartışılmıştır. Hekimbaşına havale edilen bu sorun, durumun muvafık olacağı yönünde değerlendirilmişse de Yahudi azınlığın ikna olması zaman almıştır. Ancak 1846 da Yahudi öğrencilerin yemeklerinin ayrı pişirilmesi kararlaştırıldıktan sonra, mekteplere öğrenci gönderdikleri görülmüştür (Ergin, 1977: 726). Yahudiler aynı tavırlarını Galatasaray Lisesi açıldığında da sergilemişlerdir. Hristiyan ya da Müslüman idarecilerin yönettiği okullara öğrenci gönderme konusunda Yahudiler hep mesafeli olmuşlardır.

Tanzimat dönemi ile birlikte Müslüman Osmanlı ahalisinde maarif alanında görülen yenileşme hareketleri azınlıklar arasında da hissedilmiştir. Hükümetçe azınlıklara verilen serbestliğin bir sonucu olarak Müslüman Türklerden daha rahat bir şekilde hem mekteplerini geliştirmişler, hem de yabancı ülkelere talebe gönderip okutmuşlardır. Ayrıca yurt dışına bu denli rahat gidebildikleri ve okuyabildikleri için devlet okullarına pek rağbet etmemişlerdir. Yurt dışına gitme imkânı olmayanlar ise ya ülkedeki yabancı okulları ya da az sayıdaki belirli devlet okullarını tercih etmişlerdir. Devlet okulları arasındaki tercihlerinde daha çok iş imkânı olan okullar etkili olmuşlardır (Ergin, 1977: 734).

Tanzimatla birlikte söz konusu azınlıklar kıyafet ve hukuk alanında görünüşte de olsa bazı haklar elde etmişlerse de, azınlıkların kendi mekteplerini kurma ve Tıbbiye dışındaki okullarda da eğitim alma hakkına kavuşmaları ancak Islahat Fermanının ilanından sonradır (Koçak, 1985: 485). Kendilerine ve istedikleri eğitime uygun mektep bulamayıp mecburen yurt dışına giden ve buralardan Devlet aleyhinde fikirlerle donatılmış olarak geri dönen gayrimüslim azınlıkların sebep oldukları kötü sonuçlarla karşılaşılması ve böylesi tehlikelerin giderilmesi için, Tanzimat’la birlikte gayrimüslim azınlıkların eğitime yönelik seçenekleri arttırmak ve alternatif mektepler kurabilmek Osmanlı Maarifi’nin birincil amaçları arasında yer almıştır.

Islahat fermanı ile gayrimüslimlere de askerlik ve askeri okullara kabul edilme hakkı tanınmışsa da bu durum azınlıkları pek mutlu etmemiştir. Zira azınlıklar eskisi gibi askerlik yapmadan serbestçe yaşamak ve kazanmak, aynı zamanda da hukuken eşit Osmanlı vatandaşı olmak istiyorlardı. Gayrimüslimlerin hükümet okulları ve memuriyetlerinde yer almaları ruhani liderlerini de memnun etmemiştir. Hele 1286 tarihli Maarif nizamnamesi ile Erkek ve Kız muallim mekteplerinde gayrimüslim muallimlerinin de yetiştirilmek istenmesi yadırganmış, bunun ruhani liderlerin

gözetimindeki eğitim faaliyetlerinin idaresinin el değiştirme çabası - asimilasyon politikasının bir parçası - olarak algılanmıştır (Koçak, 1985: 487).

Konu ile ilgili asıl düzenlemeler ise, tıpkı Müslüman Osmanlı Maarif’inde olduğu gibi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile mümkün olabilmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi³³ ile okulların denetlenmesi hususunda müfettişlikler kurulmuş, 1887 de tüm müfettişlikler ayrı bir birimi bağlanırken, “Milel-i Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliği” kurulmuştur (Koçak, 1985: 488). Önceleri bu denetim sadece İstanbul’daki özel okullarla sınırlı tutulmuşsa da sonradan Maarif Nezaretince bu uygulama taşradaki yabancı ve özel okullar için de geçerli kılınmıştır. Kaza ve kasabalarda bu dönemde yaptırılan iptidai okulların büyük tutulması ve gayrimüslim çocuklarının da buralarda eğitilmesinin önünün açılması, ayrılıkçı fikirlerle eğitim veren yabancı ve azınlık okullarının etkinliğini azaltma çabası ve “Osmanlıcılık” fikrinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

I.Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise, Kanuni Esasi’de yabancı okullarına dair bir hüküm bulunmamaktaydı. Azınlık okullarının zaman zaman gerek eğitim programları gerekse öğretim kadrosu denetlenme çabalarına maruz kalsa da yabancı okullar bu denetimlerden nispeten muaf tutulmuşlardır. Bu okullar öğretim programları için Maarif Nezaretinden onay almak zorunda değillerdi. Maarif Müdürlükleri ilgili denetleme yetkisine ancak II. Abdülhamit döneminde ulaşabilmişlerdir. Buna göre; söz konusu yabancı ve azınlık okullarının açılmasında ruhsatlarının ve öğretmenlerin diplomalarının usulüne uygun olup olmadığının, öğretim programları ve kitaplarının içeriklerinin değerlendirilmesi Maarif Müdürlüklerinin uhdesine verilmiştir.

Gayrimüslim azınlık İstanbul’da ve taşrada daha çok Mülkiye Tıbbiyesi ile Eczacı mektebine rağbet göstermiştir. Sebebi bu okullardan mezun olanların diğer okullara göre iş garantisinin daha fazla olmasıdır. Zaten 1876-77 Osmanlı – Rus savaşları sırasında askeri okullardan mezun Bulgarlardan görülen ihanet, askeri okulların kapılarını tekrar azınlıklara kapatmasına neden olmuştur. Genel olarak

³³ Nizamname’nin 3, 18, 33 ve 42. Maddeleri azınlıklarla ilgili olup, azınlıkların belirli şartlar altında özel okullar açabileceklerini veya Müslüman çocuklarıyla aynı okullarda eğitim alabileceklerini öngörmekteydi. Aynı şekilde 1876 Kanun-i Esasi’nin 15. (Emri tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur) ve 16. (Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaayı Osmaniye’nin terbiyesi bir siyaki ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umur-u itikadiyelerine müteallik olan usul-ü talimiyeye halel getirilmeyecektir) Maddeleri ile devlet kontrolünde özel eğitim hakkını vermekte, bu sayede Osmanlı’nın Müslüman olmayan ahalisini de Osmanlı kimliği altında toplama çabasına girişmektedir (Koçer, 1992: 209)

azınlıkların istedikleri hem kendi özel okullarından, hem yabancı özel okullardan, hem de girilmesine izin verilen devletin resmi okullarından faydalanabilmek ve kendi okullarında denetimden uzak istedikleri eğitim politikasını – devlete zararlı faaliyetleri özendirici olsa bile- uygulayabilmektir (Koçak, 1985: 486).

1913 – 1914 tarihli Maarif Nezareti verilerine göre Osmanlı topraklarının genelinde azınlıklara ait 2596 özel ilkokulda, 4 binden fazla öğretmen görev yapmaktadır. Azınlık okulları Rum, Ermeni ve Yahudi okulları olarak hizmet vermekteydi. Asıl dikkat çekici olan böylesi dini cemaat okullarının Osmanlı ülkesinde hızla yayıldığı bir dönemde, Avrupa’da bu tarz dini cemaat okulları sıkıca takip edilmekte olup, pek çoğunun sınır dışı edilmekten kurtulamamasıdır. Avrupa ülkeleri kendi menfaatleri için sıkıntılı ve sakıncalı gördükleri bu okulları, Osmanlı topraklarında özgürlükleri, insan haklarını bahane ederek açık tutma gayretindeydiler (Taşdemirci, 2001: 25). Bu okulların bahsi geçen amaçlarına ne denli hizmet ettiklerini anlamak için Osmanlı’nın son iki yüz yıllık dönemine bakmak yeterli olacaktır.

Azınlıkların eğitimi genel itibariyle misyonerlik faaliyetlerinin bir parçası olarak ele alınmaktaydı. Osmanlı topraklarının hemen hemen her tarafında görülen bu misyonerlik faaliyetlerinin merkezini şüphesiz İstanbul’daki misyonerlik faaliyetleri oluşturmaktaydı. İstanbul’daki misyonerliğin en önemli amacı; Bizans ve Roma Kiliselerinin birleşmesini sağlamak ve Grekleri Katolikleştirmektir. İstanbul’da yaşayan Katolik Rumlara dini hizmet veren bu misyoner kiliseleri, Katolik Rumlara hizmet verdiği gibi Ortodoks Rumlara da hizmet sunmaktaydı. Ortodoks Rum halkının büyük bir çoğunluğu da her günah çıkartmada para isteyen Ortodoks rahiplerdense, bu misyoner rahipleri daha güvenilir bulunmaktaydı (Polvan, 1952: 84). Bu misyonerler ayrıca hapisanelere ve hastanelere de gitmek suretiyle buralardaki Katolıklara da hizmet vermekteydi. Verilen bu hizmetler sayesinde hem şizmatiklerden (Rum ve Ermeniler), hem de Hristiyan olmayanlardan her yıl birkaç kişi Hristiyanlığa geçmekteydi. Eğitim faaliyetlerine gelince, daha çok kiliselerinin yanında bulunan okullarda Latin ailelerin çocuklarını okutmak ve yetiştirmek üzerine kurulmuştu. Buralarda çocuklara okuma, yazma, hesap öğretiliyor, basit Hristiyan öğretileri benimsetiliyordu. Azınlıkların kurduğu okulların yanı sıra yabancı okulların da İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti’nde eğitim verdiği bilinmektedir.

Osmanlının azınlıklara ilk önce bir lütuf olarak tanıdığı kendi dil, din ve kültürlerinde eğitim ve cemaat halinde yaşama hakkı, devletin zayıflaması ve dış

devletlerin kışkırtmaları ile Osmanlı Devletini sırtından vuran bir silaha dönüşmüş, azınlıkların bağımsızlıklarını kazandıracak bir araç olarak kullanılmıştır. Okullarda azınlıklara verilen bu milliyetçilik bilinci, yine aynı okullardan öğrencilere dağıtılan silahlarla eyleme dönüştürülmüştür (Taşdemirci: 2001: 30). İstanbul'da Rum ve Ermenilerin eğitim aldığı ilk ve orta öğretim düzeyinde okulların yanında,³⁴ Yahudilerin eğitildiği, giderlerinin İsrail Birliğince karşılandığı, Fransızca eğitim veren 23 okulun varlığı da belgelerden anlaşılmaktadır (Criss, 2011: 53). Buna göre I. Dünya Savaşı dönemine girilirken İstanbul'da hizmet veren azınlık okullarını genel itibari ile Rum, Ermeni ve Yahudi okulları olarak ayırmak mümkündür.

4.2.4.1. Rum okulları

Rumlar Osmanlı tabiiyetine geçtikleri ilk andan itibaren kilise, okullar ve hayır kurumları gibi cemaat işlerinin yönetimini ellerinde bulundurmuşlardır. Evlenme, boşanma ve miras gibi özel hukuklarına ilişkin davalarını kendi mezhep kuralları ile çözmüşlerdir (İleri, 2005: 5). Bunun yansıması olarak, Osmanlı Devletinde azınlık okulları içinde sayıca en çok olanı Rum okullarıydı. Bu okullardan en önemlileri ve bilinenleri İstanbul'da hizmet veren Rum okullarıydı. Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemlerindeki ilk değişim ve dönüşüm, ticaret burjuvazisinin geliştiği Rum-Ortodoks (ve Ermeni) milletleri içinde başlamıştır (Sakaoğlu, 1985: 460).

İstanbul'da hizmet veren tespit edilmiş en eski ve köklü Rum okulları üç adet olup, bu okullar verdikleri eğitime göre, yalnız ruhani, hem ruhani hem cismani ve yalnız cismani eğitim veren okullar olarak ayrışmaktaydı. Sadece ruhani eğitim veren Rum Okulu Heybeliada Papaz Mektebi, hem ruhani hem cismani eğitim veren Rum okulu Fener Mektebi, yalnız cismani, yani milli ve laik mahiyette bir eğitim veren Rum okulu ise Kuruçeşme Mektebi idi (Ergin, 1977: 737). Bu Rum okulları özellikle I.Dünya Savaşı'na yaklaşılrken devlete iyice başkaldırmışlar, denetimden uzak, devlet aleyhinde faaliyetler gösteren kurumlar olarak cemaatlerine hizmet vermişlerdir. I.Dünya Savaşı öncesinde Rum okullarının sayısı 3500 e kadar yükselmiştir (Taşdemirci, 2001: 20). Söz konusu okullar, Yunan okullarında okutulan ders kitaplarını okutmakta olup,

³⁴ Kaynaklarda verilen Rum okullarının sayısı hakkında çelişkili ve abartılı ifadeler göze çarpmaktadır, nedeni ise İstanbul'daki Rum nüfusunu yüksek gösterme kaygısıdır, Johnson'nın "İstanbul 1920" adlı eserinde toplam 93 Rum okulunun, 82'sinin ilkokul, 10'unun ise orta okul olduğundan ve bir de üniversitenin varlığından bahsedilmektedir (Toker, 2006: 85).

kendilerinden Osmanlı yönetimince Türkçeyi de okuttukları dersler arasına almaları istendiğinde, Türkçe derslerine harcanacak paralarının olmadığından bahisle, söz konusu Türkçe derslerinin okutulması için masrafları 1895 itibarıyla vilayetlerin Maarif tahsisatından karşılanmasını isteyecek ve bunu sağlayacak kadar ileri gitmişlerdir. Oysa bahsi geçen dönemlerde Rumlar başta olmak üzere gayrimüslimler Türkçeyi okutmamak için bu denli gayret sarf ederken, Osmanlı, Mülkiye Mektebi ve idadilerinin öğretim programlarına Bulgarca, Rumca ve Ermenice derslerini almışlardır. Rum okullarında verilen eğitimin asıl amacı, Yunan mitolojisi, eski Yunan felsefesi ve Yunan edebiyatı aracılığı ile Rum çocuklarında Büyük Yunanistan (Megalo İdea) fikrini oluşturmak ve diri tutmaktır (Toker, 2006: 82).

4.2.4.2. Ermeni okulları

İstanbul'daki Ermeni Okullarına bakıldığında ise fetihden 18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı sınırları içinde okul denilecek ciddi bir Ermeni müessesesine rastlanamamakla birlikte, fetihden hemen sonra Kumkapı ve çevresine yerleşen Ermenilerin kurduğu "Magantz Varjadun" çocuk terbiye evi gibi okulların varlığı da bir gerçektir (Ergin, 1977: 750). Aynı dönemlerde Latin rahiplerinin Ermeni Patriği kılığına bürünüp Ermeni çocuklarını eğittikleri de görülmüştür, ancak amaçlarının Katolikliği yaymak olduğu anlaşılınca bu tür faaliyetlere engel olunmuştur.³⁵ 18. yy'la gelindiğinde ise Ermeni cemaatinde de kendini geliştirmeye yönelik faaliyetler artmış, İstanbul genelinde dersane ve özel okul sayısında artış yaşanmıştır. İlk resmi Ermeni devlet okulu 1790 tarihinde Kumkapı Fıçıçı sokağında Eğinli Şınork Mıgırdıç Amira Miricanyan tarafından açılmıştır (Taşdemirci, 2001: 21 – Sakaoğlu, 1985: 462). Bu tarihten sonra ardı ardına Ortaköy, Kuruçeşme, Samatya ve Üsküdar başta olmak üzere birçok semtte Ermeni ilk mektepleri açılmıştır. Söz konusu bu okullarda Ermenice, Türkçe, Hristiyanlığın esasları, yazı, hesap yahut rakam gibi dersler görülmektedir. Bu mektepler içinde Kumkapı Ermeni Mektebi zamanla diğer Ermeni mektepleri arasından eğitim kalitesi ile öne çıkarak Ermeni Ali Mektebi haline gelmiştir. 1831-1832 tarihlerinde İstanbul'daki Ermeni Mekteplerinin sayılarında da ciddi bir artış görülmüştür. Bunun sonucunda Ermeni Patriği başkanlığında toplanan Ermeni esnaf örgütleri, artan bu okulların masraflarını kendi aralarında paylaşmışlardır. Sarraflar

³⁵ 1641 tarihinde İstanbul'a gelerek Galata civarındaki Ermeni çocuklarını eğitmeye çalışan ve kendisini Ermeni rahibi olarak tanıtan Kigemes Kalanos isimli Latin rahibinin amacının Katolik propagandası olduğu kısa sürede anlaşılmış ve faaliyetleri durdurulmuştur (Ergin, 1977: 750).

1830 da Beyoğlu'nda kurulan Erkek ve Kız Mekteplerinin, meyhaneciler Langa mektebinin, kuyumcular Topkapı Mektebinin ve diğer esnaf da diğer semtlerdeki mekteplerin masraflarını karşılamayı kabul etmişlerdir (Ergin, 1977: 754). Osmanlı yönetimindeki Katolik ve Protestanların İstanbul başta olmak üzere yüksek okul ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmalarına Ermeniler de katılmış ve 1838 tarihinde Ermenilere ait ilk yatılı yüksek okul Üsküdar'da Cemaran Mektebi adıyla açılmıştır. Bu mektebe Kudüs Ermeni Manastırı da parasal destek vermiş ve parasız eğitim verilmeye çalışılmıştır. Ermenilerin kendi okulları ve devlet okulları dışında yabancı devlet okullarına da kabul edilmeye başlanması, Protestan ve Katolik okullarının Ermeni talebe kapma yarışına girmelerine yol açmıştır. Aslında Hristiyanlığın Gregoryan mezhebinden olan Ermenileri Katolikler kendi taraflarına, Protestanlar da kendi taraflarına çekmek için gayret göstermişlerdir (Taşdemirci, 2001: 22-24).

Tanzimat ve Islahat Fermanlarından en fazla faydalanan azınlık Ermeniler olmuş, Tanzimat'la birlikte Ermeniler devlet hizmetine alınmaya başlamıştır. Öncesinde Bezciyan, Düzyan, Dadyan gibi belli birkaç Ermeni ailenin devlet hizmetinde daimi yer aldıkları bilinse de, 1839 sonrası daha fazla Ermeni hem devlet kademelerinde yer almış hem de Ermeni toplumunda bilinçlenme artmıştır. İlk olarak 1841'den itibaren Ermeni talebeler Tıbbiye mezunu olarak Osmanlı ordusunda yer almaya başlamışlardır.³⁶ Diğer taraftan yine Kumkapı'da Lusaviriç adıyla ilk Kızlar Mektebi de bu dönemde açılmıştır. İstanbul'da artan sayıdaki bu mekteplerin ihtiyacını karşılamak üzere hemen hemen her semtte Mekteplere Yardım Cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetler sadece okullara yardım etmekle kalmıyor, kütüphaneler kurmak, konferanslar düzenlemek ve kitaplar çıkarmak gibi kültürel faaliyetlerde de bulunarak bilinçlendirme çabalarını Anadolu'ya da yayıyorlardı. Hükümetin 1846-1848 yılları arasında Maarif alanında yaptıkları yenilikler mahiyetinde kurdukları Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Encümen-i Danış teşkilatlarının bir benzeri olarak, Ermeni cemaatleri de 1853'te bir Maarif Komisyonu kurmuşlardır. Maddi güçlükler sonucunda Cemaran Mektebi 1861'de kapatıldı. 1860 öncesinde İstanbul'da 42 Ermeni mektebi bulunduğu ve bu mekteplerde toplam öğrenci sayısının 5531 olduğu (4376 Erkek, 1555 Kız), Ermeni kaynaklarında zikredilmiştir (akt. Ergin, 1977: 757). 1871'de bu mekteplerin sayısı 48'e yükselmiştir. Bu mekteplerde kız öğrenci sayısının artış gösterdiği de görülmektedir. 1880'de mektep sayısı 51 olup, öğrencilerin 3594'ü Erkek, 1983'ü Kız talebedir. 1863 itibariyle

³⁶1858'de Patrikhanenin hükümete gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığı üzere her yıl 40 Ermeni talebe Tıbbiye'ye kabul edilmektedir (Ergin, 1977: 758).

hükümet tarafından kabul edilen Nizamname-i Millet-i Ermeniyan Nizamnamesi ile Ermeni Cemaatinin din ve dünya işleri birbirinden ayrılarak mekteplerin idaresi Maarif Komisyonu'na bağlanmıştır. 1880 yıllarına gelindiğinde maddi yetersizlikler nedeniyle cemaat okullarının sayısı azalırken, özel Ermeni okullarının sayısında artış olmuştur (Taşdemirci, 2001: 22).

1893 itibariyle Maarif Komisyonunun idaresinde bulunan İstanbul ve Anadolu'daki Ermeni Mekteplerinde aynı ders programının uygulanması kararı alınmış ve Cumhuriyet'in ilanına kadar bu durum devam etmiştir (Ergin, 1977: 759). 1895 Tarihinden itibaren Ermeni Mekteplerinin ve bu mekteplerde okuyan öğrenci sayısının tedrici olarak azaldığı görülmektedir. 1900 yılına gelindiğinde İstanbul'daki Ermeni mektebi sayısının 40 olduğu görülmektedir. Ancak devlet okullarına devam eden Ermeni öğrenci sayısındaki artış dikkat çekicidir, 1900 tarihi itibariyle devlet okullarındaki Ermeni talebe sayısı 300 dür (Ergin, 1977: 754). II. Meşrutiyet döneminde yeni hükümetin eğitime verdiği önemin bir sonucu olarak, azınlık okulları da mercek altına alınmış, daha önceden Maarif Komisyonunca Ermenice olarak verilen muallimlik belgelerine bir de Türkçe kısım eklenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca mektep açma konusunda da hükümet izni alınması zorunluluğu getirilmiş ve Türkçe basılan yeni tedrisat programının tüm vilayetler genelinde uygulanması kararı alınmıştır. Bununla beraber Patrikhane Maarif Komisyonu'nun idaresindeki bu mekteplerin mezunlarına verilen diplomaların, ayrıca Maarif Nezareti tarafından da tasdik edilmesi gerekmektedir (Ergin, 1977: 762). Bu dönemde devlet okullarına devam eden Ermeni talebe sayısında artış da söz konusudur. Ermeni Maarif komisyonu bu sayıyı daha da arttırmak amacıyla Türkçe kursları da açmıştır Ancak I.Dünya savaşı sonrasında sadece İstanbul'da Ermeni mektepleri ve müesseseleri kalmıştır (Taşdemirci, 2001: 22).

4.2.4.3.Yahudi okulları

Türkler İstanbul'a geldiklerinde, İstanbul'da önemli sayılabilecek bir Yahudi topluluğunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak 1492'de İspanya ve Portekiz'den ayrılan Yahudilerden bir kısmı İstanbul'a getirilip yerleştirilince sayılarında yaşanan artış, önemlerini de arttırmıştır. Bu gelen Yahudiler İspanya'daki yüksek medeniyetin izlerini taşıdıklarından, oldukça aydın kimselerdi. Gelirken matbaalarını da getirmişlerdi. Lakin bu neslin yok oluşundan sonra yerlerini dolduracak kimseler bulunamadığı gibi, 1629-1676 yıllarında yaşamış olan Şabtay Sevi'nin olayı da

cemaatin toplum nazarında itibarını oldukça düşürmüştür.³⁷ O döneme kadar İspanya'dan gelen bu Yahudilerin okullarında gramer, İbranice ve dini derslerin yanında Tarih, Coğrafya ve Hendese gibi dersler okutulurken, söz konusu olay sonrasında Tanzimat'a kadar okullarında sadece gramersiz İbranice ve kullanabilecekleri kadar Hendese okutulur olmuştur.

Tanzimat dönemi ile başlayan serbestliğin etkilerinden neredeyse en son istifade eden azınlık Yahudiler olmuştur. Zira Yahudilerdeki genel kabule göre, bir başka yabancı dil öğrenmek ile yabancı bir dini kabul etmek arasında fark yoktur ve her iki durum aynı sayılmaktadır (Taşdemirci, 2001: 23 - Ergin, 1977: 768). Bu gerici düşünceler nedeniyle, Yahudi çocuklar yabancı ülkelerdeki mekteplere gidemedikleri gibi, Osmanlı Devletine ait büyük ve resmi mekteplere de gidememektedirler. Tıbbiye Mektebi'nin açılışından ancak 34 yıl sonra Tıbbiye, ilk Yahudi talebesini alabilmiştir. 1875 itibarıyla Yahudi örgütlenmesi olan Alliyans İsrailit'in İstanbul başta olmak üzere diğer Osmanlı şehirlerinde başlattıkları mektep açma girişimlerinde Osmanlı Musevi cemaatlerinin büyük mukavemetleriyle karşılaşmışlardır. Alliyans bu karşı koyuşlara engel olmak adına mekteplerine ibadethane görünümünü katmaya çalışmıştır. 1854'te ilk resmi Musevi asri mekteplerini açtıklarında bu mektepte okutulan Fransızca dersi büyük tepkilere neden olmuş, hatta okulun hamisi olan Yahudi zengini Kamanto aforoz edilmiştir (Sakaoğlu, 1985: 464). Haham yetiştirmek amacıyla Hasköy'deki Şuleli Maarif mektebine iki sınıf eklenmiştir. Ancak bu okul nizamnamesinde yer alan; Türkçe dışında Fransızca asla okutulmayacaktır (Fransızca kafir dili olarak görülmekteydi), dersler sıralarda değil kanepelerde oturularak okutulacaktır, sınıf sobayla değil mangalla ısıtılacaktır gibi ifadeler, okulda ne derece taassubane bir yaklaşımla eğitim verildiğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Tanzimat dönemi ile birlikte diğer azınlık okullarında görülen gelişmeler Yahudi okullarında görülmemiştir (Ergin, 1977: 768). Ancak Alliyans İsrailit Cemiyeti'nin kendi cemaatinin mukavemetine rağmen, Osmanlı Devleti'nde açtığı genel öğretim kurumlarının yanında, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının açılmasına da öncülük yapmış olmaları önemlidir. Uygulamalı öğretim metodunun Türk eğitimine girmesi büyük oranda bu okullar sayesinde olmuştur (Taşdemirci, 2001: 24). Yahudi okulları tüm taassup içeren uygulamalarına rağmen Rum ve Ermeni okullarının aksine eğitim programlarında Türkçe öğretimine, diğer dillerin

³⁷ Şabtay Sevi Mesihlik iddiasında bulunmuş, ancak kısa sürede yakalanınca da idamdan kurtulmak için İslamiyet'i kabul etmiştir. Bu tavrı başta kendi cemaati olmak üzere Osmanlı toplumunda oldukça yadırganmıştır (Sakaoğlu, 1985: 464).

aksine daha fazla yer vermişler ve Türklüğe daha çok yakınlık göstermişlerdir (Taşdemirci, 2001: 23). Bunu, Yahudilerin kendi menfaatlerine engel oluşturacak her türlü durumdan sakınmalarını içeren tarihsel tavırları ile açıklamak mümkündür.

4.2.4.4. Yabancı okullar

Kapitülasyonlardan yararlanacak yabancı ülkeler, kapitülasyon şartnamelerine Katolik misyonerlerin İmparatorluk sınırları içinde serbestçe çalışmalarını sağlayacak hükümler koydukları gibi daha rahat ve güvenli çalışabilmelerini sağlayacak tedbirler de düşünmüş ve yerleştirmişlerdi (Polvan, 1952: 87). Uzunca bir süre yabancı ve azınlık okullarının eğitim faaliyetlerini kendi cemaatlerinin kontrol ve denetimine bırakan Osmanlı, bunun sakıncalarını Fransız İhtilali sonrası dünyaya yayılan Milliyetçilik fikirlerinin Osmanlıdaki ilk yansımalarını bu okullarda göstermesi üzerine fark etmiş ve bu duruma ilişkin yeni tedbirler almak durumunda kalmıştır. Ancak bu kez de kapitülasyon anlaşmalarında azınlıkların eğitime dair bir düzenleme olmamasına rağmen kapitülasyonları bahane eden Avrupalı devletlerin baskı ve tehdidi ile karşılaşmıştır.

Kapitülasyonların yaygınlaşması ile birlikte yabancı devletlerin eliyle dini ve siyasi propaganda amacıyla açılmış mekteplerin de Osmanlı eğitiminde sayıca azımsanmayacak bir ölçüde boy gösterdikleri görülmektedir. İstanbul'da açılmış Katolik Okullarında Fransız ve İtalyan Okullarından başka üçüncü sırada Avusturya okulları gelmekteydi. 19. yy sonlarına doğru Amerikan okullarının da sayısı artmıştır (Koçak, 1985: 492). Kapitülasyonlarla birlikte başlarda pek öngörülemeyen ancak sonraları ehemmiyeti anlaşılan, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında okul açabilme hakkı, söz konusu devletlerce oldukça ciddiye alınmış ve buna dair girişimler desteklenmiştir. Osmanlıda yabancı okullar denildiğinde, Fransız, Amerikan, İngiliz, Alman ve Rus okulları anlaşılmaktaydı. Bu okullar bazen de mezheplerine göre Katolik ve Protestan okulları şeklinde adlandırılmaktaydı. İlk olarak 1536 da Fransa'ya verilen kapitülasyonların bir ürünü olarak ortaya çıkan bu okullar sonraki dönemlerde kapitülasyonların genişletilmesi ve başka ülkelere de verilmesi ile sayı ve çeşit olarak artmışlardır. Bu okullar 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. Maddesindeki şu ifade ile hukuki zemin kazandıkları gibi Osmanlı topraklarında yeni okullar açma iznine de elde etmiş oluyorlardı:

“Mekatib-i Hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek Tebaa-i Devlet-i Aliye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhasdan biri canibinden ücretli ve ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki, bunların mesarifat ve muhassasatı müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır” (Taşdemirci, 2001: 24).

Kanuni Esasi’de yabancı okullara dair doğrudan bir ifade kullanılmamakla birlikte 15. ve 16. Maddelerinde dolaylı olarak değinilmiştir. Gerek 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gerekse Kanuni Esasi ile Osmanlı Devletinin yapmaya çalıştığı şey, yabancı ülkelerin hışmını üzerine çekmeden söz konusu bu okulların denetimini sağlayabilmektir (Haydaroğlu, 2006: 152). Bunun mümkün olması için I.Dünya Savaşı’nın ilanı sırasında Osmanlı Devleti’nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırması gerekmiştir. Rumeli’nin elden çıkmasıyla birlikte Rum ve Bulgarların büyük bir kısmının Osmanlı sınırları dışında kalması, Doğuda ve Anadolu’daki Ermenilerin ülkeden uzaklaştırılmasıyla az sayıda kalan azınlıkların mukavemet gücü de azalmıştır. 1915’te hazırlanan Mekatib-i Hususiye Talimnamesi ile kısmen de olsa mümkün olabilmıştır. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla bununla bağlantılı olarak yabancı okulların da birçoğu kapatılmış, sadece müttefik hükümetlere (İtalya ve İran okulları) ait okullar kapatılmamıştır (Taşdemirci, 2001: 25-26 – Koçer, 1992: 210).

II. Meşrutiyet sonrası tedrisat, matbuat ve neşriyata dair serbestiyetin artması, Hususi Mekteplerin sayısında ve tercihinde artışa neden olmuştur. Ancak I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Almanların yanında savaşa girince, Osmanlı idarecileri yabancı okulların statüsünde yaşanan değişikliği fırsat bilerek, özledikleri hükümet otoritesinin tesisi için kolları sıvamışlardır. 1915 Hususi Mektepler Talimnamesi bu koşullar altında hazırlanmıştır (Ergin, 1977: 1447). Bu talimnameye göre, özel Darülmualimin ve Darülmüallimat açılması için Maarif Nezareti’nin onayı gerekmeyecek, bu özel okullar bulundukları yerin en üst düzey mülkiye memur ve müfettişlerince sıhhiye ve maarif yönünden denetlenecektir. Yine talimnameye göre bu türden okulların açılması için, bir sorumlu müdürün belirlenmiş olması ve ruhsatın müdür adına verilmesi gerekmektedir. Yabancı okullarla ilgili olarak da cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi adlarını taşıyan okullar açmaları yasaklanmış, okul açılabilmesi için söz konusu bölgede yabancı ülke vatandaşlarından eğitime ihtiyacı olan yeter sayıda nüfus olması ve adı geçen yabancı ülkelerdeki Türk tebaasına okul açılması için izin verilmesi şartı aranmıştır. Önceki uygulamalara göre, nispeten de olsa devlet denetimi ve gözetiminin arttığı bu azınlık

okullarında öğretim dili olarak cemaat ya da azınlığın ana dili geçerli olmakla birlikte Türk Dili, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenlerce okutulması bu talimname ile hükme bağlanmıştır (Taşdemirci, 2002: 20-Ergin, 1977: 1477). Bu uygulama 1922 Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra azınlık okullarının yeniden 1915 Mekatib-i Hususiye Talimnamesi'ne tabi olmalarına da bir başlangıç sayılabilir.

Yabancı okulların Osmanlı topraklarındaki yayılışları İstanbul ve şehir merkezleri ile sınırlı kalmamıştır. Bu okullardan Protestan bir görüntü gösteren Amerikan Board misyoner örgütünün öncülüğünde açılan, öğrencilerinin çoğunluğunu Müslüman ailelerin çocuklarının oluşturduğu okullar, Doğu Anadolu'da köylere varıncaya kadar yayılmıştır. 1894'de Elazığ ilinde "83" Protestan Okulunun olması şehrin o dönemdeki nüfus yoğunluğu düşünüldüğünde siyasi amaçların eğitim amacının önüne geçtiğini gözler önüne seren bir durumdur (Haydaroğlu, 2006: 151). Bu okullarda genel anlamda üç amaç güdülmekteydi. Söz konusu amaçlar Protestanlığı yaymak, halkın merkezi hükümete bağlılığını sarsmak, öteki yabancı okullarla özellikle Fransız okulları ile kültürel etki anlamında mücadele etmektir. Bu okulların 1895 Ermeni ayaklanmasında etkin rol oynadıkları, Mardin'deki Protestan okul öğretmenlerinin evrakları arasında bu görüşü destekler nitelikte "muzır evrak" bulundurmalarından anlaşılmaktadır (Akyüz, 1978b: 74 - Taşdemirci, 2001: 25).

Bununla beraber bu okulların dönemin Osmanlı mekteplerine nispeten neredeyse Avrupa okullarına yakın modern bir eğitim programlarının olduğu da bir gerçektir. Ziya Paşa 1868 tarihli bir açıklamasında konuya ilişkin olarak, dönemin azınlık ve yabancı okullarının öğretmen ve okullarının bizim okullardan çok üst düzeyde öğretim yaptıklarından bahisle, onların on yaşındaki öğrencileri yazı yazıp gazete okuyabilirken, bizim on beş yaşındaki öğrencilerimizden pek azının iki satır yazı yazabildiğinden ve gazete okuyabildiğinden bahsetmiştir (Akyüz, 1978b: 51). Yabancı okulların arasında sayıca en fazla olanın Fransız okulları olduğu bilinmekle birlikte, son yıllarda yapılan araştırmalar ilk olarak 1824'te açılmaya başlayan Amerikan okullarının sayıca ve açılma hızı açısından daha kalabalık olduğunu göstermiştir. 1886 itibarıyla Osmanlı topraklarında 400'e yakın Amerikan Okulu bulunurken, Cumhuriyet kurulduğunda Amerikan okullarının sayısı Fransız okullarından³⁸ azdır (Taşdemirci, 2001: 26).

³⁸ 1912-1913 Türk-Fransız Anlaşması ile tanınan Fransız okulunun sayısı yaklaşık 100'dür (Taşdemirci, 2001: 26)

I.Dünya Savaşına girilirken itilaf devletlerinin denetim ve kontrolünde olan yabancı okulların ise bir kısmı kapatılırken, müttefik devletlerin okullarına dokunulmamıştır. İlginç olan ise bu tür engellemelerin Robert Koleji ve İstanbul Kız Koleji başta olmak üzere ABD okulları için uygulanmamış olması ve bu okullardaki eğitimin kısa bir süre dışında Kurtuluş Savaşı döneminde de devam etmiş olmasıdır (Kocabaşoğlu, 1985: 498). Bu durum Cemal ve Enver Paşaları gibi İttihat ve Terakki önderlerinin ABD yanlısı tutumları ve söz konusu okulları desteklemeleriyle ve savaş sürecinde ABD ile doğrudan bir savaşa girilmemiş olmasıyla açıklanabilir (Kocabaşoğlu, 1985: 490).

Aynı dönemde İstanbul'daki diğer yabancı okulların dağılımı ise şöyledir; İstanbul'da ki İngiliz okulları dört tanedir. Şişli'de bir erkek lisesi olarak İngiliz Erkek Lisesi, bunun kızlar için karşılığı olarak Beyoğlu'ndaki Kız Lisesi, Galata'da bir karma okul ve Kumkapı'da İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin desteklediği gündüzlü bir ilköğretim okulu da bulunmaktaydı. İtalyanlara ait erkeklere ve kızlara ayrı ayrı eğitimin verildiği iki de ilkokul bulunmakta olup, biri hazırlık diğeri ise mesleki eğitim vermekteydi. Fransızların, ise tüm yabancı okulların toplamından daha fazla eğitim veren okulu mevcuttu. Bunun en önemli nedeni, Osmanlıdan diğer ülkelerden çok daha önce imtiyazlar elde etmesi ve bu imtiyazları eğitim alanında da uygulamasıdır. Buna göre; işgal yıllarında 17'si ilköğretim, 6'sı ortaöğretim eğitimi veren Fransız okullarında 12.000 ile 15.000 arası değişen sayıda öğrenci eğitim almaktaydı (Criss, 2011: 53). Bu okulların bazıları Türk öğrenci de kabul etmekte idi.

Türklerin bu yabancı okullarında eğitim görmeye dair düşünceleri dönemin şartlarına göre oldukça moderndir. Türkler söz konusu yabancı okulları ait oldukları devletlerin uygulamaları ile değerlendirmemekteydiler. Fransız okulları başta olmak üzere yabancı okullara öğrencilerini göndermekte idiler. Türkler, bu okullarda öğretilen değer ve özgürlükçü düşünme tarzında eğitim almayı istiyorlardı. Okulların tercih sebeplerinin başında "Mekteb-i İslamiye" olarak adlandırılan devlet okullarının ders programlarının çok yoğun ve zorlayıcı nitelik taşıırken, ecnebi mekteplerinin ders programlarının sade ve yarar gözetilerek oluşturulmuş olmasıydı (Akyüz, 1978b: 74). Bu okul öğretmenlerinin öğrenci dilinden anlayan, misyonerlik yönleriyle de bölge halkının sempatisini kazanmış, donanımlı kişiler olması ise Müslüman öğrenciyi okula yönlendiren bir diğer nedendir. Tabii Fransız eğitiminin uygulandığı Galatasaray Lisesi gibi okulları bitiren öğrencilerin neredeyse istisnasız olarak siyasal ve kamu yönetimi

bölümlerine yüksek öğretim için gitmeleri ve ardından Osmanlı yönetim kadrolarında öncelikli yer almalarının da bu okulların tercih edilir olmasında etkisi büyüktür.

Azınlık ve yabancı okulları Osmanlı eğitim modernleşmesinin zaman zaman ateşleyicisi ve ilham kaynağını oluştururken, kimi zaman da yenilik yaklaşımlarına en yoğun direnişi gösterebilmişlerdir (Yahudi okullarında olduğu gibi). Söz konusu okulların idari ve öğretim kadrolarının Avrupa ile olan yakın münasebet içinde olmaları, Avrupa’da Maarif alanında yaşanan yeniliklerin kısa sürede kendi okullarında uygulamalarını kolaylaştırmıştır. Bu okulların yabancı dil öğretici kadrolarının güçlü oluşu zaman zaman Müslüman Türk aydınlarının da kendi çocuklarını bu okullara gönderme gayreti içinde olmalarına yol açmıştır.

4.3. İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul’da Eğitim

İstanbul’un işgal öncesinde böylesine çeşitlilik gösteren eğitim hayatı, yaşanan savaşlar ve işgallerden doğal olarak etkilenmiştir. Eğitimin hayata dair ve hayatla iç içe bir eylem olduğundan hareketle, eğitim faaliyetlerinin hayatı etkileyen her sorun ve gelişmeden de doğal olarak etkileneceği bir gerçektir. Bu perspektifle araştırmaya konu olan İşgal dönemi İstanbul’da Eğitim Faaliyetlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen siyasi, askeri ve sosyal gelişmelerin neler olduğuna bakmakta yarar vardır.

4.3.1. 1918-1922 Dönemi Siyasi, Askeri, Sosyal Gelişmeler ve Eğitime Yansımaları

İşgal Döneminde İstanbul’da eğitim faaliyetlerine göz atmadan evvel İstanbul’u işgale götüren sürece kısa bir göz atmakta fayda vardır. Zira İstanbul’un işgali hukuk dışı bir uygulama olmakla birlikte olayların seyri İstanbul işgalinin habercisi niteliğindedir. Diğer taraftan işgalle birlikte yaşanan sosyal değişimler başta olmak üzere, siyasi ve kültürel değişimlerin eğitim faaliyetlerine doğrudan ya da dolaylı yansımaları olmuştur. Eğitimin birebir hayatla iç içe sürdürülen bir faaliyet olduğundan yola çıkılarak, söz konusu etkiler ve yansımalar işgal dönemi eğitim faaliyetlerinin işgal öncesine göre farklılık içermesini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde, işgalin sosyal boyutu eğitim faaliyetlerine etkileri ile birlikte ele alınmaktadır.

4.3.1.1. İşgale götüren süreç

I.Dünya Savaşı, savaşa katılmış diğer ülkeler için olduğu gibi Osmanlı Devleti ve sonrasında kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti için de bir dönüm noktası olacaktır. Osmanlı, bu savaş sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'daki diğer imparatorluklar gibi hızlı bir yıkım sürecine girmiştir. İlk olarak Avrupa'da başlayan bu savaş, iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi bir fırsat olarak görmüştü. Uzun süredir Avrupa elçiliklerine sormadan her hangi bir yasayı bile çıkaramayan Osmanlı yönetimi,³⁹ savaş başladığında ilk olarak tarafsızlığını ilan etti. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki yönetimi her ihtimale karşı Boğazları tahkim etmeye çalışmıştır ve nihayet birbiriyle savaştıkları için Osmanlı'ya yaptırım yapacak durumda olmayan Avrupa elçiliklerine 1 Ekim 1914'ten itibaren kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdıklarını, yabancı devletlerin denetiminde olan Osmanlı gümrük vergilerini yüzde 4 arttırdıklarını bildirmişlerdir (Shaw ve Shaw, 1994: 374). Bunlar Osmanlı yöneticilerinin uzun yıllardır hasretini çektikleri, egemen bir devlet olma hayalini gerçekleştirme yönünde atılmış önemli adımlardı.

Bu tarafsızlık hali Osmanlı yöneticileri için mecburi bir durum kabullenmesinden başka bir şey değildi. Göreve geldikleri ilk günlerden itibaren yapacakları reformlarla hem içeriye hem de dışarıya karşı “Yakındoğu'nun Japonya'sı” olma misyonunu dillendiren İttihat ve Terakki önderleri bu hedeflerine ulaşmak için, İngiltere'ye 1902'deki İngiltere-Japonya ittifakına benzer bir yakınlaşma ve ittifak kurma önerisinde bulunmuşlarsa da İngiltere'yi ikna edememişlerdir. Balkan Savaşlarının başarısız diplomasi dönemi Osmanlı yöneticilerine üçlü itilaf ya da üçlü ittifak için de yer almadan bırakın “Yakındoğu'nun Japonya'sı” olma hayalini, varlığını sürdürebilme gücünün dahi mümkün olamayacağını göstermiştir. Yaygın kanı üçlü itilaf devletlerinin yanında yer alınmasına ilişkindi, bu amaçla Berlin yakınlaşmasının hemen öncesinde bir heyet Çar Nikola'nın Lividia'daki yazlık sarayına gönderilmiş ancak sonuç alınamamıştır. Bu görüşmelerde ilkeleri küçümsenen ve aşağılanan Osmanlı yöneticileri için Almanya'nın vaat ettiği bir büyük gücün eşit ortağı olma fikri, daha cazip bir hal almıştır (Ahmad, 1999: 53). Avrupa'da savaşın başlamasından sonra 2

³⁹ Avrupa, Osmanlı yönetimince çıkartılacak her yasayı elçilikleri aracılığı ile kapitülasyonlarla elde ettiği ayrıcalıklara engel olup olamayacağı perspektifinde değerlendirmekte, yasa tasarıları elçiliklerin hukuk bürolarınca en ince detaylarına kadar incelenmekte ve en ufak bir şüphe barındıran söz konusu yasa tasarısı anında veto edilmekteydi. Osmanlı yönetimi Avrupa elçiliklerinin vetosuna takılmadan yasa çıkaramayacak duruma gelmişti. Bu durumun Osmanlı egemenliğine ya da hukuk birliği ile ilgili yapılan reform girişimlerine olumlu yansımaları olduğunu düşünmek mümkün değildir (Ahmad, 1999: 54).

Ağustos'ta imzalanan Osmanlı-Almanya ittifakı bu yaşananların bir sonucudur. Tüm bu çabalara ve ince hesaplamalara karşın, yönetimi elinde bulunduran İTP idarecilerinin savaşın bu kadar uzun süreceğini öngöremedikleri de bir gerçektir (Criss, 1993: 42).

Kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması ile ekonomik çıkarlarına büyük darbe alacaklarının farkında olan İtilaf Devletleri, Osmanlı'yı savaş dışı tutmak için Osmanlı'nın -uzun zamandır peşinde olduğu- toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını destekleyen güvenceler vermiş, savaş dışı kalmak şartıyla kapitülasyonlar konusunda dahi ödün vermeye hazır olduklarını bildiren açıklamalar yaparak, bu Osmanlı-Almanya ittifakını kırmak istemişler ancak başarılı olamamışlardır. Almanya 11 Ekimde savaş ilan ettiği takdirde Osmanlıya 2 milyar altın kuruş gizli yardım yapacağını bildirilmiş, 21 Ekim'de de söz konusu para Alman yetkililerce Osmanlı yetkililerine ulaştırılmıştır. Savaş ilan etmek için artık her şey hazırdır (Shaw ve Shaw, 1994: 374). Malum gemilerin (Goben ve Breslev) Osmanlıya sığınması, ardından bu gemilerce Rus limanlarının bombalanması, başta Rusya olmak üzere diğer İtilaf Devletlerinin de Osmanlı'ya savaş ilanını beraberinde getirmiş, Osmanlı büyük umutlar ve savaş kazanacağına dair hayallerle I. Dünya Savaşına resmen girmiştir.

Dünyanın dört yıl süren bu ilk geniş kapsamlı savaşının, kazananlar da dâhil tüm dünya için yıkıcı etkileri olmuştur. Şüphesiz Osmanlı Devleti savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalmış ülkelerin başında gelmektedir. Her ne kadar savaşın ilk yıllarında gerek Çanakkale Cephesinde kazanılan zafer, gerekse Irak Cephesinde 1916'da General Townsend'e bağlı ordunun Osmanlı birliklerince esir alınması, Osmanlı toplumu için nispeten Balkan Savaşlarının kötü etkilerini giderici bir rol oynasa da sonucu değiştirmeye yetmemiştir. Bununla beraber Türklerce I. Dünya Savaşında gösterilen - fakat sonucu değiştirmeye yetmeyen- bu performansın; olumlu bir moral gücü oluşturduğuna ve bir ulus olarak yaşama hakkı kazandırdığına ilişkin yaygın bir görüş oluşturduğu da ortadadır (Ahmad, 1999: 53). İtilaf Devletlerine göre ise; bu kısa süreli galibiyetlere rağmen, Türklerin artık kendilerini yönetemeyecekleri anlaşılmış, Anadolu'nun parçalanarak Türkiye'nin büyük güçlerden birinin -tercihen ABD ya da İngiltere'nin- mandasına verilmesi gerekliliğine dair inanç güçlenmiştir (Ahmad, 1999: 62-Özdemir, 2003: 29).

Tüm bu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde, Sultan Mehmet Reşat 28 Haziran 1918 de ölünce yerine Abdülmecit'in en büyük oğlu VI. Mehmet Vahdettin geçmiştir. 57 yaşında tahta geçen bu son Osmanlı padişahının tam bağımsız olmadığı gerekçesiyle

sakal bırakmadığı söylense de tartışmalı bu durumun tartışılmaz tek gerçeği, söz konusu padişahın işgal güçlerine sormadan sadrazam dahi atayamadığı gerçeğidir (edt. Eren, 1999: 245). Onun başa geçtiği bu dönemde İstanbul açlıktan ölmek üzere olan insanlarla dolmuştur, yiyecek kıtlığının bir sonucu olarak tifüs salgını da baş göstermiştir. Müttefiklerin Çanakkale boğazını yeniden ablukaya alması kıtlık başta olma üzere sorunları daha da arttırmıştır (Shaw ve Shaw, 1994: 374). Osmanlıyı anlamaya zorlayan, söz konusu bu baş edilmesi zor durumlardır. Anlaşma yapılırsa Çanakkale Boğazı girişinde bekletilen erzak gemilerinin başkente giriş yapacağı söylentisi bilinçli olarak dillendirilmektedir.

4.3.1.2. Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'un fiili işgali

Her ne kadar uzun süren savaşlar ve yenilgilerle genel bir moral çöküntüsü ve bıkkınlık yaşansa da, kimse Osmanlı Devleti'nin yok olacağına dair bir kuşku taşımamaktadır. Bir şekilde İngiltere ve Fransa'yla XIX. yüzyıldakine benzer iyi ilişkilerin kurulabileceği ümit edilmektedir. 26 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın teslim olması ve İngilizlerin Suriye'ye saldırımları üzerine Osmanlı barış istemek durumunda kalmış, böylece 1918 de Türk yenilgisi kesinleşmiştir. Cephelerde yaşanan yenilgiler Osmanlı'yı bu noktaya getirmiş ve Mondros Mütarekesi ile de siyasi anlamda bir komaya sokmuştur. I. Dünya Savaşına dört milyona yakın insanla giren Osmanlı ordusu büyük kayıplara uğramış, altı yüz bine yakın insanını kaybetmiş, bir milyona yakın insanı sakat kalmıştır (Törenek, 2013: 5).

Beş oturum sürecek olan Mütareke görüşmelerine 27 Ekimde başladığında İngilizlerce hazırlanan anlaşma metni Osmanlı delegelerine önceden gösterilmemişti. Osmanlı delegeleri mütareke şartlarını içeren metni ilk kez bu toplantılarda gördüler. 24 maddeden oluşan metnin her maddesi için ayrı ayrı görüşmeler yapıldı. Ağır şartlar içeren anlaşmanın maddelerine bakıldığında en belirgin özelliğin maddelerin çoğunun açık olmayarak sebep olacağı belirsizliğin kötüye kullanıma açık olmasıdır (Demirbaş, 1985: 1116). Söz konusu mütareke tam ve koşulsuz teslimiyet şartıyla Hristiyan Mihver devletleriyle imzalanan diğer mütarekelere göre daha ağır şartlar içermektedir. İçerdiği ağır şartların yanı sıra (Boğazlar İtilaf Devletlerine açılacak, Osmanlı askerleri terhis edilecek, suçları ne olursa olsun Ermeni suçlular serbest bırakılacak, vs.) Osmanlı yönetiminin işgalci kuvvetlere bedelsiz olarak kömür, yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini sağlayacaklarını, İmparatorluğun tüm yiyecek stoklarının, İtilaf

Devletlerinin denetimine verileceğini taahhüt ettiren ekonomik yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Ateşkes hükümleri 31 Ekim 1918’de yürürlüğe girmiş ve bu sayede başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı toprakları İngiltere’nin başını çektiği İtilaf Devletlerinin denetimine bırakılmıştır. Yunanlılar son dakikada İtilafçılara katılmış ve İstanbul’a savaşın baş galibi gibi büyük bir gururla giriş yapmıştır. Gerçekten de zafer galip devletlerin olmuş ve bu fırsatı sonuna kadar en acımasız şekilde kullanmışlardır. İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarına kendi propagandalarına inanmış olarak girmektedirler. Onlara göre Türkler milyonlarca Hristiyan’ı sebepsiz olarak öldürmüşler, böylece kendi kendilerini yönetme hakkından da vazgeçmişlerdi. Batı uygarlığı bu zaferle İslam uygarlığından daha üstün olduğunu da ispatlamış olmaktadır (Shaw ve Shaw, 1994: 393-394). Böylece Mütareke, bir yandan taşıdığı siyasi ve askeri yaptırımlarla Osmanlının elini kolunu bağlamakta, içerdiği bu ve buna benzer ekonomik ve sosyal yaptırımlarla da Osmanlı toplumu için, yaşamı idame ettirmeyi neredeyse imkânsız hale getirmektedir. İtilaf güçlerinin yüksek komiserliğini de yapmış olan Amiral Calthorpe’un şu sözleri uygulanan acımasızlık politikasının en açık ifadesiydi; “...hiçbir Türk’e hoşgörü göstermemek ısrarlı tutumumuz olmuştur...” ve “...karşılıklı dostluk ve yakınlık kesinlikle yasaklanmıştır...” (Shaw ve Shaw, 1994: 394). Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından (2/3 Kasım 1918) Talat, Enver, Cemal Paşalar, Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir, Bedri ve Azmi beyler gibi İttihat ve Terakki’nin ileri gelenleri Alman bir denizaltıyla (U-170) ülkeyi terk ettiler (Demirbaş, 1985: 1119).

Mütarekeyi imzalayan Osmanlı heyeti üyeleri, onca ağır maddelerine rağmen İşgal güçlerinin mütarekeyi uygularken bu denli insafsız olabileceklerini düşünmemişlerdi. Mütarekenin imzalanmasına mecbur kalan heyet, kendilerini İngilizler savaşıarak İstanbul’a girerlerse bu kez öne sürecekleri şartlar “bağımsızlık ve varlığımızla bağdaşamayacak kadar ağır olurdu” diye rahatlatmaktaydılar (Tansel, 1991: 24). Sonrasında yaşananlar, kabul edilen şartların da hâlihazırda bağımsızlık ve varlığımızla bağdaşamayacak kadar ağır olduğunu göstermiştir. Mütareke Osmanlı için olabildiğince ağır şartlar taşımakta olup, aynı zamanda planlı ve programlı bir işgal hareketinin de adı olacaktır. Önce zengin petrol yataklarına sahip Musul, ardından İstanbul ve diğerleri...

Aslında İstanbul hükümeti yaşanacakları öngörmüş olacak ki, Mütareke heyeti aracılığı ile İtilaf Devletleri adına görüşmeleri yürüten heyetin başkanı Amiral

Calthorpe'dan özellikle bazı ricalarda bulunmuştu. Bu istekler, istihkâmların işgali sırasında İtalyan ve Yunan askerlerinin bulundurulmamasını, İstanbul'un Mütarekenin 7. Maddesi dışında tutulmasını, Yunan gemilerinin Osmanlı limanlarından yararlandırılmaması gibi, Osmanlı Devleti ve milleti için onur meselesi olan bazı hassasiyetleri barındıran isteklerdi. Bir an evvel Mütarekeyi Osmanlı'ya kabul ettirmekten başka bir şey düşünmeyen ve aynı zamanda kurt bir siyasetçi de olan Amiral Calthorpe bu istekleri hükümetine ileteceğini ve bunların kabul edilebilir istekler olduğuna dair Osmanlı heyetini ikna edici bir tutum takınmıştır. Hatta Osmanlı heyetine başkanlık eden Rauf Bey'e, padişaha iletmek üzere bu sözlerini doğrulayacak bilgiler içeren bir mektup dahi verecektir (Tansel, 1991: 25). Aslında bu mektup sadece isteklerin İngiliz hükümetine iletileceğini ve kabulü için Amiral'in samimi olarak gayret göstereceğini belirtmekteydi. Ancak heyet adına dönüş sırasında gazetecilere açıklama yapan Rauf Bey, imzaya giderken dönüşte bu kadar sevinçli olmayı beklemediğinden bahisle, İngilizlere ne kadar güvendiğini ve inandığını göstermiştir (Tansel, 1991: 26). Kısa bir süre sonra İstanbul limanına demir atan işgal gemileri ve aralarında yer alan Averof Yunan zırhlısını gördüklerinde başta Padişah olmak üzere hükümet ve heyet üyelerinin hayal kırıklıklarını tahmin etmek hiç de zor değildir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması, İtilaf Devletlerinin eline "Doğu Sorunu"nu kendi istedikleri şekilde çözmek için aradıkları fırsatı vermiş oldu. Yapmayı düşündükleri bölme planlarını devreye sokarak, kendileri için en avantajlı ve stratejik bölgeleri elde edebilmek adına, aralarında kıyasıya bir çekişmeyi de başlatmış oldular. Bu bölme planının mimarlarından biri olan Arnold Toynbee'nin şu sözleri durumu gayet açık bir şekilde özetlemektedir;

"Türkiye vilayetlerini kaybetti, müttefikleri yenildi ve Hint Müslümanları arasında ateşli taraftarları olsa da Türkiye'nin İslam kampı içinde bile dostu kalmadı. Constantinople galiplerin eline geçti, Türkiye düşmanlarla kuşatıldı. Büyük Güçler tıpkı kamp ateşinin çevresindeki kurtlar gibi, aç olan gözlerini dikmiş fırsat kolluyorlardı. Doğa Türkiye'ye zenginlik bahşetmişti ve Emperyalizm açgözlüydü."(Ahmad, 1999: 62).

Gerçekten de Osmanlı toprakları Emperyalist güçler için oldukça stratejik ve zengin topraklardı ve bu stratejik toprakların en önemlisi İstanbul'du. İstanbul'u elde edecek ülke şüphesiz bu savaşın en kazançlı ülkesi olacaktı. Savaşa son anda dâhil olan Yunanistan'ın da aralarında bulunduğu tüm İtilaf Devletleri tek başına İstanbul'a hâkim

olarak bu kazancı elde etmek derdindeydiler. Farkında olmadan aralarındaki bu çekişmeyle bir milletin kendi küllerinden yeniden doğması için de gerekli olan zamanı sağlamış oluyorlardı. Ama bunun anlaşılması için henüz bu söz konusu milletin çekeceği pek çok acı ve pek çok ağır bedel vardı. Bu acıları en büyüğü ve travmatik olanı İstanbul'un işgaliydi.

Osmanlı toplumu ve yönetimi ise yaşananlar karşısında uzunca bir süre iyimserliğini korumuştur.⁴⁰ Bu iyimserlikten fazlaca etkilenen Vahdettin, İtalyan *Corriere della Serra* gazetesine verdiği bir demeçte Mütareke'nin ilk imzalandığı döneme göre, daha da ümit verici gelişmelerin yaşandığından bahisle şu ifadeleri kullanmıştır; "Hâlbuki hal ve vaziyet, şimdi Türkiye'nin pek lehine döndü. Zira Müttefikler, hakikati anladılar. Avrupa'nın menfaati Türkiye'nin âdem-i inhilalini icap ettirir." Ancak bu iyimserlik uzun ömürlü olmayacaktır. 8 Kasım'da Londra Belediye Başkanının düzenlediği ziyafette L.George'un Osmanlı için sarf ettiği sözler Türk kamuoyunda heyecana yol açmış ve toplum olarak gerçeğin acı yüzüyle yeniden yüzleşmelerine yol açmıştır. Söz konusu konuşmasında L.George; Rum, Arap ve Ermenilerin yaşadığı topraklarda Türklerin kötü idaresine son verileceğini, Karadeniz'in kapılarının tüm ülkelere açık olması gerekliliğinden bahisle, buna bekçilik edecek ülkenin de Prusya'nın isteği ile bu kapıları Müttefiklerin suratına çarpan ülke (kastedilen Osmanlıdır) olamayacağını belirterek, tüm müttefiklerin de bu görüşe sahip olduğunu gayet açık bir ifade ile belirtmiştir. Konuşmada heyecana sebep olan asıl mesele, Rum, Ermeni ve Arap bölgesi olarak adlandırılan bölgelerin sınırlarının belirsizliği değil, doğrudan İstanbul'un da elden çıkabileceği gerçeğini ifade ediyor olmasıdır (Akşin, 1998: 255-256).

İstanbul'un müttefiklerce işgalini iki evrede incelemek mümkündür; 13 Kasım 1918'den, 16 Mart 1920'ye kadar İstanbul gayri resmi olarak işgal edilmişken, 16 Mart 1920'de ise bununla yetinilmeyerek resmi olarak da işgal gerçekleştirilmiştir (Criss, 2011: 16). İşgal sadece İstanbul halkı için değil memleketin tümü için kabulü zor bir durumdur. İşgali münferit bir şehrin işgali olarak değil, bir yönetimin, bir ülkenin, bir milletin topyekûn bağımsız yaşama hakkına saldırı olarak değerlendirmek gerekir.

⁴⁰ Bu iyimser havayı besleyen gelişmeler de yok değildir; İngilizlerin Mısır, İrlanda ve Kürt isyanları ile uğraşması, Kafkasya ve Samsun'dan çekilmesi, Rusya'da karışıklığın devam etmesi hep olumlu gelişmelerdi. Diğer taraftan Hint Müslümanları 17 Ekim'de Halifenin egemenliği için bütün ülkede dua ederlerken, Gandhi, Hindu-Müslüman dayanışmasının bir gereği olarak aynı şey için dua edip oruç tutmalarını istemekteydi. Kuvay-ı Milliye Yunanlıların daha da fazla ilerlemesine engel olabilmekteydi. Bristol Raporu ümidi daha da arttırmıştı (Akşin, 1998: 255).

Memleketin tek meşru meclisi olarak kurulacak olan BMM'nin işgale dair görüşleri de bu yöndedir:

“İtilâf donanmaları İstanbul’a girdikten sonra Mütarekename ahkâmı bir tarafa bırakıldı. Gün geçtikçe artan bir şiddetle, hukuk-u Saltanat, haysiyet-i Hükümet, izzet-i nefsi millîmiz taaddiyata uğradı. Heyet-i İtilâfiyeden gördükleri teşvik ve fülî himaye sayesinde Teba a - i Osmaniyyeden olan anasırı gayri Müslime her yerde küstahane tecavüze başladılar. Meclisi Mebusanın feshi, kuvvetini milletten almayan Hükümet-i Merkeziyenin sık sık değişmesi ve halkın vicdanından doğan millî birlik uğrunda teşebbüsâtın maalesef ihtirasatı siyasiyeye mevcudiyeti milliyemiz ihsas edilemedi. Ecnebi kuvvetlerinin işgali altında inleyen Payitahtımızda kan ağılayan bilûmum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve din ve Devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliye Makamı Hilâfet ve Saltanatın, İstiklâli Millînin bu baternâk vaziyetten kurtarılması ancak vicdanı millîden doğan birliğin azim ve iradesine müftekar bulunduğu iman getirdiler. Fakat İstanbul’un tahtı tazyik ve muhasarada bulunan muhitinde icabeti hamiiyeti ifaya maddeten imkân kalmamıştır.” (TBMM, ZC, D: 1 İ:2 24/4/1336, C:1)

İstanbul’un fiilen işgale uğradığı 1918 yılından, işgalin sona erdiği 1922 yılına kadar (bu tarih aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin de fiilen sona erdiği tarihtir) süren bu geçiş dönemine Mütareke Dönemi de denir. Toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yoğun yaşandığı bu dönem Osmanlı için olduğu kadar İstanbul için de ayrı bir önem taşır. İstanbul, ülke için tek çıkış yolunun şartları ne kadar ağır olursa olsun, barış anlaşmasının imzalanması olduğunu düşünen İstanbul Hükümeti’nden de, kendi yetiştirdiği kadroların liderliğini yaptığı ve tek kurtuluşun mücadele olduğuna inanan Anadolu hareketinden de en fazla etkilenen şehirlerin başında gelmektedir. Bu nedenlerle İstanbul, İşgal güçlerinden, İstanbul hükümetinden ve Kuvayı Milliyecilerden yana olan grupların mücadele sahası olmuştur.

İstanbul, 13 Kasım 1918 de 55 parça gemiden oluşan İtilaf Devletlerinin donanması tarafından gayri resmi olarak işgalinden, 16 Mart 1920 de resmen işgaline kadar geçen dönemde işgal güçlerinin yönetimde etkinliğini giderek arttırdığı oldukça ağır ve onur kırıcı bir süreci yaşamıştır. Yine bu dönemde, İttihat ve Terakki Partisi liderleri ülkeyi terk ettiğinden onlara yakınlığıyla tanınan kimseler için de bir cadı avı başlatılmıştır. Kısa sürede İttihatçı ve İtilafçı mücadelesinin en yoğun yaşandığı

İstanbul’da, hem bu saçma cadı avını sürdürmeleri, hem de koşulsuz bir itaatle ağır barış koşullarını kabul edecek bir tavır sergilemeleri nedeniyle hükümetlerin kamuoyu nezdinde meşruiyetleri sorgulanır hale gelmiştir. Söz konusu hükümetler ve saray bu meşruiyeti sürdürmek için maddi anlamda Anzavur birliklerini, manevi anlamda ise Şeyhülislam fetvalarını kullanmışlardır. Alman yanlısı İttihatçı yaklaşımlara karşın, denge unsuru olur düşüncesiyle İngilizlerle yakınlaşma girişimleri bu dönemde artmıştır. Bunun sonucunda İstanbul, devletin ileri gelenlerinin de içinde yer alacağı ve Ankara’ya karşı takınılan tavrın bir yansıması olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ne de ev sahipliği yapmıştır (Toprak, 1994: 19-20).

İtilaf devletleri, İstanbul’u işgal ederek bir taraftan Bolşevik Rusları kontrol edebileceklerini, diğer yandan Ortadoğu ve Balkanları yönlendirebileceklerini düşünmüşlerdi. Yine İtilaf Devletleri için İstanbul ve İzmir gibi Türkleri istedikleri anlaşmaya zorlama ve birini verme karşılığında anlaşmayı imzalamaya ikna edecek gücü olan iki önemli ve güzel rehine (şehir) işleri kolaylaştırabilirdi. İngiliz Yüksek Komiserliğinden Hohler’in Kasım başlarında İstanbul’un durumu ile ilgili bir muhtırasında ifade ettiği şu görüşleri İtilaf Devletlerinin İstanbul’a bakışlarını ifade etmekteydi. Hohler’e göre; Osmanlı gibi bir 3. sınıf Asya Krallığının, başkenti İstanbul olamazdı. Türklere yenildiklerini göstermek ve Müslümanlara da İngilizlere karşı koymanın ne kadar tehlikeli olduğunu göstermek adına Türkleri İstanbul’dan çıkarmak gerekliydi (Akşin, 1998: 257-258). Zaman kaybetmek istemeyen İngiliz ve Fransız birliklerinin Çanakkale istihkâmlarından geçerek İstanbul önlerine gelmeleri gecikmez ve birer ikişer İstanbul’da boy göstermeye başlarlar. İlk olarak 8 Kasım 1918 de dört Fransız subayı Arian adlı gemiden Galata rıhtımına çıkar, 10 Kasımda ikisi İngiliz, biri Fransız üç General İstanbul’a gelecektir ve 12 Kasımda bir Fransız tugayı İstanbul’dadır (Tansel, 1991: 54-55). 13 Kasım 1918 tarihine gelindiğinde bu tarih İstanbullular için “Kara bir Gün”⁴¹ olacaktır.

“1918 senesi ekim ayının bir çarşamba sabahı evden mektebe dönüyordum. Bindiğim tramvay Sultan Ahmet Meydanından geçerken büyük ve kalabalık bir grubun meydanın denize bakan tarafına birikmiş olduğunu gördüm. Denizden ağır yolla İstanbul’a doğru bir donanma

⁴¹ Süleyman Nazif’in Hadisat gazetesindeki İstanbul’un işgali üzerine kaleme aldığı yazısının başlığıdır. Oldukça yankı uyandıran bu yazı nedeniyle yazarının başı İşgal kuvvetleri ile derde girmiştir. Süleyman Nazif’e kurşuna dizilme cezası verilirken, Hadisat gazetesine ise 15 gün kapatma cezası verilmiştir (Törenek, 2013: 11-12, Tansel, 1991: 60)

seyir halindeydi, harp gücüyle açamadıkları Çanakkale Boğazından geçen bu donanma, mütareke şartlarına uymayarak İstanbul'a doğru yol alan itilaf devletlerinin donanmasıydı. Tramvayda arkamda oturan iki yaşlının şu sözlerini hiç unutamam:

- Bu donanmanın sonunda Averof zırhlısı da varmış, bu günleri göreceğime keşke Balkan Harbinde ölseydim.

Tramvay Karaköy'den Beyoğlu'na doğru kıvrılınca Voyvoda (Bankalar) caddesinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayrakları dalgalanıyordu. Kendimi aşağı atıp hızla mektebe koştum. Bir saat sonra öğle paydosunda hepimiz bahçenin demir parmaklığına dayanmış caddeyi seyreliyorduk. Mektebin karşısındaki bir Yunanlı terzi bayrak bulamamış, mavi-beyaz renkli bir etekliği pencereden sallandırmıştı. Bu sırada caddede bir kaynaşma olmuş, mızraklı bir süvari alayı caddeden geçmiş, telaşa kapılan Yunanlı terzi başta olmak üzere bayrak sahipleri bayraklarını içeri aldılar, bizler bunun üzerine süvarilerimizi yaşa sesleriyle uğurlarken Yunanlı terziyi yuhalamıştık. Bu mütarekenin ilk gününün ıstırapıydı.”(Aray, 1959: 116-117)

O meşum gün için İstanbul ve Beyoğlu birbirinden farklı iki şehirdir. İlki minareleri, camileri ve türbeleriyle sessiz ve yaslı bir gün yaşarken, ikinci İstanbul (Beyoğlu) sokaklarda “Yaşasın Venizelos” diye bağırان sakinleri ve rengârenk yabancı bayraklarla süslü sokakları ile coşkulu ve sevinçli bir görünüm sergilemekteydi (Tansel, 1991: 55). “Müttefik donanması geliyor”, “Efsanevi Averof⁴² geliyor”, “Averof Boğaziçi'nde” gibi manşetler günler öncesinden Rum gazetelerinde boy göstermeye başlamıştır. Aslında I. Dünya Savaşı başlarken Yunanistan'da tıpkı Osmanlı gibi tarafsız kalmıştır. Bu tarafsızlığın en önemli nedeni, Yunan Kralı Konstantin'in Kayzer'le olan akrabalığı nedeni ile İttifak Devletlerini, Başbakan Venizelos'un ise İstanbul'u ele geçirmek hayaline sıcak bakan İtilaf Devletlerini desteklemesiydi. Venizelos'un son dakika hamlesiyle İtilaf Devletlerine katılması sonunda, Yunanlılar İstanbul'a büyük bir zafer kazanmış gibi girme şansını da elde etmişlerdir. Bu durum Yunan kralına karşı Venizelos'un da elini güçlendiren bir gelişmedir (Shaw ve Shaw, 1994: 376). Sonraki dönemde de söz konusu Yunan Kralı ve Venizelos arasındaki bu çekişme devam edecektir.

⁴²Averof isminde bir Yunanlı zengin tarafından Yunan donanmasına hediye edilen bu harp gemisi Balkan Savaşlarında Yunanlılara büyük avantaj sağlamıştır. Söz konusu gemi mütarekede verilen sözlerin aksine (işgallerde Yunanlıların rol almayacağı taahhüt edilmişti), İzmir'in işgali sırasında da Yunan askerlerinin İzmir'e taşınması sırasında da ön safta yer almıştı (Kocagöz, 2010: 23).

13 Kasım 1918’de İstanbul limanına demirleyen İtilaf donanması gemilerinin 22’si İngilizlere, 12’si Fransızlara, 17’si İtalyanlara, 4’ü Yunanlılara aitti (Demirbaş, 1985: 1118). İstanbul halkı İtilaf donanmasındaki Yunan gemilerinden daha çok rahatsızdır. Çünkü İngilizler Amiral Calthorpe aracılığı ile Mütareke görüşmelerindeki Türk delegasyonu başkanı Rauf Orbay’a verdikleri yazılı belgede Çanakkale ve Karadeniz Boğazları istihkâmlarını sadece Fransız ve İngiliz askerlerinin işgal edeceğini, Yunan donanmasının İzmir ve İstanbul limanlarına girmeyeceği sözünü vermişlerdir (Tansel, 1991: 24-25). Yunan kamuoyunda ise “Bir Konstantin’in kurduğu ve bir Konstantin’in kaybettiği bu şehri yine bir Konstantin fethedecektir” sözleri sıklıkla kullanılır olmuştur (Yerasimos, 1996: 157). Müttefik donanması 13 Kasım’da İstanbul’a vardığında sadrazam, işi hiç de kolay olmayacağı belli eski bir diplomat olan yetmiş üç yaşındaki Tevfik Paşa’dır. Şehir kısa sürede İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

4.3.1.3. 16 Mart 1920’de İstanbul’un itilaf devletlerince resmen işgali

İşgal İstanbul’unu görenler için İstanbul; bir zamanlar güzelliği dillere destan bir kadının, düşkün halini yansıtmaktadır. Bazı hatları o görkemli dönemini yansıtırsa da güzellikten çok sefaleti gözler önünde olan düşkün bir kadın gibidir İstanbul. Boğaziçi, yalılar, gizem dolu bahçeler halen var olsa da bu güzelliklere çevrilmiş namlular ve savaş zırhlıları, güzel binaların tepesinde dalgalanan müttefiklerin bayraklarıyla eksilmiştir, Galata köprüsü de eski İstanbul sokakları da oradadır ama çocuk kahkahaları yerine işgal ordusu subaylarının araba kornaları ve sarhoş nidaları ile yankılanmaktadır (Marx, 2007: 17). İstanbul’da böylesi fiili bir işgal yaşanırken, Türk halkının için için yanan öfkesini bir yangına dönüştüren olay bir Yunan ordusunun 16 Mayıs 1919 günü İzmir’i işgal etmesidir (Lewis, 1984: 241).

ABD ve İtalya, Yunanlıların İzmir bölgesine ilişkin isteklerine başlangıçta sıcak bakmamaktaydılar. İtalya kendisine savaş öncesi ve savaş sırasında verilen sözlerin tutulmasını beklemekteydi. Yunanlılar ise ilk kez yıllar sonra hedeflerine kendilerini bu denli yakın hissetmekteydiler. Paris Barış Konferansı’nda İngiltere’nin desteğini alan Yunanlılar, son anda ABD başkanı Wilson’u da ikna ederek, İzmir’e çıkarma yapma şansına sahip olmuşlardı.

Müttefikler işgal süreci boyunca Türkleri ezmekten başka birbirlerinin toprak kazanmasına ve stratejik bölgelere hâkim olmalarını engellemeye çalışmışlardır. Bu

konuda İngilizlerin gayretleri dikkat çekicidir ve Hindistan’a giden sömürge yollarını tehlikeye sokacak söz konusu bölgede güçlü bir Fransa ya da İtalya’dansa Yunanlıları bir vekil güç gibi kullanma gayretleri diğer İtilaf devletlerini huzursuz etmiştir. Fransa ve İtalya İngiltere’nin bu girişiminin ABD tarafından engelleneceğini düşünmekteydiler. Ancak ABD kendisinden beklenen rolü yerine getirememiştir. Yunanlılar İzmir’e çıkarma yapmak için aradıkları bahaneyi Mondros Ateşkes Anlaşması’nın 7. Maddesinde bulmuşlardır. Ateşkesin hemen ardından bölge bölge başlayan direniş hareketlerini bahane eden Yunanlılar, bölgedeki Rumların tehlike içinde olduklarını öne sürerek 14 Mayıs 1919’da İngiliz, Fransız ve Amerikan gemilerinden oluşan bir filo eşliğinde İzmir limanına gelerek bir tümen Yunan askerinin İzmir limanına çıkarılmasını sağlamışlardır (Ateş, 1985: 1168) . Yerel Rum halkı Yunan askerlerini büyük bir coşku ve tezahüratla karşılamış, bu coşkuyla daha da kabaran egolarına yenilen Yunan askerleri Türklere karşı şiddetli bir kıyım uygulamışlardır. Yunan askerlerinin varlığından cesaret alan Rum çeteleri de bu kıyıma katılmışlardır. İstanbul hükümetinin protestoları da dikkate alınmamıştır. Yunan ordusu hem kıyımlarını hem de ilerleyişini Anadolu’nun içlerine kadar sürdürmüştür. Temmuzun sonunda Yunan kuvvetleri yerel Türk savunma birliklerini de dağıtarak, Büyük ve Küçük Menderes vadilerini de kontrollerine almak suretiyle İtilaf güçlerinin beklentilerinin de üzerinde bir ilerleyiş sağlamışlardır. Gelen tepkilerden ve bu hızlı ilerleyişten nispeten rahatsız olan İtilaf güçlerinin de ısrarıyla ilerleyiş bir süre için durduruldu (Shaw ve Shaw, 1994: 407- 408 ; Ahmad, 1995: 63).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken uzayıp giden Mütareke ayları herkesin “Türkiye’nin sonu ne olacak?” sorusunu sormalarına yol açmaktaydı, Nitekim İngiliz Parlamentosunda da bir üye tarafından dillendirilen bu soruya 12 Kasım 1919 da hükümet adına Bonar Law cevap vermiştir. Cevapta, “eski Türk İmparatorluğunda” yaşayan ve tek başlarına durabilecekleri güne kadar korunacak olan halklar bakımından, ABD’nin bir sorumluluk almak isteyip istemediğine dair bir belirsizlik olduğundan bahisle bu nedenle kesin barış görüşmelerine geçilemediğini belirtmiştir. Arap coğrafyasını İngiliz ve Fransızların himaye noktasında paylaştıkları biliniyorken ve Kürtleri de İngilizler himaye edeceğine göre, burada belirsizlik doğuda kurulacak olan Ermenistan’ın himaye edilmesinde ABD’nin sorumluluk alıp almayacağı konusundadır. Konu ile ilgili olarak ABD senatörü Williams 9 Eylül’de ortak bir karar tasarısı sunarak, ABD’nin Ermenistan’a asker gönderebilmesi için hükümete yetki verilmesini

önermiştir. 30 Eylülde ABD Dışışleri Bakan yardımcısı Ermenistan'a asker gönderilmesinin acil bir ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Bütçe tahminleri de bu ihtimale göre hazırlanmıştır, ancak Londra tüm bu gelişmelere karşın Washington'un söz konusu sorumluluğu almayacağını önceden anlamıştır. Bunun üzerine resmi bir ziyaret için 10 Kasımda Londra'ya gelen Fransız Cumhurbaşkanı Poincare ile Dışışleri bakanı Pichon, Lord Curzon'a ABD'nin mandası ihtimali kalmadığına göre İngiltere ve Fransa'nın bu bölgenin durumunda oynayacakları rolü belirlemek için mahrem görüşmelere başlanmasını önermiştir. Görüşmelerin nerede yapılacağı konusu da bir süre sonra halledilerek 22 Aralıkta Londra'da bir İngiliz-Fransız konferansı toplanmıştır (Akşin, 1998: 253-254).

Londra'daki bu ikili konferansta dikkat çekici iki unsur ön plana çıkmaktadır. Birincisi hem İngiliz hem de Fransız temsilcilerin konferansa ekonomik kurmayları ile birlikte katılmak suretiyle düşünülen ve üzerinde mutabakata varılacak noktaların ekonomik yansımalarını da önemsediklerini göstermeleridir. Bir diğer dikkat çekici olan ise iki tarafın üzerinde uzun süre mutabakata varamadığı İstanbul'un geleceği meselesiydi. Fransa, İstanbul'un Osmanlı başkenti olarak devamını ancak boğazların Türk denetiminden çıkarılmasını savunurken, İngilizler İstanbul'un Osmanlı başkenti olmaktan çıkarılarak ya bir çeşit Müslüman Vatikan'ı (Venizelos'un önerisidir) yapılmasını ya da boğazlar bölgesi ve İstanbul'un İngiliz-Fransız ortak yönetiminde uluslar arası devlet haline getirilmesini önermekteydiler. İngilizlerin ağırlığını koyduğu bu konferansta alınan kararlar Fransız basınınca kamuoyuna duyurulmuş ve Osmanlı Devleti'nde büyük tepkilere neden olmuştu (Akşin, 1998: 262-263).

Bu gelişmelerle birlikte, İstanbul için 13 Kasım itibariyle fiilen bir işgal söz konusu ise de bu işgalin meşruiyeti tartışmalıdır. Türk idarecilerinin meşruiyeti tartışmalı bu işgali bahane göstererek işgalcilerin emirlerine itaat etmedikleri ya da geciktirdikleri görülmektedir. Bu durum otorite tesis etmekte zorlanan işgal kuvvetlerinin İstanbul'u 16 Mart 1920 de (Atatürk, 2006: 302) resmen işgal etmelerine bir bahane oluşturmuştur. İstanbul'u resmen işgale götüren en önemli gelişme ise şüphesiz müttefik güçlerin kendi güdümlelerinde olacağını düşündükleri Mebusan Meclisi'nin fiili işgal altındaki İstanbul'da Milli mücadele taraftarları ile aynı hassasiyetleri ortaya koyan Misak-ı Milli kararlarını yayınlamakta gösterdikleri gayretti. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kadrolarının önemli bir bölümü Kuvay-ı Milliye temsilcisi olan vekillerden oluşmaktaydı. Meclis bu kadroların gayreti ve özel çabaları

ile 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kararlarını açıkladı (Toprak, 1994: 20). Bu gelişme Müttefik devletlerinin İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti üzerinde düşünülen otoriteyi kuramadıklarından şikâyetçi kadrolarına aradıkları bahaneyi vermiştir.

Askeri güçlerinin önemli bir kısmını İstanbul'a yığan İngilizler 9 Mart'ta İstanbul Türk Ocağı'nı, 14 Mart'ta da Telgrafhane'yi işgal ettiler. 15 Mart gecesinden itibaren Bakırköy'den Kadıköy'e kadar İstanbul limanının neredeyse tamamı İtilaf Devletlerinin donanması tarafından abluka altına alındı. 16 Mart 1920 sabahı 150 kişilik bir İngiliz birliği Şehzadebaşı'ndaki 10. Kafkas Tümen Karargâhı binasına ani bir baskın yapıp, silah aramak istemişler, uykudan henüz uyanmış askerlerin üzerine yaylım ateşi açmıştır. Bu ilk saldırıda 5 asker ölmüş, 10 asker yaralanmıştır. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa tutuklanmış, İstanbul'un önemli kavşakları İtilaf Devletlerinin güçlerince denetim altına alınmış ve bakanlık binaları başta olmak üzere pek çok resmi daire de işgal edilmiştir (Toprak, 1994: 20 – Sunata, 2012: 76-78). Bu ikinci işgalle Meclisin basılarak bazı mebusların Malta'ya sürgünü durumun ciddiyetini de gözler önüne sermiş, başlarda işgale karşı direnişe mesafeli duranları dahi harekete zorlamıştır (Tahir, 2006: 143). Aslında İstanbul'un resmen işgali olacak olan, bu söz konusu ikinci işgali Müttefikler Londra Konferansı'nda (4 Mart 1920) kararlaştırmışlardı.

İstanbul'un işgalinin hemen akabinde, İtilaf devletleri işgali daha organize hale getirmek ve denetimi daha kolay sağlamak üzere 9 komisyon oluşturmuşlardır. Söz konusu komisyonlar şunlardır; 1.Polis Komisyonu, 2. Sağlık Komisyonu, 3. Gıda Komisyonu, 4. Cezaevi Komisyonu, 5. Sansür Bürosu ve Telgrafların Denetimi, 6. Levazım Komisyonu, 7. Pasaport Bürosu, 8. Donanma ve Ordu Komisyonu, 9.Liman Denetimi Komisyonudur (Temel, 1998: 18). Görünürde İstanbul belli kontrol bölgelerine ayrılmış olup, her bir bölge İşgal güçlerinden birinin kontrolüne verilmişse de Osmanlı'nın idaresi büyük ölçüde İngilizlerin kontrolündeydi. İngilizler İstanbul'da asayiş ve sıhhi durumun yerinde olmadığı bahanesiyle İstanbul'un zabıta ve sıhhi teşkilatını kendi kontrollerine almışlardır. İstanbul'un bütün asayişinden İngiliz General Fuller sorumluydu. İngilizlere sorulmadan, en ufak bir askeri birliğin sevkinden, en basit memurun atamasına kadar hiçbir iş yapılamazdı. Hatta bir ara İstanbul Polis Müdürünün İngilizlere sorulmadan atanması büyük olay olmuş, hükümet İngilizlerin baskısı üzerine eski polis müdürünü yeniden atamak zorunda kalmıştır. İngilizlerin istemediği memurlar derhal görevden alınmakta yerlerine yapılacak tayinlerde de mutlaka muvafakatleri alınmaktaydı (Tansel, 1991: 62-65). Beş buçuk yıl sürecek

İstanbul'un işgal döneminde, işgalci Müttefik askerlerinin Başkomutanlığı konusu Fransa ve İngiltere arasında en önemli rekabet konusu olmuştur. Söz konusu problem işgal sürecinde zaman zaman kopmaları, gerginlikleri, şüphe ve suçlamaları da beraberinde getirmiştir.

İşgalin yaşandığı 1920'de İstanbul, dünyanın en büyük şehirleri arasındaydı. İşgal dönemi İstanbul'unun nüfusu ile ilgili veriler net olmamakla birlikte; 560.434'ü Müslüman, 384.689 Rum, 118.000 Ermeni 44.765 Yahudi olmak üzere 1.200.000 kadardır.⁴³ O dönemde The Toronto Dail Star gazetesinin bir muhabiri olarak Orta Doğu haberlerini yapan ve henüz Edebiyat Dünyasındaki şu an sahip olduğu üne kavuşmamış Hemingway'nin İstanbul gözlemlerinde edindiği şu bilgiler duruma ışık tutar mahiyettedir;

“İstanbul’da kaç kişinin yaşadığını kimse doğru dürüst bilmiyor. Şimdiye kadar sayım mayım yapılmamış. Bu kentte, bir buçuk milyon kadar insanın yaşadığı sanılıyor”(30 Eylül 1922, The Toronto Dail Star, akt. Hemingway, 1988: 13).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, yaşanan olumsuzları görmezden gelecek bir yaklaşımla, Türk halkı adına milletin idam fermanı hükmünde, millete resmen ihanet belgesi olan Sevr anlaşması alelacele imzalanmıştır. Anlaşma Osmanlı toplumuna yönelik askeri, siyasi ve hukuki alanlarda büyük yaptırımlar içermekte olup, bu yaptırımlar konulurken toplumun sorunları ve ihtiyaçları göz ardı edilmiştir. Çalışmanın bu aşamasında, “söz konusu ihanet belgesinde her alanda uygulanması planlanan yaptırımlardan eğitimle ilgili yaptırımları da var mıdır, varsa bu yaptırımların eğitime yansımaları nelerdir” sorusunun cevabı aranmıştır.

4.3.1.4. Sevr antlaşması ve eğitimle ilgili düzenlemeler

Avrupalılara göre “Şark Meselesi'nin” ya da bilinen adıyla “Doğu Sorunu'nun” başlangıcı Kavimler Göçü ile Hun Türklerinin Avrupa'ya ayak basmasıdır. Hun Türklerinin Avrupa'ya girmesiyle kilisenin etkin olduğu Roma İmparatorluğunda işler karışmıştır ve Avrupa bundan sonra huzuru arar hale gelmiştir. Türklerin sebep olduğu bu karışıklığın neden olduğu sıkıntılar, Türkler Avrupa'dan tamamen çıkarılmadan sona ermeyecektir. Bu bakış açısıyla; Sevr Anlaşması sayesinde Türkleri tamamen

⁴³ Söz konusu Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusu kiliselerin kayıtlarından alınmış olup Müslüman Türk nüfusu için 1900 yılında yapılan nüfus sayımı verileri esas alınarak hesaplanmıştır (Criss, 2011: 39).

Avrupa'dan çıkarmak mümkün olabileceği gibi, edinilen ekonomik ve siyasi yaptırımların gücü sayesinde Türkleri tamamen etkisiz kılmak mümkün olabilecektir. Sevr anlaşması bu bağlamda önemli bir fırsattır ve Doğu Sorununun Avrupa'nın istekleri doğrultusunda çözümü için önemli bir kilit rol oynayacaktır (Uluslan, 2009: 230).

11 Kasım 1919 tarihli, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'ten İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen istihbarat belgesinde konuyla ilgili olarak barışın gecikmesinin Türkiye'deki keşmekeşliği arttırdığı, bu durumun M. Kemal ve arkadaşlarının işine yaradığı ve gecikme sürdükçe planlanan barışı Türklere kabul ettirmenin zor olacağı belirtilmiştir (Şimşir, 1973: 70). 18 Kasımlı bir diğer istihbarat raporunda yine gecikmeden duyulan endişe ve tedirginlik dile getirilmiş ve mütareke imzalandığı sırada her şartı kabul edecek durumda olan Türklerin şimdi birlik oldukları ve şartlara direnecekleri bildirilmiştir (Şimşir, 1973: 75).

Birçok tarihçiye göre Sevr anlaşmasının temelleri 1916 Sykes- Picot Antlaşması ile atılmıştır. Zira bu antlaşma ile öngörülen Osmanlı topraklarının taksimi ile Sevr Anlaşmasında dayatılmak istenen paylaşım tasarısı neredeyse birebir örtüşmektedir. Ateşli bir Siyonist olarak tanınan Sykes'ın, Çanakkale deniz yenilgisinden sonra 1 Nisan 1915 tarihinde İngiltere meclis üyesi ve Osmanlı sempatzanı Herbert'e gönderdiği mektupta şunları yazmaktadır;

“ Türkiye diye bir şey artık var olmamalı, İzmir Yunanlıların olacaktır. Adana İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya (Irak) İngiliz, geri kalan İstanbul'da dâhil Ruslara verilecektir. Ayasofya'da ve Ömer Camii'nde Latin ilahileri okuyacağım. Bunu bütün kahraman uluslar şerefine Galce, Lehçe, Keltçe ve Ermenice okuyacağız, ” (Uluslan, 2009: 237).

Bu düşünceler Sykes-Picot Antlaşması ile gerçekleştirilmiş, Sevr görüşmelerinin ise temelini oluşturmuştur. Nitekim 11 Aralık 1919'da Lloyd George, Clemenceau ve Fransız Dışişleri bakanlık sekreteri Berthelot bir araya gelerek ortaya koydukları 25 maddelik tasarı, 433 maddelik Sevr Anlaşmasının ilk müsveddesi olarak kabul görecektir. Daha sonra bu taslağı yeniden görüşmek üzere Lord Curzon ve Berthelot 21 Aralık'ta bir araya gelmiştir, aslında Berthelot'un bu görüşme sayesinde öğrenmek istediği İngiltere'nin Babiâli'yi İstanbul'dan çıkartmakta kararlı olup olmadığı konusuydu. Curzon'un verdiği cevap tatminkâr olmadığı gibi ülkenin başkentinin

belirlenmesi konusunda da aralarında ihtilaf olduğunu da ortaya koymuştur. Berthelot Konya'yı önerirken, Curzon Bursa üzerinde ısrarlı olmuştur. Anlaşamadıkları konu sadece bundan ibaret de değildir, taraflar paylaşım konusunda o denli aç gözlüydüler ve kimin neyi alacağı üzerine o kadar uzun süre birbirleriyle kavga etmişlerdi ki, Sevr ile aldıkları kararları uygulayacak güçleri kalmamış ve bu olumsuz durum Türklerin lehine sonuçlanmıştı (Ulus, 2009: 243).

Sevr Anlaşması ile Osmanlı bir oldubittiye getirilmek istenmiş ve İtilaf Devletlerinin istediği şartları kabul etmesi yönünde tehditlerle boyun eğdirilmeye zorlanmıştır. İstanbul'un Sevr Anlaşmasını resmen kabul edışıyle, Ankara ile İstanbul arasındaki son bağ da kopmuştur. TBMM Sadrazam da dâhil bu anlaşmayı kabul eden tüm zevatı vatan haini olmakla suçlamıştır. Osmanlı Devletini mali, siyasi, askeri ve sosyal anlamda yabancı devletlerin denetimine açık bağımsızlığını hiçe sayan böylesi bir anlaşmayı kabul etmek ihanetin en açık halidir (Shaw and Shaw, 1983: 424). İtilaf Devletlerinin Osmanlı'yı Sevr'i imzalamaya zorlarken kullandıkları temel askeri güç Yunanlılar olmuştur. Türkler üzerinde baskı oluşturmakta kullandıkları diğer bir güç de Ermenilerdir. Bu nedenle Sevr'in gerek imza gerekse imza sonrasındaki sürecinde Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'daki ilerleyişi hızlanmıştır (Ertan, 2013: 63-64).

Her ne kadar Sevr Antlaşması; “bu anlaşma düşmanca eylemlerde bulunan savaşın yerini, sağlam, adaletli ve sürekli bir barışa bırakması isteği üzerine yapılmıştır” sözleriyle başlasa da içerdiği ağır şartlarla bu ifadelerden ne kadar uzak olduğunu fazlasıyla göstermiştir (Öztürk, 2007: 279). Sevr Anlaşmasından memnun olan taraflar da mevcuttur ve bu taraflar hiç şüphesiz İngilizler ve Yunanlılardır. Onlara göre Türkler hiçbir şekilde acınmayı hak etmiyorlardı. Lloyd George'nin Londra Konferansı sırasında (12 Şubat 1920) sarf ettiği şu sözleri Türklere bakışını ve anlaşma ile yapmaya hazırlandıklarını ortaya koyar niteliktedir:

“ Türkler bir insanlık kanseri, yönettikleri toprakların etine işleyen bir yaradır. Bu belayı ve potansiyel dert kaynağını Avrupa'dan def etmek gibi büyük bir fırsatı şu anda gerçekten de kaçırıyor olabiliriz,” (Alparslan, 2008: 67).

Osmanlı kadar olmasa da paylaşımından umduğunu elde edemeyen (koparamayan) Fransa başta olmak üzere, İtalyanların memnuniyetsizlikleri ortadaydı. Fransızlar anlaşmayı Lloyd George'ın anlaşması olarak adlandırmakta ve bunu kavrayamayan yöneticilerini basiretsizlikle suçlamaktaydılar. Bu denli ağır şartlar

içeren anlaşmanın altında ezilen bir Osmanlı, Fransız çıkarları için de sıkıntılıydı. Osmanlı bu şartlar altında en fazla dış borcu olan Fransa'ya ödemelerini de yapamayacak, Osmanlı topraklarında çeşitli ayrıcalıklara sahip Fransa, anlaşma ile benzer ayrıcalıklara sahip olacak Yunanlılar da düşünüldüğünde iyice zarara uğramış olacaktı.

Tüm bu tartışmalar ve paylaşım kavgaları arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde öğleden sonra saat 16.00'da Sevres Porselen Fabrikası'nın konferans salonunda, protestolar altında Sevr Anlaşması imzalanmıştır. 433 madde ve 150 büyük sayfadan oluşan bu anlaşma aynı zamanda Osmanlı'nın idam fermanı niteliğindedir.⁴⁴ Sevr anlaşması genel itibariyle daha çok ekonomik, siyasi ve adli yaptırımları içerse de eğitime ilişkin bazı yaptırımları da söz konusudur. Bu anlamda eğitim adına öncelik verilen konu, Müslüman Osmanlı halkının askeri eğitiminin kısıtlanmasına ve azınlık okullarının muhafazasına dair olmuştur. Sevr anlaşmasının ilk bölümünü oluşturan 1-26. Maddelerde (Milletler Cemiyeti Anlaşması Bağlı Yüksek Taraflar) bununla ilgili olarak manda yönetimine geçen bölgelerde yerli halkın kolluk (zabıta) düzenini ve savunmasını sağlamak amacı dışında askerlik eğitiminin yasaklanması kabul edilmiştir (Öztürk, 2007: 42).

Anlaşmanın Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerine dair hükümleri barındıran V. Bölümünün 155. Maddesine göre; “Osmanlı'nın toplam askeri personel sayısı 50.000'i geçmediği gibi bu sayının içinde askeri eğitim personeli de bulunacaktır” denilmiştir (Öztürk, 2007: 104). Görüldüğü gibi askeri eğitim kadrosu için de ciddi bir kısıtlama söz konusudur. Ancak lütuf nevinden olmak üzere çeşitli müttefik ya da tarafsız devletlerin vereceği subaylar, Osmanlı idaresinde jandarma komutası, örgütlenmesi ve eğitime katılabilecekler, bunların sayısında da bir kısıtlama söz konusu olacaktır (Öztürk, 2007: 106). Anlaşmanın 168. Maddesinde yine konuya ilişkin olarak, anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren üç aylık bir süre sonrasında Türkiye'de izin verilen birliklerin gerekli subay ve astsubay ihtiyacının karşılanması için 1 subay okulu ve her bölge için bir astsubay okulunun öğrenim vermesine müsaade edilecektir. Ancak, izin verilen sayının üzerinde öğrenci alınamayacaktır. Söz konusu askeri okullar dışındaki okul ve kurumların askeri işlerle ilgilenmesi ise kesinlikle yasaktır (Öztürk, 2007: 109). Anlaşmanın 189. Maddesinde Osmanlı deniz kuvvetlerinde görev yapan

⁴⁴ Sevr anlaşmasının tasdikli ve mühürlü aslı günümüzde Fransız Cumhuriyet Arşivinde bulunmaktadır (Ulus, 2009: 243).

subay, astsubay veya erlerin herhangi bir sebeple görevden ayrılması durumunda hem yerine alınacak personelin sayısına, hem de söz konusu ayrılmış personelin hiçbir şekilde askerlik ve denizcilik eğitimi almamasına karar verme yetkisi de yine Müttefikler arası Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu olacaktır (Öztürk, 2007: 121). Aynı konuyla ilgili olmak üzere anlaşmanın 207. Maddesinde Osmanlı hiçbir yabancı ülkeye askeri heyet atayamayacağı gibi, uyruğu olan hiç kimsenin de herhangi bir yabancı ülkenin ordusuna, donanmasına ve hava kuvvetlerine katılmaması ve eğitimine katkı sunmaması konusunda da tedbir almaya mükellef kılınmıştır. Söz konusu Osmanlı uyruğu olan kimselere aynı şekilde Müttefik ülkelerin ordularında da yer verilmeyeceği gibi, bu kimselerin askeri eğitmen olarak kullanılmaları da yasaklanmıştır (Öztürk, 2007: 128).

Osmanlının Müslüman uyruğunun eğitimi konusuna sadece askeri eğitim yönünden ve kısıtlamalarla şekillenmiş bir bakış açısı ile yaklaşan söz konusu Müttefik Devletler, konu azınlıkların eğitimi olunca oldukça öngörülü ve kapsamlı bir bakış açısı sergilemişlerdir. Sevr Anlaşmasının Azınlık haklarının korunmasına ilişkin maddeleri içeren IV. Bölümün 146. Maddesinde, Osmanlı hükümetinin tanınmış yabancı üniversitelerin ve okullarının verdiği diplomaların geçerliliğini kabul edeceği ve bu diplomaların gerektirdiği işlerde çalışmaları konusunda her türlü özgürlüğü sağlama ile yükümlü olacağı belirtilmiştir. Bu kural müttefik devletlerin uyrukları için de geçerli sayılacaktır. Ayrıca 147. Maddede belirtildiği üzere ırk, dil ve din azınlıklarından olan Osmanlı tebaası hem hukuk hem de uygulama açısından diğer Osmanlı halkları ile aynı güvencelerden yararlanacaktır. Yine bu azınlıklar giderlerini kendileri karşılamak şartıyla bağımsız olarak Osmanlı hükümeti karışmaksızın her türlü hayır kurumu, dini ve sosyal kurum, ilk, orta ve yüksek okullar ile her çeşit öğretim kurumunda kendi dillerini özgürce kullanacak, kendi dinlerini özgürce yaşayarak gerekli hizmet ve eğitimi alacak, eğitim alacakları okulları yönetecek ve denetleyebileceklerdir. Konuyla ilgili olarak 149. Maddesinde ise Osmanlı, Türkiye'deki bütün soy azınlıklarının kilise ve okul konularında özerkliklerini tanıyacağı, Müslüman olmayan bu azınlıkların kilise, okul ya da adalet konularına ilişkin önceden padişahlarca verilmiş fermanlar, hatlar, beratlar ve özel emirler ile bakanlık ve sadrazamlık buyruklarının sağladığı ayrıcalıkların geçerli olacağı, bunları kısıtlayan yahut geçersiz kılan yasaların, yönetmeliklerin ve genelgelerin ise kesinlikle kaldırılacağı belirtilmiştir (Bayur, 1995: 54).

Bu maddelerde kastedilenin kısıtlamaların İttihatçı zevatin I. Dünya Savaşı'nı bir fırsat olarak görüp, azınlık eğitiminde Osmanlı'yı etkin bir pozisyona getireceği düşünülerek hazırlanan Mektebi Hususiye Nizamnamesi'nin azınlıklara ilişkin getirdiği bir takım kısıtlamalar olduğu gayet açıktır. Bu sayede söz konusu kısıtlamalar kaldırılmakta, Sevr Antlaşmasıyla İstanbul'daki Rum Patrikhanesi başta olmak üzere azınlık temsilci ve cemaatlerinin yönettiği okul ve yetimhaneler üzerinde Osmanlı'nın sahip olduğu denetleme yetkisi de kaldırılmaktaydı. Sevr'in doğrudan Maarifi konu alan bu maddeleri ile Osmanlı'da ciddi bir eğitim faaliyetinin olması engellenmeye çalışılmıştır.

Sevr Anlaşmasında Müttefik devletlerin Osmanlı üzerindeki baskıcı tutumunu en net gösterdikleri alan şüphesiz Osmanlı maliyesidir. Antlaşma ile oluşturulan Maliye Komisyonu Osmanlı'nın kaynaklarını korumak ve arttırmak için gerekli tedbirleri alma bahanesiyle, Osmanlı Maliyesini sıkı bir markaja almıştır. Antlaşmanın 232. Maddesinde belirtildiği üzere; Osmanlı Parlamentosu'nun her yıl oluşturacağı bütçe öncelikle Maliye Komisyonu'na sunulacak, komisyonca kabul edilmedikçe yürürlüğe girmeyecek, komisyon bütçe uygulamalarını da sıkı denetimde tutacaktır. Söz konusu komisyonun bilgisi dışında hiçbir ödemeye izin verilmeyecektir (Öztürk, 2007: 148). Durum böyle olunca Komisyonun Osmanlı eğitimine ayıracağı bütçenin ne kadar olacağı ya da neleri kapsayacağını düşünmek hiç de zor olmasa gerektir. Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere Müttefiklerin Osmanlı problemlerine yaklaşımlarında etkili olan unsur, söz konusu problemin işgalci güçlere olan etkisi nispetinde olmuştur. Bu açıdan Osmanlı'nın eğitim sorunlarını öncelikli meseleler kapsamında ele alacaklarını düşünmek ve beklemek zorlama bir iyimserliktir.

Tüm bu Osmanlı'yı ve Türkü bitirmeye yönelik çabalara karşılı Milli Mücadele ile en güzel cevap verilmiştir. Lloyd George'nin Osmanlı idarecilerinin Sevr'i imzalamayı kabulünden sonra sarf ettiği "Turkey is no More" (Türkiye artık yoktur), sözüne karşılık, Milli Mücadele sonrası siyasi hayatı sona eren Lloyd George için gazetelerin sarf ettiği "Lloyd George is no more" (Lloyd George artık yoktur) cümlesi yaşananları özetleyen en manidar cümlelerdendir (Ulus, 2009: 248). Cihan Harbini İngiltere'ye kazandırmış olan bu tecrübeli bürokratını İngiliz kamuoyu, son dönemlerinde İngiliz halkını tehlikeye soktuğu ve küçük düşürücü durumla karşı karşıya getirdiği için affetmemiştir. Bir daha ne kabinede ne de siyasi yaşamda bu denli etkin olamamıştır (Bayur, 1995: 119). İngiltere'de savaş taraftarı Lloyd George Hükümeti

yerine Bonar Law Hükümeti kurulmuştur. Bu değişiklik aynı zamanda Avrupa’da savaş karşıtı bir kamuoyu oluştuğunu göstermesi açısından da önemlidir (Ertan, 2013: 66).

4.3.2. İstanbul’un İşgali’nin Toplumsal Yaşama Etkileri

İstanbul’un İşgali çok uluslu İstanbul halkı üzerinde farklı etkilere neden olup, yansımaları ile iki ayrı İstanbul profilini ortaya çıkarmıştır. Bir tarafta Müslümanların ve Türklerin büyük bir acı ve ızdırapla maruz kaldıkları bu işgal ayıbını omuzlarında taşımaktan yorgun, bu durumu tersine çevirecek her öneriye açık, ölüm dahil tüm seçenekleri göze almış bir İstanbul, diğer taraftan asırlardır Osmanlı idaresinde hoşgörü ortamında serbestçe yaşamış, ancak ilk kez bağımsızlığa bu kadar yakın ve bunu elde etmek için işgal güçlerine her türlü yardımı vermeye hazır gayrimüslimlerin yaşadığı İstanbul. Biri suskun ve acı içinde, diğeri sevinçli ve rengârenk iki ayrı İstanbul, iki ayrı dünya...

4.3.2.1. İşgal kuvvetlerinin İstanbul’daki uygulamaları karşısında Türklerin durumu

İstanbul’un işgaline şahitlik eden neredeyse her İstanbullu bu ağır yükü ve ödenen bedeli yüreklerinde taşımaktan yorgun ve bitkin olup, söz konusu acı yüzlerine yansımış haldedirler. Tıpkı Sunata’nın ifadesindeki gibi;

“İşgali yaşayan bu nesil, mesut bir zamanın, yüzü gülen bahtlı çocukları olamadılar.”(Sunata, 2012: 146)

Müttefiklerin Türk halkına karşı tutumları İtalyanlar hariç genelde sert ve kabadır.⁴⁵ Şüphesiz en küstahça olanı Fransızların tutumudur. Müttefik kuvvetlerindeki Fransız General, Françetd’Esperay, Konstantinopol’un Fatih tarafından 1453’teki fethinin bir rövanşını almak ister gibi Pera’nın Hıristiyan mahallelerine beyaz bir at üzerinde ve bir geçit töreni eşliğinde giriş yapmıştır (Marx, 2007: 54 ; Tansel, 1991: 59). Bununla kalmamış, kendisini karşılamaya gelen Osmanlı bandosuna atını ürküttükleri gerekçesiyle kırbacıyla sus demek suretiyle hakarete bulunmuştur. Ayrıca,

⁴⁵ İtalyanların, İngiliz-Yunan yakınlaşmasından duydukları rahatsızlık bilinmektedir. İngilizleri, savaş öncesinde İtalyanlara verdikleri sözleri tutmamakla suçladıklarından, İzmir’in işgali ile birlikte pasif bir işgal politikası yürüttüklerini söylemek mümkündür. İzmir ve çevresinde yerel halktan parası olan ve isteyen Türklere silah sattıkları sır değildir. Ancak halkın İtalyanlara da şüpheyle yaklaştıkları ve salyangoz, leylek, kaplumbağa gibi kabul görmez yeme alışkanlıkları nedeniyle kuşku ile karşılandıkları ve huzursuzluk yarattıkları görülmektedir. “Ancak gün gelecek İtalyanlara leyleklerin hesabı da sorulacaktır” (Kocagöz, 2010: 85).

Osmanlı yönetimine Padişahın Dolmabahçe Sarayından çıkartılarak kendisinin orada ikamet edeceğini bildirmiştir. Yine aynı zat kendisini selamlamayan bir Türk albayını bahane göstererek Harbiye Nazırının istifasını istemiş, Padişahın zorlaması ile özür dilemek için kendisine gönderilen Nazırı saatlerce ayakta tutmuştur. Kızılay'a kayıtlı kadınların davetlisi olarak Galatasaray'da verilen çay ziyafetine katılan aynı kumandan burada yaptığı konuşmada, Türklerin harbin uzamasına neden oldukları için kendilerine yapılan her türlü ağır muameleyi hak ettiklerini söyleyecek kadar kaba bir tavır takınmıştır. Kısacası Lloyd George'nin ifadesinde de dile getirildiği üzere Franchet d'Esperey mümtaz (!) bir general olsa da son derece nezaketsizdir (Tansel, 1991: 60-61; Criss, 1990: 80-81).

Bu durum İngilizleri dahi telaşa düşürmüştür. Ancak İngilizlerce güya bu nezaketsiz tavrı yumuşatır, nispeten hafifletir umuduyla çağrılan Suriye galibi Allenby, ilk anda kararlılığını göstermek gayesiyle Osmanlı dışışleri ve harbiye nazırlarını sert emirlerini bildirmek üzere toplantıya çağırılmış ve söze karışmalarını da yasaklamıştır. Aslında yersiz istekler, baskı ve müdahaleler konusunda İngilizlerin de Fransızlardan pek geri kalmadıkları ortadadır. İngilizlerin saçma sapan bahanelerle halkı sıkıştırmak ve soymak konusunda Fransızları sollayan davranışları da az değildir. Sadece ceketini omzunda taşımak ya da ayakkabılarını arkadan basık giymek bile İstanbul halkı için cezalandırma sebebi olabilmekteydi ve cezalar nakdi bedellerle ödeniyordu (Aslan, 2009: 1113).

Buna benzer hadiseler bir iki münferit hadiseden ibaret de değildir üstelik. Yoldan geçen Türk vatandaşın kolu sarhoş Yunan erlerine değince, talihsiz vatandaş iyi bir dayak yemiştir (Tahir, 2006: 36). Fransız askerleri başta olmak üzere, işgal kuvvetlerinin tamamen kendi zevkleri için yollarda rastgele atış talimi yaptıkları da görülmüştür ve bu durum İstanbul sokaklarını her zamankinden daha güvensiz hale getirmiştir (Saylan, 2010: 183). Hukuksuz uygulamaları bunlarla da sınırlı olmayıp, İstanbul'un zabıta şefliğine getirilen İngiliz Binbaşı Maxvel müze ziyaretinde kendisine ikram edilen antika fincanın zarfını beğendiği için alacak kadar yüzsüzdür (Tansel, 1991: 63).

İşgal güçlerinin İstanbul'da uyguladıkları hukuk dışı eylemler İstanbul'da yaşamı olumsuz etkilemekteydi. Söz konusu hukuk dışı eylemlerinden bazılarıysa şunlardır; İngilizler İstanbul'daki her kuralı olduğu gibi Trafik kurallarını da hiçe saymaktaydılar. Şehrin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaksızın, kendi isteklerine

göre Cadde-i Kebir gibi bir caddedeki trafiği tek yönlü hale getirmişler, bundan habersiz yola giriş yapan Sadrazamın otomobilini durdurmuşlar, şoförün kendisini ve yolcusunu tanıtmamasına rağmen “sadrizam falan anlamam” karşılığını vermişler, Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, yaveri ve şoförü tutuklanarak karakola götürülmüşlerdir. Sadrazama bile güya büyük bir ciddiyetle uygulanan trafik kuralları İşgal güçlerinin motorize ekipleri için bir anlam ifade etmemektedirler (Aslan, 2009: 1106). 7 Ekim 1919 akşamı üç İngiliz subayı Bağdat Caddesinde girdikleri otomobil yarışında Piyade Atış Mektebi Müfrezesi askerlerinden 1895 doğumlu Ankaralı Ahmet oğlu Kazım’ı ezmişler ve hayati tehlike yaşamasına neden olmuşlardır (Saylan, 2010: 160-161). İşgal kuvvetlerinin bu tür hukuk dışı tavır ve davranışları sokakları tekinsiz kılmış olup okula devam ve eğitimi sürdürme noktasında öğretmen ve öğrencileri, ailelerini olumsuz yönde etkilemiştir.

23 Haziran 1920’de ise Ümraniye Köyü’ne giden bir İngiliz Müfrezesi kumandanının emri ile İngiliz askerler minareden ezan okuyan müezzine ateş etmişlerdir. Bu durumun çirkinliğini ifade etmek ve İngilizleri uyarmak üzere bölgeye giden Ümraniye Karakol kumandanına da aynı atış muamelesi yapılmıştır. Yine İngilizlerin başrolde olduğu Haydarpaşa trenindeki hukuksuz uygulamalar vardır ki bazıları şunlardır; sarhoş İngiliz askerlerinin üç kişilik yerlere sere serpe yatarak, kadınlara mahsus bölümlere girerek bu alanları işgal ettikleri sıklıkla rastlanan durumlardandır, ancak İngiliz askerlerine ayrılmış perdeli bölmelere herkes ayakta kalmış olsa bile bu bölmeye alınmaları yasaktır. İngilizler kendi askerlerini Türk askerlerini selamlama noktasında serbest bırakırken, Osmanlı askerlerini kendilerinden rütbece düşük bile olsa İngiliz askerlerini selamlama mecburiyetine tabii tutmuşlardır. Bu kurala uymayan Osmanlı subayları rütbeleri dikkate alınmaksızın cezalandırılmışlardır. İngiliz işgal güçlerinin liderleri aileleri ile birlikte o balo, bu parti derken İstanbul’da günlerini gün ederlerken halka ve yönetime her türlü zorluğu çıkarmaktan geri durmuyorlardı (Saylan, 2010: 162-163).

İstanbul içinden ya da dışından yapılan her türlü yolculuk faaliyetleri için de vize mecburiyeti getirilmişti. Boğazı karşıdan karşıya geçmek dahi vizeye ve pasaporta tabii tutulmuştur (Erdem, 2005: 3). Oysa seyahat etme özgürlüğü doğal insan haklarından biridir. İstanbul’un resmen işgali sırasında Harbiye Nezaretindeki Yangın kulesindeki Padişah Sancağını parçalamışlardır. Limanlardaki harp gemilerinden şehre dağılan İngiliz askerleri, gözlerine kestirdikleri Türk kadınları ve kızlarına sarkıntılık

etmekten ve dilediklerini sandallarla gemilerine götürmekten çekinmemişler, bu durum İstanbullu kadınların sokağa çıkamamasına neden olmuştur (Aslan, 2009: 1111). Bu uygulamalar üst düzey Osmanlı subayları için de geçerli olup, İstanbul'un resmi işgali sırasında Eski Harbiye Nazırlarından olan Mersinli Mahmut Cemal Paşa ile Çobanlı İsmail Cevat Paşa gece yarısı evlerinden gecelikleri ile elleri kelepçeli şekilde alınmışlardır. İngiliz askerlerinin vukuatları bununla da sınırlı olmayıp, çeşitli bahanelerle saldırdıkları evlerdeki çocukları dahi tehdit edip darp ettikleri görülmüştür.⁴⁶ Bu olaylar sırasında korkudan kalp krizi geçirip ölenler de vardır. İngiliz askerlerinin etraftan geçenlere yaptıkları tacizler kadar birbirleri ile sarhoş kafayla yaptıkları kavgalarla da rahatsızlık vermekteydiler. Bu kavgalarda birbirlerini öldürdükleri dahi görülmüştür.⁴⁷ Şehirde yaşanan gasp olaylarının da çoğunlukla birinci dereceden sorumluları İşgal kuvvetlerinin askerleriydi. Ancak bu olayların üstü bir şekilde örtülmekteydi. Benzer uygulamaları Fransız askerlerinde de görmek mümkündü. Onlar da savunmasız kadınlara saldırmaktan geri durmuyorlardı (Saylan, 2010: 176-301).

İşgal Devletleri tarafından İstanbul halkının yaşamı bilinçli bir şekilde savaş dönemine göre daha çekilmez kılınmaktadır. Bu yaşananlar İstanbul'da olanlar karşısında eli kolu bağlı aydın ve subayların tahammülünün de ötesinde olup, tek çare olarak gördükleri Anadolu'ya doğru büyük bir göçü de başlatmıştır. Nihayetinde bu aydın ve subaylar Ankara'da yeni bir meclisi kuracak çoğunluğa da ulaşacaktır (Ertan, 2013: 63).

Tüm işgal boyunca yönetim baskı altına alınmış, basına da sıkı bir sansür uygulanmıştır. Basın, hükümetin ve işgalcilerin politikalarına karşı çıkacak bir kamuoyu oluşturma ihtimalini ve gücünü barındırdığı için, daima sansür tehlikesi ile karşı karşıyaydı (Shaw ve Shaw, 1994: 399). İşgal süresince sansür hemen hemen her gün gazetelerde görülmekteydi, sansürlenmiş kısımlar genelde gazetelerde tamamen boş bir kısım olarak gösterilmekteydi (Tahir, 2010: 346).

İstanbul'un, işgalin yanı sıra baş etmek zorunda olduğu başka dertleri de vardır. Savaş dönemi boyunca çoğunlukla Alman kredileri ile ağır aksak yürütülen Osmanlı'nın ekonomisi tamamen iflas etmiştir. Bu durumun gündelik yaşama yansımaları,

⁴⁶ 3 Mayıs 1920'de İçerenköy civarında İngiliz Cephane Muhafızlığına mensup iki Hintli asker İsmail Ağanın evine saldırmış, on iki yaşındaki kızı Hikmet'i darp etmişlerdir (Saylan, 2010: 168).

⁴⁷ 9 Haziran 1919 günü Maltepe İngiliz Müfrezesinden iki İngiliz asker kendi aralarında içki içip kavgaya başlamış ve biri diğerini öldürmüştür (Saylan, 2010: 170).

dayanılması zor hayat pahalılığı, geç ödenen hatta hiç ödenmeyen maaş sıkıntıları, un, şeker, yağ, yakacak gibi temel besin maddelerinde görülen uzun kuyruklar ve yaygın karaborsa şeklinde kendini göstermiştir. Savaş nedeniyle Batıdan İstanbul'a ulaşan ticaret yolları tıkanınca mal akışı durmuş ve stoklar erimiş böylece İstanbul halkı da ağır bir yiyecek sorunu yaşamıştır (Aslan, 2009: 1110). Ateşkes sırasında Osmanlı ekonomisi savaş nedeniyle üretim kaybı, işgal edilen yerlerden gelen gelir kaybı ve vergi gelirlerinin azalması gibi oldukça olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Hayat pahalılığı, savaş öncesine göre yirmi kat artmıştır (Criss, 2011: 58). İstanbul halkı Mütareke' den sonra büyük bir ferahlama yaşanacağına, ihtiyaç maddeleri ile dolu gemilerin Çanakkale dışında beklediğine ve mütareke ile birlikte şehre giriş yapacaklarına inandırılmışlardı, bazı gazetelerde bunu destekleyen haberler çıkmıştı. Mütareke'nin ilk günlerinde yaşanan sükûnetin altında şüphesiz oluşturulmuş bu algı ve beklentinin de etkisi vardır.

4.3.2.2. İşgal karşısında gayrimüslimlerin tutumu

“Efsun askerleri” adı verilen Yunan askerleri şehrin sokaklarında dolaşmaya başladığında azınlıklar için artık bayram demektir (Tansel, 1991: 54). Müttefik donanmasının kıyıya yanaştığı gün kenar mahallelerin tüm sakinleri Galata Köprüsüne yönelince köprü yıkılma tehlikesi atlatmıştır. Azınlık okullarının izci kıyafetini giymiş rengârenk bayraklar taşıyan öğrencileri bellerinde kocaman tabancalarla arzı endam etmektedirler (Gürkan, 1977: 7). Bu durum sanki “Ayasofya'yı yükseltmekte, minareleri ise alçaltmaktadır”. Averof Gemisi kutsal bir mekân gibi günlerce azınlıkların ziyaret yeri olmuştur (Yerasimos, 1996: 134). Dolmabahçe Sarayı önüne demirlemiş Averof'lu kartpostallar basılmış ve her Rum evinde mutlaka bu kartpostallardan bir tane edinilmiştir. Rum azınlığının yaşlıları, gençlere “siz şanslı ve mutlu bir kuşaksınız” demektedir. Dönemin Osmanlı gençliği ise tam tersi duygular içerisinde çoğu zaman bunalım ve ümitsizliğin pençesinde çaresizce sessiz çılgınlık atmaktadır. Bu çılgınlık bazen son çılgınlıkları da olabilmektedir. Bu dönemde artan Osmanlı subaylarının intiharları da bu çerçevedendir. İşgal kuvvetlerinin Rumlara ve Ermenilere davranışları da Türklerin tahammülünün çok üzerindedir. Demiryollarında ve diğer kamu işletmelerinde olduğu gibi yerel idarede de Müslümanların yerine Hristiyanlar getirilmeye başlanmıştır.

“1919’un (1335) Ocak ayı geçti. Limandaki düşman gemileri eksilmiyor, artıyor gibi. İstanbul’u işgal eden galip devletlerden, en ziyade İngilizler düşmanlıklarını gösteriyorlar. Onlar nedense bizlere çok dış biliyorlar. Bu kızgınlığın içinde, Çanakkale mağlubiyeti de yer alıyor gibi geldi bana. Fransızlar, İtalyanlar o kadar düşmanca davranmıyorlar. İngilizlerin kurduğu polis teşkilatı, kanatlarını, bütün Hristiyan toplulukların üzerine germiş durumda. Bundan dolayı Rumlar ve Ermeniler şımarmış halde...”
(Sunata, 2012: 18).

İşgal yıllarında Anadolu’dan İstanbul’a çok sayıda Ermeni ve Rum’un göç ettiği anlaşılmaktadır. İşgal nedeni ile zaten kıt kanaat vatandaşlarına yetmeye çalışan İstanbul yetkilileri gelen bu göçmenlerin rahat ettirilmesi için yine de çaba sarf etmişlerdir. Göçle gelen bu Ermeni ve Rumların önceden bedelini almak suretiyle sattıkları mallarını geri alabilmeleri noktasında İngilizler devreye girmiş ve Osmanlının içişlerine karışmak için bu fırsatı değerlendirmişlerdir. İngilizler doğru düzgün bir araştırma yapmaksızın söz konusu Ermeni ve Rumların iddialarını dikkate alarak, Türklerin parasını ödeyip aldıkları bu malları Ermeni ve Rumlara geri vermeye çalışmışlardır (Temel, 1988: 21).

Diğer taraftan İstanbul’u ve Türkçeyi iyi bilmeleri nedeniyle özellikle Rumlar İtilaf Devletleri görevlilerine gönüllü tercümanlık ve rehberlik görevlerini almışlar, bu durumdan yararlanmak adına asılsız soykırım iddiaları ortaya atarak mallarına el koymaya çalıştıkları Türklerin İşgal güçlerince takip edilmelerini ve cezalandırılmalarını sağlamışlardır. İngilizler de savaşın tek müsebbibi gibi gördükleri Türkleri cezalandırmak arzusu ile ülkesindeki kamuoyunun da desteğini almak için Türklerin Rum ve Ermeni azınlığa uyguladığı sözde kötü muamele iddiasını bilinçli bir şekilde dillendirmişlerdir. Aynı kamuoyu desteği için İstanbul’daki Hristiyan unsurların haklarının koruyucusu izlenimini vermek üzere onların işlerini takip ediyor, onların askerlikten muaf tutulmasını sağlıyor, önemli görev ve mevkilere bu gayrimüslimleri getiriyorlardı. Rumların Ayasofya’yı yeniden ibadethaneye çevirme isteklerine dahi olumlu yaklaşıyorlardı. Patrik Dorotheos Atina’da yayınlanan bir gazeteyle verdiği demeçte, bu İngiliz desteğinden şükranla bahsederek, İstanbul işgalini nasıl sevinçle karşıladıklarından ve düşüncelerini gerçekleştirmeye ne kadar yaklaştıklarından dem vurmıştır. Rumlar başta olmak üzere gayrimüslimler de bu ilgi ve alakayı karşılıksız bırakmıyor, ileride meydana gelebilecek olaylarda güvenlik

kuvveti olarak kullanılmak üzere Mektebi Harbiye Binasında Ermeni ve Rus muhacirlerle birlikte İngilizlere kaydoluyorlardı (Saylan, 2010: 188-197-205).

İşgal güçlerine destek verme noktasında Ermenilerin İngilizlerden geri kalır tarafı yoktu. Paris'ten gelerek İstanbul'daki taraftarları ile birleşen Ermeni Komitacıların oluşturduğu Ermeni Kulübü üyeleri İstanbul'daki İngiliz Generallerin de katıldığı toplantılar yapacak kadar rahat tavırlar içinde olmuşlardır. Bu toplantılardan birine katılan İngiliz General Wyndham Deeds Ermeni Komitacılara şöyle seslenmiştir;

“...Doğru veya yanlış bir bahane, bir sebep bulun. Türklere fiilen hücum için derhal harekete geçeriz. Ancak bulacağınız sebebin, bahanenin hiç değilse bir parça isnat edecek tarafı olmalı. Biz sizin adınıza icraatta bulunurken, bütün dünyaca bilinen İngiliz adaletine leke gelmesin...”
(Saylan, 2010: 198)

Ermeni Patriği Zaven Efendi isteklerini her fırsatta dile getirdiği gibi, uluslararası platforma taşımak için de çaba sarf ediyordu. Bu amaçla Şubat 1919'da önce Paris'e ardından da Londra'ya gitmiştir. Buralarda kendisine ve isteklerine karşı gösterilen olumlu tavırdan hoşnut olarak İstanbul'a dönmüştür. Ayrıca İstanbul'da da Rum Mavri Mira Cemiyeti'nin çalışmalarına hem destek vermiş hem de katılmıştır. O'na göre Rumların ve Ermenilerin istek ve amaçları örtüşüyordu. Ermeniler ülkenin doğusunu isterken, Rumlar batısına talipti. Birlikte çaba sarf ederlerse iki taraf da sonuçtan memnun kalacaktı. Bu konuda kendilerine verilen İngiliz desteğini de sonuna kadar kullanmaktaydılar. Ermeni komitacılar İngiliz üniforması giyerek her türlü gasp ve darp olaylarını gerçekleştiriyorlar, Türk polisi tarafından yakalanacakları zaman da İngilizlere sığınıyorlardı. Ayrıca İngilizlerin desteğini alan Ermeni komitacılar yakaladıkları Türk kız çocuklarını kaçırarak Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin görevlendirdiği papazlara teslim ediyorlardı.⁴⁸ Bu konuda Rumların da Ermenilerden geri kalır yanı yoktur. Rumların babasına götürecekleri iddiasıyla kandırıp Büyüka'daki Rum yetimhanesine götürmelerine İngiliz polisleri de destek vermiştir (Erdem, 2005: 7). Söz konusu çocukların bu papazlar tarafından Hristiyanlaştırıldıkları da herkes tarafından bilinmektedir. Ancak Osmanlı yönetiminin bunları engelleyecek gücü ne yazık ki yoktur.

⁴⁸ 26-27 Mart 1919 da Arnavutköy'de Binbaşı Süleyman Bey, Üsküdar'da Doktor Kamil Bey, Ortaköy'de Mubayaat Komisyonu Başkanı Şekip ve Bakırköy'de Teğmen Mehmet Nuri Efendinin kızları aynı iddialarla Ermeni Patrikhanesince zorla alınmıştır (Saylan, 2010: 221).

1919'da İstanbul'da Patrikhane başkanlığında kurulmuş olan Mavri Mira Cemiyeti yıkıcı faaliyetlerini işgal döneminde arttırarak, vilayetlerde çeteler kurarak saldırılarda bulunduğu gibi, propaganda faaliyetlerine de hız vermişlerdir. Rum okullarında izci teşkilatları kurmuşlar, 20 yaşını doldurmuş gençleri bu teşkilatlara üye yaparak faaliyetlere katmışlardır. Patrikhane başta olmak üzere İstanbul'da Rumlara ait dini kuruluşlar tamamen siyasi bir kurum gibi hareket etmişlerdir. Rum çetelerin yiyecek, giyecek, silah ve cephane ihtiyaçları Yunan subaylar tarafından Rum Patrikhanesi'nde kurulan bir ihtilal cemiyeti tarafından karşılanmaktadır. Çengelköy Rum Kilisesi mektep ve mezarlığından Temmuz 1919 başlarında silah dağıtıldığı ihbarı üzerine soruşturma yapılmıştır. Soruşturmada Kandilli Rumlarının Averof Zırhlısı Komutanı'ndan silah istedikleri, Komutanın hazırda silah olmadığı için isteklerini karşılayamadığı ancak Çengelköy'deki depodan elli silah gönderme sözü verdiği anlaşılmıştır (Saylan, 2010: 201-202).

1918 de Fener Rum Patrikliğine getirilen Dorotheos Mamelis oldukça saldırgan bir tavırla Rumlardan Osmanlı seçimlerinde oy kullanmamalarını, Rum okullarında Türkçe öğretmenleri varsa bunların istifa etmelerini aksi takdirde idari görevleriyle birlikte işlerine son verileceğini bildirmiş, cemaat mensuplarının Osmanlı pasaportu yerine kendi verdikleri pasaportları kullanmalarını istemiştir. Rumlar her fırsatta Wilson ilkelerine dayanarak 1453 tarihinde yapılan güya haksızlığın tamirini talep etmekteydiler. Patrik 14 Şubat 1920'de Lloyd George'a gönderdiği bir mektupta İstanbul'un Rumlar için ne denli önemli olduğundan bahisle;

“ ...İstanbul hiçbir vakit ne kültür ne de nüfus olarak Türk olmamıştır. Müslümanlar için değil, fakat Yunanlılar için mukaddes bir şehirdir. Kuvvetlerin, Türkleri İstanbul'dan atmaması, bir zaaf telakki edilecektir. Halbuki İstanbul Yunanistan'a kuvvetli bir bağla bağlanmazsa Yunanlıların arzuları hiçbir vakit yerine getirilememiş olacaktır. Bütün bu sebeplerden, İstanbul Anavatanla birleştirilmelidir. Bunu; boğazların milletlerarası olması şartıyla, en iyi bir çözüm yolu olarak teklif ediyoruz. Biz İstanbul'a self determinasyon ve kuvvetlerin menfaatini garanti ediyoruz. Artık yeniden dünyaya gelen Yunanistan, Türk mayasına tahammül edemez. İstanbul'dan Türk Hükümeti ve Türk Sultanı atılmalıdır.” (Saylan, 2010: 205).

İstanbul'un işgal dönemi boyunca yaşanan asayişsizlik ortamının en önemli müsebbipleri olan Rum ve Ermenilerin davranışları tahammülün ötesine geçmiş, 1920

yılıının ortalarında olayların destekleyicisi konumundaki Yunan Patrikhanesi'ni olaylara engel olması konusunda uyarmışlardır. Ancak olaylara engel olunamadığı gibi, işgal güçlerinden aldıkları güçle Ermeni ve Rum kadınlarının bile fırsatını buldukları anda ve ortamlarda Müslüman kadınlara saldırmaya başladıkları görülmüştür. Saldırıları kadınlarla sınırlı tutulmamış, Kartal ve Pendik çevresindeki Olaybağı, Yayla köyleri yakınlarında ıssız mevkilerde parçalanmış çocuk cesetlerine rastlanmıştır. Yaşları 14 ile 12 yaş aralığında olan ve kimlikleri tespit edilmiş olan (14 yaşında İsmail, 12 yaşında Recep oğlu Mustafa ve 10 yaşındaki Mahmut oğlu İsmail isimli) bu çocuklar önce defalarca bıçaklanmış, ardından parçalanmışlardır. Yine aynı mevkide hayvan otlatan iki Türk kızı, Rum eşkıyalar tarafından dağa kaldırılmıştır. Tüm bu yaşananlar Müslümanları, başta Rumların çoğunlukta oldukları bölgeler olmak üzere gerekmedikçe dışarı çıkamayacak hale getirmiştir (Saylan, 2010: 214).

İşgalin başlamasıyla birlikte azınlıkların sevinç gösterileri ve küstahça tavırları artmıştır. Türk bayrağına hakaretler başlamış, Yunan bayrakları şehrin her yerinde binalara ve dükkânlara asılmıştır. Şehir sadece Yunan bayrakları değil müttefik devletlerin bayraklarıyla da rengârenk donatılmıştır. Çeşit çeşit giysileri ile müttefik askerler de (Hintli, Senegalli, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askerleri) bu renk cümbüşüne kendi renkleriyle katkıda bulunmaktadır. Sarhoş Senegalli Fransız askerlerin tramvaydaki Müslüman kadınlara herkesin önünde sataşmalarından tutun da, müdahale eden Türk subayını süngülemeye çalışmaları, yine Fransız askerlerinin sarhoş halde evlerin kapılarını çalıp “Ayşe, Fatma isteriz” naraları atmaları tahammülün çok fazla üstündedir (Tansel, 1991: 62).

İşgal gücü askerlerinden aldıkları cesaretle Rumların, özellikle Beyoğlu bölgesinde fes takan insanların Türk olduklarından hareketle Türklere saldırdıkları ve bu nedenle fesli hiç kimsenin Beyoğlu'na giremediğini görmekteyiz. 1 Kasım 1919 da sekiz Fransız askeri Beyoğlu Cadde-i Kebir'inde fesleriyle dolaşan kişilere sebepsiz saldırınca, duruma tahammül edemeyip müdahale etmek zorunda kalan bir gayrimüslim madam da Fransız tacizinden nasibini almıştır (Saylan, 2010:177).

17 Mart 1919 günü Firuzağa'da yaşayan Yanioğlu Mihail yanına aldığı bir İngiliz vatandaşı ve arkadaşları ile içip sarhoş olduktan sonra ellerine geçirdikleri taşlarla Abanoz Sokağı'ndan geçenlere saldırmışlardır. Duruma müdahale etmek isteyen polis memuru İhsan Bey de bu saldırıdan nasibini almış, bölgeye çağrılan asayişten sorumlu İtalyan kuvvetleri saldırgan gayrimüslimleri değil İhsan Beyi yaka paça

karakola almışlardır. Yunan askerleri yanlarına aldıkları Rumlarla laterna içip ahaliye saldırmakta, oruçlu olduğunu beyan eden Müslümanlara zorla içki içirmeye çalışmışlardır. Müslümanların dini duyguları ile alay etmekte sınır tanımayan İşgal güçlerine mensup bir Yunan subayı Tuzla’da ezan okuyan müezzine ateş etmiştir (Saylan, 2010: 188-191 – Erdem, 2005: 6).

Bu Türk düşmanlığı sokağa taşmış, Rum çocukları Müslüman çocuklarını sokaklarda taşa tutmaya başlamışlardır. Olaylar o kadar yaygınlaşmıştır ki, konu Meclis-i Vükela’da görüşülerek zabitanın gerekli tedbirleri alması ve Mezahip Nezaretinin Patrikhaneye tembihatta bulunması kararlaştırılmıştır (Temel, 1998: 8). Yaşanan asayişten uzak ortamın İşgal İstanbul’unda gündelik hayatı olumsuz etkilediği görülmektedir. Asayişin sağlamakla görevli Türk polislerinin dahi güvenliği tehdit altındadır. İtilaf Devletlerine mensup (ve çoğu gayrimüslimlerden seçilmiş güya) polislerin Türk polislerini görevden alma yetkileri vardı (Temel, 1988: 184).

Türk polisinin elinde hiçbir yetki kalmadığını gören Ermeni ve Rum sabıkaları daha ileriye giderek İşgal güçlerine Türk polisinin güya hukuksuz davranışlarına karşı kendilerini korumak için bir belge verilmesine ilişkin talepte bulunmuşlar, bu talepleri diğer hukuksuz istekleri gibi karşılık bulmuştur. Kendilerine verilen isimsiz bu belgelerle her türlü gasp ve gayrimeşru suçu işleyip, yakalandıklarında bu belgeyi göstermek suretiyle Türk polisinin elinden kurtulmuşlardır (Çapa, 1994: 142). İstanbullular gerek şehir içi gerekse şehir dışı gezilerinde İşgal kuvvetlerinin verdiği pasaportları kullanmak ve vize almak durumundaydılar. Aksi bir durum söz konusu değildi. Böylesi hadiselerin İstanbul halkını nasıl etkilediğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. İşgal ortamında, bu olaylar yaşanırken anne babaların rahatı kalple çocuklarını okullara gönderdiğini düşünmek zorlama bir iyimserlik olacaktır.

Rıza Tevfik gibi bir İngiliz dostu bile, her ne kadar kendisi bir hakarete maruz kalmamışsa da, şahsen tanık olduğu birkaç vakıadan hatıratında bahsetmiştir:

“...Mesela sokakta eline bir tavuk almış götüren bir adamı tavuğu baş aşağı tutuyor diye birdenbire on lira para cezasına hükmeden İngiliz polisine karşı: Efendim, bu da kabahat midir? Yolunda bir cevap verilince, ceza yirmi liraya çıkarılıyordu. Hatta birbirinden sigara yakmak da büyük bir kabahat idi ve bunu yapanlar da para cezasına çarptırılırlardı...Beşiktaş’ta bir akşam tramvay istasyonunda bir kalabalık görüp arabamı durdurmuştum. Orada gördüğüm bir Türk polisinden bu

kalabalığın ne sebeple toplandığını sormuştum. Cevaben dedi ki; Efendim tramvayın ön tarafı Müslüman kadınlara tahsis edilmiş ve perde ile ayrılmıştır. İki genç hanım tramvayın ön tarafına geçip oturdular. O sırada iki Fransız zabiti biraz da sarhoş oldukları halde o kadınların yanına oturmak için ön tarafından tramvaya bindiler. Vatman kendilerine kadınların yanına oturamayacaklarını ihtar edince vatmanı tokatlamışlar. Ahalide heyecana geldi o sırada hiç kimsenin tanımadığı iki adam çıka geldi ve bu zabitleri bıçaklayarak öldürdü gitti “ (Törenek, 2013: 52).

Halkın kendi içinde Ermeni’si, Türk’ü, Rum’u ve diğerleri arasında birbirine karşı güvensiz ve panik içinde bir iletişimsizlik söz konusu olup, bu iletişimsizliğe güvensizlik duygusu da eklenmiştir. Bu durum o kadar ileri bir aşamaya gelmiştir ki; bir gün İstanbul’da kimin söylediği belli olmayan ve telaş içinde söylenen “geliyorlar” sözü üzerine tüm halk şuursuzca kaçışmaya başlamıştır. Türkler İşgal kuvvetlerinin, Rumlar ve Ermeniler ise Türk ordusunun geldiğini sanmış, korkuların beslediği bu kaçış bayağı da uzun sürmüştür. Söz konusu “geliyorlar“ sözünün asılsız olduğu anlaşıncı ancak, kaçışmalar son bulmuştur (Aray, 1959: 16). Kısacası İstanbul artık eski İstanbul değildir.

Anadolu’daki Kurtuluş Savaşı 30 Ağustos 1922 de zaferle sonuçlanınca İstanbul’daki işgal güçlerinin yine Ermeni ve Rumları kullanarak, Türklerin İstanbul’a geldiklerinde gayrimüslimleri cezalandıracağı ve kıyım yapacağı propagandası ile aylık 60 lira karşılığında bu zevatı asker olarak kaydettiği görülmüştür. Aslında amaç Türklere karşı etkin bir kamuoyu oluşturma gayreti ile ilişkilidir, bununla ilgili olarak Kadıköy ve Beyoğlu’ndaki Ermeni ve Rumlar silahlandırılmıştır (Saylan, 2010: 315).

4.3.3. İşgal Sürecinde İstanbul Halkını Etkileyen Önemli Sorunlar

İşgal dönemi boyunca, işgalin oluşturduğu maddi ve manevi sıkıntılarla birlikte İstanbulluların yaşamını olumsuz etkileyen, İstanbulluların ekonomik sorunlarını daha da ağırlaştıran diğer problemlerini ise şu başlıklar altında toplamak mümkündür;

4.3.3.1. Rus göçmenler sorunu

İşgal dönemi İstanbul’unda yaşanan bir diğer sorun, Rusya’daki Bolşevik İhtilalı sonrasında kendilerini ülkelerinde güvende hissetmeyen Rus muhaliflerin ve ailelerinin ülkelerinden kaçmaları ile başlayan Rus göçmenleri sorunudur. Mütareke aynı zamanda

İstanbul'un işte bu Rus göçmenlerinin akınına uğradığı döneme denk gelmiştir. Rus göçmenler için İstanbul, asıl yerleşmek istedikleri Avrupa ülkesine karar verene kadar zaman geçirebilecekleri bir geçiş güzergâhıdır. Göçmenlerin bu konuda fazla seçeneklerinin olduğu da söylenemez, zira o dönemde söz konusu Rus sığınmacıları için İstanbul ve Sırbistan dışında vize veren ülke veya şehir bulunmamaktadır (Toprak, 1994: 21). Ancak 1919'dan itibaren Paris'te bulunan sürgündeki Geçici Rus Hükümeti vasıtasıyla tek tek de olsa Rus aileler uydurdukları vizelerle Fransa'ya geçmeye başlamışlardır, böylece Rus sığınmacıların Avrupa'daki yeni başkentleri Paris olmuştur (Criss, 1993: 50).

Rus göçmenler İstanbul'a akın etmeye başladığında, İstanbul için durum her zamankinden karmaşıktır. Savaştan yenik çıkmış, ekonomisi iflas etmiş, kendi halkına dahi yetemeyen Osmanlı idaresi için söz konusu göçmenler, ne kadar kalacakları belli olmayan fazladan binlerce aç, susuz, hasta, kontrolü güç, uzatmalı ve zorunlu misafirler demektir. Kaynaklara göre İstanbul'daki Rus sığınmacıların sayısı ortalama 65.000 ile 90.000 arasında değişmektedir (Criss, 2011: 50). Zaman zaman bu sayının daha da arttığı görülmüştür. Aynı anda İstanbul'da bulunmasalar dahi toplam sayının 200.000 'i aştığı da ifade edilmektedir (Toprak, 1994: 21). Kendi halkına dahi yetmekte zorluk çeken ve çoğu zaman yetemeyen İstanbul yönetimi için bu sığınmacılara barınma başta olmak üzere beslenme ve bakım hizmeti vermek oldukça güçtür. İngilizlerin başını çektiği işgal güçlerinin de söz konusu soruna çare bulmak şöyle dursun, göçmenleri neredeyse tamamen Osmanlı Kızılây'ının ya da uluslar arası Kızılhaç'ın insafına bırakmışlardır. Bu göçmenleri taşıyan gemiler İstanbul'a ulaştığında yirmi dört saat bekletilmekte, bu durum günlerdir aç ve susuz olan yolcular için dayanılması daha da zor bir durum oluşturmaktadır (Marx, 2007: 35).

Söz konusu uygulama sadece Rus göçmenlerini taşıyan gemilere ve yolculara uygulanan bir prosedür olmayıp, İstanbul'a giriş yapan diğer bölgelere ait gemiler için de bekletilme ve sıhhi tedbirlerin alınmasını mecbur kılan uygulamalara rastlamak mümkündür: "...*Varna'dan gelen gemiler ve yolculara tatbik edilen sıhhi tedbirlerin kaldırıldığı, Batum'dan gelenlere ise tedbirlerin devam ettiği ...*"(BOA, 21/Z/1338, D: 22-2, G: 77, Fon Kodu: DH.İ.UM).

Rus göçmenlerin karaya ayak basmaları ile onlar için de büyük bir mücadele başlamaktadır. Bu mücadele hayatta kalma mücadelesidir. Artık İstanbul'da parmaklarındaki elmas yüzüklerle servis yapan Rus prenseslerinin hizmet ettiği şık

lokantalar mevcuttur, aynı şık lokantanın kuytu bir köşesinde üniformalı muhabbet tellallarının organize ettikleri fuhuş da olabildiğine sürüp gitmektedir (Marx, 2007: 17). Diğer taraftan Rus göçmen kadınlarından şanslı olanlarından, garsonluk başta olmak üzere terzilik ve aşçılık, tatlıcılık gibi meşru işlerde çalışanlar da vardır. Rus göçmen kadınlarından bir kısmı da, İşgal kuvvetlerine hoş görünme kaygısı ile taklitçiliğin en bayağı halini gösteren partilerin ve eğlence hayatının artık vazgeçilmez unsurları olmuşlardır (Tahir, 2006: 57).

Halk ve basın mizahının bu durumdan devşirdiği en zengin malzeme işte bu beyaz Rus kadınlarıdır. İstanbul halkı bu kadınlara, pratik çözüme odaklı ortak zekâsını devreye sokmak suretiyle Rusça “iyi” anlamına gelen Haraşo adını vermiştir. Haraşoya dair, tümü olmasa da pek çoğu ince bir mizah ve zekanın ürünü olan yüzlerce fıkra ve hikaye üretilmiştir (Öğretmen öğrencisine Rusya’nın temel ihraç malını sorar, çocuk duraksamadan haraşo yanıtını verir....gibi). Eğlence dünyasının bu önemli yeni argümanı yanında, kumara tombala, çiftetelliye balalayka takviyeleri de bu Rus göçmenlerinin ve Rus eğlence anlayışının getirileridir (Georgeon, 1996: 78 – Toprak, 1994: 22).

Beyaz Rus kadınlarının toplumsal hayatta -böylesi de olsa- boy göstermeleri İstanbul halkının kadim kadın algısında nasıl bir esnemeye yol açtı bilinmez ancak, eşlerini uzun süren savaşta kaybetmiş ya da iş göremez bir halde geri alabilmiş İstanbul kadını, ailesini geçindirme görevini mecburen üstlenmiştir. Aslında daha savaş devam ediyorken Enver Paşa’nın karısı Naciye Sultan’ın koruması altında, söz konusu çalışan İstanbul kadını için İTP tarafından bir dernek kurulmuştu. 1919’a gelindiğinde kadınlar posta memurluğundan, sekreterliğe, Boğaz vapurlarında kasadarlıktan, biletçiliğe kadar pek çok alanda varlığını hissedilir hale getirmişti. İstanbul belediyesi çöpçü alımlarında bu kadınlara fazlaca yer vermek suretiyle çalışmalarına destek verdiğini göstermiştir (Criss, 1993: 43). Bu açıdan İstanbul kadınının mütareke döneminde daha fazla sosyal hayat içinde yer aldığını söylemek mümkündür. Dönemin İstanbul toplumunun bu durumu pek fazla tepki göstermeksizin kabullenmesinde şüphesiz, savaştan yenik çıkmış bir millet olmanın ezilmişliğinin de, durumun farkındalığının da, beyaz Rus kadınlarının gelişyle değişen kadın algısının da etkisi vardır.

Rus kadınlarının, giyimi de, duruşları da, erkeklere yaklaşımları da, ister istemez çalışan İstanbul kadınında etkilenmelere neden olmuştur. Çalışan İstanbul kadınının giyiminde görülen haraşo modası fazla söze hacet bırakmamaktadır (Çarşafın

altından giyilen file çoraplar, jartiyerler ve çalışma hayatında kolaylık sağlayan dar kadın kıyafetleri vs. gibi). Diğer taraftan çok zor şartlarda, kimi zaman sadece üzerlerinde olanlarla kaçtıklarından yolculuk boyunca pislik ve sefaletten dolayı bitlenmişler, bunun üzerine Rus kadınları saçlarını kökünden kesmiş ve üstlerine başlarına ne buldularsa geçirmişlerdi. Bu sayede “Rusbaşı” adıyla kısa kesilmiş saçlar, omuzları yırtık elbiseler, rengârenk örtüler, peçesiz çarşafklar ya da çarşafsızlık Rus modasının Milli modaya yansıması olmuştur. Nihayetinde şapka takma modası ve peçesiz tülbentle sarılmış kadın başı, İstanbul için şapka ve kılık kıyafet inkılâplarından çok önce başlamış oldu.

Rusların gelişi ile birlikte İstanbulluların gezinti anlayışı da değişmiştir. Rusların başlattığı Plaj modası ile birlikte İstanbullular denize girmeye başlamıştır. Önceleri yazın denizden kaçan İstanbullu, kuşları ile ünlü “Fülürye’ye” bu defa “kızgın kumlar üstünde yatan Rus dilberlerini izlemek için” gitmiştir. Sonuçta “Fülürye” Rus şivesiyle “Florya’ya” dönüşmüştür. Sanayi-i Nefise Mektebi’nin çıplak kadın model ihtiyacının giderilmesinde söz konusu Rus kadınları ön sıralarda yer aldı. Böylece Namık İsmail, Çallı İbrahim, Feyhaman Duran gibi ressamlar manzara resimlerinden, nü resimlerine geçiş yapmış oldular (Toprak, 1994: 21-22). Tüm bunların bir sonucu olarak, çalışan bu yeni İstanbul kadınının eğitime bakışında da olumlu değişiklikler olması beklenir ki, sonraki dönemlerin okuma yazma oranlarındaki artışta bunun etkisi de olacaktır.

Diğer yandan söz konusu sığınmacıların büyük bir çoğunluğunu “üç erkeğe bir kadın” bekâr, cinsel yoksunluk içinde, her türlü ahlaksızlığa, kötü alışkanlıklara ve saldırganlığa açık duygusal bağlardan yoksun Beyaz Rus erkekleri oluşturmaktadır (Dumont, 1996: 180). Günün neredeyse yirmi dört saatini içkili geçiren, yenilmiş ve umutsuz Rus erkekleri ile dolu, İstanbul sokakları her zamankinden daha tekinsiz ve daha korkutucudur. Çoğu yürüyerek okullarına gitmek durumunda olan İstanbul öğretmen ve öğrencilerinin aileleri ile birlikte bu durumdan etkilenmediklerini ya da eğitimlerini bu duruma rağmen sürdürdüklerini düşünmek ne derece gerçekçi olacaktır bilinmez ancak sokakların zaten asayişten yoksun olduğu bir dönemde söz konusu bu Rus göçmenlerle daha da asayişsiz bir hal aldığı ortadadır.

Amerikan vakfı Near East Relief’in 1921’de yaptırdığı bir araştırmaya göre; İstanbul’da Rus sığınmacıların dışında on binlerce başka sığınmacı da vardır. Bunlar Anadolu’nun birçok yöresinden savaşın bir sonucu olarak kaçan Ermeni, Rum ve Türklerdir (Georgeon, 1996: 94). Bu kuruluş aç, susuz, yersiz, yurtsuz şehrin

sokaklarında dolaşan işsiz ve güçsüzlerin 15.000 den fazla olduğunu söylemekte ve bu durumun şehrin güvenliğini ciddi manada bozan ve tehdit eden bir durum olduğunu gözler önüne sermektedir. Aslında savaş yıllarında dünyadaki pek çok önemli kent göçmen sorunu ile karşı karşıyadır, ancak bu sorunu İstanbul kadar yoğun yaşayan bir kent daha neredeyse yoktur. Paris'in aldığı göçmen sayısı İstanbul ile karşılaştırılamayacak kadar azdır. Balkan Savaşları ile başlayan göçler, doğudan Rus işgali ile devam etmiş (söz konusu göçlerde kaçan yaklaşık 870.000 Müslüman nüfustan bahsedilmektedir), Rus ihtilali ile devrimden kaçanları da önüne katmıştır. 1921 de İstanbul'da bulunan Magdeleine Marx'a göre; İstanbul'daki göçmen sayısı 325.000 olup, doğrudan devlet bakımına muhtaç olanlarının sayısı 70.000'dir (Marx, 2007: 35).

İngilizler başta olmak üzere Fransızlar ve diğer işgal güçleri bu sığınmacıların sorunlarına çözüm üretmedikleri gibi, dünyaya bu sorunu anlatma gayretinde olanları da sıkı takibe almakta ve buna engel olmaktadır. Hatta sığınmacıların sorunlarına çözüm üretmek için içtenlik ve insanüstü bir gayretle hizmet eden dönemin Osmanlı Muhacirler Dairesi Başkanı Hamdi Bey'de bu baskıdan nasibini almış, dış basında yer alan sığınmacıların ızdırabını gözler önüne seren bir fotoğraf nedeni ile azarlanmış ve tehdit edilmiştir (Marx, 2007: 36).

Merkezdekiler hariç İstanbul'un göz kamaştıran cami, kışla (5100 göçmenin barındığı Davutpaşa kışlası başta gelmektedir) ve medreseleri bu sığınmacıların barınma yerleri olarak kullanılmışlardır. Bu camilerin (Bayrampaşa ve Zeynep Hatun camileri başta olmak üzere) daha eşiğinde başlayan iğrenç kokuları ile her birinde 300 – 400 sığınmacı bulunmaktadır. Büyük bir çoğunluğu devlet eline bakan bu sığınmacılara devletin sunduğu kaynaklar da sınırlıdır, bu sığınmacıların ancak pek azı günlük 400 gr tayın alabilmektedir. Aile başına aylık iki ya da üç kilo fasulye, pirinç ve un verilebilmektedir. İstanbul yönetimi için tek sorun göçmen sorunu da değildir. İstanbul'da 1921 itibarı ile göçmenlerle birlikte hiçbir geçim kaynağı olmayan 800.000 insan bulunmaktadır, temel ihtiyaç maddelerinde ise yirmi, otuz bazen elli katına ulaşan bir enflasyon söz konusudur (Marx, 2007: 40 - 43). 1914-1920 yılları arasında İstanbul'daki temel ihtiyaç maddelerindeki enflasyon artış oranı %1350'dir (Temel, 1988: 28).

Bu dönemde artan kira fiyatlarının da baş sorumlusu olarak söz konusu bu Rus göçmenler görülmektedir. Pek çoğu önceki yaşamlarında para ile ilgili sıkıntı yaşamamış kesimlerden geldikleri için, parayı sorumlu harcama konusunda başarısız

olmakta, kira bedeli olarak fahiş fiyatlara razı olabilmekteydiler. Bu durum hem kısa sürede ellerindeki paraları tüketmelerine, hem de mülk sahiplerinin aç gözlü yaklaşımlarının devamına yol açmaktaydı. Artan kira bedellerine engel olabilmek adına sığınmacıların İstanbul’a kabullerinin engellenmesi dahi fikir olarak öne sürülmüştür (Criss, 1993: 48).

1921’in sonlarına gelindiğinde İstanbul’daki Rus göçmenlerin sayısı 34.000 kadardır. Döneme tanıklık eden Avrupalı bir gazetecinin şu ifadeleri Rus göçmenlerin yaşadığı sıkıntıları en açık şekliyle gözler önüne sermektedir;

“Pera’da olduğu gibi çiçek, kâğıttan bebekler, yağlıboya İstanbul resimleri, pasta ve kek, biblo ve incik-boncuk, Rusça kitaplar ve gazeteler satan Rus sığınmacıları her yerde görmek mümkün. Onlar sokaklarda ve camilerin merdivenlerinde uyurlar. Aylak aylak dolaşırlar, dilenirler, iş bulabildikleri zaman çalışırlar ve bazen de açlıktan hıçkıra hıçkıra ağlarlar. Yeterince şanslı az sayıda Rus, lokantalarda garson veya gardiropçu olarak iş bulabiliyorlar. Patronun kahvesini bir prenses getirebilir veya onun bastonunu bir general verebilir. Profesörler, eski milyonerler, soylu kadınlar, yalvara yalvara sigara ve kağıt çiçek satarlar.”(akt. Criss, 1993: 52)

Tüm bu gelişmeler İstanbul’un ahlaki yaşamı üzerinde de olumsuz yansımalarla yol açmıştır. Dönemin resmi zabıta kaynaklarına göre Mütareke yıllarında İstanbul’da “vesikalı” olarak çalışan hayat kadını sayısı 2.125’dir. “Vesikasız” çalışan sayısı ise 979’dur. Zaman zaman bu işi yapanların sayısı ise 1.000’in üzerindedir. Bu durumda geçimini fuhuşla kazananların sayısı 4.500 – 5.000 kadardır. Vesikalıların arasında Müslüman kadınların sayısı daha fazladır. Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galip Bey’in aktarımına göre, Müslüman vesikalı hayat kadını sayısı 774’tür. Osmanlı tebaasından olup hayat kadını olarak çalışanların 691’i Rum, 194’ü Ermeni, 124’ü ise Musevi kadındır (Toprak, 1994: 23). Durum böyle olunca yetişkinler için dahi tekinsiz bir hal alan sokakların, öğrenciler için de güvenli olamayacağı gayet açıktır.

Günümüz toplu taşıma sisteminin çok uzağında olan o dönem İstanbul’unda çocukların aynı emniyetsiz sokaklardan geçerek okula gideceğini gören ailelerin, bu durumla nasıl baş ettiğini ya da tahammül gösterdiğini tahmin etmek zor değil. Döneme ait yarım kalmış eğitim hikâyelerinin neredeyse tümünün altında bu asayişten uzak ortamın etkisi vardır.

4.3.3.2. İstanbul yangınları

Sebebi bir türlü kestirilemeyen yangınlar da mütareke dönemi İstanbul'un önemli sorunlarından. Aslında İstanbul'un ve İstanbulluların Mütareke dönemi öncesinde de yangınlarla başı beladadır. 1918-1923 yılları arasında ise İstanbul'da yaklaşık 11.000 ev yanmıştır (Temel, 1998: 153).

Bu durumda şehrin işgalle daha da katlanmış sorunlarına, yangında evsiz kalanlar sorunu da eklenecektir. Söz konusu yangınların sebeplerine gelince öncelikle, evlerin yakın ve ahşap oluşu en ufak bir kıvılcımda insiyatifi rüzgârın eline bırakmaktaydı. Diğer taraftan mahallelerde yangına karşı kurulmuş itfaiye ekiplerinin halkla pazarlığa girişmeleri de yangını ve etkilerini ziyadeleştirmektedir (dönemin tüm memur kesimi için geçerli geciken maaşlar sorununa itfaiye ekiplerinin bulduğu çözüm, ne yazık ki yangını söndürmek için gittikleri yerlerdeki halkla pazarlık yapmalarıydı). Mahallelinin yangınları söndürebilmek için oluşturduğu mahalle tulumbacıları ile askeri itfaiyeciler arasındaki çekişmenin de sebebi bu bahşiş kapma yarışıdır. Tulumbacılar gönüllü bir itfaiye örgütü olduklarından, yangın zedelerden bahşiş kapma adına daha modern imkânlarla sahip askeri itfaiyeye haber verilmesini engelliyorlardı. Zamanında müdahale edilemeyen yangınların tahribatı da doğal olarak daha büyük oluyordu. Bu duruma son vermek için Zaptiye Nezareti'ne bağlı olan itfaiye örgütü Şehremaneti'ne bağlanarak tulumbacılık ortadan kaldırılmıştır (Temel, 1998: 158).

Türkleri korkutup İstanbul'dan atmak isteyen Rumların çıkarttığı yangınların sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir. 1919 da Üsküdar'da çıkan yangının nedeni Rum evlerine gizlenen yangın bombaları ile cephanelerin ateş almasıdır (Temel, 1998: 159 – Criss, 1993: 47). Atina Bankası başta olmak üzere Rum bankaları isteyen Rumlara kredi vererek onları İstanbul'da mülk edindirmeye özendirmişler, sosyo-ekonomik açıdan savaşın acımasızlığını iliklerine kadar hisseden Türk aileleri Rumların cazip tekliflerine uzun süre direnememişlerdir. Bu durum ev fiyatlarında da artışa yol açmış, bunun önüne geçmek isteyen Vakıflar Nezareti 28 Mayıs 1919'da herhangi bir mülkün cazip fiyatla sahibinden satın alınmasına imkân sağlayan kanunu çıkarmıştır (Criss, 1993: 43).

Diğer taraftan işgal kuvvetlerinin Osmanlı yerleşim düzenini hiçe sayan, halkın serzenişlerini görmezden gelen yaklaşımları da yangınların nedenleri arasındadır. Karargâhını Boğaziçi kıyılarında Kuruçeşme'de ahşap bir konağa -diğer ahşap konaklarının yanına- kuran Amiral Excelmans, yakıt deposunu da buraya kurduştur.

Bu deponun yangın çıkarma ihtimaline dair kaygılarını dile getiren ahalinin, deponun taşınmasına ilişkin yalvarmalarına ise ehemmiyet vermemiştir. Ancak kısa bir süre sonra korkulan olmuş ve depodan kaynaklı bir yangınla Kuruçeşme köyünde 90 ev yanıp kül olmuş, hiçbir tazminat ödenmediği gibi binlerce insan evsiz kalmıştır. Yine 1920 yazında Amiral De Bon, Bebek'te kendisine tahsis edilmiş yalıda bir yemek daveti vermek istemiştir. Yemek için özel bir ışık sistemi kurdurmak üzere harekete geçilmiş, yalının kurulu tesisat sisteminin çok üzerinde bir ışıklandırma istenildiğinden bir süre sonra kısa devre nedeniyle yangın çıkmış ve değerleri bir buçuk milyon frank olan iki yalı yanıp kül olmuştur. Tahmin edildiği üzere yine tazminatın sözü dahi edilmemiştir (Marx, 2007: 55 - 56). Yangınlar İstanbul halkını etkilediği kadar olmasa da işgal güçlerini ve ticari menfaatleri icabı İstanbul'da bulunan yabancıları da olumsuz etkileyen bir durumdu. Yaşanan bu büyük yangınlarda İstanbul'da yatırım yapmış, yabancı sermayeye ait şirketlerin de zarara uğradığını ve söz konusu şirketlerin zararlarının tespiti için İstanbul'a Sigorta memurlarını gönderdiği belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁹

Bunlar, çoğu zaman tüm bir mahallenin yahut mahallelerin yok olduğu yangınlardır. Yaşanan yangınlar beraberinde yangın zedelerin barınma sorununu da getirmiş olup, yangın zedeler büyük oranda medreselerde ve -merkezde bulunanlar hariç- camilerde barındırılmışlardır (Marx, 2007: 17). Meşihat makamının da zaman zaman Dahiliye Nezareti'ne konuya ilişkin serzenişleri olmuştur. Sinan Paşa, Çorlu ve Irgatpazarı medreselerinin yangın zedelerden tahliye edilerek teslim edilmesini istemiş, Koska Abdüsselam Dergahına yerleşmiş yangın zedelerin yemek pişirme ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptıkları girişimlerle dergaha zarar verdiklerini belirterek yine dergahın teslimini istemiştir. Ancak tüm bu istekler, yangın zedelerin yaklaşan kış şartları içinde mağduriyetlerinin artmasına yol açabileceği düşünülerek ret edildiği görülmüştür (Temel, 1988: 169-170). Bu yaklaşım hem yangınzede öğrenciler hem de okulları yangın zedelere devredilmiş öğrenciler için eğitimi büyük oranda kesintiye uğrattığı gibi medreselerden çoğunun rutubet dolayısıyla yaşama elverişli olmaması nedeniyle soruna çözüm de olamamıştır. Gerek bu yangınların gerekse Rus göçmenlerin yarattığı barınma sorunu için çareler arandığını yine döneme ait

⁴⁹ “İstanbul büyük yangınında şirketin gördüğü zararı incelemek için İstanbul'a gelen merkezi Rusçuk'ta bulunan Birinci Bulgarya Sigorta Şirketi Müfettişi Paşanko Kolof'un pasaportunun vizesi için beyanname...”BOA, 11/N/1336, D: 23, G: 1, Fon Kodu: DH.EUM.SSM

“...Bulgarya Sigorta Şirketi Müfettişi Paşanko Kolof'un İstanbul'a geldiğini belirten polis şehadetnamesi...”BOA, 11/N/1336, D: 23, G: 5, Fon Kodu: DH.EUM.SSM

belgelerden anlamaktayız. Danimarka’da baraka inşa eden bir şirket tarafından Dersaadette baraka inşası teklif edildiğinden ve konuyla ilgili fabrika kataloglarının ilgililere sunulduğu anlaşılmaktadır (BOA, 15/Z/1336, D: 4534, G: 340023(BEO)).

Mütareke döneminde yaşanan kira fiyatlarındaki artışta, bu durumun da etkisi vardır. 1918 de 1.475 ev, 1919 da 158 ev, 1920 de 747 ev, 1921 de 600 ev, 1922 de 100 ev, 1923’te 380 ev yangınlarla tahrip olmuştur (Criss, 2011: 47). Son yıllarda yanan ev sayılarının azalma nedeni ise işgal kuvvetlerinin şehre getirdiği modern yangın araba ve söndürücülerinin varlığıdır. İşgal kuvvetleri İstanbul’un sorunlarına, ancak kendilerini de doğrudan etkiliyorsa duyarlı davranmışlar(yangın, bulaşıcı hastalıklar gibi), geri kalan sorunları ise bilinçli bir şekilde görmezden gelmişlerdir.

Evlerini söz konusu bu yangınlarda kaybeden ailelerin böylesine büyük bir barınma ve dolayısıyla da beslenme sorunu ortadayken eğitim sorununa ne derece ve ne ehemmiyetle yaklaştığını tahmin etmek zor değildir. Ailelerin işgal döneminde öncelikli ihtiyaç ve sorunları mevcuttur. Eğitim problemi bu sorun ve ihtiyaçların içinde olup öncelikler noktasında istenen ehemmiyetten uzaktır.

4.3.3.3. Bulaşıcı hastalıklar

İşgal döneminde İstanbul’un suları da oldukça ilkel şartlarda ve yetersiz bir durumdadır. Dönemin uygar Avrupa şehirlerinde, kişi başına günlük ortalama 150 litre su tüketilirken, İstanbul’un pek çok semtinde içme suyu bile zor bulunmaktadır (Temel, 1998: 241). Var olan su kaynaklarının kullanımında işgal kuvvetlerinin ikamet ettiği bölgeler önceliklidir. Hastanelere dahi günün belirli saatlerinde su verilebilirken, İtilaf kuvvetlerinin ikamet ettiği bölgeler (ki genelde azınlık nüfusunun da yoğunlukta olduğu bölgelerdir bunlar; Galata, Pera, Beyoğlu gibi) neredeyse kesintisiz su alabilmektedir (Öztürk, 2009: 31).

Halkın bu şartlarda ilkel temizlik malzemelerini kullandıkları da düşünülürse, hastalıklarla mücadelenin ne denli zor olduğu anlaşılacaktır. İşgal döneminde tifüs, tifo, difteri, gripten ölenlerin sayısı yüksek olmakla birlikte en fazla ölüm oranı verem hastalığına aittir. Gazetelerin zaman zaman verdikleri istatistikî bilgilere göre şehirde haftada ölen veremli sayısı ortalama 50-60 kişi arasındadır. 1920 de şehirde veremden ölenlerin sayısı 2.640’ tır. 1922’de İstanbul’da yaşanan 16.256 ölüm içinde her altı ölümden biri veremdendir (Criss, 2011: 55- Temel, 1998. 249-250). Basına neredeyse

her konuda baskı ve sansür uygulayan işgal kuvvetlerinin desteklediği belki de tek basın faaliyeti, halkı hastalıklara karşı bilinçlendiren haberlerdir (daha önce de bahsedildiği üzere hastalıklar işgal kuvvetleri için de sorundur). 13 Kasım 1922 tarihli Akşam gazetesinde “Veremden Korunmanın Çareleri” başlığıyla yayınlanan yazıda verem hastalığının tanımı, bulaşma şekilleri ve korunma yolları hakkında bilgiler verilmiş ardından şehirdeki gece mekteplerinin de çocuklar için çok zararlı olduğu, çocuk babalarının bu hususa dikkat etmeleri istenmiştir (Temel, 1998: 253).

Hastalıklar işgal devletlerini de etkilediğinden, işgal devletlerinin sağlık konusunda nispeten daha ciddi bir yaklaşım içinde ele aldıklarını söylemek mümkündür, hastalıklarla mücadele için hastane açma çalışmalarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu durum 1 Temmuz 1920 de Kanada Veremli Çocuklar Hastanesinin açılma sebebi olmuştur. Ancak hastane Rum, Ermeni ve Yahudi çocuklarına yönelik sağlık hizmeti vermekte olup, hastane Yakın Doğu Yardım Örgütü tarafından yönetilmekteydi. İşgal İstanbul’unda halk arasında oldukça yaygın olan cinsel hastalıklar da önemli bir sorun olarak göze çarpmaktadır. İşgal döneminde yaşanan bulaşıcı hastalıklarla mücadele amacıyla halk eğitime de ağırlık verilmiş, halka Frengi başta olmak üzere zührevi hastalıkları tanıtıcı ve korunma yollarını anlatan halkın anlayacağı bir dilde yazılmış risaleler dağıtılmıştır (işgal döneminde zührevi hastalıklarda görülen artışın en önemli sebeplerinden biri de Rus sığınmacılardır). İstanbul’un çeşitli semtlerinde hastalıkla ilgili Sıhhiye müzeleri kurulmuştur. Ölüm oranlarına bakıldığında verem ön sıralarda yer alsa da, toplumda frengi, vereme oranla %10- 15 daha yaygındır (Temel, 1998: 265).

Frenginin İstanbul’daki başlıca yayılma sebebi gizli fuhuştur. Bu sebeple hastalıkla mücadele iki aşamada yürütülmeye çalışılmıştır. Bir taraftan gizli fuhuş işini yürütenlerin takipleri ve bunda ısrarcı davrananların ağır cezalarla cezalandırılması için tedbirler arttırılırken, diğer taraftan frengi hastalarının tedavisi için sıhhi tedbirler genişletilmiş ve sadece bu hastalar için ayrılmış hastanelerin sayısı arttırılmıştır. Bu amaçla 26 Haziran 1920 de, var olan Emraz-ı Zühreviye’nin Men ve Sirayeti Hakkındaki Nizamname’ye ek bir nizamname düzenlenerek, hastalıkla mücadelede inzibat işleri Polis Müdüriyet’i Umumiyesi’nin kontrolüne bırakılırken, Emraz-ı Zühreviye Mücadele Tesisleri de Sıhhiye Müdüriyeti’ne bağlanmıştır (Temel, 1998: 265).

Frengi hastalarının tedavi edildiği en önemli hastane Şişli Zührevi Hastalıklar Hastanesi'dir. Bu hastane Mütareke öncesinde Bulgarlara ait bir erkek okulu iken, Mütareke sonrasında 300 yataklı bir frengi hastanesine dönüştürülmüştür. Mütareke öncesinde frengi hastaları için Haseki Hastanesi'nde sadece 40 yatağın frengi hastaları için ayrıldığı düşünülürse, Mütareke döneminde frengi hastalığının toplum için oluşturduğu tehlike açıktır. Şişli Zührevi Hastalıklar Hastanesinin yangında zarar görmesi üzerine 1921 de hastanede frengi tedavisi gören yaşları 15 in altındaki 116 kız çocuğu Heybeliada'daki Harbiye mektebinin revirine nakledilmişler, Sıhhiye müdürünün verdiği bilgilere göre, bu kızların tedavilerine ve eğitimlerine burada masrafları Amerikalılarca karşılanmak üzere devam edilmiştir. Sıhhiye müdüriyeti ve Daire-i Askeriyye arasında yapılan görüşmeler sonucunda yanan hastanenin nerede kurulacağı konusu ile ilgili ortak karar alınmıştır. Buna göre; Harbiye nezaretine bağlı askeri hastanenin Zührevi hastalıklar hastanesine, Barbaros numune mektebinin de Askeri hastaneye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Beşiktaş'taki Gaziosman Paşa Mekteb-i Sultanisi de Zührevi hastalıklar hastanesine dönüştürülmüştür. Okulun 350 yatılı öğrencisi –Beşiktaş semti, Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir muhittir, gerekçesi ile- buna karşı çıkmışlarsa da durum değişmemiştir (Temel, 1998: 268).

Türlere ait sağlık kuruluşları ise; aralarında hastanelerin ve polikliniklerin de bulunduğu -on tanesinin mezhep ve din ayırımı gözetmediği- on bir tıbbi kurumdan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Sekiz sosyal yardım örgütü de yoksullara, evsizlere kadınlara, çocuklara ve yaşlılara hizmet vermektedir. Tüm bu etnik yaklaşımla oluşturulmuş sağlık kuruluşuna rağmen İstanbul doktorlarının genel anlamda ayırım yapmaksızın hizmet vermekte olduğunu söylemek mümkündür.

Savaşın başından itibaren çocuk ölümlerinde de ciddi bir artış yaşanmakla birlikte, ateşkesler döneminde Osmanlıda yaşanan çocuk ölümlerinin oranı neredeyse % 40 – 60 dolaylarındadır (Marx, 2007: 45). Bebek ölüm oranlarında yaşanan artışa veremden ölümlerin artışı da eklenmiştir (Öztürk, 2009: 36). İşgal döneminde Maarif Nezareti'nin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de mekteplere kaydolacak talebelerden aşı şahadetnamesi istenmesini ve söz konusu öğrencilerin mektebi terk etme veya mezun olma durumlarında da bu aşı şahadetnamelerinin öğrencilere geri verilmesini sağlamaktır (BOA, MF.MKT. 15/S/1336, D:1231, G:100 s: 2/2). Bu yaklaşımın amacı da çocuk ölümlerini azaltmaktır.

Mütareke döneminde görülen hastalıklardan biri de vebadır. İstanbul'a genellikle Akdeniz Havzasından gelmiştir. Mısır ve Beyrut'tan sonra gemilerle İzmir ve Selanik'e ulaşan hastalık, Mütareke döneminde Çanakkale boğazının açılmasıyla İstanbul'a gelmiştir. Mısır ve Beyrut'tan sadece veba değil, amipli dizanteri, İspanyol nezlesi ve letarjik ansefalit gibi bulaşıcı hastalıklar da gelmiştir (Temel, 1998: 237). Galata Rıhtımındaki gemilerden hastalık taşıyan farelerle önce Rıhtım yakınlarındaki Selimiye kışlasına ve oradan da söz konusu farelerin pisliğinin bulaştığı un çuvallarıyla da şehre yayılmıştır. Galata'dan yayılan hastalık şehri dokuz koldan sarmıştır. Rıhtım yakınlarındaki fabrikalar hastalığa karşı dezenfekte edilmiş ancak fabrika yakınlarındaki bir evde 2,5 yaşındaki bir çocuğun vebadan öldüğü tespit edilince dezenfeksiyon işleminin yeterli olmadığı anlaşıncı, daha sistematik bir mücadele için veba hastanesinin kurulması gündeme gelmiştir. Vebanın ölü farelerin pireleriyle çevreye yayıldığı anlaşılmış, böylece kışlalar başta olmak üzere pirelerin yoğun olarak bulunduğu toplu mekânlar uzak durulması gereken mekânlar olarak görülmüştür. Kışlalar boşaltılıp ilaçlanmışlardır (Temel, 1998: 229-231). Aynı gerekçelerle yatılı okulların da boşaltılmış olması ve bu durumun eğitimi kesintiye uğratması muhtemeldir. Müttefikler arası Komisyonunu bulaşıcı hastalıklarla mücadelede sıkı tedbirler almaya iten, diğer bir neden de Temmuz ve Ağustos aylarında Fatih ve Beyazıt semtleri başta olmak üzere şehirde görülen tifo salgınıdır (Temel, 1998: 248). Bu hastalıklar İtilaf devletlerinin hastane kurma faaliyetlerine hız vermelerine neden olmuştur, Bulgar mektebi binası hastane olarak 200 yatağı emraz-ı sâriye'ye (bulaşıcı hastalıklara), 500 yatağı da zührevi hastalıklara ayrılmak üzere dönüştürülmüştür (Temel, 1998: 244). İstanbul'a girecek ve çıkacaklardan aşı şahadetnamesi (aşı karnesi) aranılması ve olmayanlara seyahat varakası (belgesi) verilmemesini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür (BOA, DH.UMVM. 05/Z/1336, D:96, G:20).

Ateşkes boyunca çok ciddi bir salgın hastalığın görülmemesinin nedeni sağlık işlerinin müttefiklerce iflas etmiş yerel yönetimlere bırakılmamış olmasıdır (Criss, 2011: 58). Yine de Sarayburnu yakınlarında Fransız yetkililerinin de bilgisi dâhilinde, göçmen yerleşkelerinden taşınan insan atıklarıyla oluşturulmuş doğal helâ düşünüldüğünde, ciddi bir salgın hastalıkla karşılaşılmasını iyi şansa bağlamak da mümkündür. Zira böyle bir salgında ne baş edecek ilaç ne de oluşturulacak bir karantina bölgesi mevcut değildir (Marx, 2007: 39).

Bu dönemde zührevi ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede alınacak tedbirler tartışılırken, yetiştirilecek uzman bayan doktorlara çokça ihtiyaç duyulacağı da belirtilmiş olup, bu konuda dönemi için cesurca denilebilecek adımlar atılmıştır. Buna sunulan gerekçe ise Anadolu halkının ancak kadın doktorlara eşlerini muayene ettireceği gerçeğidir (Temel, 1998: 263). Gerekçesi ne olursa olsun bayan öğrencilerin aynı dönemlerde Darülfünun Tıbbiyesine usulen de olsa kabulünü gündeme getiren bu gelişme, kızların eğitimi açısından önemlidir.

4.4. İşgal Döneminde İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı'nın son dönem devlet erkânının toplumsal dönüşümde eğitimin rolünü tam olarak kavradıklarını söylemek mümkün değildir. Osmanlı'nın modern anlamda ilk üniversitesi olan Darülfunun binasının bile daha inşaat devam ederken çeşitli nezaretlerce kendi yerleşkeleri olarak kullanılma girişimlerinin olduğu düşünüldüğünde (Dölen, 2009: 49), Osmanlı Devlet erkânının henüz okullaşmanın eğitime sunduğu devamlılık ve kaliteden bihaber ya da bigâne kaldıkları görülmektedir. Bu bigânelikte Osmanlının, son dönemlerinde yaşadığı yoğun siyasi gündemin etkisiyle, eğitim için gerekli olan özen ve ihtimamın gösterilebileceği geniş zamanlara sahip olunamamasının etkisi büyüktür. Osmanlının son iki yüzyıllık döneminde yaşanan siyasi olaylar, başta azınlık okulları olmak üzere, toplumu dönüştüren tüm okulları ve eğitim kadrolarını da belirli ölçüde siyasileştirmiştir. Bu siyasi yaklaşımlar zaman zaman eğitim kaygılarının dahi önüne geçecek boyutlara ulaşmıştır. Okullar bir anlamda savunulan siyasi görüşlere uygun kadrolar yetiştiren göstermelik eğitim kurumları olmuşlardır. Söz konusu durum işgal gibi büyük bir siyasi değişimle daha ziyade hissedilir hale gelmiştir.

İşgale şahit olanların da ifade ettiği gibi, İstanbul işgal sonrası eski İstanbul olmaktan çok uzaktır. Halkının çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğu İstanbul, yenilginin ezikliği ile suskun ve matem içindeyken, gayrimüslim azınlığın çokça yerleşik olduğu İstanbul (Beyoğlu ve Pera gibi bölgeler) ise rengârenk İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla donatılmış caddeleriyle ıslıl ışıldır.

Bu durumun İstanbul'un Müslüman halkı üzerinde oluşturduğu duygusal travmanın ötesinde, işgal güçlerinin varlığı ve onlardan aldıkları cesaretle azınlıkların artan cüretkârlıkları sokakları daha güvensiz hale getirmiş olup, böylesi bir ortamda eğitim faaliyetlerini sağlıklı sürdürebilmek mümkün olamamıştır. Söz konusu dönemde yaşanan tek olumsuzluk işgal olmadığından açlık, hastalık, yangınlar, barınma,

asayişsizlik gibi sorunlarla da baş etmek durumunda olan İstanbullu için eğitim, ihtiyaçlar listesinin ne yazık ki ilk sıralarında yer alamamıştır. Eğitimin tüm unsurları için (okul, öğretmen, öğrenci ve veli) psikolojik olarak baş edilmesi zor işgal ortamında eğitim faaliyetlerini sürdürebilmek hiç de kolay değildir. O dönemin talihsiz öğrencilerinden biri olan Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan'ın şu ifadeleri durumu özetler niteliktedir;

“Okullarımıza giderken dışarıda ve içerde beslenmiş nankörlerin türlü alaylarına hatta hakaretlerine uğruyorduk.” (akt. Özdemir, 2003: 43)

İstanbul'un işgal dönemine tanık olanların en yoğun hissettikleri duygunun ümitsizlik olduğu aşikârdır. Her ne kadar Osmanlının son dönemlerinde yaşanan siyasi gelişmeler sonun habercisi olsa da, İstanbul'un işgali döneminde yaşananlar bizatihi sonun kendisidir. Osmanlı halkı için bundan sonrası belirsiz, yaşananlar tahammülün üzerinde olunca hissedilen en yoğun duygu da ümitsizlikti. Bu ümitsizliği en yoğun yaşayanlar ise eğitimin aktörleri olan, farkındalıkları yüksek öğretmenler ve öğrencilerdir. Bu nedenle sonraki dönemlerde beliren kurtuluş ümidine en sıkı sarılanlar da yine öğretmenler ve öğrenciler olacaktır. İşgal dönemindeki eğitim faaliyetleri bu perspektiften ele alındığında, eğitimin her bir argümanı için (okullar, öğretmenler ve öğrenciler) işgal döneminde, eğitim adına yaşanan gelişmeleri -olumlu yahut olumsuz- ayrı ayrı ele almakta fayda vardır.

4.4.1. Okulların Durumu

İtilaf devletleri işgali daha organize hale getirmek ve denetimi daha kolay sağlamak üzere 9 komisyon oluşturmuşlardır, söz konusu komisyonlar içinde özellikle eğitim işleri ile ilgilenecek bir komisyon oluşturulmamıştır. Bu durum İşgalcilerin eğitime müdahalelerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak, bu durumda işgal kuvvetlerinin eğitime ayrı bir komisyon ayırmamalarının nedeni daha çok, eğitimi zaten kontrollerinde görmeleri ya da öncelikli meseleler arasında görmemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Tüm işgal süresince, işgal güçlerinin eğitime yaklaşımları İstanbul'un diğer sorunlarına yaklaşımlarında olduğu gibi, kendilerini etkilediği ölçüde değer görmüş bir yaklaşımdır. İşgalin haklılığını ispat propagandası, azınlıklardan müteşekkil tarafgir bir kamuoyu oluşturma, işgal askerlerinin barınma sorunu, muhalif yaklaşımları kontrol, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede kamuoyunu bilgilendirme vb.

gibi doğrudan işgal güçlerini etkileyecek meseleler gündeme geldikçe İstanbul'un eğitim faaliyetleri değer kazanmış ve ilgi görmüştür. Diğer türlü zaten Osmanlı toplumunu eğitimle dönüştürme gibi –olumlu anlamda- bir kaygıya sahip değillerdir.

İşgal dönemi İstanbul'unda okullarla ilgili yaşanan en önemli sıkıntı, okulların amacı dışında işgalle artan barınma ihtiyacının karşılanmasında doğal mekân olarak algılanıp, kullanılmasıdır. Dünyada diğer örneklerinde olduğu gibi, İstanbul'un işgalinde de işgal edilen bölgelerde öncelikli olarak, işgal kuvvetlerinin yerleştirileceği mekânlar belirlenmiştir. Bu mekânlar çoğu zaman işgal edilen ülkede toplu yaşama imkân veren mekânlardır (okul, hastane, otel, kışla vs gibi). İşgal kuvvetleri de bu bağlamda ağırlıklı olarak Beyoğlu bölgesinde olmak üzere kışla, yabancı okul, hastane, otel ve özel binalara yerleşmişlerdir. Üst düzey İtilaf yetkilileri ise beğendikleri yerleri ve mekânları zorla tahliye ettirerek kendileri oturmuşlardır (Temel, 1998:4).

I.Dünya Savaşı öncesinde de savaş dönemlerinde okulların kapatılması ve eğitime ara verilmesi Osmanlı'da başvurulan yöntemlerdendi. Balkan Savaşları döneminde Tıbbiye'de eğitime ara verilmiş, Haydarpaşa'daki binası boşaltılarak 1300 ağır yaralının bakıldığı bir askeri hastaneye dönüştürülmüştür. I. Dünya Savaşı başladığında da Tıbbiye kapatılarak öğretim üyeleri askere alınmış, Haydarpaşa'daki okul binası bu kez 1500 yataklı ağır yaralıların bakıldığı hastane işlevi görmüştür. Üstelik askeri hastaneye dönüştürülen tek okul Tıbbiye de değildir. Galatasaray Lisesi, Laleli'deki Darülfünun, Darüşşafaka, Saint Benoit Lisesi gibi büyük okul binaları da savaşın bu yıkıcı etkileri altında askeri hastaneye dönüştürülen okullardan bazılarıdır. Dönemin Osmanlıya ait en lüks ve en büyük yolcu gemisi olan Gülcemal Vapuru başta olmak üzere Şirketi Hayriye vapurlarının dahi hastaneye dönüştürüldüğü bir ortamda hazır binalar konumundaki okulların hastaneye dönüştürülmediğini düşünmek mümkün değildir (Özdemir, 2003: 16-17).

13 Kasım itibariyle İstanbul'a ayak basan 3500 İtilaf Donanması askerinden, 2000 kişilik bir kuvvetin hemen ilk etapta Beyoğlu'ndaki kışlalara, yabancı okullara, hastanelere ve bazı hususi binalara yerleştirilmesi, İngilizlere ait bir taburun Beyoğlu'ndaki Kız Okuluna karargâhını kurması (Tansel, 1991: 56), Kasım 1918 sonlarında yine İngilizlerin Harp Okulu binasının 72 saat zarfında boşaltılmasını istemeleri ve Aralık 1918'de binayı derhal işgal etmeleri, "Mekatib-i Askeriyye Müdüriyet-i Umumiyesi" binasının da İngiliz ve Fransız askerlerine hastane olarak tahsis edilmek amacıyla boşaltılması (Tansel, 1991: 63), gibi hadiseler İşgal güçlerinin

eğitime ve eğitimin vazgeçilmezlerinden olan okullara bakış açıları hakkında bilgi verir niteliktedir.

İşgal kuvvetlerinin ilk işgal ettikleri mekânlar arasında şu okullar bulunmaktaydı; Bursa Sokaktaki Fransız okulu (250 Fransız piyade ve topçusu yerleştirilmiştir), Polonya sokaktaki Fransız Okulu (250 İngiliz piyadesi yerleşmiştir), Posta Sokaktaki Fransız okulu (250 Fransız askeri), Tulumba Sokaktaki Eski Hukuk Fakültesi (400 İtalyan piyadesi), Mühendis Okulu (12 Fransız askeri), Bebek Darüleytam binası (10 Fransız askeri), Bebek İtalyan Okulu, Harp Okulu binasıdır. Ayrıca Mekatib-i Askeriye Müdüriyeti Umumiye'sinin Pendik ve Maltepe deki Türk talimgâhları ile Barbaros Zükur Mektebi de İngilizlerin dikkatini çekmiş ve binanın boşaltılması istenerek bu okulları da işgal etmişlerdir. Osmanlı Hariciye Nezareti İtilaf Devletleri Komiserlerine mekteplerin işgal edilmemesi hususunda ısrar etmişlerse de başarılı olmadıkları görülmüştür (Temel, 1998: 13-14).

İşgal edilen okulların çoğunda eğitim durdurulmuş, bazılarında ise öğrencilerin başka okullarda sıkışmış bir vaziyette, zor şartlar altında eğitimini devam ettirmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda, Sanayi-i Nefise Mektebi İtalyanlarca, işgal edilmiş ve söz konusu mektep Eczacı ve Dişçi Mektebine nakledilmiştir. Söz konusu okulların ve diğer binaların işgalinde ne işgal kuvvetleri ne de Osmanlı hükümeti tarafından mekânları işgal edilen bu kurumlara ya da kişilere bir kira veya icar bedeli ödenmemiştir (Temel, 1998: 17).

Mütareke'nin imzalanması ile birlikte İtilaf Devletleri öncelikle askeri kurumları denetim altına almak amacıyla kurum binalarını işgale başlamışlardır. Haydarpaşa'daki binada Tıp Fakültesiyle Askeri Tıbbiye yan yana bulunmaktaydılar. Ocak 1919'da üç generalden oluşan bir İngiliz heyeti binaya gelerek incelemelerde bulunmuş ve askeri kısmın derhal boşaltılmasını istemiş, ardından öğrenci yatakları, klinik ve laboratuarlara taşınmıştır. Öğrenciler arasında oluşan direniş gösterilerinin ilerlemesini önlemek amacıyla kulelere İngilizlerce makineli tüfekler yerleştirilmiştir (Özdemir, 2003: 36). Buna karşı çıkan okul hocaları Londra'ya ortak bir telgraf çekip, dünyaya kendini medeni gösteren bir İngiliz yönetiminin Osmanlı ülkesine gelir gelmez irfan yuvası olan eğitim kurumlarını yıkması ve işgal etmesinin medeniyetle nasıl bağdaştırılacağı sorulmuş ve bu gidişata engel olunması istenmiştir. Bir hafta sonra İngiliz üniversite heyeti okula gelerek incelemelerde bulunmuş, öğrenci ve öğretmenlerle görüşmüş, sonunda binanın paylaşılması kararlaştırılmıştır. Askeri Tıbbiye'nin de Tıbbiye binasına

sıkışması mekânı iyice daraltınca Askeri Tıbbiye müdürü Dr. Hulusi (Alataş) Bey'in çabaları ile binanın kömür depoları ve ambarları da boşaltılıp nispeten bir rahatlık sağlanmaya çalışılmıştır (Dölen, 2009: 529). Söz konusu işgalden etkilenen tek okul şüphesiz Harbiye değildir, daha işgalin ilk anlarından itibaren işgalden en fazla etkilenen kurumların başında okullar gelmektedir;

“16 Mart 1920 (1336) sabahı üniversiteye giderken Yenikapı açıklarında bir zırhlı gördüm. Topları İstanbul'a çevrili... İstanbul Sultanisi'ni de (lise) basmışlar, bütün hocalarını götürmüşler...”(Sunata, 2012: 77)

İşgal dönemi boyunca, işgal kuvvetlerinin barınma problemlerinin çözümünde öncelikli olarak okulları tercih etmeleri ve bu yönde okulları boşalttırarak askerlerini buralara yerleştirmeleri Maarif Nezareti'nin de tahammülünü zorlamıştır. Hariciye Nezareti'ni de devreye sokmak suretiyle, İtilaf Devletlerine okulları işgal etmemeleri hususunda resmi yazılar gönderilmişse de Barbaros Mektebi başta olmak üzere, diğer mekteplerin de işgaline engel olunamamıştır (B.O.A., DH. KMS., D.N.49-2, G.N.72, Akt. Saylan, 2010: 390). Mütareke sonrasında, savaş sürecinde kapatılan okulların açılması sağlanmış ancak sadece Hristiyan öğrencilerin okula devamı kararlaştırılmış, Müslüman çocukları sokaklarda bırakılmıştır. Bunun daha zalimce bir devamı olarak, Osmanlı'daki büyük yetimhanelerin başına da Hristiyan misyonerler getirilmiş ve bu misyonerler mevkilerinin gücünü de kullanarak tüm yakınlarını kaybetmiş binlerce Türk çocuğunun Hristiyan olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aksi ispatlanmadıkça Ermeni ya da Rum olduğu genel kural olarak kabul edilmişti. Ancak neredeyse tüm kayıtların yok olduğu ailelerin dağıldığı bir dönemde aksini ispat etmek hiç de kolay değildir (Shaw ve Shaw, 1994: 394).

İşgal döneminde şehirdeki Türk okullarının sayısı hakkında net bir bilgi yoktur ancak her mahallede ilkokul seviyesinde eğitim veren ve din hocalarının yönetiminde olan Türk okullarının olduğunu düşünmek hiç de yanlış olmayacaktır. İşgal Döneminde İstanbul'daki Türk okullarının durumu gerçekten içler acısıdır. Binası azıcık iyi durumda olanlar zaten ya işgal kuvvetlerini, ya Rus sığınmacılarını ya da yangın zedeleri barındırmakta idi. Binası sıkıntılı olanların ise, uzun vadede dertlerini sıkıntılarını giderecek muhatap bulmaları oldukça güçtü. İşgal dönemi İstanbul'unda Maarif adına yapılan resmi yazışmalarda özellikle yakacak ve onarım masraflarının karşılanmasına yönelik istek istidaları önemli bir çoğunluğu oluşturmakta, ancak söz konusu istekler uzun süren fakat çoğu neticesiz yazışmalardan öteye gidemiyor ve

sorunlara çözüm getiremiyordu (BOA, Dosya: 206- BOA, 10.Ca.1338, D: 202,G: 73, Fon Kodu: DH.EUM.MH s.304-305-306, 28.Za.1336, D: 45, G: 19, fon Kodu: DH. UMVM, s.310). Dersaadet Polis Mektebindeki mektep memurları ile doktor ve komiser odalarındaki sobaların tamiri ile boru masrafları için ödeme talep edildiği gibi (BOA, 21/R/1339 D: 214, G: 66, Fon Kodu: DH.EUM.MH s.304), Dersaadet ve taşradaki mekteplerin ihtiyaçlarının karşılanması için Maarif Nezaretinden ödenek isteyen istidallara (BOA, 28.Za.1336, D: 45, G: 19, fon Kodu: DH. UMVM, s.310), yaşanan ekonomik sıkıntıları gözler önüne serecek tarzda Dersaadet yatılı okullarına (daha ucuz) yağ satın almak üzere Maarif Nezareti Evrak Kalemi Fethi Bey'in Halep'e gönderildiğini gösteren belge gibi bir çok belgeye de rastlamak mümkündür (BOA, 16/L/1336, D: 1234, G: 115, Fon Kodu: MF.MKT).

4.4.1.1. Azınlık ve yabancı okulların durumu

I. Dünya Savaşına girilmesinden kısa bir süre sonra İtilaf devletlerinin (İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus okulları) İstanbul'daki okulları başta olmak üzere, okullarına devletçe el konulmuş, binalarına resmi devlet okulları taşınmış, böylece bu okulların eğitimi durdurulmuştur. Eğitim faaliyetlerinin durdurulduğu İstanbul'daki yabancı okulları ise şunlardır; İtalyan okullarından Beyoğlunda Conventuel'lerin St-Antoine Okulu, Büyükdere'de Conventuel'lerin erkek okulu, Conventuel'lerin Beykoz Okulu, Galata San-Pietro İtalyan Kız okulu, Bakırköy İtalyan okulu, Yeşilköy "Sacre Cour" İtalyan kız okulu, Beyoğlu Ağahamamı İtalyan Okulu, Kadıköy İtalyan Kız Okulu, Feriköy Guistiniani İtalyan Okulu, Fransız okullarından; Beyoğlu Sainte Elisabeth Fransız ücretsiz okulu, Beyoğlu Sainte Elisabeth Fransız yatılı okulu, Büyükkada Saint-Antoine Fransız Okulu, Beyoğlu Saint-Louis Fransız Ruhban Okulu, Capucin'lerin Yeşilköy'deki okulları, Galata Saint-Benoit Fransız Erkek Koleji, Sankt-Georg Avusturya Erkek Koleji ve Sankt-Georg Avusturya Kız ortaokulu, Beyoğlu Artigiana Müessesesi, Saint-Benoit Providence Fransız Kız Öksüz yurdu⁵⁰ ve Kız Ortaokulu, Saint-Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu, Bebek Saint-Joseph Fransız Müessesesi, Şişli Notre Dame de la Paix Fransız Müessesesi, Çukurbostan Saint-Joseph Fransız Müessesesi, Üsküdar Saint-Vincent Fransız Müessesesi, Kadıköy Saint-Joseph Fransız

⁵⁰ Bu ve benzeri öksüz yurtlarından mezun olan kızlar iyi Fransızca bilmeleri nedeniyle dönemin Osmanlı elit kesiminin evlerine mürebbiye olarak yerleştirilmişlerdir (Polvan, 1952: 170).

Koleji, Saint-Joseph Koleji Yüksek Ticaret Enstitüsü⁵¹, Frere'lerin Kadıköy Erkek İlk Okulu, Galata Saint-Pierre Fransız Okulu, Taksim St-Jean Baptiste Fransız Okulu, Pangaltı St-Esprit Fransız Erkek Okulu, Beyoğlu Saint-Michel Fransız Koleji, Feriköy St-Jean Chrysostome-Ste Jeapnne d'Arc Fransız Koleji, Pangaltı Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi, Pangaltı Saint-Esprit Fransız Kız Okulu, Kadıköy Notre Dame de Sion Fransız Kız Okulu, Kadıköy Notre Dame de Sion Fransız İlk Okulu, Feriköy Gürcü Katolik Semineri, Papazköprüsü St.Joseph İlkokulu (Gürcü okuludur), Notre Dame de Lourdes Kız İlkokulu, Kumkapı Ste-Jeanne d'Arc Fransız Okulu, Haydarpaşa Sainte-Euphemie Fransız Okulu, Fenerbahçe Ste-Irene Fransız Okulu, Kumkapı Assomption Fransız Koleji, Kumkapı Assomption Semineri, Fenerbahçe Assomption Semineri, Moda Latin Kilisesi Fransız Okulu⁵², Üsküdar İmmaculee Conception Fransız Koleji, Bebek Saint-Gabriel Fransız Okulu, Bakırköy Notre Dam edu Rosaire Fransız Koleji, Yeşilköy Sacre Coeur Fransız Okulu, Yedikule Saint-Theodore Fransız Okulu ve İmmaculee Conception de N.D.de Lourdes Fransız Okulu'dur (Polvan, 1952: 133-231). Bu okullardan büyük bir kısmı mütareke sonrası tekrar açılmış ve eğitime devam etmiş, cüzi bir kısmı ise yeniden açılamamıştır. Söz konusu okulların büyük kısmı kuruluş beratlarının I. Dünya Savaşı nedeniyle kaybolduğunu dile getirmişlerdir. Bazısı için gerçekten savaşın karışık döneminde sözü edilen kayıplar geçerli olsa da azımsanmayacak bir kısmının da bu bahaneye sığınarak kuruluşunu oldu-bittiye getirdiklerini düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Diğer taraftan mütareke sonrası yeniden açılmış okulların da genel itibariyle eğitim açısından büyük gelişme gösterdiklerini düşünmek fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır, zira mütareke döneminde bu okulların öğretmen ve öğrenci sıkıntısı çektikleri, bazısının da bu nedenle kapandıkları da görülmüştür. Mütareke dönemi ile birlikte yabancı okullar eski serbestliklerine kavuşmuşlardır. Sevr anlaşması ile hem Mekatib-i Hususiye Talimnamesi yürürlükten kalkmış, hem de yabancı okullar özerklik kazanmıştır (Kocabaşoğlu, 1985: 490).

⁵¹ Enstitünün resmi makamlardan izin alınmadan açıldığı sonradan bir oldu-bittiye getirilerek Osmanlı hükümetine kabul ettirildiği görülmüş olup, bu okula Müslüman öğrencilerin de rağbet ettiği ve yatılı olarak gönderildiği görülmüştür. Bunun nedeni çeşitli öğrencilerine gösterdiği ibadet serbestliği ve öğretimde sıkıca uygulanan dini tarafsızlıktır. 1911 de 693 olan öğrenci sayısının 269 u Müslüman'dır. (Polvan, 1952: 193).

⁵² Bu okulda olduğu gibi pek çok yabancı okulun ücretsiz olarak eğitim verdiği ve öğrencilerin bu bedava eğitimin bir karşılığı olarak okul kilisesinde ayinlere katılıp hizmet ettikleri görülmektedir (Polvan, 1952: 225).

Amerikan okullarından, ilk ve orta öğretim düzeyinde eğitim veren (erkekler için) Robert Koleji ile (kızlar için bunun karşılığı olan) İstanbul koleji ve karma eğitimin verildiği Gedik paşa Amerikan Mektebi (ilkokuldur) işgal döneminde hizmet veren yabancı okullardandır. Gerek bu okulların öğretim kadrolarında gerekse halkın eğitilmesinde görev alacak misyonerlerin eğitilmesi ve eğitim verilecek dillerin öğretilmesi amacıyla 1920 de Üsküdar’da Mission Language School açılmıştır. Diğer taraftan 1920 den itibaren Amerikan Kız Koleji bünyesinde hemşirelik kolejine ilaveten iki yıllık bir ön-tıp ve dört yıllık bir tıp okulu olarak öğretim vermeye başlanmıştır. Bu okulun öğrencileri, 1920 de açılmış olan Amerikan Hastanesinde uygulamalı eğitimlerini de almaya başlamışlardır. Hastane sadece şehirdeki sivil Amerikalılara değil, Rus sığınmacılarına da hizmet vermekteydi. 1921-1922 Öğretim yılında Tıp fakültesinde 18, Hemşirelik okulunda ise 24 öğrenci eğitim almaktaydı. Okulun Rektörü Mary Mills Patrick raporunda döneme dair şu bilgileri vermektedir;

“İstanbul gibi yurtlarından sürülmüş, aç ve işsiz sığınmacılarla dolu bir şehirde akademik eğitim uygun olmuyor. Her köşe başında bekleyen yoksul Ruslar, sadece aralarına asılmış yorganların birbirinden ayırdığı aileler halinde camilere tıktık dolu olmuş Türk sığınmacılar ve Yakın Doğu Yardım Örgütü’nün öksüzler evindeki Ermeniler ve Rumlar, iknaya gerek kalmaksızın uygulamalı eğitime büyük gereksinim olduğunun kanıtları. Kolej, bu nedenle, ticaret ve tarım, ev ekonomisi ve öğretmen eğitimi alanlarında iki yıllık kurslar veriyor...Yakın Doğu’nun günümüzdeki yoksulluğunda kadınların çalışması gerekiyor. Bir kimse artık İstanbul’da, Pera’da sadece kadınlar tarafından işletilen bir manifatura mağazasına rastlayabilir.”(Criss, 2011: 54)

Bu söylemden de anlaşılacağı üzere; İşgal İstanbul’un da her türlü ayrıcalığa ve imkâna sahip azınlık ve yabancı okulları için bile eğitim oldukça zor şartlar altında yapılmakta, bu dönemde görülen eğitim faaliyetleri daha çok pragmatik bir yaklaşımla yürütülmektedir. Diğer taraftan işgali iliklerine kadar hisseden, her türlü yokluk, hastalık ve sıkıntıyla baş etmek durumunda olan, yenilmiş, işgale uğramış, gururu çiğnenmiş Türk ve Müslüman İstanbullular için eğitim şüphesiz daha zordur.

Mütareke ve işgal döneminde gerçek amaçlarını ortaya çıkartan azınlık okullarından biri de Rum okullarıdır. Patrikhanenin yönetiminde olan bu okullar, işgal sürecinde Patrikhanenin önderliğinde yıllardır maskeledikleri ayrılıkçı fikirlerini gözler önüne sermişlerdir. Daha işgalin ilk gününde İtilaf Devletlerine ait filoların İstanbul

limanına gelişini kutlamak için Patrikhane, Rum okullarının müdürlerinden, okulları üç gün tatil etmelerini emretmiştir. Mütarekeden üç ay sonra Patrik Dorotheos cemaatin ruhani ve cismani meclislerini toplayarak zaten uygulanmasından hoşnut olmadıkları Türkçe derslerinin kaldırılmasına karar vermişlerdir. Bu okullarda Türkçe dersleri veren öğretmenlere de göreve devam etmeyecekleri bizzat Patrikhane tarafından bildirilmiştir. Bu okullar aynı zamanda izci kampları adı altında öğrencilerine silah talimi yaptıran askeri üsler gibi kullanılmışlardır. Söz konusu kampları Rum ve Ermeni patrikleri kendileri yönetmişlerdir. Aynı okullar birer cephanelik gibi de kullanılmıştır. Bu cephaneler aynı zamanda, Anadolu'daki isyan başarılı olursa halka dağıtılmak ve bu Anadolu hareketine karşı yapılacak bir ihtilalde kullanılmak üzere de depolanmaktaydı. Bu okulların binaları Rum milliyetçiliğine ilişkin toplantıların yapıldığı yerler olarak da hizmet vermiştir (Toker, 2006: 82-86).

Mütareke dönemine ait İstanbul'da yayınlanan bazı basın organlarının Rum halkına yönelik propaganda içeren kışkırtıcı yayınlar yaptıkları da görülmüştür. İstanbul'da bu dönemde yayınlanan "Proodos (İleri), Proia (Sabah), Patris (Vatan), Chronos (Zaman) ve Neogolos" gibi gazeteler bu nevidendir. Söz konusu bu gazete ve dergilerden bazılarının anlamlarının İstanbul'da yayınlanan Türkçe gazetelerle aynı ismi taşımaları ise ilginç bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır (Toker, 2006: 86-87).

Osmanlı'nın genelde ve İstanbul özelinde yabancı ve azınlık okullarına karşı tavrını; *"ilk dönemler ve I.Dünya Savaşı'na kadar geçen dönem için aşırı serbestiyet ve nispeten kayıtsızlık şeklinde devam etmiş, savaş dönemi için büsbütün kapatma ve binaları işgal biçiminde sürdürülmüş, süreç Mütareke döneminde eski hallerinin de ötesinde serbestiyet kazanmalarıyla devam ettirilmiştir,"* (Ergin, 1977: 1482) şeklinde yorumlamak mümkündür.

Bilge Criss, İstanbul'un işgal dönemi eğitim faaliyetlerinin genel bir tahlilini yaparken;

"...Gerek Türk, gerekse yabancı okulları açısından şehirdeki eğitim hizmetleri yeterli gözüküyordu. Çocuklarını ilkokuldan sonra okutmaya mali gücü yetecek Türk ailelerin sayısı çok değildi. Ancak gücü yetebilecek olanların, birinden birini seçebileceği bir seri okul vardı..." (Criss, 2011: 210).

İfadelerini kullansa da 17 Ağustos 1336 (17 Ağustos 1920) tarihli Akşam gazetesinin “tahsile muhtaç çocuklarımız” başlıklı yazısından anlaşılacağı üzere okulların sanıldığıının aksine yeterli olmadığı görülmekte, çocukların tahsiline engel olan en önemli sebebin (işgalin etkisiyle daha da zorlaşan) yaşam koşullarının çocuklarımıza yüklediği erken sorumluluklar olduğu anlaşılmaktadır:

“64, 495 çocuk bizden mektep istiyor....Şu cetvele göre İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar tarafında 35, 379 Müslüman erkek çocuk ve 29116 Müslüman kızı tahsile muhtaç bir haldedir. Ve hiç şüphesiz ki yekunu (64, 495)’e baliğ olan bu yavrucaklarımızın hepsi mekteplere gidemiyor. Bunlardan bir çokları mektep mevcut olmamasından diğer bir kısmı ise daha küçük yaşta maişet derdinin üzerlerine yüklenmiş olmasından dolayı Maariften mahrum kalıyorlar. Biz arzu ederiz ki Maarif Nezareti bu büyük rakamları tetkik ederken mektebe gidemeyecek olanların yekûnunu da nazarı dikkate alır ve ıslahatını ona göre yapar...”⁵³

Aslında yaşananların ağır psikolojik baskıları, dikkate alındığında sürekli ve sağlıklı bir eğitim faaliyetinin okullar üzerinden yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir.

4.4.2. Öğretmenlerin Durumu

İtilaf kuvvetlerinin işgal döneminde muhalif olduklarını düşündükleri öğretmen ve öğrencileri sıkı takip altında tuttukları, birçoğunu hapis ve işkence ile cezalandırdıkları bilinen bir gerçektir. İtilaf Devletleri henüz kağıt üzerinde de olsa İstanbul’u resmen işgal etmedikleri için, İstanbul’da geçerli olan Osmanlı yasalarına göre tutuklamaların yapılması gerekliydi. İngilizlerin ve itilaf güçlerinin yargı yetkisi yoktu. Ancak özellikle İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe kendisini bir İngiliz sömürge valisi gibi görerek dilediğini yakalama ve yargılama yetkisine sahip olarak görmekteydi. 2 Ocak 1919 da Amiral Calthorpe tarafından Londra’ya gönderilen telgrafta şu ifadelere yer verilmekteydi; *“Kendileri aleyhinde bulunduğu sanılan kimselerin hemen yakalanıp, İtilaf gücü askeri makamlarına teslimini isteme yetkisinin kendisine verilmesinin en etkili çare olacağını...”* belirtmekteydi (Saylan, 2010: 322).

Küçük ve saçma bahanelerle Türk subaylarının ve sivil halktan kimselerin sorgusuz sualsiz tutuklanıp götürülmesi artık günlük normal hadisattan sayılmakta olup,

⁵³ 17 Ağustos 1336 tarihli gazete haberi Ek 4’te sunulmuştur.

bu anlamsız insan avından öğretmenler ve öğrenciler de nasibini almaktadır. İngiliz işgal güçleri kumandanı General Harington 1921 yılı Mayıs ayında İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin çalışmalarını sekteye uğratmak ve ayaklanma başlatmak amacıyla İstanbul'da bir komitanın kurulduğunu beyan ederek, Polis Umum Müdürü Esat Bey'e söz konusu komita üyelerinin listesini iletmış, bu kişilerin acilen yakalanarak kendilerine teslimini istemiştir. Bahse konu olan listede toplumun her kesiminden (avukat, yazar, tüccar, ressam v.s.) insanlar olduğu gibi, İstanbul Yüksek Ziraat Mektebi Muallimlerinden Cevat Rüştü Bey de bulunmaktaydı. 1921 yılı Mayıs ayında hükümetin de titiz (!) çalışmaları sayesinde yakalanan bu şahıslar iddiaların asılsız olduğu anlaşılınca aynı yılın Ağustos ayı içinde serbest bırakılmıştır (Saylan, 2010: 337).

Mütarekenin hemen sonrasında başa geçen hükümetler ve Maarif Nazırları'nın başka daha acil sorunlar yokmuşçasına başlattıkları İttihatçı avından en fazla etkilenen kesim öğretim elemanları ve öğretmenler olmuştur. Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Süleyman Numan Paşa, Esat Paşa, Hüseyinzade Ali Bey bu dönemde Bekirağa bölümünde hapsedilen sonrasında ise bir kısmı Malta'ya sürgün edilen müderrislerden sadece birkaçıdır (Özdemir, 2003: 32-33).

Buna benzer uygulamalar o dönemde olağan hadiseler arasında sayılmaktadır, İstanbul'un her semtinde bu uygulamaları ve kurbanlarını görmek mümkündür:

“Fatih'te Numune-i İrfan Okulu'nda bir İngiliz müfrezesi araştırma yapmış, okulun müdürü ve ders nazırı Ahmet, kondüktör okulu talebelerinden Ahmet, kayını Muhittin ve yedek subay Fahri ve Salih Beyleri alıp götürmüşlerdi... “(Göldaş, 1984b: 37).

Bekirağa Bölüğü, başta olmak üzere benzeri işkence mekanları şüphesiz dönemin milli mücadele yanlıları için eninde sonunda uğranılacak bir yol üstü mevkisiydi. Falih Rıfkı Atay da Bekirağa Bölüğü'nde şahit olduğu bir işkence olayını anlatırken adını bilmediği bir öğretmenin de aynı yerde tutuklu olduğundan ve işkence gördüğünden bahseder. Öğretmenler Kuvayı Milliye'den yana tavır sergilediklerinden, Müdafaa-i Milli ekipleri ile işbirliği içinde Anadolu'ya insan ve malzeme taşınmasında görev almışlar, protesto mitinglerinin tertip ve işleyişinde aktif rol almışlar, öğrencilerini de bu bilinçle eğitmişlerdir. O dönemde Tıbbiye'de öğrenci olan Ekrem Şerif Egeli hatıratında, Tıbbiye'nin vatansever müderrislerinden Tefik Sağlam Bey'in

İstanbul’a dönüşü sonrasında derslerine başladığı ilk günleri anlatırken konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır;

“...Mütarekenin acı günlerinde, cepheden dönen ve Nemrut Mustafa Harp Divanı’ndan kurtulan ve çalışmaları destan halinde dillerde dolaşan Teyfik Sağlam, Tıp Fakültesi’ndeki derslerine başlamıştır... Birkaç ders sonra idi. Koca Sağlam’ın dersini dinliyor, yapılması çok zor bir kolaylık içinde kayıp giden ifadesinin cazibesine kapılmış gidiyorduk... Birbirini kovalayan top sesleri sınıfı karıştırdı. Haydarpaşa’daki Tıbbiye penceresinden, kalabalık bir donanmanın limana doğru ilerlediğini gördük. Mütareke imzalanmış ve düşman gemileri İstanbul’u işgale gelmişti. Birden mütevazı, derin âlim Teyfik Sağlam, büyük vatanperver ve cesaretli bir asker oldu; ‘Efendiler, ordusu asla mağlup olmamış bir milletin çocuklarısınız. Çanakkale’de aylarca ateş ve ölüm saçan ve sizin büyüklerinizi korkutup yenemeyen, arzuladığı bugüne o yoldan kavuşamayan o donanmanın, bugünkü kuru gürültüsü sizi telaşlandıramaz ve herhalde bu yaygarayı koparanların içinde hakiki asker ve mert ruhlu olanları sevindiremez’ dedi. Bizdeki telaş da bir anda asil bir kin ve mukavemet hissine yerini verdi ve Teyfik Sağlam dersine devam etti...”(akt. Özdemir, 2003: 35-36)

Manda yönetimini tek kurtuluş reçetesi olarak kabul eden ve bu yanlışlarında ısrarcı olan dönemin siyasilerine ulusal birlik, tam bağımsızlık, ülke bütünlüğü gibi gerçekleri hatırlatma görevi çoğu zaman bu kahraman müderris ve muallim kadrolarına düşmüştür. Bu müderris ve muallimlerin önde gelen şahsiyetlerinden biri de hukuk fakültesinin genç yöneticisi Ahmet Selahattin Bey olup, savaşı kaybetmenin suç olmadığını ve bunu gerekçe gösterip hâkimiyetin bölünmesinin yanlışlığını ders ve makalelerinde ısrarla belirtmiştir. 31 Mayıs 1919 tarihli Vakit gazetesindeki konuya dair makalesinde şunları ifade etmiştir;

“...Bizce Türk Milleti ülkesinin genişliği ve nüfusu –kimbilir?- beşte veya altıda birine düştüğü sırada Avrupa’ya karşı ‘Memleketi idare edemiyoruz’ diyemez. Kim ne derse desin, elimizde kalacak mülkü idareye yetecek adamımız vardır... Bağımsız devlet halinde yaşayan Türk milletinin ağzından ‘Bu işi beceremiyoruz’ itirafının çıkması, büyük bir züldür. Çanakkale’yi savunanlar bu zillate layık değildir...”

İşgalci ve yandaşı olan İstanbul hükümetlerini yazılarıyla rahatsız eden bu genç müderris ne yazık ki 20 Ocak 1920 günü henüz 42 yaşındayken vefat etmiştir (Özdemir, 2003: 42).

Bu dönemde işgal kuvvetlerinin varlığından güç alan azınlıkların halka uyguladıkları zulüm de dikkat çekicidir. İngiliz üniforması giyen Ermenilerin Müslüman halktan zorla para topladıkları, kendilerini tespit eden Osmanlı kuvvetlerinden kaçarak İngilizlere sığındıkları artık bilindik hadiselerdendir (Saylan, 2010: 218). Okullarına giderken en az öğrencileri kadar -belki hissettiklerinin yoğunluğu düşünüldüğünde öğrencilerden çok daha fazla- onur kırıcı davranışa uğrayan ve şahit olan öğretmenlerin, en önemli görevlerinden biri de yaşananlar karşısında iyice umutsuzluğa düşen öğrencilerine umut aşılama ve yol göstermekti. Bu dönemde Tıbbiye’de öğrenci olan Kazım İsmail Gürkan’ın şu sözleri dikkat çekicidir:

“...Kimi Çanakkale’de babasını, kimi Kafkaslarda, Sina’da, Galiçya’da yakınlarından birini şehit vermiş, cephe gerisinde açlıktan, hastalıktan bir hımsını kaybetmiş, vatandaşlarının ıstıraplarına tanık olmuş, harp süresince süpürge tohumu, bakla ve mısır karışımı ekmek yemiş olan bu çocuklar şimdi okul sıralarında yenilmenin acısını, kafalarını yetiştirerek dindirmek için arzu dolu gözlerle hocalarına bakıyorlar, yurda bağlılık ve sevgi duygularını hep onların salahiyyetli ağızlarından öğrenmek, bu karanlık günlerin bir gün aydınlanacağını onlardan duymak istiyorlardı.”(Gürkan, 1971: 5)

İlk Milli Eğitim Bakanlarından Vehbi Bey’in Aralık 1921 de T.B.M.M kürsüsünden söylediği “*elimizdeki muallim adedini bu kürsüden söylemeye hayâ ediyorum*” sözleri mütareke döneminin Osmanlı maarifinde görevli öğretmen sayısı hakkında fikir vermesi açısından değerlidir. Ankara Hükümetinin ilk Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur’un ifadesine göre o dönemde Türkiye’nin öğretmen ihtiyacı 40.000 kadardır. Köylerin % 95’inde öğretmen yoktur (Akyüz, 1978b: 172). Durum İstanbul için de farksızdır. Bin bir zorluk ve yokluk içinde görevlerini ifa etme gayretinde olan İstanbul öğretmenlerinin ayrıca işgalin getirdiği baskı ve zulümle de baş etmesi gerekmektedir. Sayıları ihtiyacın çok gerisinde kalan öğretmenlerin yaşanan baskı ve şiddet ortamında görevlerini hakkı ile ifa etmelerini beklemek mümkün değildir. Bununla birlikte aynı dönemde kadınların eğitimleri ve çalışma hayatında etkin olmalarıyla ilgili ümit verici gelişmeler söz konusudur. Kızılay Derneği’nin Himaye-i Nisvan ve Himaye-i Etfal gibi kurumların yöneticiliğini yapan üst tabakadan hanımlar

olduğu gibi, dönemin çoğu işgal kaynaklı sosyo-ekonomik dayatmaların bir sonucu olarak hizmet sektörü ve genel işgücü içinde orta ve alt tabakadan hanımların çalışma oranında da ciddi bir artış vardır. Daülmüallimat'tan mezun hazır bir kadın öğretmen kadrosunun varlığı da sonraki dönemde Cumhuriyetin eğitimci kadrolarına katkı sağlayacak niteliktedir.

Zaten asgari ücretin altında maaş alan öğretmenlerin Mütareke döneminde ekonomik durumlarını tahmin etmek zor değildir. Hatta bu yıllarda bir öğretmenin yeni doğan çocuğuna birkaç arşın bez alamadığı için çocuğuna “Çulsuz” adını verdiği dahi anlatılır (Akyüz, 1978b: 96). Bu durum öğretmenleri tahammül sınırının ötesine taşımış olup ve nihayetinde öğretmen grevlerini başlatmalarına yol açmıştır. İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin ön ayak oldukları öğretmen grevleri, hem işgal dönemi Osmanlı büyük şehirlerinde hem de işgal dönemi İstanbul’unda yaşanan önemli hadiselerindendir.

4.4.2.1. İstanbul ilkokul öğretmenlerinin grevi

Osmanlılar için hayat son iki yüz yıldır hiç de kolay değildir. Ancak İstanbul halkı için işgal yılları gerçekten tahammül sınırlarını zorlayacak ölçüde sıkıntılı ve pahalıdır. Mütareke döneminde basına uygulanan sansür katmerlidir, hem hükümetin hem de Müttefik Yüksek Komutanlığının uyguladığı sansür tahammülleri zorlar niteliktedir. Mizah gazeteleri işgal kuvvetlerine dokunmadıkça ciddi basına göre nispeten sansürden uzaktır. Mizah işgale doğrudan dokunmadan işgalin getirdiği zorlukları dile getiren dolaylı bir hiciv yöntemini seçmiştir. Şeker başta olmak üzere, un, yağ, kahve hatta bulgur bile yokluktan nasibini almış ve kıymete binmiştir. Ekmeklik un bulunamayınca süpürge otu tohumu ile ekmek yapımı, yağ yokluğunda kandil yağının yemek yapımında kullanılması olağan şeyler olarak kabul görmektedir (Özdemir, 2003: 17). 1914-1920 yılları arasında bu temel tüketim malzemelerinin fiyatlarında % 1350 oranında artış görülmektedir. Aynı dönemin Londra ve Paris’inde fiyatlardaki artış ancak % 200-300’tür (Georgen, 1996: 85). 1914’te üç kuruş olan toz şeker 1921’de 60 kuruştur. Patates 15 kat, pirinç 17 kat artmış, kahve 10 kuruştan 110 kuruşa yükselmiştir. 1914’te 90 kuruşa kiralanan bir konut 1921 de 2000 kuruşa çıkmıştır (Marx, 2007: 44).

Enflasyondaki bu artış en fazla ücretli sınıfı vurmuştur. Mizah gazete ve dergilerinde yer alan, karagözün şekerinin sakalını yalaması da, fareleri takip ederek stokçulara ulaşma çabası da, bu yokluklara dikkat çekme gayretinin bir sonucudur.

Yokluklar en fazla Ramazanda hissedilir;“enfes bir iftar sofrası beklenmiyorsa, oruca dayanmak en dini bütün Müslüman için dahi zordur”. Yokluklar yiyeceklerle sınırlı değildir, yakacak ve giyeceklerde de durum aynıdır, gerek Rus mültecilerin İstanbul’a gelişi, gerekse müttefik güçlerin işgali ve el koymaları kira fiyatlarını uçurmuş, yokluk kendini barınma alanında da hissettirir olmuştur (Georgen, 1996: 38).

Sular kesiktir, enerji tasarrufu için toplu taşımada da kısıtlama gelmiş olup, gerek su ihtiyacının karşılanması, gerek ulaşım alanında öncelik müttefik ve gayrimüslim azınlığın çoğunlukta olduğu Galata ve Pera bölgesinindir. Savaşın getirdiği zenginler ve fakirler vardır, mizah en önemli malzemesini de bu yeni zenginlerden sağlamaktadır. Söz konusu bu yeni zenginler statülerini korumak adına en ufak bir barış teşebbüsüne tahammül edememektedirler. Bu sınıfın en önemli özelliği, zengin görgülü Osmanlı elitinin sahip olduğu ölçülülük ve tevazünün tam tersine her davranışında gösteriş ve abartının varlığıdır. Mizah için bulunmaz tiplerdir. Tüm bu zorluklar ve yoklukları en fazla hisseden kesim ise şüphesiz memur kesimidir. Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa’nın dahi yaklaşık iki yıl maaş alamadığı bir ortamda Osmanlı memurlarının halini tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek (Georgen, 1996: 87).

Yaşanan sorunlar sadece İstanbul’da görev yapan öğretmenlere maaşlarının ödenmemesi problemi değildir. İşgal sebebi ile yaşadıkları bölgeleri terk ederek daha güvende olacaklarına inanarak İstanbul’a gelmiş olan öğretmenler ile işgalden önce bir sebeple İstanbul’a gelmiş olan ancak işgal başlayınca geri memleketlerine dönemeyen öğretmenlerinde maaş sorunları vardır: “*Yunan işgali nedeniyle vazifesini terk ederek Dersaadet’e gelen Karahisarısahip Darülmuallimini Muallimi Mehmet Rifat Efendi’nin işgalden önceki birikmiş maaşlarının İstanbul’dan verilmesi...*” (B.O.A. 18/Za/1340 (Hicri) D:44, G:106, F.K.: DH.UMVM), “*Yunan baskısı sebebiyle Dersaadet’e gelen Bursa Sanayi Mektebi ahşap torna muallimliğinden emekli Ahmet Şefik Efendi’nin biriken maaşlarının İstanbul Defterdarlığı’nın ödenmesi....*” (B.O.A. 02/N/1340 (Hicri) D:166, G:59, F.K.:DH.UMVM), “*Yunanlıların saldırısı üzerine Dersaadet’te ikamete mecbur kalan Bursa Kız Sanayi Mektebi muallimlerinden Reşad Beyin biriken maaşlarının ödenmesi...*” (B.O.A. 24/Ş/1340 (Hicri), D:166, G:52, F.K.: DH.UMVM) belgeleri buna örnektir. Döneme ait belgelerin çoğunda “işgal sebebi ile” sözcüğü kullanılarak açıkça durum izah edilirken, bir kısım belgede işgal sözcüğünün yerine “durum gereği” sözcüğünün kullanıldığı görülmüştür. Bu durum ancak baskı korkusu

ile açıklanabilir. “*Tatil münasebeti ile Dersaadet’e gelip durum gereği avdet edemeyen Adapazarı Merkez Subhiye Hanım Kızlar Numune Mektebi Muallimleri Melihat ve Safiye Hanımlar’ın birikmiş maaşlarının İstanbul Vilayeti Hususi Bütçesinden tesfiyesi...*” (B.O.A. 16/Z/1339 (Hicri) D:44, G:52, F.K.: DH.UMVM), “*Tedavi için Dersaadet’e gelen harp dolayısı ile geri dönemeyen Adapazarı Sabiha Hanım Kızlar Numune Mektebi Muallimlerinden Sabiha Hanım’ın müterakim maaşlarının ödenmesi...*” (B.O.A. 09/C/1340 (H), D:166, G:8, F.K.:DH.UMVM), gibi.

Söz konusu bu maaşlarının ödenmesi noktasında da çare bulmasını bekledikleri kurum kendi memurlarının bile maaşlarını ödemekte zorlanan İstanbul Maarif Nezareti’dir. Nitekim bu isteklerin çok büyük bir kısmı karşılanamamıştır. İşgalin ilk günlerinden son günlerine kadar yaşanan sıkıntıların en önemlisi bu maaş sorunudur:

“...1-5 Ocak 1921 (1337). Maaş havadisleri bozuk. Ekimin son dörtte biriyle kasım maaşı bu hafta verilecekmiş. Boşa çıkan ümitle sevindik. Çarşamba günkü gazetelerde, hükümetin önceden bankaya yatırdığı dört yüz bin altın liranın, bazı şartlar altında geri verilmesine İtilaf Devletlerince müsaade edildiği yazılı. Kendi parasını bankadan geri almak için düşmandan izin bekleyen zavallı hükümet!...”(Sunata, 2012: 124).

Kendi memurlarının tümüne maaş ödeyemeyen hükümetin maaşların ödenebilmesi için bulduğu çözüm de içinde bulunduğu çaresizliği göstermesi açısından oldukça anlamlıdır:

“...Maaş hala yok. Acı sıkıntı devamda. Bu çarşamba günü maliye müsteşarı bir talimat çıkarmış. Ona göre maaş verilecekmiş (muhtaçlara). Mesela bir adam ölürse cenazesi için veya kendisi ya da ailesinden biri hasta olursa bir miktar maaş verilebilirmiş. Bir de çocuğu doğarsa verilirmiş. Bunlar için de doktordan rapor veya nüfus dairesinden doğum kâğıdı lazımmış. Bütün sağlam arkadaşlarımız doktor raporu almaya başladılar...”(Sunata, 2012: 124).

Anaların çocukları ileride kâtip olur hayaliyle ninni belledikleri “*kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır*” nakaratını dillerinden düşürdüğü zamanlardır. Kazım Nami’nin durumu özetleyen şu ifadeleri maddi sıkıntıların kıskacındaki öğretmenlerin halini gözler önüne sermektedir;

“Mesleklerin en şerefli, en mukaddesi muallimlik söz sık sık duyulur. Fakat bu şerefin bu kutsiyetin maddi hiçbir nişanesi, hiçbir delili yoktur. Dünyanın en zahmetli işi hocalıktır. Refahtan en az nasibini alan yine muallimdir... Bu gün muallimlik haricinde daha fazla kazanmak, daha fazla refah bulmak o kadar kolay ki...İstanbul’da muallimlik eden bir zat bugün refahını doğramacılıkta arıyor.”(akt. Akyüz, 1978b: 173)

İşgal İstanbul’unda söz konusu bu yokluğu ve yoksunluğu en şiddetli hisseden memurlar ise şüphesiz İlkokul öğretmenleridir. Osmanlı Devletinde orta ve yüksek öğretim öğretmenlerinin maaşları genel bütçeden ödenirken ilkokul öğretmenlerinin maaşları il özel idare bütçelerinden ödenmekte idi. İllerin memurları arasında ayırım yaparak “*haiz-i rüçhan memur*” olarak kabul gören bir kısım memurun maaşı öncelikli olarak ödenmekte, ancak para artarsa diğer memurların maaşı ödenmekteydi (Akyüz, 1978b: 173). İşgal öncesinde de bu durum sık sık maaşlarda gecikmelere neden olmaktaydı. Grevin İlkokul Öğretmenlerince başlatılmasının nedeni, orta ve yüksek öğretim öğretmenlerinin maaşlarının genel bütçeden ödenmesi nedeniyle daha düzenli maaş almaları, oysa ilköğretim öğretmenlerinin maaşlarının neredeyse iflas etmiş yerel yönetimlerin insafına bırakılmış olması ve bu nedenle de maaşlarının ödenmesinde görülen aksaklıklardır. Bu nedenle orta ve yüksek öğretim öğretmenleri grevde yer almamışlardır. Ancak bu onların refah içinde olduklarını da göstermekten uzaktır.

İşgal dönemi boyunca hem İstanbul hem de Ankara Maarifi için 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati yürürlükte olmuş ve öğretmenlere maaşları bu kanun çerçevesinde verilmektedir. Buna göre köy ve mahalle öğretmenlerinin maaşları, köy ve mahalle halkının ödemekle yükümlü oldukları “*masarif-ı mecbure*” den sayılmıştır. Bu giderler aşar vergisi olarak toplanmaktadır. İttihat ve Terakki döneminde çıkarılan söz konusu yasa öğretmenlerce de ağır eleştirilere uğramıştır. Savaş ve işgal yıllarının en önemli eğitim sorunu ilkokul öğretmenlerinin aylıklarının zamanında ödenip ödenmeme sorunudur. İllerde özel idare bütçelerinden ödenmesi gereken memur maaşları bazen 8-10 ay, bazen de bir yıl boyunca ödenememiştir. Bakanlıklar ve İl Özel İdarelerine, eğitim giderlerinin zamanında ödenmesi konusunda sık sık emirler verilmişse de başarılı olunamamıştır. Konunun Büyük Millet Meclisinde de ele alındığı görülmüştür. Meclis zabıtlarına bakılacak olursa öğretmen maaşlarının zamanında ödenmemesinin nedenleri genel olarak şunlardır;

1. İl Özel İdare bütçelerinde öğretmenlere ödenmek üzere ayrılan paraların ayrıcalıklı sayılan diğer memurlara öncelikle ödenmesi ve öğretmenlere sıra gelince bütçede paranın kalmaması.

2. Bazı illerin özel idare gelirlerinin yeterli olmaması.

3. Bazı illerin Maliye memurlarının öğretmenlere karşı hasmane tavırlar takınarak, öğretmen maaşlarını ödemedi bilinçli zorluklar çıkarmaları. İl Özel İdarelerinin üyeleri arasında yer alan feodal yaklaşımla öğretmen maaşlarını önemsememeleri. İl genel kurul üyelerinden biri olan Hacı Necip efendinin yaptığı şu açıklama bunu doğrular niteliktedir: "Maaşlarını 300'e indirttiğimiz vakit hocaların istifa edeceğini biliyorduk, nasıl ki öyle de oldu. Onların yerine biz istediklerimizi koyacağız." (Akyüz, 1978b: 177)

4. Öğretmenlere ödenmek üzere mal sandığına aktarılan paraların yetkililerce zamanında çekilmediği için bir süre sonra başka yerlere harcanmak üzere geri çekilmesi.

5. Bazı illerde eğitim harcamalarına ayrılmış bir kaynak da bulunmamaktadır.

6. Bazı illerde toplanan paralar ilin diğer memurlarına ödendiği için öğretmenlere para kalmamaktadır.

7. Savaş nedeniyle illerin gelirleri oldukça düştüğünden toplanan paralar da o nispette azalmaktadır.

8. İşgal altındaki illerde öncelikle okullar ve öğretmenler baskı altına alınmaktadır. Bu nedenle de işgalcilerin öğretmen maaşları gibi bir kaygıları da yoktur.

9. Savaş nedeniyle bazı illerin sınırlarında da değişiklik olmuş ve bazı iller küçülmüştür. Bu illerin gelirleri de azaldığından öğretmen maaşları ödenememektedir (TBMM, 1920: 316-320, TBMM, 1920: 187-221).

Dönemin muallimler için önemli bir yayın görevini üstlenmiş Muallimler Mecmuası da Ağustos - 1923 tarihli sayısında bu duruma dikkat çekerek, gençleri Darulmuallimat ve Darulmuallimine girmeleri için teşvik edemediklerinden, zira bedbaht olacakları yönünde acı bir itirafta bulunmakta, kendilerinin de tek suçlarının en zor öğretmenliklerden olan İlkokul öğretmenliğini seçmek olduğunu belirtmişlerdir (Ortak, 2003: 225). Tüm bu açıklamalar, söz konusu gecikmelerin sebebi olarak yürürlükte olan Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu göstermektedir. Çözüm Öğretmen maaşlarının genel bütçeden ödenmesini sağlayacak kanuni düzenleme ile mümkündür. Tüm bu olumsuzluklar göz önüne alındığında öğretmenlerin bu tahammülü zor duruma

katlanmalarının sebebi neydi, Darülmualiminlerin ya da mekteplerin kapanmama sebepleri nedir sorusu akla gelmektedir ve bu soruyu sadece öğretmenlerin idealistlikleri ile açıklamak fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır. Bu sorunun cevabı hem dönemin önemli gazetelerinden Hakimiyet-i Milliye gazetesinde hem de T.B.M.M’ deki görüşmelerde ele alınmıştır. Buna göre;

“Eğer Darülmualiminler kâmilten kapanmamış veyahut mektepler kâmilten muallimden mahrum kalmamış ise bu, seferberliğin kısmen heyet-i talimiyeyi tecil etmesinden ileri gelmiştir. Yoksa sık sık maaş alan memurinin yanı başında beş, altı, hatta bazı yerlerde dokuz, on ay maaşsız aç sefil bırakılan muallimlerden hiç biri tahammül etmez ve işi başında kalamazdı. Bunların bir kısmı meslek aşkıyla ise, herhalde bir kısm-ı mühimmi de askerlik korkusuyla mektebe merbut kalıyorlardı” (Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923).

Söz konusu durumun bir sonucu olarak, işgal dönemi İstanbul’unun eğitim camiasında yaşanan önemli hadiselerden biri de; Türk öğretmenler tarihinin ilk grevi olan İstanbul ilköğretim öğretmenlerinin grevidir. 1920 yılının Ocak ve Şubat ayı maaşlarını alamayan ilkokul öğretmenleri 28 Şubat 1920 günü topluca Maarif Müdürlüğüne giderek birikmiş aylıklarının ödenmesini aksi takdirde görevlerine devam etmeyeceklerini “tatili tedrisata gideceklerini” bildirmişlerdir (Tasvir-i Efkar, 2 Mart 1920). Öğretmenler ilk zamanlar grev sözcüğünü kullanmamışlarsa da gazeteler ilk günden bu durumun bir grev ilanı olduğunu yazmışlardır. Maarif Müdürlüğü öğretmenlerden göreve devam etmelerini, sorunun birkaç güne kadar çözüleceğini bildirmişlerse de bu gerçekleşmemiştir. Önce gazetelerde il özel idarelerine iki aylık gecikmiş maaş için 20.000 liranın aktarıldığı haberi çıkmışsa da bunun gerçek olmadığı ortaya çıkmıştır (Yenigün, 3 Mart 1920). Zaten söz konusu gecikmiş maaşlar için 20.000 değil 90.000 liraya ihtiyaç vardır (Ortak, 2003: 227). Bunun üzerine İstanbul İlkokul öğretmenleri 1 Mart 1920 Pazartesi günü topluca okula gitmemişlerdir. Türkiye tarihinin bilinen ilk öğretmen grevi böylece başlamıştır. Grevin yönetim merkezi Büyük Reşit Paşa Numune Mektebidir (Göldaş, 1984b: 48).

O tarihlerde İstanbul’da yaklaşık 150 – 200 kadar ilkokul ve yaklaşık 944 – 1000 arası da ilkokul öğretmeni bulunmaktadır. Dönemin gazete haberlerine bakılırsa yaklaşık 20.000 kadar da ilkokul öğrencisi bulunmaktadır (Akşam, 2 Mart 1920). Bu grevin aynı yıllardaki diğer çalışan grevleri ile ilişkisi var mıdır, bilinmiyor. Ancak aynı

dönemlerde İstanbul’da başka çalışanların da benzeri ödeme gecikmeleri nedeniyle grev yaptıkları bir gerçektir.⁵⁴ Bir Osmanlı hükümet kararnamesine göre; işçiler işverenlerle uzlaşmak için her yolu denemeden greve başlayamazlardı. Bu nedenle İstanbul’daki grevler aynı zamanda İstanbul’daki işçilerin her yolu denedikten sonra başvurdukları bir yöntem olduğunun da ispatı idi. İşgal kuvvetlerinin idarecileri Tramvay işçilerinin grevindeki gibi doğrudan kendilerini de etkileyen grevlere müdahil olurken, İstanbul İlkokul öğretmenlerinin grevine ise duyarsız kalmışlardır (Criss, 2011: 123-124). Grevlerin bir kısmı ses de getirmiş, isteklerin bir kısmı bu sayede kabul görmüştür. Oysa Osmanlı için bu yeni bir durumdur; “zira ekmek isteyenlere varsa ekmek verilir, duraklanmaz. Ekmek yoksa istenilmez, katlanılır” (Tahir, 2006: 38). Öyle ise ne değişmiştir, şüphesiz değişen dünyadır ve değişen dünya Osmanlı toplumunu da değiştirmektedir.

O dönemin faaliyet gösteren öğretmen örgütü İstanbul Muallimler Cemiyeti greve destek vermediği gibi gazetelere verdiği ilanla grevle ilgisi olmadığını belirtmiş, bu durum öğretmen örgütlenmesinde ilkokul öğretmenlerinin, orta öğretim ve yüksek öğretim öğretmenlerinden ayrı hareket etmelerine neden olmuştur. Oysa İstanbul İlkokul Öğretmenleri Mart 1918’de Darülfünun konferans salonunda “bir cemiyetimiz olsun” dediklerinde kast ettikleri, hükümet nezdinde haklarını savunacak bir cemiyete sahip olmaktı (Akyüz, 1978b: 183). Bu hareket tarzı ilkokul öğretmenlerinin haklı olarak tepkisini çekmiş ve grevin sonlandığı günlerde Mekatib-i İptidaiye Muallime ve Muallimleri Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin en önemli amacı; yıllardır Osmanlı Maarifinde görülen Darülfünun ve orta dereceli okulları kayırır, iptidai mektepleri ise görmezden gelen tavırlarına da bir son vermek ve seslerini bu anlamda duyurabilmektir (Ortak, 2003: 229). İstanbul Muallimler Cemiyetinin 1920 deki genel kurulunda yaşananlar aslında İstanbul Muallimler Cemiyetinin içinde de söz konusu greve destek verilmemesinden rahatsızlık duyulduğunu göstermektedir:

“... Pek canlı ve heyecanlı olan kongrede muallimler cidden mesleklerinin adı ve haklarının müdafii olduklarını ispat ettiler. Müzakerat ve münakaşatın en ateşli noktasında, sabık heyeti idarenin muallimlere grev

⁵⁴ 1919- 1920 yılları yoğun grevlerin yaşandığı bir dönemdir. 17 Nisan 1920 gazete çalışanları, 23 nisanda Tünel işçileri, 10 Mayısta Tramvay işçileri, Deri işçileri, Tersane işçileri, 24 Temmuzda Şirket-i Hayriye İşçileri, 13 Ekimde Şark Demiryolu İşçileri grevdedir (Göldaş, 1984b: 44).

zamanında dest-i muavenatlarını uzatmayıp onları, kendi kaderlerine terk etmesi keyfiyeti teşkil ediyordu.”(İkdam: 11Aralık 1920)

Sonraki dönemlerde Muallimler Cemiyeti sık sık İptidaiye Muallimleri Cemiyeti ile birleşme tekliflerini dile getirirse de bu teklif ilkokul öğretmenleri için kabul edilebilirlikten uzak görülmüştür. Zira yıllardır devam eden ezilmişlik durumlarının, birleşik bir cemiyette yeterince dile getirilmeyeceği ve getirilmediğinden bahisle, öğretmenlerin içinde sayıca çoğunluğu teşkil eden kendileri (öğretmenler içinde sayıca en fazla olanlar ilkokul öğretmenleridir) için durumun kabul edilemezliğine dikkat çekmişlerdir. Aslında bu durum işgal İstanbul’unda öğretmenlerin güçlü bir mesleki örgüte sahip olmadıklarını, ilkokul öğretmenleri ile Darülfünun ve orta öğretim öğretmenleri arasında nefret boyutuna varan bir ayrılığın olduğunu göstermektedir (Akyüz, 1978b: 184).

14 gün süren grev boyunca okullarda her hangi bir olay yaşanmamış, gerek halk gerekse basın öğretmenleri bu haklı tavırlarından dolayı desteklemiş (Yenigün, 2 Mart 1920), idare de bu desteği görmüş ve öğretmenlere yönelik şiddetli yaptırımlar yoluna gitmeyerek, sadece tehdit etmekle yetinmiştir. Grev aynı zamanda kamuoyunun dikkatini eğitim uygulamalarına çekmiştir. Bu ilk grevin ardından Eylül döneminde de bir grev yaşanmış, greve neden olan maaşlardaki aksamalar giderilince sonlandırılmış, kamuoyuna da aksayan konuların fazla çalışma sayesinde işleneceği sözü verilerek kamuoyunun desteği sürdürülmeye çalışılmıştır.

Grev konusu hemen Meclis-i Mebusan gündemine alınmış, meclis öğretmenlerin eylem nedenleri ile ilgili tartışmalar yapmış, bilgisi sorulan Maarif Nezareti söz konusu meselenin kendileri ile doğrudan ilgisi olmadığını, maaş ödemelerindeki aksaklıkların öncesinde Dâhiliye Nezaretine bildirildiği ifade edilmiştir. Bir oyalama göze çarpsa da, genel itibariyle öğretmen eylemlerine tepkiyle yaklaşılmamış ancak bir çözüm yolu da üretilmemiştir. Grev sürecinde öğretmenlerin başka sorunları da gündeme gelmiştir. Konut, kira ve ulaşım sorunu gibi (Tasvir-i Efkar, 8 Mart 1920). Sorunun geçici de olsa çözülmesi ve öğretmen maaşlarının bir kısmının da olsa ödenmesi ve derslere yeniden başlanması kamuoyu tarafından çocukları sokaklarda avare dolaşmaktan kurtaracağı için sevinçle karşılanmıştır (Göldaş, 1984b: 56).

4.4.2.2. İşgallere karşı düzenlenen protesto ve mitinglerde öğretmenler

İşgale karşı tahammüllerin tükendiğini gösteren önemli faaliyetlerden biri de işgallere karşı düzenlenen protesto ve mitinglerdir. Bu miting ve gösterilerin tertip komitelerinin vazgeçilmez unsuru öğretmenler ve öğrencilerdir. İşgale şahit olanların ifadesiyle İtalyanlar “kibar işgalciler”, kadınları taciz eden Senegalli askerler hariç- Fransızlar “zararsız”, Amerikalılar “nezih”, fakat İngilizler kesinlikle “düşman”dı. İngilizler Türklerle iletişim kurmak için değil, onları cezalandırmak için İstanbul’daydılar (Criss,2011: 88). İtalyanlar istihbarat açısından da Türklere yardım etmişler, diğer işgal güçleri gibi Milli Mücadele yanlılarını arama ve yakalama işleriyle ilgilenmemişler hatta zaman zaman bu işlerle ilgili istihbarat bilgilerini Türk yetkililere vermişlerdir (Saylan, 2010: 316). İngilizlere göre Türkler savaşın uzamasına neden olmuşlardı ve neden oldukları kayıpların bedelini ödemeliydiler.

İşgallere karşı asıl Türk direnişini başlatan olay ise 15 Mayıs’ta İzmir’in Yunanlılarca işgalidir. Zira bu olay Türkler üzerinde bir şok etkisi oluşturmuştur. Şimdiye kadar yaşananlar Türklerin büyük güçlere karşı savaşı kaybetmesinin bir gereği olarak algılanıyorken, bu olay yaklaşık yüzyıldır Balkanları kana bulayan milliyetçi ihtirasların bir sonucu olarak, özellikle Yunan ihtiraslarının tezahürü olarak değerlendirilmiş ve kesinlikle kabul edilemez bir durum olarak algılanmıştır. İzmir’in işgali ve Yunan katliamlarının kamuoyu direnişini tetiklemesi açısından önemi büyüktür. Yunanlıların İzmir’i işgali ile birlikte İstanbul mitingler ve Protestolar şehri olmuştur. Protesto ve gösterileri yaparken namluları şehre dönük savaş gemilerinden de, kafalarının üzerinde tehdit uçuşu yapan savaş uçaklarından da zerre kadar etkilenmemişlerdir. Bu protesto ve gösterilerin planlayıcı ve uygulayıcıların içinde İstanbul öğretim görevlileri ve öğrencileri daima ön saflarda yer almışlardır. İzmir’in işgalini izleyen günlerde üç gün süreyle şehirde eğlence yerleri, okullar ve ticarethaneler kapandı. 17 Mayıs’ta Darülfünun öğrencileri ile Yüksek Okul öğrencileri protesto amacıyla derslere girmediler. Bununla ilgili olarak ilk toplantı geniş katılımlı olarak Darülfünun’un konferans salonunda Doktor Besim Ömer Paşa başkanlığında yapılmıştır. Toplantının konuşmacıları Devletler Umumi Hukuku Müderrisi Ahmet Selahattin Bey ile Edebiyat Fakültesi Müdürü Emin (Erişirgil) Bey olarak belirlenmişse de konuşmacıların sayısı konferans sırasında çoğalmıştır. Profesörlerden birinin toplantı sırasında sarf ettiği şu sözler ilerleyen günlerde Darülfünun’un oynayacağı ya da oynaması beklenen rolüne işaret etmektedir;

“Bağımsız bir millet için icabında esir olmamak üzere kuvvetlerini kullanmak lazımdır; bu vesile ile başlanması tabii olan mücadelenin başına Darülfünun’un geçmesi gerekir”(Tansel, 1991: 245).

Toplantıda Dr. Besim Ömer Paşa’nın başkanlığında yüzlerce öğretim görevlisi ve öğrencisi ile Darülfünun’da da İzmir’in işgali tartışılmış ve bu elim hadiseye karşı gösterilmesi gereken tepkinin kararlaştırılmasına ilişkin fikir alışverişi yapılmıştır (Sunata, 2012: 31). Toplantı uzayınca Darülfünun’daki kız öğrencilerinin de ders saati gelmiş ve kız öğrenciler yapılan toplantının haberini alınca konferansa onlar da katılmıştır. Toplantıda tüm öğretim görevlileri ve öğrencilerinin hissiyatını ortaya koyan Dr. Besim Ömer Paşa’nın şu sözleri manidardır; “Felaket o kadar derindir ki, duyulanmayan ne bir Osmanlı var, ne bir Müslüman var” (Özdemir, 2003: 60). Gösterilmesi gereken tepkinin, üniversite önderliğinde tüm Osmanlı kurum ve kuruluşlarının birlikteliği ile ortaya konulması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Her ne kadar sükûnet telkin eden ve tepkiler sonucunda durumun daha da ağırlaşmasından çekinenler az olmasa da (Rıza Tevfik bu görüşü savunanların başını çekmektedir), İzmirli Hamdi Şevket Paşa’nın şu ifadeleri duyulan kızgınlık ve umutsuzluğun boyutlarını gözler önüne sermektedir; “Memleket zaten yanmış, yanacaksa şanlı yansın.” Toplantı bir protesto bildirisi yazmak için öğrenci ve öğretim görevlilerinin oluşturduğu bir kurulun belirlenmesi ile birlikte sona ermiştir (Özdemir, 2003: 60). Aynı gün Arnavutköy Amerikan Kız Koleji’nde de bir miting yapılmıştır (Tansel, 1991: 246).

18 Mayıs’ta ise, İstanbul’da dükkânların çoğu kapalıdır ve İzmir’in işgali nedeniyle “Milli matem günü” olarak kabul edilmiştir Darülfünun başta olmak üzere pek çok öğrenci, öğretmen ve öğretim görevlisi okullarında toplantılar düzenlemek suretiyle işgali protesto etmişler, halkın içinde var olan hoşnutsuzluğu da organize etme yollarını aramaya başlamışlardır (Özdemir, 2003: 61).

“Konferans salonunda yapılan toplantıya müderris ve muallimler de katıldılar. Hocalardan söz alanlar, durumun ağırlığını belirterek itidal ve metanetle düşünülmesini, hislere kapılıp yanlış heyecanlar yaratılmamasını söylediler.”(Sunata, 2006: 33)

Halkın yüksek katılımı ile gerçekleştirilen ilk büyük miting 19 Mayıs’ta Fatih Belediyesi önünde gerçekleştirilmiştir. Mitingi hazırlayanlar, Darülfünun öğrencileri ile Türk ocağı üyesi öğretmen ve öğrencileridir (Sunata, 2006: 34). Konuşmacılar içten,

halk duygusaldır. Konuşmacılardan birinin sarf ettiği şu ifadeler oldukça anlamlıdır: “...Bu gün İzmir’siz bir Anadolu ruhsuz bir cesettir. Vatan bu gün için senden sükûnet, yarın için hayat bekliyor...” demiştir (Tansel, 1991: 247). Halide Edip’in siyah çarşafı ile siyah bayrak örtülmüş kürsüye çıkarak yaptığı konuşma da aynı derecede unutulmazdır;

“...Bu sırada Halide Hanım (H.E.Adivar) siyah çarşafı ile balkondan konuşmasına başladı. Gerçekten acıyı içten duyan bir insan olarak oradaki halkın da duygularını dile getirdi. Birçok insan kendini tutamıyor, gözyaşlarını döküyordu. Heyecan ve teessürünü tutamayanlar, her türlü fedakârlığı ve ölümü göze alarak çarpışacaklarını acı acı bağırıyorlar, kaynaşmayı bir kat daha arttırıyor, kadınlar arasında telaş ve endişe uyandırıyor.” (Sunata, 2012: 34)

Türk ocağı Katib-i Umumisi Hüseyin Ragıp Bey, Yedek Subaylar Yardımlaşma Derneği Başkanı Tahsin Fazıl Bey, Dr Sabit Bey ve öğrencilerden de Meliha Hanım birer konuşma yapmışlardır. Konuşmacılardan bir diğeri de Darülfünun hukuk müderrisi Selahattin Bey olup, konuşmasında mitingin bir özetini yapacak ve halka padişaha giderek milletini tutmasını istemeyi önerecektir. Mitingi hazırlayan ekip padişaha gidecek heyeti seçmek üzere Darülfünuna dönmüş, Halide Edip ve iki talebe seçilmiştir. Sarayda karşılayıcı yaverler her ne kadar talebelerden çekinir bir görüntü çizse de, hünkârın rahatsızlığından dolayı talebeleri kabul edemeyeceğini ancak bendelerinin arzularını dikkate alacağını belirteceklerdir. Heyetteki talebeler “bizi halk gönderdi” sözleri ile duruma itiraz etmişlerse de sonuç alamayacak ve hünkârla görüşemeyeceklerdir. Ayrıca miting kararlarını Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciliklerine “halk namına tebliğ” etmek için de bir erkek ve kadından oluşan ikili ekipler oluşturulmuştur (Dölen, 2009: 570). Fatih Belediyesi önünde toplanan bu kalabalık bu kez Bekirağa Bölüğüne yönelmiş ve buradaki siyasi mahkûmları kurtarmaya karar vermiştir. Haberi alan Amiral Calthorpe ertesi gün şehrin ana caddelerinde her türlü toplantının yasaklandığını belirten bildiriler astırmıştır. Buna rağmen gençlerin başını çektiği bir grup Bekirağa Bölüğünün bulunduğu Harbiye Nezareti’nin demir kapısını zorlamış, Fransız tankları bölüğün etrafını sarmış fakat bu bile gençleri geri püskürtememiştir. Tam bu sırada padişahın Harbiye Nezaretinde olduğu haberi duyulunca padişaha duyulan saygı gençlerin geri çekilmesine neden olmuştur. Bu olaydan sonra İtilaf Devletleri gerek Bekirağa Bölüğü çevresinde gerekse İstanbul genelinde güvenlik tedbirlerini arttırmıştır (Saylan, 2010: 344).

20 Mayıs'ta bu kez protestonun adresi Doğancılarıdır; burada "Asri Türk Kadınları Cemiyeti" adına konuşma yapan bir bayanın şu sözleri, İstanbul kadınlarının haykırışını yansıtmaktadır;

"İşte hayatı ruhu Türk olan İzmir'i bu gün Yunanlılar aldılar, belki yarın da sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı hatta evet bütün güzellikleriyle gözleri üstüne çeken çok sevgili İstanbul'umuzu da isteyecekler. O zaman bu hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu ezici kuvvetler karşısında yine böyle sükun ve tevekkül ile mi yaşayacağız? Ben buna hayır diyorum; biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete riylar söyleyen varlıklara her zaman la'netler, la'netler..."(Tansel, 1991: 247).

21 Mayıs'ta bu kez Üsküdar'da bir miting yapılmıştır. Halkın tepkisi gitgide büyümekte ve daha organize olmaktadır. Miting haberinin yayılması da, miting alanının hazırlanması da, konuşmacıların ve konuşmaların hazırlanması da öğretmen ve öğrencilerin öncülüğünde gerçekleşmektedir (Sunata, 2012: 37).

Diğer taraftan 21 Mayıs 1919'da İstanbul'da görevli yaklaşık üç bin kadar kadın ve erkek öğretmen Darülfünun'da bir araya gelerek İzmir'in işgalini protesto etmişlerdir. Burada konuşma yapan Emin Ali Bey, Nakiye Hanım, Halide Edip yaptıkları coşkulu konuşmalarla katılımcıları coşturmuşlardır. Özellikle İhsan Bey'in; "Biz öğretmenler bu davada haklı olduğumuzu ispat edinceye kadar çarpışacağız. Şanlı şekilde ölmeye hazırız." Sözleri orada toplanan eğitim camiasının ortak sesiydi. Muallimler Cemiyeti Başkanı Hüseyin Ragıp Bey de aynı hislerle şu ifadeleri kullanmıştır; "Muallimler Ordusu, yetiştirdiğimiz neslin başına geçerek vatanını göğsü ile savunacaktır". Bu konuşmaların ardından alınan ortak karar padişaha bildirilmiştir. Buna göre; "Hayatımızı fedaya hazırız. Terbiyesiyle görevli olduğumuz Türk çocuklarını, ebedi bir İstiklal aşkı ve haksızlıklar karşısında en derin isyan hisleriyle donatıp silahlandırmaya and içtik" ifadeleri kullanılmıştır (Özdemir, 2003: 70).

22 Mayıs'ta Kadıköy'deki mitinge katılım 20.000 iken, 23 Mayıs Cuma günü Sultan Ahmet Meydanında yapılan mitingde katılım iki yüz binin üzerindedir. Miting ve protestolar hız kesmeden katılımcılarını arttırarak devam ederken 30 Mayıs'ta Müslümanlar camilere dua etmek üzere davet edilmiştir. Burada Cuma namazı sonrasında siyah örtülü kürsüye çıkan hoca cemaati tekbir çağırmaya davet etmiş dalga

dalga yayılan tekbir, işgal karşısında yüreklerde oluşan feryadın ifadesi olmuştur (Tansel, 1991: 250-251).

Mütareke ve işgal dönemlerinin genelinde İstanbul Hükümetleri işgal güçlerine karşı direnmek bir yana işbirliği içinde olmuşlar, bu sırada Darülfünun başta olmak üzere siyasi duruşları ile hükümete yakın duran bazı hocalar (söz konusu bu hocalardan bazıları hükümette ve Maarif Nezareti'nde de görevler almışlardır) ile öğrenciler arasında çeşitli çatışmalar baş göstermiştir. Bu çatışmalardan en önemlisi şüphesiz Darülfünun Grevi'dir. Bu çalışmada Darülfünun Grevi ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Diğer taraftan Müderrislerden bazılarının ise ittihatçı oldukları gerekçesiyle hükümet tarafından görevden tasfiye edilmeleri öğrencileri daha da tepkiselleştirmiştir (Dölen, 2009: 516). İşgalcilerin söz konusu tasfiyeleri Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve Hüseyin Cahit gibi müderrislerle sınırlı kalmayarak eski Sadrazam Sait Halim Paşa gibi aydınlar da tutuklanarak “kıyımlardan (!)” suçlu bulunup, 1920 de söz konusu müderrislerle birlikte Malta'ya sürgün edilmişlerdir (Shaw ve Shaw, 1994: 399).

4.4.3. Öğrencilerin Durumu

İstanbul'un işgal günü pek çok kimse için de bilinmezlerin başlangıcıydı, resmi rakamlar aksini söylese de, halk nazarında düşman şehri basmış tuttuğunu kesmekteydi, can kaygısı her yandaydı (Tahir, 2010: 322). Böyle bir ortamda sağlıklı yürütülmüş bir eğitim faaliyetinden bahsetmek veya beklemek ne kadar mantıklı bir yaklaşım olur bilinmez. İşgal edilen bölgelerde işgal askerlerinin yolda zaten korkarak yol alan öğrencilere uyguladıkları şiddet, öğrencilerin ya bir daha mektebe gitmemesine yahut da tanınmamak için Rum ve Yahudi çocukları gibi fes takmayıp başları açık okula gitmelerine neden olmuştur (Arman, 1969: 5).

İşgal başlar başlamaz boşaltılmış okullar, sokaklarda Müslüman-Türk çocuklarına ve ailelerine azınlıklar başta olmak üzere işgal güçlerince uygulanan şiddet ve maaşlarını neredeyse birkaç yıl alamayınca greve giden öğretmenler de hesaba katıldığında, dönemin İstanbul'unda yaşamış olup eğitimini tamamlamış bir bireye rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte eldeki veriler ve göstermelik de olsa bir Maarif Nazırlığının varlığı, zaman zaman kesintiye uğrasa da, sürdürülmüş bir eğitim faaliyetinin olduğunu göstermektedir.

Savaşın etkileri belki de ilk olarak seyrekleşen sınıflarda kendini hissettirdi. Konuya ilişkin olarak, 1914 yılında henüz bir talebe olan Şevket Süreyya Aydemir o yılları talebe gözüyle şöyle anlatmaktadır:“ Köyden mektebe döndüğüm zaman sınıfları da köyler gibi seyrekleşmiş buldum, biz de harbe girmiştik.” (akt. Özdemir, 2003: 13). Muallim Mektebi’nde talebe olan Aydemir talimgâha katıldığında henüz on sekizindedir, ancak talimgâhta çok daha fazla yaşı küçük talebenin varlığına şahitlik edecektir. Böylesi çocuk yaşta talebelerin silâh altına alınması, Darülfünun başta olmak üzere ülke genelindeki lise çağındaki nüfusu da hızla azaltmıştır. Edebiyat fakültesindeki öğrenci sayısı oldukça azalmıştır, fakülteye devam eden öğrenci sayısı öğretmen sayısının yarısı bile değildir. Felsefe zümresinde sadece iki öğrenci bulunmaktadır. Halit Ziya da anılarında buna değinerek, dönemin öğrenci kadrolarının % 90’a yakın kısmının kiminin askere alınma, kiminin de gönüllü olarak orduya katılmasıyla öğrenim dışı kaldıklarından bahsetmiştir (Özdemir, 2003: 14). İşgal döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu çeşitli işlerde çıraklığa girmek zorunda bırakmış, kimi sebzeçi, kimi köfteci yanında çalışmaya başlamak suretiyle öğrenim hayatlarını sonlandırmışlardır (Arman, 1969: 11).

I.Dünya Savaşına katılan öğrencilerden sağ dönebilenleri ise karmakarışık duygular içindeydiler. Savaş onları pişirmiş, her türlü acı içinde büyütmüş, inandıkları pek çok değerlerini yitirmiş, umutsuzluk batağında birer fert haline getirmişti. Onları bu umutsuzluk batağından kurtaran gelişme ise, taşıdığı olumsuz anlamların ötesinde sonuçları itibariyle olumlu bir gelişme olan İzmir’in işgalidir. İzmir’in işgali, öğrencilerin üzerindeki bu ölü toprağını kaldırmış, kısa sürede örgütlenmeleri hızlanmış, işgallere karşı protestoların organizasyonunda öğrenciler ön saflarda yer almalarını sağlamıştır (Dölen, 2009: 516).

Bu süreçte yaşananların bir sonucu olarak Müslüman-Türk toplumu için milliyetçiliğe dair hassasiyetlerin arttığı görülmektedir. Azınlıkların ve hemen hemen her ortamda onları kayıran İşgal güçlerinin haksız uygulamaları sonucunda, artan bu milli hassasiyetten en fazla etkilenenler öğrencilerdir. Haydarpaşa bölgesini işgal eden İngiliz birliklerinin kumandanı kendi askerlerinin rahatı için Tıbbiye öğrencilerinin karyolalarına el koyup, öğrencilerin yerde yatmalarına sebep olmuştu. Ancak bununla da yetinmeyerek Askeri Tıbbiye öğrencilerinin üniformayla gezmelerini yasaklamışlardır. Bu durum öğrencilerin tepkisine yol açmış, öğrenciler aylarca bina içinde gecelik entarileri ile dolaşmışlar, işgal askerlerinin baskılarına rağmen dersane

ve laboratuarlara bu şekilde girmişlerdir. Durumun hassasiyeti ve öğrencilerin inatçı tutumu üzerine yasak kaldırılmış ve öğrenciler üniformaları ile derslere devam etmişlerdir. Tıbbiye'nin işgalinden iki ay sonra öğrenciler işgale karşı bir başka protesto göstergesi olarak Tıbbiye'nin kuruluş günü olan 14 Mart 1827'e dayandırmak üzere 14 Mart'ı Tıp Bayramı ilan etmiş ve bir miting düzenlemişlerdir (Özdemir, 2003: 37).

Öğrenimin her kademesinden öğrenciler Milli Mücadeleye destek babında özellikle Anadolu'ya silah, insan ve mühimmat taşınması görevi olmak üzere her türlü faaliyetin içinde yer almışlardır. İşgal güçlerinin tahammülü aşan uygulamalarının da bunda rolü büyüktür. Birçok Harbiyeli öğrenciyi Anadolu yollarına düşüren gelişme Harp Okulunun ilk işgal edilen mekânlardan biri olarak seçilmiş olmasıdır. Sonraki süreçte işgalle yetinilmeyip, okul kapatılacaktır. Nisanın ilk günlerinde okul işgal edilince, öğrenciler teçhizatları ile birlikte Çengelköy'deki Kuleli İdadisine taşınmış, 1 Mayıs 1920'de burada başlayan öğretim faaliyeti, 5 Temmuz 1920'de işgal güçlerinin okulu boşaltıp Ermeni yetimhanesi yapması üzerine sona ermiştir (Çapa, 1994: 141).

Anadolu hareketine karınca karınca destek veren pek çok okul ve öğrenci vardı. Bu okullardan biri de Kuleli Askeri Lisesi olup, öğrencileri Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılması kaçırılmasına yardımcı olmaktaydılar. Bu durumu haber alan İngilizler 1919 yılının yaz aylarında yaklaşık 800 öğrenciyi zorla okuldan çıkartarak, yazı Kâğıthane'deki çadırlarda geçirmelerini istemiştir. Bu öğrenciler daha sonra Maçka Kışlasına yerleştirilmişlerdir. Öğrenciler burada da söz konusu faaliyetlerini sürdürünce öğrenciler bu kez Anadolu yakasında Beylerbeyi Jandarma Okulu'na nakledilmişlerdir. Bu kez Karadeniz'den gelen bir grup gemicinin okula yanaştırdığı motora gemicilerle birlikte silah ve cephane yükleyerek Anadolu'ya göndermişlerdir. Olayın duyulması halinde gösterilecek tepkilerden çekinen Harbiye Nazırı Ziya Paşa durumu olaydan sonra uydurma bir mazeretle Albay Bekwith'e bildirmiştir. Ancak söz konusu silahların kaçırılması olayında Harbiye Nezareti'nin de sorumlu olduğunu düşünen Albay bunu kanıtlayamadığı için durumu kabullenmek zorunda kalmıştır (Kaya, 2010: 320).

Okullarda öğretmenleri, evlerde ise ebeveynleri vasıtasıyla olanları algılayıp değerlendiren bu öğrenciler, milli ve manevi değerlerin yeniden hatırlanması ve hatırlatılması için yapılan tüm protesto ve gösterilerde bu sebeplerle hep ön saflarda yer almıştır. Bu açıdan ilkokul öğrencisinden Darülfünun öğrencisine kadar tüm kademelerdeki öğrencilerin neredeyse tamamının bakış açısı ve hareket tarzı bu yönde olmuştur. Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de “bana dokunmayan yılan binyıl

yaşasın” mantığıyla hareket edip işgallere sessiz kalan ve tüm ağır şartlarına rağmen barış adına Sevr gibi bir idam fermanına dahi rıza gösteren öğrenci ve öğretmenler de olmuştur. Ancak çoğunluk aksini düşünmektedir.

Öğrenciler ve hocaları tüm bunlara son vermek adına kimi zaman gemilere tayfa yazılmak ve kılık değiştirmek suretiyle Anadolu’ya geçme ve Milli Mücadeleye katılma çabasına girişmişlerdir. İstanbul’a okumak için gelen ve memleketleri olan şehirlerin işgali üzerine okullarını terk edip şehirlerine geri dönen öğrencilerin sayısı da oldukça fazladır. Bunlardan biri de Ömer Asım Aksoy’dur. 1919 da Tıbbiye birinci sınıfta okuyan bir öğrencidir ve Nisan ayında Antep’te harp olduğunu, çekilen İngilizlerin yerine Fransız ordusunun geldiğini öğrenince, diğer fakültelerdeki beş Antepli öğrenci⁵⁵ ile birlikte Antep’e gitmiş ve savaşa katılmışlardır (Özdemir, 2003: 37-39).

Tüm bu gelişmeler ışığında işgal dönemi İstanbul’unda yaşanan öğrenci faaliyetlerini; işgallere karşı yapılan miting ve gösterilerde öğrencilerin rolü ve Darülfünun grevinde öğrencilerin rolü olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

4.4.3.1. İşgallere karşı protesto ve mitinglerde öğrenciler

Yaşanan haksız uygulamalara karşı öğrencilerin ilk tepkisi genelde protesto gösterileri düzenlemek ve Anadolu’ya yapılacak silah ve mühimmat sevkiyatına yardımcı olmak suretiyle katılmak şeklinde olmuştur. Bu gösterilerden bir kısmı engellenemeyip kalabalıklar eşliğinde gerçekleştirilirken, birçoğuna da daha gerçekleşmeden işgal güçleri ve çoğu zaman onun uydusu gibi hareket eden hükümetlerce müdahale edilmiştir. İngilizlerin talimatıyla tutuklanan Darülfünun müderrisleri ve özellikle de Ziya Gökalp’ın öğrencileri, hocalarının ardından gösteri yapmak istemişler ancak işgal kuvvetlerinin süngülü askerlerince engellenmişlerdir (Özdemir, 2003: 47). Söz konusu Anadolu’ya malzeme taşınması işinde görev aldığı istihbaratı alınarak İstanbul’da tutuklanan 15 yaşındaki Ömer isimli bir çocuğun İngilizlerce yakalanarak Beylerbeyi İskelesindeki bir zırhlıya götürülmesi, İngilizlerin tekme ve tokatları eşliğinde sorgulanması, bu dönemde yaşanan yüzlerce benzer hadiseden sadece biridir. Vücudu çürükler içinde kalan Ömer’den silah ve mühimmatın

⁵⁵ Bu öğrenciler Tıbbiye son sınıftan Nizipli Dr. Tevfik Ögüt, Tıbbiye birinci sınıftan Ömer Asım Aksoy, yine Tıbbiye birinci sınıftan Dr. Mehmet Emin Onat, Baytar Mektebi öğrencisi Hayri Bey ile Eczacı okulu öğrencisi Asaf Erkılıç’tır (Özdemir, 2003: 39).

yerini öğrenmek isteyen İngilizlerin bu isteği gerçekleşmemiş, çektiği onca ızdıraba rağmen Ömer bilgi vermemiştir (Saylan, 2010: 320)

Diğer taraftan işgalci askerlerden hiçbiri Yunanlılar kadar İstanbul'u ve Osmanlı'yı rahatsız etmemiştir. İngilizler Küçük Asya'da Hint yolunun güvenliğini sağlayacak İngiltere'ye dost bir devletin kurulmasına ihtiyaç duymakta idiler, Yunanlılar bunun için biçilmiş kaftandı. Zaten Doğu Akdeniz'in en önemli adaları Yunanlılardaydı, Süveyş kanalı yoluyla Hindistan, Avustralya ve Uzak Doğu'ya giden yollar için bu adalar doğal denizaltı üsleriydi (Temel, 1998: 76). 6 Mayıs 1919'a gelindiğinde Rum Patrikliği yayınladığı bir bildiri ile Osmanlı Rumlarının her türlü tebaalık yükümlülüklerinin cemaatin Ruhani Meclisi tarafından kaldırıldığını duyurdu. Diğer yandan Patrik Dorotheos Atina'da yayınlanan bir gazeteye verdiği demeçte İstanbul'un işgalinden duyduğu sevinçli gizlemeksizin şu ifadeleri kullanmaktaydı;

“...biz İstanbul'un işgalini sevinçle karşılıyoruz. Zira düşüncelerimizin gerçekleşmesi için bunu en büyük delil olarak görüyoruz. İngilizler bize yardımsever bir şekilde davranıyor ve bizim her emelimizi derhal destekliyorlar. İstanbul'un Yunanlılara verileceğine derin bir imanım var...” (Saylan, 2010: 205).

Rumlara göre 1453'te yapılan haksızlığın giderilmesi için işgal büyük bir fırsattı. Yunanlılar için durum ümit vericiydi, yıllardır özlemini kurdukları günler, hiç bu kadar yakında hissedilmemişti. 13 Kasım 1918 tarihli Yunan gazetesi Nea Ellas haberinde, İstanbul üzerinde Yunanistan'dan başka bir ülkenin hakkının söz konusu olamayacağını, eskiden olduğu gibi yine Yunanlıların olması gerektiği üzerinde durulmuştur (Aslan, 2009: 1103). Yine güya Anadolu Rumları adına Atina'da yapılan bir toplantıda konuşan Arealis adlı bir konuşmacı konuşmasında; “Ey İstanbul, Allah'ın ve insanların huzurunda yemin ederiz ki, senin için mücadele etmekten geri durmayacağız...” sözleri ile İstanbul'a dair Yunanlıların hislerine de tercüman olmuştur (Ayni, 1943: 315-316). Yunan donanmasının İstanbul'a gelişi ile Rumlar iyice şırmış, her yerde kışkırtıcı hareketlerde bulunmakta, bu davranışları ile taşkınlıklara sebep olmakta ve bu sayede İşgal güçlerince İstanbul'un resmi işgaline de zemin hazırlama gayretindedirler (Sunata, 2006: 47). İşgal kuvvetlerinin İstanbul'u idare etmek için oluşturdukları polis teşkilatında da, tercümanlık birimlerinde de Rumlara ve Ermenilere fazlasıyla yer verilmiş ve bundan cesaret alan söz konusu Rumlar ve Ermeniler bunu intikam almak amacıyla kullanarak pek çok suçsuz Türk'ün yakalanmasına ve işkence görmesine

neden olmuşlardır (Aslan, 2009: 1104). Bu nedenle Paris Konferansı ile elde ettikleri Anadolu'yu işgal haklarını (!) geciktirmeden kullanmışlardır. 15 Mayıs 1919 tarihi bu açıdan Yunanlılar için zaferin de ayak sesleri demektir.

Paris Barış Konferansı alt komisyonlarında Boğazlar ve İstanbul'un uluslararası bir statüye kavuşturulma kararının alındığına dair bir telgraf 6 Mart 1919 günü İstanbul'a ulaşınca, Darülfünun öğrencileri İstanbul'un Türklerden alınacağına ilişkin bir karar olduğu gerekçesiyle bunu protesto etmek için bir araya gelmişlerdir. 7 Mart 1919 da da Darülfünun'da dört fakültenin öğretim üyelerinin de katıldığı bir toplantı yapılmak suretiyle "İstanbul'un Türklerden Alınamayacağına" vurgu yapılmıştır (Özdemir, 2003: 29-30).

İşgalden sekiz gün sonra 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te bir miting düzenleneceği haberi yayılmış, tüm İstanbul halkı; memuru, öğrencisi, hamalı, işçisi v.s her kesimiyle bu mitinge riayet etmiştir. Mitingin idareci kadrosu neredeyse tamamen öğrencilerden oluşmaktadır. Sorumlu öğrenciler önce Darülfünunda toplanmış, kendilerine yeşil pazıbentler verilmiş, bu sayede mitingde tanınacakları belirtilmiştir. Bu organize bir eylem olup, mektepliler bu eylemin en ön saflarında yer almaktadır. Miting alanı siyah bayraklarla donatılmış olup, Meydanda toplanan siyah çarşafli kadın kalabalığı da memleketin üzerinde bir an için siyah bir bayrak gibi dalgalanmıştır (Tahir, 2006: 140). Miting Türk kadın hareketi için de şüphesiz tarihi bir andır. Mitinge katılanlar yakalarına etrafı siyah bir yuvarlak üzerinde "İzmir Türk Kalacaktır- Smyrne Resterà Turque - 23 Mayıs 1919" yazılı rozetler takmışlardır. Konuşmacılar için ayarlanmış kürsüde de siyah bir bayrak örtülmüştür. Mehmet Emin Bey, Halide Edip Hanım, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Hamdullah Suphi ve Nakiye Hanım birer konuşma yapmışlardır. Tüm konuşmacılar yaşanan haksız uygulamaları ve işgali kınayan duygu yüklü konuşmalar yapmışlar ve halkı coşturmuşlardır. Konuşmalar sırasında Yunan işgalinin tahrip ediciliğinden bahisle bir dil sürçmesi de yaşanmıştır;

"...Hamdullah Suphi Bey konuşurken bir ara, 'Dörtler Meclisi madem asayışı bozuk görmüş, niye Yunanlılar gibi yakıp yıkıcı bir devlete veriyorlar bu işi, neden medeni bir devlete ve mesela İtalyanlara vermiyorlar?' diye bir dil sürçmesi yapınca bizim talebeler bağrıştılar: 'Onu da istemiyoruz, sözünü geri al.' Zavallı Hamdullah Suphi Bey, 'Onu da istemiyoruz' diyerek sözüne devam etmişti."(Sunata, 2012: 38)

Görüldüğü üzere milletin değil manda yönetiminde yaşamaya, bunun imasına bile tahammülü yoktur. Kalabalığa gözdağı vermek amacıyla alçaktan uçuş yapan iki İngiliz uçağı bile, neredeyse kimsenin farkına varmadığı önemsiz bir ayrıntı konumuna gelmiştir (Yerasimos,1996:153). Aynı mitingde öğrenciler ellerindeki levhalarda;“İzmir Türküdür ve Türk kalacaktır”, “Hak isteriz. İki milyon Türk iki yüz bin Rum’a feda edilemez”, “Hak ve adalet. Osmanlı toprağı Yunanistan olamaz” gibi ibareler taşıyarak yaşadıkları haksızlığı tüm dünyaya duyurma kaygısındadırlar (Tansel, 1991: 250).

Yıllar sonra bu konuşmasından bahisle Halide Hanım bu ünlü konuşmasını, korkmuş bir çocuğun elini tutmak suretiyle cesaretlendirici bir telkin olarak değerlendirecektir. 30 Mayıs’ta Sultanahmet’te ikinci bir miting daha düzenlenmiş, Darülfünun hocaları halkı teskin edici konuşmalar yapmıştır, ancak katılım öncekilere göre daha düşük olmuştur (Sunata, 2006: 43).

Söz konusu mitingler İstanbul’un resmen işgalinden sonra da devam etmiştir. 13 Kasım 1920 de düzenlenen Sultanahmet Mitinginde konuşmacılardan biri de “işgalcinin kirli eli” ne karşı halkı savaşımaya teşvik eden Nakiye Hanım’dır. Tasvir-i Efkâr gazetesi gösteriden üç gün sonra öğretmen Nakiye Hanımla bir söyleşi yapmış, söyleşinin amacı; “fazilet örneğı bu saygıdeğer hanımefendi bu davayı savunuyorsa namuslu erkeklerin de aynısını belki daha fazlasını yapmaları gerekir” fikrini aşlamaktır (Criss, 2011: 160).

Bu haksız uygulamalara ve olanlara Hintli ve Kuzey Afrikalı Müslümanların da sessiz kalmadığını belirtmek gerekir. İşgal devletlerinin, Yunan ordusunun katliamlarını araştırmak üzere bir komisyon kurmalarının nedeni de bu tepkileri azaltmaktır. Lloyd George söz konusu işgallerle gitgide huzursuzlaşan Hint kamuoyunu yatıştırmak amacıyla Barış Konferansına bir Hint delegasyonunu da çağıracaktır (Akyüz, 1975a: 94). Ancak yeterince inandırıcı bulunmamış olacak ki, 11 Mart 1920’de Tunus’ta halk Fransız resmi dairelerinin önünde Türklere destek mitingi yapmışlardır. Mitingden sonra bir grup Müslüman talebe Fransız makamlarınca kabul edilmiş, talebeler İstanbul’un Türklere kalmasını istediklerini bildirmişlerdir. Benzer mitingler Hint Müslümanlarınca da düzenlenmiştir, Mart 1920’de Kalküta’da “Halife Konferansı” toplanmış bu konferansta İngilizler Türkleri İstanbul’dan çıkarırlarsa Hint Müslümanlarının greve gidecekleri ve İngiliz mallarını boykot edecekleri belirtilmiştir (Akyüz, 1975a: 98).

“...Hindistan nazırı ve temsilcileri, kesinlikle Türkiye’nin küçültülmemesini istiyorlarmış. Hatta bugün yaygın bir halde, Türkiye’nin taksimine İngiltere katılırsa bütün Hint Müslümanları İngiltere uyrukluğunu terk edeceklerini söyleyerek tehditte bulunmuşlar. Hatta Afganistan bile, bu hale bir protesto olmak üzere İngiltere’ye harp ilanıyla Hindistan’a saldıracağını söylemiş. Dedikodu fabrikası böyle işliyor. Ama lehimize gelişen bir şey yok...”(Sunata, 2012: 37)

Bu direniş ve protestoların duyulması İstanbul halkını bazen heyecanlandırmış, bazen de ümitsizlikle izlenmesine yol almıştır. 4 Ocak 1920 tarihli İstanbul’un geleceği konulu İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından hazırlanıp İngiliz Bakanlar Kuruluna dağıtılan muhtırada ifade edildiği üzere; Türklerin İstanbul’dan atılması konusu Fransızlarla tartışılmıştır. Ancak Türkleri İstanbul’dan atmayı düşünen İngilizlere karşı Fransızlar İstanbul’u Türklere bırakma fikrini savunmaktaydılar. Fransızlar sonradan Vatikan örneğindeki gibi Padişahın İstanbul’da belirlenmiş bir bölgede bırakılması diğer bölgelerin Türklerden temizlenmesi fikrine ikna olmuşlardır. Halifenin İstanbul’dan atılmasının sanıldığı gibi Hindistan Müslümanlarını etkilemeyeceğini dile getiren Lord Curzon, bu bilgisini yedi yıl Hindistan Genel Valiliği yapmış biri olarak Müslümanları tanıyor olmasına dayandırmaktadır. Türkler İstanbul’da olduğu müddetçe Doğu Avrupa’nın havasının zehirlendiği belirtilmektedir. İstanbul’un Türklerden alınmasını yüzyıllardır devam eden Türk topraklarının paylaşılması projesinin bir devamı olacağı ifade edilmiştir (Şimşir, 1973: 300).

İşgallerle birlikte Anadolu’ya gizli yollarla malzeme ve insan taşınması görevlerinde de gizli derneklerin yardımcıları öğretmen ve öğrencilerdir. Karakol Cemiyeti ve sonradan dönüştüğü Müdafaa-i Milliye’nin içinde yer aldığı yeraltı örgütünün organize ettiği, depolardan savaş malzemesi çalınması operasyonlarında genellikle öğrencilerden yardım alınmıştır. Öğrenciler 21 Mayıs 1921 de Beylerbeyi Jandarma okulundan 151 adet tüfeği süngüleriyle birlikte çalmışlardı. 1919 yazında ise 800 Kuleli Askeri Lise öğrencisi Ermeni yetimlerinin barındırılacağı gerekçesiyle yatakhanelerinden çıkarılmışlardı. Bu öğrenciler yazı Kâğıthane Çayırında çadırlarda geçirmiş, kışın gelmesiyle Maçka Kışlasına alınmışlardı. Kışladan bir takım silahların çalınmasında bu öğrencilerin aktif rol aldıkları anlaşıncı, öğrenciler yeniden Anadolu yakasına Beylerbeyi Jandarma Okuluna nakledilmişlerdi. Bir başka gece Karadeniz’den gelen bir grup Laz gemici bir motorla okula yanaşmış ve yine öğrencilerin yardımı ile silahlar ve cephaneler motora yüklenerek Anadolu’ya taşınmıştır (Criss, 2011: 166).

İstanbul'da yönetimi ellerinde bulunduran İşgal kuvvetlerine özellikle de İngilizlere yaranma gayretinde olan Damat Ferit hükümetlerinin çeşitli uygulamaları da öğrenciler başta olmak üzere halkın tepkisini çekmekte ve protesto gösterilerine neden olmaktaydı. Bunlardan biri de I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Ermeni olayları nedeniyle Ermenileri tatmin ve İngilizlere yaranmak kaygısıyla siyasi bir şekilde verilmiş olan Boğazlayan ve Yozgat Mutasarrıfı Kemal Bey'in idam kararının uygulanmasının ardından düzenlenen defin ve protesto gösterileridir. Kemal Bey ve Tevfik Bey hakkında verilen idam kararının padişah onayına sunulduğu gün hem İtilaf devletleriyle hükümet arasında hem de hükümet üyelerinin kendi arasında sıkı bir görüşme trafiği yaşanmıştır. Bununla ilgili olarak dönemin Maarif Nazırı Ali Kemal Bey ile Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi de Hariciye Nezaretine gelerek burada Sadrazamla bir süre görüşmüşlerdir. Ancak bu görüşmeler neticesiz kalmış, 10 Nisan 1919 da akşam vakti şimdiki İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün önündeki çınarın altına üçayaklı bir darağacı kurulmuş ve Kemal Bey idam edilmiştir. Cezanın uygulandığı mekânın özelliği göz önünde tutulduğunda bu haksız idamdan en fazla etkilenen Darülfünun öğrencileri olmuş ve cenazeyi sahiplenmişlerdir. Öğrencilerin organize ettiği halkın da büyük rağbet gösterdiği bu heyecanlı ve bir o kadar da heybetli cenaze töreni Damat Ferit hükümeti ile İngilizleri telaşa düşürmüş, İngilizler hükümetin aynı şiddet ve kararlılıkla soykırıma bulaşmış üst mevkilerdekileri görevlileri cezalandırmaya devam etmesi gerektiğinden bahsederken, hükümeti destekleyen bir kısım zevatın da bu idamdan rahatsız olduklarından bahisle, söz konusu idamı İtilaf Devletleri'ne verilmiş mecburi bir taviz olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir (Saylan, 2010: 343-344).

İngiliz yetkililere göre İslami geleneklerin aksine gösteriş ve siyasi mesajlarla dolu bu defin töreninin hazırlayıcıları Tıbbiye talebeleridir. Söz konusu mezarın başında Tahsin adlı bir öğrenci dokunaklı bir konuşma yapmıştır. Hükümet bu olanlarla ilgili bir soruşturma başlatmış, Tahsin adlı tüm öğrenciler tutuklanıp sorgulanmış, ancak iki gün sonra serbest bırakılmışlardır. Hükümet düşünce soruşturma durmuştur (Özdemir, 2003: 56-57 – Dölen, 2009: 573).

Benzer bir tavrı öğrenciler Darülfünun Hukuk müderrislerinden Ahmet Selahattin Bey'in cenaze merasiminde de göstermişlerdir. Ahmet Selahattin Bey mütareke döneminde gerek yazıları gerekse konuşmaları ile mandacılığa ve Sevr dayatmacılığına karşı mücadele vermiş, işgalleri protesto eden mitinglere konuşmacı

olarak katılmıştır. Sevr'in imzalanması için toplanan Şura-yı Saltanat'a katılmış ancak ilk sözü alarak, "Artık Şura-yı Saltanat toplamının zamanı çoktan geçmiştir. Artık devir Şura-yı Millet toplama devridir." demiştir. Savaşı kaybetmenin bağımsızlığı da kaybettirmesinin gerekmediğinden bahisle manda yönetimine karşı olan hislerini şöyle ifade etmiştir;

"... Yenilmenin cezası olarak ülkesinin halkının üçte ikisini yitirtirken, bu korkunç yitirme üzerine bir de bağımsızlığından olmak istemez. Bize bu amacı sağlamayan barış, barış değildir..." (Dölen, 2009: 571)

Ahmet Selahattin Bey oldukça genç sayılacak bir yaşta 20 Ocak 1920 de ölmüştür. Hukuk öğrencileri o gün dersleri tatil etmişler. Cenaze kız ve erkek öğrencilerin ve öğretim elemanlarının katılımıyla büyük bir törenle kaldırılmıştır. Duaların ardından Hukuk müderrislerinden Muslihiddin Adil (Taylan) Bey, Hukuk fakültesi Talebe Cemiyet'i Başkanı Bahaeddin Nasuh Efendi ve Mekteb-i Mülkiye son sınıf öğrencilerinden Haşim Cevdet Efendi birer konuşma yapmışlar, veliaht Abdülmecid Efendi adına yaveri, Müşir Fuad Paşa, Ayan üyeleri ve eski mebuslar katılmıştır. Cenaze töreni bir bağımsızlık mitingine dönüşmüştür (Dölen, 2009: 572 – Sunata, 2012: 125-126).

İşgal İstanbul'unda gençleri özellikle de kız çocuklarını ilgilendiren bir diğer olay da Türk kız çocuklarının Ermeniler tarafından kaçırılarak Ermeni ve Rum Patrikhanelerine teslim edilerek görevli papazlarca Hıristiyanlaştırılmaları idi. Ermeniler Güllü ve Cemile isimlerindeki iki Türk kızını kaçırmışlardı. Aynı şekilde Çengelköy'de yaşayan Yüzbaşı Abidin Bey'in evinden de Nimet isiminde bir Türk kızı zorla kaçırılarak Ermeni Patrikhanesine götürülmüştür. Diğer taraftan Ermeni gençlerinden bir kısmı kılık değiştirerek Türk kadınlarının kıyafetlerine girerek istedikleri Türk evlerine girmeye yeltenmişler, girebildikleri evlerden çeşitli bahanelerle Türk kızlarını kaçırmışlardır. Kaçırılan Türk kızları Ermeni Patrikhanesince Ermeni yetimhanelerine ya da Ermeni ailelerinin yanına hizmetçi olarak yerleştirilmişlerdir. Bazen de Emekli Kaymakam İsmail Kamil Bey olayında olduğu gibi gözlerine kestirdikleri evler, evde Ermeni kızların saklandığı iddiasıyla basılmış olup, 12 Ocak 1919 Kamil Beyin evinde Şerife isimli kızı, 26-27 Mart 1919 da Arnavutköy'de Binbaşı Binbaşı Süleyman Bey ile Üsküdar'da Doktor Kamil Bey ve Ortaköy'de Mubaayat Komisyonu Başkanı Şekip, Bakırköy'de Teğmen Mehmet Nuri

Bey'in evleri basılarak kızları Ermeni Patrikhanesi memurlarınca zorla alınmışlardır (Saylan, 2010: 220-221).

Diğer taraftan Rum çetelerinin İstanbul sokaklarında yaptıkları asayişî hiçe sayan uygulamaları 1920 yılının ortalarına gelindiğinde İngiliz İşgal Komutanlığı'nın dahi tahammülünün üzerinde bir hal almıştır. Bu nedenle Rum çetelerinin faaliyetlerinin arkasındaki güç olarak gördükleri Rum Patrikhanesini sert bir dilde ikaz etme gereği duymuşlardı. İşgalin verdiği güçle İstanbul'un hemen her köşesinde Müslüman halka yönelik şiddet ve taciz olayına rastlamak mümkündü, Rum ve Ermeni kadınları dahi aynı güçle tramvaylarda, vapurlarda ikinci mevkide bilet almalarına rağmen birinci mevkide yolculuk etmede ısrarcı oluyorlar ve fırsatını bulduklarında Müslüman kadınlara saldırıyorlardı. Ayrıca İstanbul'un bazı mevkilerinde insanın kanını donduracak cinayetler işlenmekteydi. Kartal, Pendik ve buralara bağlı Olaybağı ve Yayla köyleri çevresinde yaşanan olaylar bu cinsten olaylardı. Bu çevrede hayvan otlatan iki Türk kızı Rum çetelerince kaçırılıp dağa çıkartılmış, İsmail adında 14 yaşındaki bir çocuk on beş yerinden, 12 yaşındaki Recep oğlu Mustafa on sekiz yerinden, 10 yaşında Mahmut oğlu İsmail altı yerinden ve yine 10 yaşındaki diğer bir çocuk dört yerinden bıçaklanarak öldürülmüş ve vücutları da parçalanmıştı. Tüm bu gelişmeler Rumların çoğunlukta olduğu yerler başta olmak üzere, Müslüman halkın zorunlu olmadıkça sokağa çıkmasını engellemiştir. Pangaltı'nın ötesinde Tatavla ve Dolapdere bölgeleri ile Rum Patrikhanesinin bulunduğu Fener Senti Müslümanları girerken iki kez düşündüğü ve çoğunlukla giremediği bölgelerdi (Saylan, 2010: 212-215).

20 Temmuz 1919 da Tramvay Caddesinde gezintiye çıkan Erenköy subay Talimgâhında görevli Cevat Bey ile Ortaköy Askerlik şubesi Kolağası Mehmet Nuri Efendinin oğlu sokaktan Yunan bayrağıyla geçen yüz kadar Rum izcisi tarafından "Yunan bayrağına hakaret edercesine bakma" bahanesiyle ağır şekilde dövülmüşlerdir. 27 Temmuz 1919 Pazar günü Galata Karakolu çevresinde elli kadar Rum bir Müslüman'ı darp edip başını parçalamak suretiyle öldürmüşler, olaya müdahale etmek isteyen güvenlik görevlilerine de ateş açmışlardır (Saylan, 2012: 210). Bu ve benzeri durumların Türk ebeveyn ve çocuklarında yarattığı travmayı tahmin etmek hiç de zor değildir. Evlerinde dahi güvende olamayan kız çocukları başta olmak üzere eğitim dönemindeki çocukların korkusuzca eğitimlerine devam ettiğini düşünmek oldukça iyimser bir yaklaşımdır. Bununla birlikte Mütareke ve işgal dönemi İstanbul'unda

öğrencilerin organize olup yürüttükleri en önemli protesto şüphesiz Darülfünun Grevi'dir.

4.4.3.2. Darülfünun grevi ve darülfünun'daki diğer öğrenci faaliyetleri

İşgal döneminin Darülfünun'unda yaşanan en önemli hadise, hiç şüphesiz Darülfünun Grevidir. Anadolu'daki milli mücadeleye ve milliyetçiliğe karşı olan beş müderris ve muallimin Darülfünun'dan çıkarılması için Darülfünun öğrencilerince başlatılan ve Nisan-Ağustos 1922 arasında dört ay yirmi gün süren boykota "Darülfünun Grevi" adı verilmiştir. Bu grev aynı zamanda Türk Üniversite Tarihi'nin ilk büyük öğrenci eylemidir (Dölen, 2009: 575).

Darülfünun mütareke döneminde, I. Dünya Savaşına katılıp sağ dönebilen öğrencileriyle eğitim öğretime yeniden başladığında eski Darülfünun'dan farklıdır. Mütareke döneminin Darülfünunu, bünyesinde şu öğrenci ve öğretim görevlisi guruplarını barındırmaktadır; savaş süresince her türlü zorluğa katlanmış, çoğu inandıkları değerlerini kaybetmiş, umutsuzluk içindeki öğrenci topluluğu, bu olumsuzlukların tümünü İttihat ve Terakki partisine yükleyen İttihatçı karşıtı, Anadolu'da başlayan mücadele girişimlerini de İttihatçıların yeni maceraları olarak değerlendiren öğretim görevlileri, öğrencilerine Anadolu'da başlayan mücadele üzerinden umut aşılamaaya çalışan diğer bir gurup öğretim görevlisi ve bunların tümünün dışında sadece dersine girip çıkan öğretim görevlileri ve öğrenciler...Bu karmaşık siyasi görüşleri barındıran yapı, bu dönemde Darülfünun'da öğrenci ve öğretmenler arasında sıkça rastlanan çatışmalara neden olmaktadır (Dölen, 2009: 515).

16 Mart 1920 itibariyle İstanbul'un işgali tüm İstanbul halkını olduğu gibi Darülfünun öğrencilerini de endişe, ümitsizlik, ümit, kızgınlık ve kaygı gibi karmaşık duygulara sevk etmiş, Darülfünun'un da işgali ile en üst seviyesine ulaşmıştır. Tüm bunlar yaşanırken Darülfünun kürsüsünde olup öğrencileri aydınlatması, teskin etmesi ya da yol göstermesi gereken bazı hocaların kayıtsız ve kaygısız ya da tüm bu yaşananlardan tamamen Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketini ve liderlerini suçlayan tavırlar içinde olmaları Darülfünun öğrencilerinin sabrını taşırılmıştır. Hocalara hürmet geleneğini bozmamak için uzun süre sabır gösteren bu öğrencilerin sabrını taşıran olayların gelişimi ise şöyledir;

Darülfünun'daki öğrenci ve öğretmen kadrosunun büyük çoğunluğu Milli Mücadele taraftarıdır. Ancak aralarında Avrupa ve Devlet-i Osmaniye münasebeti dersini okutan Ali Kemal (inip-çıkan Damat Ferit Paşa kabinesinin maarif ve dâhiliye bakanlıklarını yapmıştır), Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi Cenap Şahabettin, Metafizik hocası Rıza Tevfik (kendisi de Ferit Paşa kabinesinin maarif bakanı olmuştur), Hüseyin Danişve Muallim Barsamiyan'ın derslerde milli mücadeleyi küçümseyen ya da suçlayan ifadeler kullanmaları sebebiyle, 30 Nisan 1922 de Edebiyat öğrencilerinin bir kongre düzenlemelerine neden olmuştur. Söz konusu hocaların tümü Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadırlar (Dölen, 2009: 575).

Ali Kemal, Ermeni Mihran Efendi'nin çıkarttığı Peyam Sabah gazetesi ile özdeşleşmiş yazarlardan olup yazıları, okuyanların tarafını belli etmesini sağlayan dönemi için turnusol kağıdı gibi Milli Mücadele karşıtı ya da tarafgirliğini aşık eden yazılardandır. Gerek Milli Mücadele yanlıları, gerekse karşıtları tarafından sıkı bir şekilde takip edilen ve çok okunan bir yazardı (Tahir, 2006: 107). 12 Şubat 1919 tarihli Sabah gazetesinde yazdığı *“Hakk-ı İstiklal ve Türkler”* isimli makalesinde *“kendisini idareye iktisaden, ilmen, siyaseten ve medeniyeten muktedir olmayan bir kavmi; haydi git istediğini yap diye başıboş bırakmanın”* ilerleme ve insanlığa hizmet olmayacağını aksine kargaşa ve zararlarını arttıracığını belirterek *“hakk-ı istiklal ve hürriyet hangi kavimlere cemiyet-i medeniyece bahş edilmelidir, onların tetkik edilmesi gerekir”* diye yazmıştır. Ali Kemal'e göre bağımsızlığı hak eden milletlerde olması gereken beş şarta Türkler sahip değillerdir. Bu ve buna benzer moral bozucu yazılarından dolayı Darülfünun öğrencileri Ali Kemal'e *“Artin Kemal”* lakabını takmışlardır (Dölen, 2009: 575).

Cenap Şahabettin, 1 Mart 1922 tarihli *La Revue des Deux Mondes* dergisine verdiği bir demeçte “Türkler ilim ve medeniyet sahasında hiçbir şey yapmamışlar, hiçbir eser vücuda getirmemişler, ne bir mezhep, ne bir felsefe, ne bir sanat yaratmamışlar” ifadelerini kullanmıştı. Rıza Tevfik, Osmanlı Devleti adına Sevr Anlaşmasını imzalayan üç kişilik heyetin üyesiydi, diğer taraftan Türk bayrağını “masumların kanı ile boyanan bir bez parçası” olarak tarif edecek kadar milli hissiyattan uzak bir kişilikti. Hüseyin Daniş'in Süleyman Nazif'le arasında Fuzuli'nin Türk olup olmadığı konusunda tartışma yaşanmıştı. Hüseyin Daniş derslerinde mukaddesata hakaret etmekte, Hz. Ömer'i küçümseyici ifadeler kullanmakta, Ertuğrul Gazi'den “bir tatar yavrusu” diye bahsetmekteydi. Muallim Barsamiyan ise Azerbaycan İçişleri

Bakanı Behbudhan Civanşir'i 18 Temmuz 1921'de İstanbul'da öldüren ve idamla yargılanan Ermeni Taşnak Partisi fedaisi Torlakyan'nın avukatlığını üstlenmişti (Dölen, 2009: 576 - 582). Tüm davranışlar vatanperver Darülfünun öğrencilerinin nazarında kabulü mümkün olmayan davranışlar olarak değerlendirilmiş ve buna uygun bir tepki aranmıştır.

Söz konusu hocaların tutumunu ve buna karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere, öğrencilerden Halit Oğuz'un başkanlık ettiği kongre, İngiliz polislerinin dikkatini çekmemek için Coğrafya hocası Macit Beyin enstitüdeki yerinde toplanılmıştır. Kongre neticesinde öğrenciler müderrisler meclisine sunulmak üzere Fakülte reisi Dekan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'e sundukları bildiri ile söz konusu beş müderrisin derhal istifa etmelerini, yanaşmazlarsa idarece görevden alınmalarını, aksi halde derslere devam etmeyeceklerini iletmışlerdir. Hareketin basit bir "istemezük" hadisesi olmadığını belirtmek için de gece vakti kararı halka bildirmek amacıyla gizlice ağaçlara ve tramvay direklerine bildiriler asılmıştır. Aynı gün Darülfünun'a gelen Rıza Tevfik Bey'e karar elden Edirneli Muhtar isimli öğrenci tarafından verilmiş, hoca bunu okuduktan sonra hiçbir şey söylemeden fakülteyi terk etmiş ertesi gün Peyam-ı Sabah'taki "Efendiler, Koğuşunuzu Terk Ediyorum" başlıklı yazısı ile istifasını ilan etmiştir. Hemen ardından Hüseyin Daniş Bey'in de istifası duyulmuş ancak iki istifa da sonradan gerçekleşmemiştir (Gürkan, 1971: 18 – Dölen, 2009: 577-579).

Talebelerin isteklerini değerlendirmek üzere toplanan Edebiyat Fakültesi profesörler kurulu 5 hoca hakkında işlem yapmayı gerektirecek bir şey bulunmadığına oybirliği ile karar vermişlerdir. Kararda imzası bulunan hocaların isimleri şunlardır; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Yahya Kemal Beyatlı, Cemil, Macit, Avran Galanti, İsmail, Necmettin Sadak, Şerif, Necip Asım, Şemsettin Günaltay, Behçet Gürer, Fazıl, Ali Reşat, Mehmet Emin Erişirgil, Ahmet Naim, Köprülüzade Fuat, Ferit, Ahmet Refik (Gürkan, 1971: 23). Ali Kemal de Peyam-ı Sabah gazetesinde kaleme aldığı "Darülfünun'da" başlıklı yazısında kendisini ve diğer müderrisleri savunmuş, öğrencilerin söz konusu tepkilerini bir milliyet meselesi olarak değerlendirmedeğini, bunun İttihatçılarca tertip edilen siyasi bir hareket olduğunu belirtmiştir (Dölen, 2009: 583).

Edebiyat Fakültesi Profesörler Kurulunun talebelerin isteklerini ret etmesi üzerine öğrenci temsilcileri yeniden, biri Edebiyat Fakültesine diğeri ise Darülfünun Divanına sunulmak üzere iki suretlik bir bildiri daha hazırladılar. Bildiride söz konusu

hocaların derslerinde sıklıkla öğrencileri ümitsizliğe sürükleyecek, milletlerinden utandıracak, milletin meziyetlerini inkâr eden konuşmalar yaptıkları iddia edilmektedir. Önceki bildirinin Profesörler Kurulunca kabul edilmemesinden cesaret alan hocaların davranışları da daha saldırgan olmuştur. Bu gelişmeler üzerine öğrenciler de derslere girmemeye başlamışlardır. Edebiyat Fakültesinin başlattığı grevin (tatil-i tedrisat) ardından, Tıbbiye, Fen ve Hukuk Fakültelerinde de grev yayılmıştır. Dört fakültenin (Edebiyat, Fen, Hukuk ve Tıp fakülteleri) yürüttüğü grev henüz devam ederken Zeynep Hanım Konağında genel bir talebe toplantısı yapılmış ve her fakülteden bir temsilcinin yer aldığı grev yürütme heyeti oluşturulmuştur (Edebiyat fakültesinden; Osman, Hukuk fakültesinden; Vacit, Tıp fakültesinden; Hüseyin İbrahim, Fen Fakültesinden; Ekrem Naci). Söz konusu dört fakülte birleşince yüksekokullar da greve katılmışlardır. Ticaret Mektebi Alisi, Ziraat Mektebi Alisi, Baytar Mektebi Alisi, Orman Mektebi Alisi, Eczacı ve Dişçi Okulları, Mektebi Mülkiye, Ticareti Bahriye Mektebi greve katılan yüksek okullardır. Bu gelişmeler üzerine 12 Nisan 1338 tarihinde Darülfünun ve Mekatibi Aliye Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyetin amacı Darülfünun ve Mekatibi Aliyeleri ilgilendiren (üniversite ve yüksek okulları ilgilendiren) ilmi ve sosyal meselelerde birlik ve beraberliği sağlamaktır (Gürkan, 1971: 49 – Dölen, 2009: 580-585).

Bu gelişmeler yaşanırken Darülfünun rektörü Besim Ömer Paşa'dır. Rektör söz konusu greve karşı başlangıçta tereddütlü, sonraları öğrencilere yakın ancak son aşamada öğrencilere oldukça sert bir tutum takınmıştır. Öğrenciler dönemin Maarif Nazırı Sait Beyle de görüşmüşler fakat sonuç alamamışlardır. Günler geçtikçe grevin neden olduğu son sınıfların mezuniyetinin gecikmesi, askerlerin maaş ve rütbelerinden kaybetme riskinin baş göstermesi üzerine, grevin geleceği ile ilgili olarak grev yürütme heyeti Haydarpaşa'daki Tıbbiye binasının tavan arasında toplantılar yapmaya başlamışlardır (Gürkan, 1971: 55).

Grevin devamı nedeniyle öğrencilerin fiilen durdurdukları öğretimi, 12 Nisan 1922 de Maarif Nezareti resmen tatil etmiştir (Dölen, 2009: 586). Darülfünun'da profesörler heyeti de ardı ardına toplantılar yapmış ancak bir sonuç alınamamıştır. Öğrencilerin grevi devam ederken, Ankara'dan gönderilen takdir telgrafı o zamana kadar Ankara ile iletişim kuramamış öğrenciler için oldukça değerli ve anlamlıdır. Söz konusu üniversite divanı da grevi sonlandırmak amacıyla devreye girmişse de sonuç değişmemiştir. Kamuoyu da büyük oranda öğrencileri desteklemiştir. Üniversite divanı,

grevin bitmemesi üzerine oluşturduğu komisyonda söz konusu istekleri yeniden görüşerek hocalardan savunma istemiş, Rıza Tevfik ve Cenap Şahabettin cevap vermeyeceklerini bildirirken, Ali Kemal ve Barsamyan cevap yazmak için üç günlük süre istemişlerdir (Gürkan, 1971: 60-66).

Aynı komisyon öğrenci delegelerini de tebligatla Rektörlüğe çağırıştır. Çağrılan öğrenciler hocalarla ilgili olarak komisyona; ülkenin düşman tarafından parçalandığı bir dönemde, söz konusu hocaların düşmanla işbirliği içinde olduklarını belirtmişlerdir. Sevr'i imzalamaya giden heyette yer alan Rıza Tevfik'e Robert Koleji'nce imzada kullanılması için bir kalem hediye edilmesi, söz konusu kalemle yurda ihanet belgesinin imzalanması ve ardından çok iyi bir iş yapılmışçasına kalemin Robert Koleji'nce sergilenmesi, Rıza Tevfik Bey'in de bu olayı sınıflarda gururla anlatması gibi. Bu olay Darülfünun öğrencilerinin çok zoruna giden bir olay olmalı ki; İsmet Paşa Lozan'a giderken Darülfünun öğrencileri Paşa'ya imzada kullanılmak temennisi ile bir kalem hediye edeceklerdir (Kazancıgil ve Vergili, 2002: 32).

Komisyon tüm belge ve kişi ifadelerini incelemiş ancak davayı yeniden Edebiyat Fakültesine göndermiştir. Diğer yandan Maarif Nezareti 18 Mayıs 1922 tarihi itibarıyla Darülfünun'un 20 Mayıs'ta açılacağını bildirmiştir. Çoğu azınlık ve İtilafçı bir öğrenci gurubu da derslere devam etmek arzusundadır. Az sayıda da olsa Milli mücadele taraftarı olup, çoğu son sınıf öğrencisi olan bir grup Tıbbiyeli de Milli Mücadele'nin gelişmekte olduğundan bahisle, ordunun hekime ihtiyaç duyduğu bir dönemde bu grevin uygun olmayacağı başka türlü bir çözüm bulunması gerekliliğini belirtmişler, ancak bu teklif kabul görmemiştir (Dölen, 2009: 584).

Söz konusu öğrencilerle grevi destekleyen öğrenciler 20 Mayıs'ta karşı karşıya gelmişler, sonuçta yine grevcilerin istediği şekilde dersler boykot edilmiştir. Yaklaşık dört ay süren grevin ardından 5 Temmuz 1922'deki toplantının ardından Darülfünun nizamnamesinde değişiklik yapılarak hocalar hakkında disiplin cezası verme yetkisi Darülfünun divanına verilmiş, Divan da söz konusu hocaları süresiz izne ayırmıştır. Yerlerine de yeni hocaların bulunması kararlaştırılmıştır. Buna göre daha olaylar devam ederken Ma'badü'tabiye dersi müderrisi Rıza Tevfik Bey ile İran Tarih-i Edebiyatı dersi müderrisi Hüseyin Daniş Bey istifa etmişler, olayların gidişatının kötüleşmesi üzerine bir karara varmak zorunda kalan Darülfünun Divanı üçte ikilik bir çoğunluğun aldığı kararla Avrupa ve Devlet-i Osmaniye Münasebatı Tarihi müderrisi Ali Kemal Bey ile Türk Tarih-i Edebiyatı müderrisi Cenap Şahabettin Bey'i 3 Eylül 1922'de

Meclis-i Vükelanın da onayı ile azletmiştir (Çukurova, 1999: 358). İstifa etmiş ya da azledilmiş söz konusu müderrislerin yerine ise, Naim Bey, Velet Çelebi Efendi, Ali Reşat Bey ve Yahya Kemal Bey atanmıştır. Bu kararlarda İngiliz Edebiyatı muallimi Barsamyan Efendi'den bahsedilmediği gibi Arap Tarihi muallimliğine Şerif Bey'i atayarak kararları olağan kararlarmış gibi gösterme gayretine girişmiştir (Gürkan, 1971: 79).

Darülfünun grevinin başlıca müsebbipleri olan söz konusu hocaların akıbetine bakıldığında, Ali Kemal Bey tutuklanıp yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken 18 Kasım 1922 de İzmit'te halk tarafından linç edilerek öldürülmüştür (Çukurova, 1999: 369). Rıza Tefvîk Bey 150'likler listesine konularak yurt dışına sürülmüş, Barsamyan Efendi ülkeyi terk etmiştir. Cenap Şahabettin ve Hüseyin Daniş Beyler ise ülkede kalmaya devam etmiş ancak siyasetten ve gözlerden uzak bir hayat sürdürmüşlerdir (Dölen, 2009: 594).

Böylece dört ayın ardından 25 Ağustos 1922 Cumartesi açılan Darülfünunda, tatillerde de ders işlenmek suretiyle eğitim öğretim tamamlanmaya çalışılmıştır. Darülfünun grevinin, organizasyonunda yer alan ya da iştirak eden öğrencilerin hayatında silinmez izler bıraktığı görülmüştür. Yıllar sonra söz konusu Darülfünun Grevi organizasyonunda yer alan gençler bu tarihin (25 Ağustos), bir yıl sonraki Büyük Taarruz (25 Ağustos) tarihinin bir ilahi habercisi olduğunu belirteceklerdir (Gürkan, 1971: 81 – Dölen, 2009: 594).

Savaş ve Mütareke döneminde Darülfünun'un tavrı ve gösterdiği tepkiler içinde Darülfünun grevinin yeri ve önemi tartışılmaz olmakla birlikte, bu çalışmanın belirlenmiş tarihi dönemi içinde (1918-1923) Darülfünun'da yaşanan diğer önemli eğitim faaliyetleri ise şunlardır: Darülfünun, Balkan Savaşı, I.Dünya Savaşı ve sonrasında Milli Mücadele dönemlerinde, savaşlar nedeniyle uzun süre kaliteli bir eğitim hizmeti sunamamıştır (Özdemir, 2003: 25). I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinin ağır şartları altında Darülfünun'dan kaliteli ve universal düzeyde bir eğitim beklemek ve üniversiteleşmesini ummak zorlama bir iyimserlik olacaktır. Bununla birlikte 1919 da çıkartılan bir nizamname ile yapısal düzenlenmesi nispeten gerçekleştirilmiş, ancak Darülfünun'un gelişmesini sağlayacak bir kaynak da ayrılamamıştır. Söz konusu bu 11 Ekim 1919 tarihli Darülfünun-u Osmanî Nizamnamesi ile İstanbul Darülfünunu "Maarif-i Adliyenin inkişaf ve terakkisine hadim Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünun medreselerinden müteşekkil bir müessese-i ilmiye"

olarak tanıtılmış olup, bu sayede bir nevi “ilmi muhtariyet” kazanmıştır. Söz konusu nizamname ile o güne kadar Darülfünun Müdür-i Umumisi unvanını taşıyan Rektör, müderrisler arasından seçilecek ve Darülfünun Emmini adını alacaktır. Başkanlığını Eminin yaptığı fakülte reisleri ve temsilcilerinin katılımıyla oluşturulmuş bir Darülfünun Divanı bulunacaktı. Sınıf usulü kaldırılarak sömestr usulü getirilecekti. İstanbul Darülfünun’unun bu yeni hali Cumhuriyet’e kadar geçerli olacaktır (Koçer, 1992: 202-203).

I.Dünya Savaşı sırasında öğrencilerin büyük bir çoğunluğu askere alınmıştı;

“Memleketin aydın gençliği daha savaşın başlangıcında yedek subay olarak toptan ordu saflarına katılmıştı...Fakat dört savaş yılının ateş altında döğe döğe çelikleştirdiği bu nesil ordunun kucağından ayrıldığı gün işsiz ve umutsuz sokakta kalmıştı.” (Dursunoğlu, 1946: 14)

Savaş sonrası hayatta kalabilen ve öğrenimine devam etmek isteyen öğrenciler için Darülfünun bir kolaylık sağlamak üzere 10 Kanun-i Evvel (Aralık) 1334 (1918) de, Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından alınan 124 numaralı kararın 11. ve 12. Maddeleri ile Darülfünun’a giriş şartları hafifletilmiştir. 11. Madde ile yeni kayıt edilecek öğrencilere dair düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 12. Madde ile de önceden Darülfünun öğrencisi iken askere alınmış olup, savaş sonrasında Darülfünun’a dönmüş öğrencilere dair düzenlemeler yapılmıştır. Bu öğrencilerin devam süresi aranmaksızın geçirilmesi, sonradan eklenmiş derslerden muaf tutulmaları gibi öğrenci lehine düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenleme aynı zamanda Türk Üniversite Tarihi’nin ilk öğrenci affı olarak da kabul görmektedir (Dölen, 2009: 517).

Darülfünun sadece geri dönebilen öğrencileri için değil, halk içinden savaştan sağ dönebilen, kendilerini geliştirme ve genel bilgilerini arttırmak isteyenler için de eğitim fırsatı oluşturma gayretiyle, talebeyle birlikte herkesin katılabileceği halka açık dersler, konferanslar da düzenlenmiştir. Söz konusu konferanslar Cumartesi, Salı ve Perşembe günleri saat 15.30 ile 16.30 arasında verilmiştir. 1919-1920 ders yılının yaz tatilinde verilen konferansların sayısının 38 olduğu düşünülürse, bu derslere gerek Darülfünun müderrislerinin gerekse halkın ehemmiyet verdiği ortadadır (Dölen, 2009: 518-519).

Darülfünun mütareke döneminde pek çok sıkıntı yaşamıştır. Darülfünun işgal edilmiş ve elemanları tasfiye edilmiştir.26 Eylül 1919’da Darülfünunun Hukuk

bölümünden mezun olanlar için verilen çay davetinde konuşan Devletler Hukuku hocası Selahattin Bey, mezunlara Darülfünun tarihinin en zorluk çeken mezunları olduklarını, bazı talebelerin tahsillerini savaş nedeniyle bırakmak zorunda kaldığını, bazısının şehit olduğundan bahisle gerek harbin gerekse akabinde yaşanan işgalin tahsil hayatlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu nedenle öğrencilere okullarındaki hukuk eğitimi ile yetinmemelerini bilgilerini arttırmalarını öğütleyecektir (Sunata, 2012: 57 – Dölen, 2009: 517). Durum diğer fakülteler için de aynıdır. Mütarekenin imzalanması ile Almanya'dan getirilen öğretim üyeleri İstanbul'u terk etmek zorunda kalmışlardır.

İstanbul'un işgali Darülfünun için de uğursuz günlerin habercisidir. Mütareke ile başlayan İttihatçıların tevkifinden Darülfünun hocaları da nasiplerini almışlardır, hukuk fakültesi hocalarından Usulü Fıkıh hocası Seyit Bey ve Mecelle hocası Hacı Adil Bey ilk tevkif edilenlerdendir (Sunata, 2012: 27). Edebiyat Fakültesinin önemli hocalarından İçtimaiyat Profesörlerinden Ziya Gökalp ile Tarih Profesörlerinden Ağaoglu Ahmet Beylerin önce Bekir Ağa Bölüğüne ardından Malta'ya sürgün edilmeleri, Darülfünun'da Urduca dersler veren Hindistanlı Abdülcebbar Efendi'nin İngilizler tarafından ortadan kaldırılması ve bir daha kendisinden haber alınamaması, yaşanan ve yaşanacak dehşetin örneklerindendir. Bu durumun sadece edebiyat ve hukuk fakülteleri ile sınırlı olmadığı, Tıp Profesörlerinden göz hekimi Esad Paşa'nın İngilizlerce tevkifinden anlaşılmaktadır (Ayni, 1995: 80).

Darülfünun'un resmen işgali ise, İstanbul'un resmi işgali ile aynı dönemlere denk gelmektedir. Aslında daha Şubat ayından itibaren İngilizler, Darülfünuna gönderdikleri iki İngiliz subayı ile işgalin haberini de vermiş oluyorlardı. Ancak asıl dikkat çekici ve bir o kadar acı olan Darülfünun rektörü Besim Ömer Paşa'nın aynı gece okul kapılarını kilitletme konusunda gösterdiği hassasiyettir, oysa işgali engellemek için kapıları kapatmaktan çok daha fazlası gerekecektir (Sunata, 2012: 75).

21 Mart 1920 günü Darülfünuna gelen İngiliz zabitleri kendilerine uygun odaları seçmişler ve 24 Mart itibarıyla bu odalara sömürgelerden getirilen Hintli askerler yerleştirilmiştir. Söz konusu Hintli askerlerin bulunduğu bölümler tahta perdelerle ayrılmıştır. Ancak bu askerlerin hademelerle namaz vakitlerini sorma ve namaz malzemelerinin alışverişi bahanesi ile kurdukları sıcak ilişki ve nihayetinde Ramazan bayramında bayram namazına topluca gitmeleri, cemaatin bunlara yoğun ilgi göstermesi İngilizlerin hiç hoşuna gitmeyecek, burada konuşlanmış Hintli askerler alınarak, yerlerine Mecusi İngiliz askerleri yerleştirilecektir (Sunata, 2012: 101). Darülfünun'a

gönderilen Mecusi İngiliz askerler sayesinde söz konusu yakınlaşmanın önüne geçilmiştir. Tüm bu çalkantılı dönem içinde Darülfünun'da sağlıklı bir eğitim faaliyetinden bahsetmek ne yazık ki fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır. Darülfünun'un İngilizlerce işgali 25 Ağustos 1920'ye dek sürmüştür.

Her ne kadar Sunata bir Darülfünun memuru olarak olayı değerlendirmiş olup mekânsal anlamda hasar verilmediğinden bahsetmişse de, işgal edilen her mekân Darülfünun kadar şanslı değildir. Fransızlar işgal ettikleri Telgraf Mektebi Binası'nı teslim ettiklerinde bina kullanılamaz haldedir (Saylan, 2010: 180). İşgalin öğrenci ve öğretmenler üzerinde oluşturduğu travmatik ve psikolojik hasarı ölçmek mümkün değildir. Bu olay daha tazeliğini yitirmeden, Darülfünun'un bu kez Fransızlarca işgal edileceği söylentisi de yayılmış sonradan bunun asılsız olduğu anlaşılmıştır (Sunata, 2012: 110-114).

Bu dönemde Darülfünun'da yaşanan bir diğer gelişme ise kadınların eğitime dairidir. Savaş sırasında kadınlar yüksek öğretime kabul ediliyordu. Ancak kız ve erkek öğrenciler ayrı ayrı ders görmekteydiler. Erkekler sabah, kızlar ise öğleden sonra eğitim görmekteydi. Bu bile 1919 Damat Ferit hükümetindeki bazı din adamlarının Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendinin önderliğinde İstanbul Üniversitesinin aleyhine bir propaganda başlatılmasına engel olamamıştır. Üniversite hocalarından Rıza Tevfik (Bölükbaşı) akademik özgürlük konulu bir konferans düzenleyerek Sadrazamı da davet etmek suretiyle Üniversite aleyhine yapılan propagandaları gidermeye çalışmıştır. Görünüşe bakılırsa başarılı da olunmuş söz konusu saldırılar azalmıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmeye karşın dönemin kadın algısı demokratik yaklaşımlardan oldukça uzaktır. Darülfünun'un kadın algısını göstermesi açısından yine bu dönemde yaşanan şu olay manidardır; İzmir'in işgali haberinin duyulması sonrasında 17 Mayıs günü Darülfünun öğrencileri derslere girmeyerek, konferans salonunda toplanmışlardır. Konferans biraz uzayıp da kız öğrencilerin geliş saatine denk gelince kız öğrenciler de çarşafli olarak konferansa katılmışlar ve erkek talebelerin arasında oturmuşlardır. Durum Darülfünun Umum Müdürü Naim Bey tarafından duyulunca kız öğrencilerin konferansı terk etmeleri için üst üste haberler gönderilmişse de kız öğrenciler konferansı terk etmemişlerdir. Naim Bey durumu Nezarete bildirmiş, ancak öncesinde talebelerce bilgilendirilmiş olan Maarif Nezareti öğrencilere dokunmadığı gibi, Naim Bey'in makamını ilga etmek suretiyle yetkilerini elinden almıştır (Sunata, 2012: 31-32).

Darülfünun Grevi sonrasında yaşanan önemli gelişmelerden biri de yeniden açılan Tıbbiye'ye Dr. Besim Ömer Paşa'nın gösterdiği kararlılık sonucunda üç kız öğrencinin alınmasıdır (Müfide Güley, Sabiha Sayın ve İffet Çağlar). Kasım ayı sonunda bu sayı sekize yükselmiştir (Atıcı ve Erer, 2009): 109). 1919 Ekiminde Üniversite yönetimi Tıp fakültesine bayanların da alınmasını prensipte kabul etmiş, Dr. Besim Ömer Paşa'nın 1921'deki ilk teşebbüsü Dr. Akil Muhtar Özden tarafından engellenmişse de kız öğrencilerin gayretiyle bu da nispeten aşılmıştır. Söz konusu tıp eğitiminin kızlar için geçerliliği ve bunun uygulanması ancak 1923'te gerçekleşmiştir (Criss, 2011: 46). 1921'de Hukuk Fakültesi fakülteye kabulünü isteyen bir bayan öğrencinin başvurusunu iki bayan öğrenci daha bulunursa kabul edileceğini bildirerek açık kapı bırakılmış, söz konusu iki bayan öğrenci daha bulununca ülkenin ilk kadın avukatı Süreyya hanım en büyük emeline kavuşmuştur. Yapılan tüm engellemeler kız öğrencilerin okuma azmi karşısında yetersiz kalmış, 1920-1921 ders yılında Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden 1, 1921-1922 ders yılında Fen fakültesin Tabii İlimler Bölümünden 8, Kimyagerlik Bölümünden de 9 olmak üzere toplam 18 kız öğrenci mezun olmuştur (Dölen, 2009: 565).⁵⁶

I.Dünya Savaşı öncesinde Fransız Elçiliğinin girişimleri ile Darülfünun'da Fransızca gece derslerine başlanılmıştı, ancak savaşın başlaması ve savaşın seyri bu dersleri akamete uğratmıştır. Aralık 1919'un sonlarında yine İstanbul'daki Fransız askeri mümessilliğinin girişimleri ile Darülfünun'da Fransızca akşam derslerine başlanacağı bildirilmiştir. (Sunata, 2012: 63). Kısa sürede başlayan bu derslere İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetlerinin verdiği önemi gözler önüne serecek bir tarzda zaman zaman bu kuvvetlerin önemli mevkilerinde görev yapan kimselerce de gözlemlendiği görülmüştür (Sunata, 2012: 156 – Dölen, 2009: 521). Zaman içinde bu derslerin haftada dört güne çıkartıldığı görülecek, Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba ve Perşembe geceleri akşam saat beşten altıya kadar bu dersler devam edecektir (Sunata, 2012: 74).

Yine Fransızlarla olan bu yakınlaşmanın diğer bir örneği olacak şekilde Türk dostu olarak tanınan Fransız yazar Pierre Loti (1850-1923) adına bir cemiyet oluşturulmuştur. Bizzat Darülfünun Rektörü Dr. Besim Akalın'ın kendisi de bu cemiyetin kurucuları arasında yer almıştır. Dr. Besim Akalın Fransa'da eğitim

⁵⁶ Darülfünun'un 1918-1923 yılları arasındaki mezun sayısı, öğretim ve idari kadrolarının sayısı ek 6-7 ve 8'de sunulmuştur.

aldığından Fransızlara yakınlığı bu vesileyle olup, Pierre Loti de Fransa da İşgal güçlerini suçlayıcı Türk yanlısı yazıları ile dikkat çekici bir yazardır (Sunata, 2012: 156). 21 Ocak 1921 tarihinde kurulan bu cemiyet 23 Ocak'ta üniversitenin konferans salonunda Pierre Loti adına bir anma töreni yapılmış olup, törene oğlu ile birlikte Veliaht Mecit Efendi, Abdülhak Hamit ve Süleyman Nazif beyler ile İstanbul'un tanınmış aydın yazar ve şairlerin katıldığı görülmektedir. Konferansın başkanlığını Abdülhak Hamit Bey yapmıştır. Konferansta Süleyman Nazif'in yaptığı konuşma çok dikkat çekmiştir, zira konuşmasında Fatih'i suçlayan Nazif, İstanbul'un fethi sonrası imtiyazlarla gün be gün şımaran Patrikhanenin, bugün Türk halkının başına nasıl dertler açtığından dem vurmıştır. Bunun üzerine:

“....Fatih'in bu hatasının asla affedilemeyeceğini kendine mahsus taşkın heyecanla anlatırken Veliaht Abdülmecid Efendi 'bugünkü torunları bu hatayı düzeltecektir' manasına gelen bir cümle sarf etti ve şiddetle alkışlandı. Konuşmanın sonunda Süleyman Nazif Bey de kuvvetle alkışlandı. Bu konuşma çok tesirli ve celadetli idi. Sonra Yahya Kemal Bey Pierre Loti'nin hayatı ve eserlerinden bahsetti ve Pierre Loti'ye hemşerilik unvanı verilmesi teklif edildi. Fahri hemşerilik kabul edildi, “ (Sunata, 2012: 68-69 – Dölen, 2009: 522).

Bu konferans, Darülfünun konferans salonunda yapılan en büyük toplantılardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu dönemlerde Kasım 1920 de yapılan bir başka konferans da Amerikalı bir yetkili tarafından üniversite konferans salonunda verilen konferanstır. Bu konferansta dünyanın o anki durumundan çekilen ıstıraplardan, açlık ve grevlerden bahsederek insanlığın büyük bir değişimden geçtiği, gençlere bu değişim sırasında büyük görevler düştüğü anlatılmıştır. Aynı yaratıcının mahlûkları olarak tüm insanlığın kardeşliğinden dem vurulmuştur. Sıkıntılarından kurtulmak isteyen milletlerin ancak doğru rehberler aracılığı ile kurtulabileceğini anlatmıştır (Sunata, 2012: 117).

Aslında Darülfünun'da halka açık konferanslar verilmesi uygulaması çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Sadrazam Keçecizade Dr. Mehmet Fuat Paşa döneminde Darülfünun binasının yapımının uzun süreceği anlaşıncı, resmi açılış beklenmeksizin bazı derslerin halka açık olarak konferans şeklinde verilmesi kararlaştırılmış ve 1862 senesinin Kanun-i Evvelinin (Aralık) 31. Pazartesi günü saat 18:00 da derslere başlandı (Ayni, 1995: 40-41). Bu konferanslar dönem dönem kesintiye uğramış ancak 1912'den itibaren devamlılık gösteren bir gelenek haline

gelmiştir. 1924 yılından sonra da devam etmiş olup, 1946'ya dek de sürdürülmüştür. Söz konusu savaş ve mütareke dönemlerinde Darülfünun'un yanında Türk Ocaklarının da halkı aydınlatmaya yönelik halka açık konferanslar düzenlediği görülmüş olup, bu konferanslarda Darülfünun müderrisleri birinci derecede rol almışlardır. Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade Fuat ve Yahya Kemal gibi müderrislerin yanı sıra Halide Edip, Yusuf Akçura, Akil Muhtar, Selim Sırrı, Celal Esat, Hüseyin zade Ali, Ahmet Hikmet, Ömer Naci, Celal Sahir, Tevfik Rüştü, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Süleyman Nazif beyler de konferans verenlerdendir. 1912 den 1918'e kadar Darülfünun'da yapılan konferans sayısı 500'ü aşkındır (Özdemir, 2003: 26).

Mütareke döneminde ağır aksak da olsa öğretim faaliyetlerinin yanında, bilimsel çalışmalar da sürdürülmeye çalışılmıştır. Henüz savaş devam ederken Hukuk Fakültesinin öğrenim süresi dört yıldan üç yıla indirilmiş, dördüncü sınıfın dersleri üçüncü sınıfa eklenmiş, dördüncü yıla mukabil bir yıllık doktora sınıfı getirilmiştir. Bu sınıfa devam edenlerin olduğu bilinmekle birlikte sayılarının az olduğu ve haklarında yeterli bilgi bulunmadığı bir gerçektir. Doktoraya devam edip bitirenlerle ilişkin bilgilere daha çok hatıratlardan ulaşmak mümkündür. Mütareke döneminin Darülfünun kâtibi ve Hukuk Fakültesi öğrencisi İsmail Hakkı (Sunata) Bey'in hatıratında bu konuyla ilgili olarak, doktorayı başarı ile tamamlayan arkadaşları Edip Bey şerefine Hukuk Talebe Cemiyeti tarafından bir çay partisi düzenlendiğini belirterek kendisinin de bu partiye katıldığını ifade etmiştir.

“ Bugün, yani mayısın ikinci günü saat dörtten sonra Darülfünun'da hukuktan doktora imtihanında muvaffak olan arkadaşımız Edip Bey'in şerefine hukuk talebe cemiyeti tarafından bir çay toplantısı yapıldı. Davete ben de gitmiştim...”(Sunata, 2012: 137- Dölen, 2009: 522).

Talebe Cemiyeti tarafından bir çay partisi düzenlemeye vesile olacak kadar önemli ve münferit bir olay olması bu doktora mezuniyetinin sık rastlanır bir olay olmadığını ve mezunların sınırlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yine 1920 de İstanbul Darülfünunu'nun Riyaziyat Şubesinden mezun Ali Hikmet Bey'in mezuniyetinin hemen ardından Fen fakültesine sunduğu tezi de bu dönemde Darülfünun'da yapılan bilimsel çalışmalar açısından örnek bir çalışmadır (Dölen, 2009: 523).

Darülfünun bünyesinde söz konusu dönemde yapılan bilimsel çalışmalardan biri de oldukça zor şartlarda yürütülen fakülte mecmualarının çıkartılması işidir.

Darülfünun'un kendine ait Darülfünun Mecmuası II. Meşrutiyet'ten itibaren yayınlanmış ancak yayın hayatı kısa sürmüştür. Yerini fakültelerin kendi bünyelerinde çıkardıkları fakülte mecmuaları almıştır. 1916-1921 yıllarında Tıbbiye Nazırı olan Akil Muhtar Özden'in özverili çabası sonucunda, savaşa katılmış onca hoca ve öğrencisine, işgal kuvvetlerinin baskısına parasızlık ve ödeneksizliğe rağmen fakülteyi açık tutmayı başarmış, kütüphanenin eksiklerini gidermeye çalışmış, yabancı tıp dergilerini getirtmiş, 1916'dan itibaren düzensiz çıksa da 1919 Ağustos'una kadar Tıp Fakültesi Mecmuasının toplam 7 sayı olarak yayınlamasını sağlamıştır. Aynı yıllarda Edebiyat Fakültesi de Ziya Gökalp önderliğinde Edebiyat Fakültesi Mecmuası etrafında toplanmıştır. Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Fuat Köprülü'nün 1918 de yazdığı ve 1919'da bastırdığı "Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar" adlı monografi tarzında yazılmış eseri de bu dönemde yapılmış önemli bilimsel çalışmalar arasında sayılabilir (Özdemir, 2003: 27).

Darülfünun'da gerçekleşen tüm bu olumsuzluklar içinde nispeten de olsa olumlu denebilecek bir takım gelişmeler de yok değildir; 1908 den beri çıkarılması planlanan ancak bir türlü çıkartılamayan Darülfünun Nizamnamesi çıkartılmış ve Darülfünun'a tüzel kişilik verilmiştir.

"1 Kasım 1919 (1335) Cumartesi günü yeni nizamnameye göre Darülfünun Emini seçilecekti. Dört fakültenin müderris ve muallimleri davet edilmişti o gün için. Konferans salonunda toplanılacak. Birkaç kâtiple gittik salona, gelenleri karşıladık. Davetlilerin hemen hepsi geldiler. Başkâtip kürsüye çıktı, oturdu. Ben yanında, ayakta. Bütün tıp, hukuk, edebiyat ve fen fakülteleri hocaları hazır. Başkâtip bana, 'sen konuş' dedi. Mecburen konuştum. 'Muhterem müderrislerimiz' diye başladım. 'Yeni darülfünun nizamnamesi mucibince yüksek heyetiniz arasından seçimi idare etmek üzere en yaşlı zatın reislik makamına gelmesi gerekiyor' dedim. En yaşlı müderris Sait Bey'miş. Başkâtip yerini Sait Bey'e verdi. Ben yine ayakta, kâtip yerinde. Seçim kâğıtlarını dağıtayım dedim. Doktor Akil Muhtar Bey'le Devletler Hukuku müderrisi Selahattin Bey, oturdukları yerlerden, 'Tıp Fakültesi Viladiyye (doğum) hocası Besim Ömer Paşa'yı en uygun buluyoruz. Arkadaşlar da tensip ediyorsa onu seçelim" teklifinde bulundular...Bu suretle, muhtariyet kazanan Darülfünun'un ilk rektörü yani Darülfünun Emini Besim Ömer Paşa (Akalın) oldu. Ve Paşa da yerinde ayağa kalkarak arkadaşlarının kendi hakkında gösterdiği bu kadr ü kıymet bilirliliğine teşekkür etti.

Darülfünun'u kırtasiyecilik çekişmelerinden kurtararak daha ziyade ilmi sahada verimli bir hale getirmeye çalışacağını söyledi ve birkaç cümle daha ilave etti. Bütün hocalar tarafından alkışlandı ve tebrik edildi. Dağıldılar. Biz de kaleme geldik, neticeyi bakanlığa yazdık.” (Sunata, 2012, 60-61)

Diğer bir gelişme de İnas Darülfünunu'nun ortadan kaldırılarak kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim görmeye başlamalarıdır. Bu durumu kamuoyunun ve idarenin sorunsuz kabullendiği ise söylenemez.⁵⁷ İşgal Döneminde Darülfünun'da yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri de Darülfünun öğrencilerince Mustafa Kemal'e fahri müderrislik unvanının verilmesi hadisesidir.

4.4.3.3. Darülfünun öğrencilerinin M. Kemal'e fahri doktora unvanını vermeleri

İstanbul Darülfünun'u –işgalin belki de tek olumlu getirisi olarak- 1919'da ilmi özerklik ve fiili muhtariyet kazanmıştır. 1922'ye gelindiğinde ise idari özerkliğini de elde etmiştir. 1919 Darülfünun Nizamnamesine göre, her fakülte öğretim görevlileri arasından seçilen bir dekan tarafından yönetilecekti ve fakültelerin en etkili organı da yine öğretim görevlilerinin oluşturduğu Meclis-i Müderrisinler olacaktı. Bu Meclislerin ilmi kazanımlarından biri de hükümetten bağımsız olarak uygun gördükleri kişilere fahri akademik unvanlar verebilmeleriydi (Arslan, 2004: 14).

Darülfünun özellikle de Edebiyat Fakültesi İşgallere tepkisiz kalmadığı gibi işgallere karşı yapılan tüm gösteri ve protestoların ya birebir hazırlayıcısı ya da en ön saflarında yürüyenlerinden olmuşlardır. Paris Konferansı'nda İstanbul ve boğazların tarafsız kabul edileceği bilgisi gelince, durumun haksızlığına vurgu yapan bir muhtıra hazırlayıp İtilaf Devletleri temsilciliklerine sunma kararı almışlar, İzmir'in işgali üzerine Darülfünun'da protesto toplantıları düzenlemişler, halkın katılımları ile devleşen meydan mitinglerinde konuşmacı ve örgütleyicilerden olmuşlardır. Milli direniş karşıtı beş öğretim görevlisinin görevden alınması için Darülfünun grevini

⁵⁷ Ali Kemal'in Maarif Nazırı olduğu dönemde hükümete yakınlığıyla tanınan Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı) girişimleri ile 8 Mayıs 1919 Perşembe günü Sadrazam Damat Ferit Paşa yanına Maarif Nazırı'nı da alarak Darülfünun'u ziyaret etmiştir. Rıza Tevfik'in felsefe dersini bir süre dinledikten sonra konferans salonuna geçilmiş ve burada yine Rıza Tevfik tarafından bu sırada kızlar ve erkeklerin salonun ayrı köşelerinde oturmalarına dikkat çekerek; “Paşa Hazretleri Darülfünun'da kız ve erkek öğrencilerinin zanu be zanu {diz dize} oturuyorlar, diyorlar. Halbuki işte gözlerinizle görüyorsunuz, aralarında elli metre mesafe var” demiş ve salondakilerin gülerek karşılık vermesi bu meselenin Darülfünun içinde bahsini bitirmiş, ancak dışarıda tartışmalar ve eleştiriler sürmüştür (akt. Dölen, 2009: 527, 1 Nisan 1943 Akşam gazetesi).

başlatmışlardır. İşgal altında inim inim inleyen bir başkentte tüm bu cesurca adımlarına bir diğerini eklemek üzere, henüz işgal devam ediyor ve saltanat mevcutken Büyük Zafer'in hemen sonrasında Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisin'i 19 Eylül 1919 da toplanarak Mustafa Kemal'e Fahri Müderrislik unvanı vermiştir. Bu fikri ilk ortaya atanlar Darülfünun Grevini yöneten öğrenci grupları olup, bu fikirlerini bir dilekçe ile fakülte meclislerine sunmuşlardır. Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisin'i söz konusu dilekçeyi değerlendirmek üzere 19 Eylül 1922 de Dekan Vekili Necip Asım Bey başkanlığında toplanmıştır. Müderris Yahya Kemal (Beyatlı) Bey de öğrencilerin isteğini teklif olarak sunmuştur. Fakülte Meclisi bu teklifi oy birliğiyle kabul etmiş, bir telgrafla durumun Mustafa Kemal'e bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Telgraf şu sözlerden oluşmaktadır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Orduları Başkumandanı Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi Meclis-i Müderrisini 19 Eylül'de akd ettiği celsede zat-ı münci-i kumandanilerini⁵⁸ fahri müderrisliğe müttefikan intihap etmekle kesb-i fahreyler.

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi Riyaseti
***Necip Asım*⁵⁹**

Mustafa Kemal 26 Ekim 1922 de Bursa'dan gönderdiği cevabi telgrafında Fahri Müderrisliği kabul ettiğini ve teşekkürlerini iletmiştir. Cevabi telgrafında ise şu ifadeler yer vermektedir:

⁵⁸ Münci-i Kumandan: Kurtarıcı Kumandan

⁵⁹ İkdam ve İleri gazeteleri 20 Eylül 1922

“Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisin Riyaset-i Aliyesine

Türk harsının mihrakı olan fakültenizin fahri müderrisliğine intihabından dolayı Meclisinize teşekkür ederim. Eminim ki, milli istiklalimizi ilim sahasında Fakülteniz ikmal edecektir. Bu şerefli tekâmülün husulünü deruhte eden heyetiniz arasında bulunmak bence ba’is-i iftihardır.

Bursa, 26 Teşrin-i Evvel 1338 (26 Ekim 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan Gazi

Mustafa Kemal⁶⁰

Mustafa Kemal’in fahri müderrisliği kabul ettiğine dair cevabi yazısı Meclis-i Müderrisine ulaşınca, 23 Kasım 1922 tarihinde toplanan meclis fahri müderrislik diploması hazırlatarak Mustafa Kemal’e takdim edilmesini kararlaştırmıştır. Sanatkâr Hamit Kemal Bey tarafından süslemeleri yapılmış özel bir şekilde Medreset’ül Hattatin’de üretilen iki yapraklık fahri müderrislik şahadetnamesinin yazısı dahi dönemin ünlü hattatlarından Şeyh’ül-Hattatin Hacı Kamil Efendi tarafından hazırlanmıştır. Şahadetnamenin ilk sayfası sülüs yazısı ile yazılmış olup verilen şahadetnamenin aslını içermektedir, ikinci sayfası da özel reyhanî hattı ile yazılmış olup şahadetnamenin veriliş nedeni açıklanmaktadır. Söz konusu iki sayfa özel kırmızı kaplık arasına alınarak ciltlenmiş ve kabın etrafı altın sularla yaldızlanmış, her iki yüzüne altın beyzi süsleme yapılmıştır. Şahadetnamenin hazırlanmasından sonra 7 Haziran 1923 tarihinde yeniden toplanan Meclis-i Müderrisin, hazırlanan Fahri Müderrislik diplomasının Necip Asım, İzmirli Hakkı ve Şemsettin (Günaltay) tarafından Mustafa Kemal’e Ankara’da takdim edilmesine karar verdi. Şahadetnameyi Ankara’ya götürecek heyetin reisliğini Müderris Necip Asım Bey yapmış ve 22 Haziran 1923 tarihinde trenle Ankara’ya hareket etmiş olup, 23 Haziran 1923 te Ankara’ya ulaşmıştır. Ankara’da bulunan Müderris İsmail Hakkı ve Şemsettin Beyler de Necip Asım Bey’e katılmışlardı. Heyet 4.30 da Ankara tren istasyonundaki Riyaset Dairesi’nde Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiş ve heyet başkanı tarafından şahadetname takdim edilmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal’in Harbiye’de iken Fransız öğretmenliğini de yapmış olan Necip Asım Bey burada yaptığı konuşmada Mustafa Kemal’e övgülerde bulunmuştur. Söz konusu takdimden memnuniyetlerini ifade eden Mustafa Kemal,

⁶⁰ Tanin Gazetesi, 27 Teşrin-i Evvel 1338

tarihe olan özel ilgisine dikkat çekerek fahri müderrisliğin edebiyat alanında değil tarih alanında verilmesini tercih ettiğinden bahsedince, şahadetnamenin Edebiyat, Tarih, Felsefe, İktisadiyat ve Coğrafya bölümleri için de geçerliliği olan bir fahri müderrisliği ihtiva ettiği kendisine ifade edilmiş ve bu durum M. Kemal'i daha da memnun etmiştir. Şahadetnameyi takdim edenlere teşekkür etmekle yetinmeyen Mustafa Kemal bu unvanı kendisine veren Edebiyat Fakültesine 28.06.1923 tarihinde bir telgraf çekerek teşekkürlerini bir daha ifade etmiştir. Bu telgrafta dikkat çekici bir unsur olarak, resmi adı İstanbul Darülfünunu olan Darülfünun'a hitap ederken "Türkiye Darülfünunu" isminin kullanılması göze çarpmaktadır (Arslan, 2004: 17-21).

Henüz işgal devam ederken İstanbul Darülfünunun tarafını açıkça ifade eden böylesi bir girişimde bulunması oldukça cesurca bir hareket olup, tüm milli mücadele dönemi boyunca Kuvay-ı Milliye ve TBMM'ye desteğini sunan bir kurumun en resmi ağızdan yaptığı açıklama niteliğindedir. Teklif öğrencilerden gelmekle birlikte, oybirliği ile kabul edilen karar Darülfünun'un öğretim görevlilerinin de öğrencileri ile aynı fikirleri paylaştığını göstermektedir. Şahadetnamenin hazırlanmasında gösterilen ihtimam meseleye verilen ehemmiyeti göstermektedir. Mustafa Kemal de söz konusu ihtimama aynı hassasiyetle karşılık vermiş, sadece şahadetnameyi getiren heyete teşekkür etmekle yetinmeyerek fakülteye de ayrıca teşekkür telgrafı çekmiştir. Darülfünunun Fen bölümü kısa bir süre sonra Harp âlimi olarak bu kez İsmet İnönü'ye fahri müderrislik unvanını vermiştir. Bu tavrı ile Darülfünun, Milli Mücadele'nin kazanılmasında etkin rol oynayan şahsiyetler olarak Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'yü kabul ettiğini göstermiştir.

Genel itibariyle Mütareke ve işgal dönemlerinin Darülfünun'u olumsuz etkilediğini ve ilmi açıdan bir duraklama dönemine girmesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu duraklamada, Ali Kemal Bey'in 1919 yılındaki Maarif Nazırlığı döneminde öğretim üyeleri arasında gerçekleştirdiği siyasi tasfiyenin de etkisi büyüktür.

11 Teşrinievvel 1335 (24 Ekim 1919) tarihli nizamname ile Darülfünun'a bilimsel özerklik tanınması olumlu sayılabilecek bir gelişme olup, bu düzenleme ile Darülfünun Divan-ı kurulmuş ve dersler yeniden düzenlenmiştir. Darülfünun'da, 1920 de ihtiyari üç sertifika, 1924'te ise kısmen mecburi kısmen ihtiyari tasdikname usulüne geçilmiştir. Diğer taraftan 1921'de; 1914'ten itibaren ağır aksak hizmet veren İnas (Kız) Darülfünun'u, aynı binada erkeklerle karşı karşıya gelmelerinin engellenmesi amacıyla Cağaloğlu'na taşınan dersliklerini boykot etmek üzere (kız öğrenciler) erkeklerin

dershanelerini basınca İnas Darülfünunu kapatılmıştır. 21 Nisan 1924'te çıkarılan 493 sayılı “İstanbul Darülfünununun Şahsiyeti Hükmiyesi Hakkında Kanun” ve buna bağlı “İstanbul Darülfünun Talimnamesi” ile Darülfünuna bilimsel ve idari özerklik tanınmıştır. Yasa metninde kendisinden “medrese”, yönetmelikte ise “fakülte” tabiri ile tanımlanmış Darülfünun; söz konusu düzenleme ile Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlahiyat bölümlerinden oluşmaktadır. 1932'ye bu görüntü ile giren Darülfünun'a ilişkin Cenevre Üniversitesi Profesörlerinden Albert Malche çağrılmış ve kendisinden İstanbul Darülfünunununu inceleyerek hakkında rapor yazması istenmiş, bu rapor doğrultusunda 31 Mayıs 1933'te İstanbul Darülfünunu 2252 sayılı bir yasayla kaldırılmış, yerinde 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulmuştur (Dölen, 1985: 477).

4.4.4. Maarif Nezareti'nin Tutumu

Maarif Nezareti'nin İstanbul'un İşgali dönemindeki faaliyetlerine göz atmadan önce, Osmanlı Devleti'nde Maarif Nezareti'nin tarihine kısaca göz atmakta fayda vardır. Maarif sözcüğü, mutasavvıfların en değerli bilgi biçimi olarak adlandırdığı irfan sözcüğünden türetilmiş bir sözcük olup, irfan sahibi ya da marifet sahibi anlamına gelmektedir. Genel kullanım anlamı ise şöyledir; XIX. yy. Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki tüm yeni yapılanmalar için kullanılan bir terimdir (Pilehvarian, 1999: 491).

Osmanlı'da sıbyan mektepleri ile medreseler çoğunlukla vakıflara bağlı olup Şeyhülislamlik tarafından denetlenmekteydi. 1838 de kurulan Meclis-i Umur-u Nafia, ziraat, sanayi ve bayındırlık işleri yanında eğitim işlerini de denetleme görevini üstlenmiştir. Bu meclisin 1839 da hazırladığı layihada bağımsız bir Maarif teşkilatının kurulmasında fayda olduğu dile getirilmiştir. Sultan Abdülmecit 1846 da Rumeli seyahatine çıkmadan evvel hem Darülfünun'un kurulmasını hem de Maarif Meclisi'nin oluşturulmasını emretmiştir. Meclis-i Vala'nın aldığı kararla Maarif çalışmalarını düzenlemek, Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın hazırladığı layihaları uygulamak üzere daimi bir Maarif-i Umumiye 1846 da kurulmuştur. Bu meclise verilen ilk görevler sıbyan mekteplerinin ıslahı, rüştiyelerin düzenlenmesi ve İstanbul'da bir Darülfünun'un kurulmasıdır (Dölen, 2009: 45 - Pilehvarian, 1999: 491).

Bir kurum için oldukça erken sayılabilecek bir dönemde, İstanbul başta olmak üzere ülkedeki pek çok bölgenin işgaline şahit olan Maarif Nezareti'nin bu süreci doğru ve etkili bir şekilde yönettiğini söylemek mümkün değildir. Bunun kurumsal yetersizliklerle alakalı nedenleri olduğu gibi, Maarif'in başına getirilen kimselerin

yetersiz kimseler olmalarının ve siyasi tarafgirlik içeren davranışlar göstermelerinin de etkisi büyük olmuştur.

Söz konusu mütareke dönemi boyunca, görevde bulunan İstanbul Hükümetlerinin Maarif Nazırları ve görev süreleri şu şekildedir (Dölen, 2009: 516);

Tablo 4.1.

İşgal Döneminde İstanbul Hükümetlerinin Maarif Nazırları ve Görev Süreleri

Maarif Nazırları	Görev Dönemler	Yaptıkları Görev Süresi
Sait (Gelenbevi) Bey (2. kez)	14.10.1918 - 10.11.1918	28 gün
Dr. Rıza Tevfik(Bölükbaşı)Bey	11.11.1918 - 12.01.1919	2 ay 2 gün
Yusuf Ziya Paşa (2. kez)	13.01.1919 - 04.03.1919	1 ay 19 gün
Ali Kemal Bey	05.03.1919 - 14.05.1919	2 ay 10 gün
Sait (Gelenbevi) Bey (3. kez)	19.05.1919 - 07.03.1920	9 ay 20 gün
AbdurrahmanŞeref Bey (3.kez)	08.03.1920 - 05.04.1920	28 gün
RumbeyoğluFahrettin Bey	05.04.1920 - 30.07.1920	3 ay 26 gün
Hadi Paşa	31.07.1920 - 20.09.1920	1 ay 21 gün
Hadi Paşa(Vekil)	20.09.1920 - 20.10.1920	1 ay
Mustafa Reşit Paşa	21.10.1920 - 12.12.1920	1 ay 23 gün
Arif Hikmet Paşa(Vekil)	16.12.1920 - 21.01.1921	1 ay 7 gün
Reşit (Erer) Bey	22.01.1921 - 12.06.1921	4 ay 23 gün
Mustafa Arif Bey(Vekil)	12.06.1921 - 12.08.1921	2 ay
Sait (Gelenbevi) Bey (4.kez)	19.08.1921 - 30.10.1922	1 yıl 2 ay 12 gün

Görüldüğü üzere, söz konusu dönemin Maarif Nazırlarının görev süreleri bırakın Maarif'in sorunlarına çare bulmayı, belki Maarif binasının giriş ve çıkış mevkilerinin,

hangi odada hangi dairenin hizmet yürüttüğünün öğrenilmesi için dahi yetersiz bir süredir. 28 günlük görev süreleri düşünüldüğünde 2 ayı geçen görev süresine sahip Nazırın diğerleri içinde kıdemli görüldüğünü söylemek mümkündür.

İşgal dönemi boyunca, bu denli sık değişen Maarif Nazırlığı ile sorunların halledilmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim bir önceki Maarif Nazırı döneminde dillendirilmiş bir sorun, daha çözüme kavuşturulamadan Maarif Nazırı değişmekte böylece yeni gelen Nazır önceki sorunlardan çoğu zaman bihaber, haberdar olduklarının da pek çoğunu çözüme kavuşturamadan yeni sorunları karşısında bulmaktaydı. Üstelik işgal güçlerinin bilgisi dışında kendi maaşı da dâhil hiçbir maaşı ödeme yetkisi yoktu. Diğer bir büyük sorun ise işgal sebebi ile yaşadıkları yerleri terk eden öğretmenlerin de birikmiş maaşlarını İstanbul Maarifinden talep etmeleri idi (BOA, 42:6, DH.UMVM). Kendi öğretmenlerinin maaş sorununu dahi çözemeyen İstanbul Maarifi söz konusu öğretmenlerin sorunlarını da tamamen çözememiştir. İşgal dönemi Maarif Nazırlarının öğretmen ve öğrencilere karşı tutumu ise genel itibariyle olumsuzdur.

Maarif Nezareti'nin tutumunu genel olarak Hükümetlerinin tutumlarından ayrı tutmak mümkün değildir. Bu nedenle de Maarif Nezareti'nin tutumuna geçmeden evvel İşgal dönemi İstanbul Hükümetlerinin işgal karşısındaki tutumlarından kısaca bahsetmekte yarar vardır. Osmanlı idaresinin ve toplumunun geneli nezdinde; savaşın en büyük faturası, İttihat ve Terakki Partisi ile yöneticilerine kesilmeliydi ve nihayetinde kesildi de. Savaşın tüm olumsuzluklarına karşın ağır ve aksak da olsa liberal bir yaklaşımla İttihat ve Terakki Partisi'nin gerçekleştirdiği bir dizi ekonomik ve sosyal reform vardı. Ancak savaşın faturasını ödeyecek bir günah keçisi olarak İT partisi seçilince, yerine gelen hükümetlerin büyük bir çoğunluğu işgalcilerle işbirliği içinde başlanmış bu reformları tek tek kaldırmaya başlamışlardır. Faturanın toplam bilançosu İT partisine yüklense de nakit ödemeleri yapan, ağır vergiler altında ezilen yoksul Osmanlı halkı olacaktır. Vergiler önce iki katına, sonra üç katına daha sonra da bunun da iki katına çıkartılmış olup, zenginlere dokunulmaksızın yoksul halkın sırtından hükümetlere gerekli parasal kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır. Tepkileri önlemek adına, şiddetli sansür uygulanmış, askeri ve vatanperver örgütler dağıtılmış ve mallarına Harbiye Bakanlığınca el konulmuş, yeni aile yasası kaldırılmış, ulemanın nispeten kaybettiği etkinliği yeniden arttırılmış, dini nitelikli okul ve mahkemelerinin denetimi yeniden Şeyhülislam'a verilmiştir. Laik mahkemelerin yetkileri kısıtlanmış, rejime muhalifleri denetim altına almak için Topluluklar yasası güçlendirilmiş, Mali

Reform Komisyonu dağıtılmıştır. Hükümetlerin bu tarz uygulamaları, işgal döneminde en üst düzeyde fayda elde etme amacındaki bir takım guruplar ve oluşumlarca da desteklenmiştir. Sulh ve Selamet'i Osmaniye Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Selamet'i Amme Heyeti, Wilson İlkeleri Cemiyeti bunlardan bazılarıdır (Shaw ve Shaw, 1994: 399).

Padişahın yaklaşımları da Hükümetlerin tutumları üzerinde belirleyici rol oynamıştır. Padişahın tüm işgal dönemi boyunca İstanbul'dan çıkartılmamak kaydıyla, her türlü barış (beraberinde yok olma ihtimalini getirse bile) teklifine hazır halde olduğu bir gerçektir. İstanbul ülkenin ruhu, kafası ve tarihi payitahtıydı. Şayet İstanbul giderse İmparatorluğun hayali bile ayakta duramazdı. Vahdettin'e göre; "barış geciktikçe halkın morali bozulmakta, halk arasında hastalık ve sefalet artmaktadır. Doğuda huzur isteniyorsa Türkiye'nin bağımsızlığını kabul eden bir barış bir an evvel imzalanmalıydı. Hükümetler kötü olsa da halk iyiydi. Barış sağlanırsa iç sorunlar ele alınacak ve bu konuda da Büyük Devletlerin uygarlaştırıcı yardımları alınacaktı". Bu konuda İngilizlere pek güveni kalmayan Padişahın yeni gözdesi Amerika idi. Yunan zulmünü ifşa eden Bristol, ABD mandasında olsa bile İstanbul, Rumeli, Anadolu, hatta Arap ülkeleriyle İmparatorluğu muhafazayı vaat etmekte, bu yönleri ile diğer Büyük Devletlerin yanında Osmanlı için daha yakın bir tutum sergilemekteydi. Padişaha göre ülkeyi uygarlaştırıcı güç ise yine eğitim olacaktı. Padişaha göre:

"Yeni Türkiye'ye, onun yeniden dirilişine, toplumsal ilerlemesine içtenlikle inanıyorum, eğer halkımıza genel eğitim ve ayrıca refahın çağdaş araçlarını sağlayabilirsek...Yeniden inşa edilen Türkiye Doğuda barış ve ilerlemenin odağı olacaktır. Bu sonuca ulaşmak benim sarsılmaz kararımıdır...Bize açık olan büyük bir alan Türk kadınının özgürleşmesidir. İnancım odur ki dinimiz sayesinde onlara Amerikalı kız kardeşlerinin durumunu vererek, şeref ve namuslarını koruyabilir ve aile kurucusu olarak refahlarını sağlayabiliriz." (Akşin, 1998: 259-260).

İzmir'in işgali, savaş yorgunu ve savaş dışında en kötü barışı bile kabule hazır, tükenmiş Osmanlı toplumu üzerinde hem şok hem de uyanış etkisi oluşturmuştur. Özellikle eğitim camiasından öğretmen ve öğrencilerin bizzat organizasyon ve katılım aşamalarında etkin rol oynadıkları protesto gösterileri ve mitinglerin ateşleyicisi olan bu işgal karşısında, Hükümetin etkin bir tavır almaktan kaçındığını söylemek gerekir. İzmir olayından sonra İstanbul sadece protesto gösterileri ve mitinglerin değil, protesto telgraf

ve mektuplarının da adresi olmuştur. Hükümet silahsız yapılacak miting ve gösterileri destekleyip, işgal bölgelerinde halkın silahlı mukavemetine karşı ise halk nazarında sözü dinlenir kimselerden kurulu nasihat heyetleri ile halkı ikna etmeye çalışmışlardır. Reddi İlhak Cemiyetleri'nin halkı silahlanmaya ve İzmir'e doğru yola çıkmaya davet eden telgrafları karşısında hükümet de telaşa kapılmıştır. Zira Hükümete göre; Van'dan, Trabzon'dan silahını kapıp, İzmir'e doğru yola çıkacak kalabalıklar kargaşa demektir. Böylesi bir durum Mondros hükümlerine göre ülkenin tamamının işgalini, hatta İstanbul'un da kaybını da beraberinde getirebilirdi. Bu düşüncelerle, Hükümet tarafından 16 Haziran 1919'da tüm posta hanelere bir genelge göndererek Reddi İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafların çekilmemesini emretti. Bu hareketi ile Hükümet Anadolu Hareketinin baştan engelleyici unsurlarından biri olmuştur (Tansel, 1991: 244-245).

İstanbul'un işgali döneminde iktidarda olan hükümetlerin çoğu işgal karşısında tepkisizlik tutumunu takınmışlardır bu tepkisizlik tutumunu, İktidarların Maarif Nezaretlerinde de görmek mümkündür. Savaş sonrasında terhis olup öğretmenlik görevine (Erzurum Darülmuallimin Müdürlüğü'ne) geri dönmek isteyen Cevat Dursunoğlu'nun yaşadıkları bu tepkisizliğin boyutunu gözler önüne sermektedir; Ordudan terhis olununca ilk iş 'Maarif Nezareti'ne başvurarak mütarekeden dört ay önce kendisine teklif edilmiş olan Erzurum 'Darülmuallimin' müdürlüğünü istemiştir. Bir zamanlar bu vazifeyi verebilmek için 'Harbiye Nezareti' ile birçok muhaberele girişmiş ve kendisine bin bir iltifatta bulunmuş olan 'Nezaret'le bu defa başvurduğu 'Nezaret' arasında hiçbir münasebet yoktur. Politika mazisi olmayan bir genç olduğu için ilk ağızda reddedilmemiştir. Daireler hakkında karar veremeyerek kendisini nazıra göndermişlerdir. Nazır'ın tepkisi ilginçtir;

“Erzurum'un mukadderatı yani hudutlarımızın içinde kalıp kalmayacağı henüz belli olmadığından orada yeniden bir Darülmuallimin açmağa lüzum kalmamış'tı. İlk vazifesi Devletin bütünlüğünü muhafazaya çalışmak olan bu Nazır, yüzde yüz Türk olan bir memleket parçası hakkında hiç tereddüt etmeden bu sözleri söylemiş ve bana 'İstanbul Sultanisinde' bir muallimlik teklif etmişti” (Dursunoğlu, 1946: 16).

Doğal olarak Dursunoğlu bu görevi kabul etmeyerek, ağır sözlerin ardından Nezareti terk etmiştir.

Bununla birlikte, söz konusu Maarif yetkililerinin çoğu zaman tepkisizliğin ötesinde, “kraldan çok kralcı” bir yaklaşımla, tahammül sınırlarının aşıldığı ve tepkinin doğal olarak geliştiği durumlarda bile tepki gösteren ya da gösterme ihtimali olanları acımasızca cezalandırdıkları görülmüştür. Bu bağlamda dönem dönem İstanbul Maarif Nezareti’nin, İşgal kuvvetleri ile benzer tavırlar sergilediği, milli mücadele yanlısı öğretmenleri ve okullarını sıkı takipaltına aldığı, işgaller ve bunu izleyen mitingler döneminde baskılarını daha da arttırdığı görülmüştür. 1918’in son dönemlerinde maarif nazırı olan Rıza Tevfik’in icraatlarından bahseden (kendisi de bir öğretmen olan) Cevat Dursunoğlu durumdan bahisle;

“Memlekette yapılması gereken bir kültür hizmeti olduğunu unutmuş, emrindeki memurların hangisinin ittihatçı, hangisinin muhalif olduğunu tepitten başka işi kalmadığını sanıyordu”(Dursunoğlu, 1946: 15).

Bu yaklaşım, Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı olan Maarif nazırları; Ali Kemal, Sait ve Rumbeyoğlu Fahrettin dönemlerinde de devam etmiştir. Maarif Nazırlığı döneminde Fahrettin (Rumbeyoğlu) Bey Paris Barış Konferansına İstanbul Hükümetince gönderilen delegasyonda da yer almıştır (Sunata, 2012: 96)

Dönem itibariyle Kuvay-ı Milliye yanlısı olanların çoğu, öncesinde aynı zamanda İttihatçı olduklarından bu durumdan en fazla etkilenenler Milli Mücadele yanlısı öğretmenler olmuştur. İngilizler İttihatçıları Ermenileri öldürmek ve İngiliz esirlere kötü muamelede bulunmakla suçluyorlardı. İngilizler bununla suçladıkları İttihatçıların isimlerini hükümete verip yakalanmalarını istedikleri gibi çoğu zaman bizzat kendileri de bu tutuklamaları gerçekleştirmişlerdir. Bu konuda en önemli destekçileri şüphesiz Damat Ferit Paşa Hükümetleridir. Konuyla ilgili Amiral Webb’in 11 Mart 1919’da Londra’ya gönderdiği telgrafta şu ifadeler kullanılmıştır:

“...Sanıkları ortaya çıkarıp yakalayabilmek için Türk makamlarının işbirliğine ihtiyacımız vardır. Bu işbirliği bu gün sağlanmış bulunmaktadır... Bu kabineden daha iyisi ve bize daha dost olanı bulunamaz...”(Saylan, 2010: 332)

Öğretmenler, tüm kurtuluş savaşı sürecinde savaşın “propaganda, örgütlenme ve vuruşmalara katılma” aşamalarında bazen yönetici, bazen cephe gerisinde, bazen de birebir savaşın içinde yer almışlardır (Göldaş, 1984b:13). Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin her kademesinde öğretmenlerin rolü olmuş, ayrıca kurdukları mesleki

dayanışma örgütleri ile de Kurtuluş Savaşını desteklemişlerdir. Bu açıdan Ali Kemal dönemi, Mütareke döneminin Anadolu hareketine en fazla karşı çıkılan dönemi olmuştur (Göldaş, 1984b: 40).

I.Damat Ferit hükümetinin Maarif Nazırı Ali Kemal (görev süresi; 5 Mart-14 Mayıs 1919) göreve geldiği ilk haftanın sonunda uzun süredir üzerinde çalışmalar yapılan Darülfünun Nizamnamesi'nin çıkarılmasına öncelik vermiş ve Maarif Nezareti bünyesinde bir komisyon oluşturulmuştur. Her fakültenin ıslahı ve durum tespiti için de birer komisyon meydana getirilmiştir. Edebiyat Fakültesi için oluşturulmuş komisyonda (Babanzade) Naim, Ali Ekrem (Bolayır), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ahmet Refik (Altınay) ve Faik Sabri (Duran) Bey görev almıştır. 19 Mart 1919 da Maarif Nazırı Ali Kemal başkanlığında toplanan bu komisyonca fakültede hangi derslerin okutulacağı ve bu dersleri hangi hocaların okutacağı, hocaların alacağı maaşları, eğitimde kaliteyi yükseltmek ve bütçede tasarruf amacıyla İnas Darülfünun'unun, Darülfünun'la birleştirilmesi gibi konular karara bağlanmıştır. Bu sırada Darülfünun müdürü olan Babanzade Naim Bey; İnas Darülfünun'un, Darülfünun'la birleştirilmesine karşı çıkmışsa da komisyonda çoğunluğun aldığı bu karara engel olamamıştır (Dölen, 2009: 534).

İşgal dönemi hükümetlerinin çoğu zaman işgalcilerle paralel tavırlar sergiledikleri bilinmektedir. Özellikle Damat Ferit Paşa yalnız Allah'a ve İngiltere 'ye güvendiğini sık sık İngiliz yetkililere belirtmektedir (Şimşir, 1973: 38). Damat Ferit Paşa hükümetlerinin vazgeçilmez nazırlarından (Dâhiliye ve Maarif Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur) olan Ali Kemal zaman zaman İngiliz yetkililere verdiği fikirlerle de dikkatleri çekmektedir; 22 Haziran 1919 tarihli İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Gürzon'a gönderilen yazının ekinde dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'le yapılan bir görüşmenin notları aktarılmıştır. Ali Kemal'e göre; Anadolu'daki milli hareketi Harbiye Nezareti ve özellikle Kemal Paşa tasvip etmekte olup, M. Kemal Başkumandan gibi hareket etmeye başlamıştır. Buna kapılan bazı öğrenciler de Anadolu'ya geçmeye çalışmaktadır (Şimşir, 1973: 25). Duruma ilişkin tedbirler alınmalıdır.

Ali Kemal'in Maarif Nazırlığı döneminin, önemli icraatlarından biri de cadı avına dönüşen Darülfünun'da İttihatçıların tasfiyesi girişimidir. Tasfiyeye karşı gösterilecek tepkileri azaltmak amacıyla buna bilimsel gerekçeler gösterilse de tasfiyede İttihat ve Terakkiye yakın kadroların kadro dışı bırakılmaları her şeyi gözler önüne

sermektedir. Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Şemsettin (Günaltay), Ali Muzaffer (Göker), Mehmet Emin (Erişirgil), Necip Asım (Yazıksız), Mehmet İzzet ve Selim (Mansur) Beyler açığa çıkarılan müderrislerden ancak birkaçıdır. Bu hocalardan bazıları bir süre sonra göreve geri alınmıştır (Dölen, 2009: 535). Söz konusu tasfiyeden Fen Fakültesi de nasibini almıştır. Tasfiye ifadesi kullanılmamakla birlikte 31 Mart 1919 (1335) tarihli Vakit gazetesinde konu “*yeni teşkilat*” kurulması ve “*yeni örgütlenme*” adı altında Fen fakültesinde okutulacak dersler, dersi verecek hocalar ve okutulmaktan vazgeçilecek dersler belirtilmiştir.

Ali Kemal kısa süren Maarif Nezareti döneminde, kendi yaptığı tasfiyeler yetmezmiş gibi İngilizlerin yaptığı tasfiyeye de ses çıkarmamıştır. Ona göre işgal güçlerine karşı gösterilecek her tepki var olan durumu daha da kötüleştirirdi.⁶¹ Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Esat Paşa İngilizlerce savaş suçlusu olarak tutuklanıp Malta’ya sürgün edilen Darülfünun müderrislerinden sadece birkaçıdır. İngilizler adına bu tutuklanma ve yargılanma sürecini yürüten Damat Ferit Paşa hükümetinin kendisidir. Aslında 5 Ağustos 1919 tarihli bir İngiliz belgesinden anlaşıldığı üzere Damat Ferit İttihatçılara sert davranılması konusunda İngilizlerle hem fikir olup, tevkif edilecek İttihatçıların Malta gibi uzak bir yere gönderilmelerinin mümkün olup olmadığını sormaktadır (Şimşir, 1919: 39). Görüldüğü üzere muhaliflerin Malta’ya sürgün edilmesi fikri Damat Ferit’e ait olabilir. Çeşitli bahanelerle hazırlanan ve çoğunluğunu muhaliflerin oluşturduğu bu “kara listeler” in hazırlanmasında, İngiliz Yüksek Komiserliğinde kurulduğu belirtilen Ermeni-Rum şubesinin ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin yanı sıra, zaman zaman Fransız yetkili makamlarının da etkili olduğu görülmektedir. Hazırlanan kara listelerde dönemin eski nazırlarının da olduğu görülmektedir. 12 Şubat 1919 da hükümete Fransız makamlarca sunulan kara listede eski Maarif Nazırı Şükrü Beyin de ismi bulunmaktaydı (Kaya, 2010: 330) .

Bu dönemde İstanbul hükümetince Darülfünun’a yeni atamalar da yapılmış olup, atananlar genelde Rıza Tevfik gibi İstanbul Hükümeti yanlılarındandır. Söz konusu kendilerince hassas yaklaşımlarına rağmen, Yahya Kemal, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Necmettin Sadık gibi henüz genç ama yürekleri vatan sevdası ile çarpan müderrislerin

⁶¹ Mütareke sürecince Hürriyet ve İtilaf Partisi, Müttefikler ve Osmanlı Sarayı, özlenen barışın diplomatik ve politik müzakerelerle sağlanacağına inanmışlardı. Sadece İttihat ve Terakki Partisi üyeleri ile Kemalistler, silahlı mücadeleyle Türk tarafının istediği barışın sağlanacağına inanıyorlardı. Bu nedenledir ki; Ali Kemal’in eşi Sabiha Hanım (Kuneralp), eşinin Mütareke sürecindeki tepki toplayan tavırlarına ilişkin şu ifadeleri kullanmıştı: “Kocam daha az yurtsever değildi. Sadece sonunda kaybeden tarafta oldu. Aslında tarafların başarı şansı bir süre 50-50’ydi.” (Criss, 2011: 214).

öğrenciler üzerindeki olumlu etkisini göz önünde tutamamışlardır (Özdemir, 2003: 32). Ancak tutuklanan müderrisler kadar şanslı olamayanlar da mevcuttur. Urduca hocası Abdülcabbar Hayri Efendi İngilizlerce tutuklanmış kendisinden ve akıbetinden bir daha haber alınamamıştır (Ayni, 1995: 80). Ali Kemal'in ve mensubu olduğu hükümetin İngilizlerden geri kalmadığını gösteren en önemli gelişmelerden biri de, Ziya Gökalp ve Ağaoğlu Ahmet'in tutuklanmasını fırsat bilip bu müderrisleri açığa almasıdır (Özdemir, 2003: 45).

Bakan Rumbeyoğlu Fahrettin'in döneminde söz konusu tavır sürdürülmüş olup bir adım daha ileri götürülerek, okul kitaplarından “Türk” sözcüğü çıkarılarak, yerine “Osmanlı” sözcüğünün getirilmesini emretmiştir. Dönemin şahitlerinden olan Falih Rıfkı Atay da konu ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır;

“Türkçülük ve Türkçüler, hiç politikaya karışmasalar bile suçlu ve sorumlular arasındadır. Mütareke edebiyatında cinayet yerine geçen şeylerden biri de ‘Türklerde milliyet hissini uyandırmak’ idi. Sanki bütün felaketlere o yüzden uğranmıştı. Maarif Nazırlarından biri kıraat kitaplarından Türk kelimesinin çıkarılmasını emretmişti.” (Özdemir, 2003: 45)

Yine aynı şekilde dönemin Maarif Nazırları ve yetkililerinin gazetelere verdikleri demeçlerde öğretmenlerin siyasi hareketlerden uzak kalmaları gerektiği üzerinde önemle durulmuş olup, bu ihtar uymayıp siyasi oluşumların içinde yer alacak öğretmenlerin görevden atılacakları tehdidinde de bulunulmuştur (Göldaş, 1984b: 41). Baskı ve yıldırmanın en üst düzeyde yaşandığı dönemlerden biri olan Ali Kemal döneminde, Nazırın gazetelerde yayınlattığı bir bildiride de bu durumdan bahisle şu ifadeleri kullanmıştır:

“... Gerek memurlarımızdan gerekse muallimlerimizden İttihat ve Terakki çetesinin zihniyetini yaşamağa ve muhitlerinde yaşatmağa çabalama fikrinde ısrar edenler varsa, şimdiden istifa ederek çekilmeleri ihtar olunur. Yoksa bu hatt-ı hareketleri tezahür eder etmez, azledilmeleri mukarrerdir.” (Akyüz, 1978b: 209)

Ali Kemal'den sonra Maarif Nazırlığına atanan Sait Bey'in kendisi de Darülfünun Divanı'nda reislik yapmış, Fen Fakültesi müderrislerinden olup, O'nun döneminde de baskılar devam etmiş, hatta 1919 Darülmuallimin mezunları Anadolu direnişine katılırlar kaygısı ile Anadolu'ya atanmayarak İstanbul'da alıkonulmuşlardır.

Yine aynı Sait Bey, dönemin gazetelerine verdiği bir demecinde, öğretmenlerin öğrencilerine kesinlikle politikadan bahsetmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Politika diye kastedilenin Kuvayı Milliye taraftarlığı olduğunu düşünmek pek de yanlış olmasa gerektir. Sait Bey'in Maarif Nazırlığı döneminde onca önemli sorun çözüm beklerken akla ziyan sayılabilecek bir yaklaşımla en acil ve önemli sorun buymuş gibi, eski Maarif Nazırı Ali kemal döneminde kapatılmış İnas Darülfünunu'nun kız öğrencilerinin Darülfünun'da erkek öğrencilerle birlikte ders almaya başlamış olmalarına dair, Darülhikmet'ül-İslamiye Riyaseti'nin konuya ilişkin “adap ve terbiye-i İslamiye'ye aykırı” olduğunu bildirir yazısı Şeyhülislam tarafından Sadaret'e gönderilmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa da bu konuda Maarif Nezareti'nden görüş istemiş, Sait Bey 30 Ağustos 1335 (1919) tarihli cevabi yazısında (akt. Dölen, 2009: 528, BOA: Bab-ı Ali Evrak Odası, 344153) bazı gazetelerde konuya ilişkin verilen abartılı bilgilerin aksine Darülfünun'un erkek öğrencileri ile İnas Daülfünunu'nun kız öğrencileri aynı saatlerde eğitim almadıkları, ayrı zamanlarda ve ayrı saatlerde öğrenim görmekte olup bir araya gelmemeleri için gerekli önlemlerin alındığı bildirilmiştir (Dölen, 2009: 528-529). Dönemin (1918-1923) Darülfünun'una ilişkin daha net verilere ulaşmak adına, İstanbul'un işgal dönemi boyunca Darülfünunda görev yapan muallim, müderris, memur ve mezun olan öğrenci sayılarını gösterir tablolar Ek 1-2 ve 3 de sunulmuştur.

Mütareke döneminin önemli eğitim faaliyetlerinden biri olan ünlü Darülfünun Grevi sırasında da Maarif Nazırı Said (Gelenbevioglu) Bey'dir. Uzunca bir süre öğrencilerin milli hissiyatlarının bir tezahürü olarak ortaya çıkan bu grevi görmezden gelen Maarif Nezareti nihayet gayri resmi olarak devam eden derslerin boykotunu, 12 Nisan 1922 tarihli kararı ile resmi hale getirmiş ve Darülfünun'da dersler resmen tatil edilmiştir. Kararda;

“Darülfünun Divanı'nca ittihaz edilmiş olan karara itibar etmeyen Darülfünun talebesinin iki günden beri derslere girmemekte ısrar eyledikleri görüldüğünden Darülfünun Nizamnamesi'nin yirmi altıncı maddesinin fıkra-yı ahiresi ahkamına ve Divan'ın karar-ı ahirine tevfiқан bilumum Darülfünun şubasının 12 Nisan 1338 (1922) tarihinden itibaren muvakkaten tatil edildiği ilan olunur” (Gürkan, 1971: 56-57 – Dölen, 2009: 586).

Kararın ertesi günü gazetelere demeç veren Said Bey bu tarz öğrenci hareketlerinin medeni ülkelerde görülebilecek hareketlerden olduğunu belirtmiştir.

Bununla birlikte söz konusu grevlerin de bir takım usul ve kaidelere göre yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Öğrencilerin bu tatil kararına uymaları ve daha ileriye gitmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Beklentisinin birkaç gün içinde öğrencilerin derslere başlayacağı yönünde olduğundan bahsederek, şayet bu gerçekleşmez ve öğrenciler greve devam ederse “Divan’a karşı isyan etmiş” sayılacaklarını belirtmiştir (Gürkan, 1971: 56-57 – Dölen, 2009: 586). Darülfünun öğrencileri Darülfünun’un resmen kapatılmasından memnun kalmadıklarını belirtmişlerdir. Zira öğrencilerin istediği eğitim-öğretime ara verilmesi değil, Divan tarafından seçilen encümenin bir an evvel olayı araştırması ve müspet sonucun alınarak derhal derslere başlanmasıdır. Maarif Nazırı Said Bey’in başkanlığında Nezaretin 18 Mayıs 1922 günü aldığı kararda Darülfünun’un 20 Mayıs 1922 Cumartesi günü açılması kararlaştırılmıştır (Dölen, 2009: 589-591).

Yine Said Bey döneminde Darülfünun rektörü Dr. Besim Ömer (Akalin) Paşa’nın Tıp Fakültesine kız talebelerin alınmasına dair özel çaba ve girişimleri sonucunda Darülfünun Divanı’na kabul ettirilmiş, buna karşı çıkan Dr. Akil Muhtar (Özden) Bey’in hükümet nezdinde başlattığı girişimlerin sonucunda 3 Ekim 1921 de Meclis-i Vükela’da alınan karara göre, söz konusu Tıp Fakültesine kız öğrenci alınmalarının ertelenecek ve fakülteye alım konusunda da Maarif Nezareti’nin kararı beklenecektir (Dölen, 2009: 529).

Yiyecek, yakacak ve her türlü ihtiyaç maddesinin neredeyse karaborsa olduğu işgal döneminde, bu yoksunluk ve yoksulluktan en fazla etkilenen kesim şüphesiz iflas etmiş yerel yönetimlerin insafına bırakılmış öğretmenler olmuştur. Öğretmenler söz konusu baskılar ve yoksullukların cenderesinde uzunca bir dönem sessiz kalmışlarsa da Said Bey’in Maarif Nazırlığı döneminde artık tahammüllerinin sonuna ulaşmış ve nihayetinde ünlü İstanbul İlkokul Öğretmenleri Grevini başlatmışlardır. Said Bey döneminde başlayan grev Abdurrahman Şeref Bey döneminde sona ermiştir. Grev boyunca bakanlık idari tehditlerini sürdürmüşse de her hangi bir öğretmenin görevine son verilmemiş ya da hapsedilmemiştir (Göldaş, 1984b: 42).

İşgal sürecinde İstanbul’daki Maarif Nezareti genelde Osmanlı ülkesinin, özelde İstanbul’un eğitim sorunlarına çare bulmaktan uzak tavırlar sergilerken, 1920 de Ankara’da hayata geçen yeni meclisin, eğitim sorunlarını öncelikli sorun olarak değerlendiren ve gücü nispetinde çare olmaya çalışan Maarif Vekâleti kurulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti’nin bu son döneminde neredeyse her alanda yaşanan ikili bir

yönetimin varlığından Maarif alanı da etkilenmiştir. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde Ankara Maarif Vekâleti'nin 1920-1923 dönemindeki faaliyetlerine İstanbul'daki eğitim faaliyetlerine etkisi bakımından kısaca göz atılmıştır.

4.5. Mudanya Mütarekesi Sonrası Siyasi Gelişmeler ve Eğitime Yansımaları

Mudanya Ateşkes Anlaşması savaşıyla barışın ince çizgisinde, yüzyıllık hesapların gölgesinde, üç buçuk yıl süren bir savaşın ardından sürdürülen diplomatik bir savaş alanı niteliğindedir. Büyük Taarruz sonrasında umutları boşa çıkan Yunanistan'ın 2 Eylül 1922'de İngiltere'ye Türkiye ile aralarında yapılacak Ateşkese aracılık etmesi için başvuru yapması ile süreç başladı. İtilaf Devletleri Anadolu'yu boşaltma şartı ile Yunanistan'ın ateşkes isteğini 7 Eylül'de resmen Ankara Hükümetine iletti. Batı Anadolu'yu bu surette düşmandan kurtaran BMM orduları yönlerini Boğazlar ve Trakya'ya yöneltince uzun zamandır yaşananları Türk- Yunan savaşı şeklinde yansıtmaya çalışan İngiltere ile BMM orduları arasında savaş tehlikesi baş göstermiştir. Savaş çağrısı yapan Lloyd George'nin aksine muhalefet "biz yalnız başına dünya polisliği yapamayız, Ülkenin mali ve sosyal durumu bunu imkansız kılar" demektedir. Doğuya asker göndermeye sıcak bakmayan İngiliz kamuoyu ne Yunanistan ne de başkası için maceraya atılmak istemiyordu. Bu noktada İngiliz onur ve prestijini tehlikeye atma riski ile karşı karşıya kalan İngiliz yetkililer, Ankara'ya İngiltere ile bir savaş durumunda olup olmadıklarını sorup öğrenme gayretine giriştiler. Bu ilerleyişe karşı tedbir olarak İngiltere kendisi ile birlikte İtalya ve Fransa'nın Çanakkale Boğazının Anadolu sahiline asker göndermelerini sağladı. Savaş ihtimalinin başladığı bir dönemde Sovyetlerin de İtilaf Devletlerine Boğazlarla ilgili görüşlerini ileterek, İngiltere'yi yeni bir Avrupa savaşı ile tehdit etmesi üzerine dengeler ve planlar yeniden gözden geçirildi. Durum bu kadar hassas olunca Ateşkes Anlaşması için tavsiye edilen toplanma yerleri de çeşitli olmuştur; Venedik, Beykoz, İzmit, Üsküdar ve İzmir tavsiye edilen toplantı için düşünülen şehirlerindendir (Yaman, 1996: 189-194).

23 Eylül 1922'de Paris'te bir araya gelen İtilaf Devletleri burada gerçekleştirdikleri görüşmeler sonucunda Mustafa Kemal'e iletmek üzere bir nota hazırlamışlardır. Bu notada Türk askerlerinin tarafsız bölge olarak adlandırılan boğazlar mevkisine girmemelerini ve Trakya üzerine bir askeri harekâtın yapılmamasını istemişlerdir. Ancak söz konusu bu nota ve dayatmaya ilişkin, 28 Eylül 1922'de

İzmir’de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon’la⁶² bir araya gelen M.Kemal; “Biz ne zaman ve nerede tarafsız bölgeyi konuştuk ve kabul ettik.”sözleri ile notayı dikkate almayacaklarını ve gerekirse savaşa devam etmeye hazır oldukları mesajını iletmiştir. Bouillon ise; “Trakya elbette Türklere teslim edilecektir ve boğazlar içinde endişeye asla lüzum yoktur” sözleri ile ortamı yumuşatma ve M. Kemal’i sakinleştirme yoluna gitmiştir. Bu görüşmelerin akabinde 23 Eylül 1922 tarihli M. Kemal imzalı İtilaf Devletleri temsilcilerine iletilen notada, Türkiye’nin Mudanya Mütarekesine katılacağı ve Türk tarafını temsilen İsmet Paşa’nın görevlendirildiğini bildirmiştir. Bir taraftan Mudanya Mütarekesi hazırlıkları yapan, işgal güçleri diğer taraftan ise İstanbul ve Trakya’daki alet ve edevatlarını Anadolu’ya geçiş noktaları olan mevkilere taşıyordu. Aynı zamanda Türk tarafından, görüşmeler sonuna kadar Türk askerlerinin bulundukları yerlerde harekâta bulunmamalarını istemiş, bu istekleri bir iyi niyet göstergesi olarak Türk muhataplarınca kabul görmüştür (Shaw ve Shaw, 1983: 433). Görüşmelerin nihayetinde İngiliz Hükümeti’ni temsilen General Harrington, İtalyan Hükümetini temsilen General Mombelli, Fransız Hükümeti’ni temsilen General Charpy ve Türk tarafını temsilen de İsmet İnönü arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır (Saylan, 2010: 361).

Ateşkesin imzalanma haberi İstanbul’a ulaşınca, Büyük Taarruz başarısı karşısında bile tepkisiz kalmış olan Bab-ı Ali ve Rum azınlık da dâhil tüm İstanbul’un baştanbaşa kırmızı-beyaz ay yıldızlarla süslendiği görülür. Resmi kurumlar, yabancı kurumlar da dâhil kendi bayraklarının yanına Türk bayraklarını asmışlardır. Büyük bir fener alayı düzenlenmiştir. İstanbul basını bu Ateşkesi BMM’nin siyasi bir başarısı olarak yansıtırken, Beyoğlu Yunan basını da durumu Türklerin hak edilmiş bir başarısı olarak göstermiştir:

“Türkler ne kadar şadmani eyleseler o kadar haklıdırlar. Çünkü bugün o milli emellerini tamamıyla tahakkuk ettirmişlerdir ve herkesin bir daha yerinden kalkmamak üzere gömdüğünü zannettikleri Türkiye’yi diriltmişlerdir...”(Yaman, 1996: 200).

⁶² Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasında önemli ve kolaylaştırıcı bir rol oynayan bu deneyimli Fransız bürokrat, Türk mevkidaşlarına Lozan Anlaşmasına Fransa murahhası (temsilcisi) olarak da katılacağı sözünü veriyse de sözünü tutamamış ve Lozan’da Fransa’yı temsilen Roma Büyük Elçisi M.Barer ve sabık İstanbul Büyük Elçisi ayandan M.Bombar konferansa katılmışlardır (Bayur, 1995: 121).

Ankara ise Ateşkes Anlaşmasının kabulünden hemen sonra, Trakya’da yapılması gereken işlerin takip ve yürütülmesiyle birlikte, Yunanlıların boşalttığı yerlerin teslim alınması için yetenekli ve diplomaside başarılı bir isim arayışı içerine girilmiştir.

Aynı süreçte İstanbul’daki Ankara karşıtı gruplar yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere karşın boş durmayarak son bir umutla İngiliz yanlısı tutumu güçlendirmek ve İngilizleri duruma müdahale noktasında yüreklendirmek gayretiyle İstanbul’un Asya yakasında Yeldeğirmeni’nde bir İngiliz-Osmanlı Okulunun açılışını gerçekleştirdiler. Okulun müdürlüğüne Hürriyet ve İtilaf Partisi (HİP) üyesi olan Dr. Niyazi Bey getirildi. Diğer taraftan bir İngiliz ajanı olduğu bilinen Anglikan din adamı Dr. Frew okulun onursal müdürlüğüne getirildi. Okulun giderlerinin İngilizler tarafından karşılandığını Fransız istihbarat raporlarından anlamak mümkündür (Criss, 2011: 193). Okulun tüm desteklere rağmen sadece bir yıl hizmet vermesi ise ancak bağımsızlığa duyulan özlemle açıklanabilir. İstanbul özgürlüğe susamış bir halde dört yılı aşkın süredir devam eden esaretini sonlandıracak kahramanlarını beklemektedir.

4.5.1. Mudanya Mütarekesinde İstanbul ve Doğu Trakya’nın Durumu

I.Dünya Savaşı sonrasında Müttefiklerin Türklerin ve İstanbul’un geleceğine ilişkin görüşleri genel anlamda olumsuzdur. L.George’a göre; Venizelos’un da ısrarla vurguladığı gibi İstanbul kesinlikle Osmanlı başkenti olmaktan çıkarılmalı, belki bir çeşit Müslüman Vatikan’ı yapılmalıydı. Berthelot’ta İstanbul’dan Türklerin atılmasını, Padişahın başkent Konya’dan çok sıkı bir mali denetim, dikkatle kurulmuş bir adli örgütle yönetilmesini önermekteydi. Boğazlar bölgesi ve İstanbul için öngörülen İngiltere ve Fransa’nın etkin olduğu bir uluslar arası devletti. Türkler bu düşüncelerden, ancak Londra toplantısında İstanbul için alınan kararın Fransız basınına sızması üzerine haberdar oldu. M. Kemal’in Vatikan planına ilişkin yaklaşımı “*an’anatı milliye ve diniyemize mugayır*” (aykırı) olduğunu dile getirerek, milletimizin kesinlikle bunu kabul etmeyeceğini İtilaf temsilcilerine bildirdiği gibi durumun yöneticiler ve halk tarafından da protesto edilmesini istemişti. Yine L. George’un Avam kamarasında yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözler İngiltere’nin İstanbul’un sonrası için planlarını ve yaklaşımını gösterir mahiyettedir:

“O kapılar (boğazlar) açık olsaydı savaşın sonu 2-3 yıl fark ederdi. Onları haince yüzümüze kapattılar. Aynı kapıcıya güvenemeyiz. Ne kalacağına gelince, bu da Amerika’nın işe katılıp katılmayacağına bağlıdır.”(Akşin, 1998: 262-264)

Curzon da benzer fikirleri savunmakla birlikte, İstanbul’a sahip Türkiye’nin daha tehlikeli bir düşman olacağından bahisle, İstanbul’u isteyen diğer ülkelere dikkat çekmekteydi. Bolşevikler başta olmak üzere Yunanlılar, Bulgarlar ve Ruslar İstanbul’u istemektedir. Almanya bile kendine geldiğinde 1914 tecrübesini yeniden deneyebilirdi. İstanbul meselesi Avrupa’nın 500 yıldır siyasal hayatını zehirleyen bir meseleydi ve şimdi bu sorunu çözmeye bu kadar yakinken fırsat kaçırılmamalıydı. Tüm bu olumsuz fikirlere rağmen İngiliz Hükümeti İstanbul’un Türklerde kalmasını kararlaştırdı. Ancak bu durum Türklere duyulan yakınlıkla ilgili olmayıp, İngilizlerin Amritsar’da duvarla çevrili bir parkta toplantı yapan 5000 kadar silahsız Hintliye İngiliz askerleri cephaneleri tükenene kadar ateş etmişler ve 379 kişi ölümler, 1200 kişi yaralanmıştı. Bu olayın yankıları sürüyorken İstanbul’un Türklerde kalmasını menfaatlerine daha uygun buldukları ortadadır (Akşin, 1998: 266).

Mudanya Mütarekesi’ne 3 Ekim’de başladığında İsmet Paşa daha ilk andan itibaren Doğu Trakya’nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasında ısrarcı olmuş, hatta bu ısrarı nedeni ile İtilaf Devletlerince konferansa ara verilmişti. Sonradan Paris’te bir araya gelen İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Türk tarafının isteklerini kabul edince konferansa yeniden başlanmıştır (Kaya, 2010: 128-129). 9 Ekim gelindiğinde taraflar büyük oranda Doğu Trakya’nın devri, Müttefik askerlerinin İstanbul’u terk etmeleri ve İzmir’in yeniden Türk olması konusunda anlaşmışlardı (Criss, 2011: 193).

Her ne kadar Yunanlılar anlaşma metnine imza atmasalar da İtilaf Devletleri generallerinin İsmet Paşa’ya Yunanlıları ikna konusunda taahhüt vermesi üzerine İsmet Paşa anlaşmayı imzalamıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde sabaha karşı imzalanan anlaşmanın Doğu Trakya ve İstanbul konulu maddeleri şunlardır; Trakya’daki Yunan kuvvetleri, Meriç nehrinin sol sahiline kadar olan toprakları boşaltacaklardır, barış imzalanana dek Müttefik devletlerin askerleri Karaağaç dâhil bazı askeri noktalardaki varlığını sürdürecektir, Doğu Trakya’nın Yunan kuvvetlerince boşaltılmasına anlaşma tarihinden başlayarak 15 gün içinde tamamlanacaktır, Trakya’nın Türk kuvvetlerine teslimi 45 gün içinde tamamlanacaktır, Yunanlıların geri çekilmesi ve Türk idaresine teslimi Müttefik komisyonların gözetiminde yapılacaktır, tahliye ve teslim işlemleri

sırasında yedi tabur Müttefik askeri Doğu Trakya'da bulunacaktı, Müttefik heyet ve komisyonları da 45 gün içinde Trakya'dan çekilecekti, Anadolu'daki Türk kuvvetleri de İstanbul ve Boğazlar gibi tarafsız sayılan mntıkaların hatlarının ilerisine geçmeyecek, Müttefikler Gelibolu ve İstanbul'daki kuvvetlerini Barış konferansının kararlarının uygulanmasına kadar bulunduracaklardı, TBMM hükümeti Barış anlaşması onaylanıncaya kadar Doğu Trakya'da ordu kuramayacak ve Anadolu'dan kuvvet aktarmayacaklardır. 14/15 Ekim 1922 gecesi itibariyle yürürlüğe konulan anlaşma yapılan ikili görüşmeler ve uygulanan baskılar sonucunda Yunan Hükümeti'ne de 13 Ekim tarihinde imzalatıldığından uygulanmasına ilişkin bir engel kalmamış olup, durum süreç içinde istenen hale getirilmiştir (Kaya, 2010: 129-130).

4.5.2. Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı Teslim İçin Görevlendirilmesi ve İstanbul'a Gelişi

Bu aşamada meclisi temsilen bu görevi yerine getirmek üzere, uzun süre jandarma teşkilatında görev yaptığı, İstanbul'un asayiş sorununu kısa sürede çözmeyi başardığı, aynı zamanda İç İşleri Bakanlığı görevlerinde de bulunduğu için, M. Kemal tarafından Refet Bele görevlendirilmiştir. Refet Paşa'ya verilen görev Başbakanlık ve TBMM Hükümeti adına Trakya'yı teslim almaktır. Sonraki süreçte kendisi de gazetelere çeşitli zamanlarda verdiği demeçlerde görev tanımının esaslarını şöyle açıklayacaktır; Mudanya Anlaşmasının hükümleri uyarınca Doğu Trakya'yı Başkumandanlık ve TBMM adına teslim almak, söz konusu devir teslim işlemlerinde asayiş ve inzibatın sağlanması adına görevlendirilmiş olup valilikler de emrinde olacaklardır. TBMM Hükümeti'nin idaresi sağlanır sağlanmaz bölgedeki devlet memurları resmi makamlarına başvuracaklar, Batı ve Doğu Trakya'da faaliyet gösteren cemiyetler artık kendisine bağlı olarak çalışmalarını sürdürecektir. Doğrudan Doğu Trakya'ya ait yapılacak işler, yine kendisine bağlı olan Edirne Valisi Şakir Bey aracılığı ile yürütülecektir (Kaya, 2010: 135-136).

Durumun hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda söz konusu vaziyetin ve vazifenin hata kabul etmez bir konumda olduğu ortadadır. 9 Ekim 1922 de Başkumandanlık tarafından görevlendirilen, 11 Ekim 1922 de görevlendirmesi meclisçe kabul edilen Refet Paşa, 13 Ekimde Mudanya'dan ayrılmış 15 Ekimde Ankara'ya gelmiştir. Buradaki görüşme trafiğinin ardından M. Kemal'le birlikte Bursa'ya hareket

etmiş ve bu esnada İstanbul'da takınacağı tavır ve özellikle saltanat ve hilafete dair kullanacağı üslupla ilgili direktifler almıştır (Toprak, 1994: 23 – Kaya, 2010: 132-134).

Refet Paşa'nın görev tanımlamasında esas görevi Doğu Trakya'yı teslim almak olarak belirtilmişti. Bunun için İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmeler yapması öngörülmekteydi. Ancak görüşmeler devam ederken saltanatın kaldırılması ve İstanbul hükümetinin istifası üzerine baş gösteren İstanbul krizi, durumun önemine binaen Refet Paşa'nın İstanbul işlerini de üzerine almasına neden olmuş, Refet Paşa'yı TBMM hükümetinin İstanbul'daki birinci dereceden temsilcisi durumuna getirmiştir. Görevlendirilmesine ilişkin tüm işlemlerin tamamlanmasının ardından Fevzi Paşa İstanbul'daki hazırlıkların yerine getirilmesi maksadıyla, Felah Grubu ve Polis Müdürü Esad Bey'e 12 Ekim'de Bursa'dan bir telgraf çekmiştir. Bunun üzerine Refet Bey'in ikameti için Emin Ali Bey'in Çapa'daki konağı ile çalışma ofisi olarak kullanılmak için de Şark Mahfili hazırlanmıştır. 17 Ekimde Gülnihal Vapuru Refet Paşa'yı getirmek için Mudanya'ya gönderilmek üzere hazırlanmıştır (Kaya, 2010: 136-137). Aslında Refet Paşa'nın resmiyette ve yasal olarak belirtilmemişse de bir başka görevi daha vardı; o da İstanbul'un devralınmasını hızlandırmaktı. İstanbul ve boğazların boşaltılmasında Müttefiklerce çıkartılması muhtemel zorlukları gidermekti (Criss, 2011: 195).

Dört yılı aşkın süren işgal döneminde İstanbul'un Müslüman Türk ahalisi tahammülü zor sıkıntılara katlanmak zorunda kalmıştı. İstanbul'un Müslüman halkı işgal güçlerinin İstanbul'a ayak bastığı günlerde, İstanbul'da yüzyıllardır birlikte yaşadıkları azınlıkların tahammülü aşan tezahürat ve sevinç gösterilerine şahit olmuş, savaştan yenik çıkmanın üzüntüsüne bir de bu onur kırıcı davranışlarına maruz kalmanın acısı eklenmişti. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi bu manada oldukça anlamlı ve önemlidir.

4.5.2.1. Refet Paşa'nın İstanbul'da karşılanması ve eğitim camiasının tutumu

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi, İstanbul'un Müslüman Türk ahalisi için apayrı anlamlar taşımakta olup, büyük sevinç ve tezahürat eşliğinde karşılanmasına neden olmuştur. İstanbul üç gün öncesinden bayraklar ve zafer takları ile M. Kemal ve diğer kumandanların fotoğrafları, onları öven yazılarla donatılmış, Galata Köprüsü defneyaprakları ile süslenmiştir. Refet Paşa ve mahiyetini karşılamak üzere kayıklar ve arabalar da günler öncesinden hazırlanmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 19 Ekim 1922).

Gülnihal Vapuru ile İstanbul'a gelmekte olan Refet Paşa'yı, henüz vapurdayken karşılamaya gelenlerin kimlikleri İstanbul'un Refet Paşa'ya ve temsil ettiği TBMM' ne bakışını yansıtmaya adına önemlidir. Veliaht Abdülmecit Efendi'nin yaveri Remzi Bey ve Hilal-i Ahmer İkinci Reisi ve TBMM hükümeti İstanbul temsilcisi Hamit Bey, Refet Bey'i karşılayanlar arasında ön sıralarda yer alanlardı. Veliaht yaveri Remzi Bey'in "Hoş geldiniz!...İrade-i milliyemizin mazlum Trakya'mızda da yerleşerek oraya refet, adalet, selamet ve emniyet bahşedebileceğine de eminim." Sözlerine Refet Bey şu ifadelerle karşılık vermiştir; "Veliaht Abdülmecit Efendi yüce halifelik makamının veliahdıdır ve baştan itibaren ilan ettiğimiz vaatlerimizden birisi de Hilafet makamının kurtarılmasıdır. Binaenaleyh kendilerine şükran ile mukabele ederim." 19 Ekim 1922 de saat 15:00 sıralarında Kabataş İskelesinden karaya çıkan Refet Paşa ve ekibini bu kez resmi anlamda karşılama heyeti olarak İstanbul Hükümetinin yetkilileri, padişah adına Binbaşı Ali Nuri, Sadrazam Tevfik Paşa namına Binbaşı Selahattin Bey, Şehzade Abdulhalim ile Ömer Hilmi Efendilerin yaverleri, basın temsilcileri, çeşitli dernek temsilcileri, öğrenciler ve halk alanı doldurmuş durumdaydı. Refet Paşa İstanbul'a bir Fatih edasıyla girmekteydi (Aslan, 1991: 14 – Kaya, 2010: 139-140).

Karşılamada Darülfünun öğrencileri başta olmak üzere çeşitli mekteplerin öğrencileri ön saflarda olup, halk öğrencilerin hemen arkasındaki yerini almıştır. Sokaklar Türk bayrakları ile süslenmiştir. Karşılamada ön saflarda yer alan eğitim kurumlarının başında şüphesiz Tıbbiye'nin öğretmen ve öğrenci kadrosu yer almıştır. Tıbbiyeliler Milli Mücadelenin başından itibaren tarafını Anadolu hareketi saflarında belirlemişlerdir. Mücadele süresince duruşları (mandacılığa karşı duruşları, miting ve gösterilerin planlama ve uygulama safhalarında aldıkları rol vs) ile başkalarına örnek olan Tıbbiyeliler bu kutsal mücadelenin galiplerini karşılamada aldıkları rol ile de örnek olmuşlardır. Botanik hocası Esat Bey'in ortaya attığı fikirle, öğrencilerce -o güne kadar küçük bir goncanın koparılmasına dahi izin verilmeyen- okul bahçesinden toplanan çiçeklerle büyük bir çerçeve hazırlanmış ve ortasına gerilen Amerikan bezine "Yaşa Millet, yaşatanlarla beraber" sözleri yazılarak, okulun bahçe kapısı üzerinde hazırlanmış zafer takının üzerine asılmıştır. Askeri Tıbbiyeliler oluşturdukları taburla sloganlar atarak Haydarpaşa Garına gitmişlerdir. Okul adına karşılama görevini Arif ve Nejdet Beyler üstlenmiştir (Gözcü, 2015: 55).

İşin ilginç yanı ise; her gün ellerinde coplarla en ufak bir toplanma veya protesto girişimini şiddetli bir şekilde dağıtan İngiliz askerlerinin meydanda görünmemesi ve

yaşananlara tepkisiz kalmalarıdır. Yine de meydana gelen nümayıştan rahatsız olmalıdırlar ki sebepsiz yere, altı İngiliz tayyaresi kalabalığın üzerinde gereksiz uçuşlar yapmış, Harbiye öğrencilerinin mektep civarında bir tak-ı zafer⁶³ kurma isteklerini de reddetmişlerdir. Fransızlar ise Kabataş iskelesi açıklarındaki bir torpidolarına Türk bayrağı çekmek suretiyle merasime dâhil olmuşlardır (Aslan, 1991: 12-13 – Kaya, 2010: 139).

Refet Paşa daha ilk andan itibaren halkın coşkusuna aynı coşku ve heyecanla karşılık verirken, hükümeti temsilen gelen heyete açıkça Ankara hükümetinin, İstanbul hükümetini tanımadığından bahisle sadrazama bu durumu kişisel algılamamasının gerekliliğini belirtmiştir. Ancak padişahın temsilcilerine ise halifeye saygılarının iletilmesinde ısrar etmiş, saltanata⁶⁴ ise bilerek değinmemiştir (Aslan, 1991: 19, Kaya, 2010: 141). Refakat eden jandarmaların bir kısmının Ayasofya’da misafir edilmesi ise ayrıca halkın heyecanını ve takdirini kazandıran bir olay olarak hafızalara kazınmıştır. Bu tavrın, Yunanlıların büyük Yunanistan hayalindeki Ayasofya algısı ile yakından alakası bulunduğundan önemi büyüktür (Aslan, 1991: 24). İstanbul’daki azınlıklar ve yabancılar için ise durum hem moral bozucu hem de endişe vericidir. Bununla ilgili olarak işgal kuvvetlerinde görev yapan Yüzbaşı Armstrong’un Refet Paşa ve heyetinin İstanbul’a gelişi ile ilgili olarak yaptığı şu yorum durumu özetler niteliktedir;

“...Ruhumun isyan ettiğini duyuyorum. Türkler sanki Kanuni Sultan Süleyman devrinde imişler gibi düşünüyorlardı. İngiltere İmparatorluğu şerefının bütün Asya’ya karşı çamurlara yuvarlanması gururumu yaralıyordu...”(akt. Aslan, 1991: 24)

Refet Paşa’nın İstanbul’daki ziyaretleri esnasında öğretmen ve öğrencilerin karşılama heyetlerindeki yeri ve önemi oldukça büyük olup, Refet Paşa tarafından da bu durum değerlendirilmiş ve konuşmalarında hususi hitaplarda bulunmasına neden olmuştur. Refet Bey İstanbul’daki ilk ziyaretini gayet anlamlı bir yere Fatih’in Türbesi’ne yapmış olup, burada kendisini karşılama ve selamlamaya gelen Da-rül-eytam talebesine hitap ederek zaferin gençlere ait olduğunu ifade etmiştir (Aslan, 1991: 25-26 - Kaya, 2010: 141). Refet Paşa sonraki ziyaret durağı olan Hilal-i Ahmer

⁶³ Tak-ı zafer: Tarihi bir hadiseyi, zaferi anmak veya gelecek olan büyük bir kimseyi karşılamak için kurulan kemerli yapı (Develioğlu, 1997: 1024).

⁶⁴ Padişah yaveri Ali Nuri Bey’in “Zat-ı Şahane adına hoş geldiniz!” sözlerine, Refet Paşa “Yüksek Halifelik makamına dindar duygularımı bildiriniz” sözleri ile karşılık vermiş, “Padişah” ve “Zat-ı Şahane” tabirleri bilerek kullanılmamıştır(Aslan, 1991: 20 – Kaya, 2010: 140).

merkezinde de yüksek mektep talebelerine ve halka hitaben yine konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında da gençliğe ve hususen talebelere hitaben şu ifadeleri kullanmıştır;

“Ey Gençlik, ey ilim ve irfan ordusu! Sizleri hele sizleri selamladığım zaman milletimin hakiki ikbal ve istiklalini selamlıyorum... Ey gençlik! Ey âlimler ordusu! Muhtaç olduğunuz bu ışık, sizin elinizdedir. Sizi selamlamakla milletimin atisini mesud istikbalini selamlıyorum...”(akt. Aslan, 1991: 28).

Burada Darülfünun öğrencileri adına bir genç de Refet Paşa ve ekibine hitaben şu ifadeleri kullanmıştır:

“Paşa hazretleri! Şu önünüzde duran gençlik, felaketlerin başladığı günden beri nevmid olmadı ve halaskar güneşin doğacağına emindi. Siz ey ismetin ve namusun fatihleri! Siz ey magsub haklarımızı istirdad edenler! Sizi selamlamakla nasıl bir iftihar duyduğumuzu ifadeden aciziz.”(Hakimiyet-i Milliye, 20 Ekim 1922)

21 Ekim Cumartesi günü ise Darülfünun’u ziyaret eden Refet Paşa burada Darülfünun talebelerine hitaben yaptığı konuşmada da öğrencilere “İrfan Ordusu” diye hitap etmiş, İstanbul’a geldiği ilk andan itibaren kendisini hiç yalnız bırakmayan ve heyecanı bu gelişi bir şölene dönüştüren Darülfünun öğrenci ve öğretim görevlilerine teşekkürlerini bildirmiş, ardından “Cumhuriyet” ve “Hakimiyet-i Milliye” hakkındaki görüşlerini hazirunla paylaşmıştır. Diğer taraftan Ankara hükümetinin dış ve iç siyasetinin temel argümanları hakkında da bilgilendirmede bulunmuştur. Aynı gün Şehremaneti’nin Fatih belediyesi bünyesinde kendisi şerefine verilen yemeğe katılan Refet Paşa burada da çoğunluğu talebelerin oluşturduğu gençlere hitap etmiştir. Bu konuşmada da Anadolu hareketinin gençliğe verdiği değerden bahisle, gençliğe taşıdığı değeri hatırlatan ifadelerle yer vermiştir (Aslan, 1991: 33).

Refet Paşa’nın 23 Ekim 1922 günü gerçekleştirdiği Tıbbiye Mektebi ziyareti ve bu ziyaret esnasında yaptığı konuşması da dönemin hassasiyeti göz önünde alındığında içerdiği mesajlar bakımından önemlidir. Tıbbiyenin kapısında üzerinde İzmir, Bursa, Edirne ve İstanbul azılı dört yetim çocuk tarafından karşılanan Paşa, burada tüm Askeri Tıbbiye ve Mülkiye öğrencilerine yaptığı konuşmasında; Tıbbiyenin daha Osmanlıdan başlayarak bağımsızlığı tehdit eden durumlarda üstlendiği öncü ve başkaldırı rolüne vurgu yapmak suretiyle, Milli Mücadeleye verdiği destek için övmüştür. “Yeryüzünün en cesur gençleri sizsiniz, Tıbbiyeliler...” ve “Huzurunuzda eğilmek istiyorum” sözleri

ile Tıbbiyelilere beklenenin çok üzerinde iltifatlarla bulunan Refet Paşa gençlere bu sayede minnettarlığını da göstermiş oluyordu (Gözcü, 2015: 59).

Refet Paşa'nın İstanbul'da gerçekleştirdiği ziyaretlerin önemli duraklarından biri de 30 Ekim'de Galatasaray Sultanisi'ne yaptığı ziyarettir. Sultani kapısında Okul Müdürü Salih Arif Bey başkanlığındaki öğretmen ve öğrencilerce karşılanan Refet Paşa, burada öğrencilere bir konuşma yapmıştır. Daha çok öğrencilere hitaben yaptığı bu konuşmada, yapılan mücadelenin haklılığından ve söz konusu mücadelenin istila değil müdafaa amacıyla yapıldığından bahisle, bu yönüyle tüm dünya milletlerince de saygıyla karşılandığını dile getirmiştir. Diğer taraftan Galatasaray Sultanisi'nin özel durumunu göz önüne alarak Fransa'ya Osmanlı aydınlanmasına sundukları katkılardan dolayı şükranlarını ifade etmekle birlikte kendi milletimize daha çok bağlı olmamız gerektiğinden bahsetmiş, Türklerin şüphesiz Fransa'dan aldıkları bu aydınlığı tüm dünyaya yaymakla da mükellef olduğunu ifade etmiştir (Vakit, 31 Ekim 1922).

Refet Paşa, 19 Ekim'de Kabataş Rıhtımından İstanbul'a ayak bastığı ilk andan itibaren şehrin çeşitli yerlerinde yaptığı konuşmalarında hâkimiyetin ve saltanatın artık sadece millete ait olduğunu, meşruiyete geri dönüşün mümkün olmadığını anlatmaya çalışmıştır; “Hâkimiyet hakanın değil ancak ve ancak milletindir”, “Artık milleti esaret altına alacak ne ferd, ne de saltanat vardır”, “Hanedanın hâkimiyeti milleti felakete sürüklemiştir” gibi ifadelerle yer vermiştir. Bu tavrında maksat halkı TBMM ve hükümeti hakkında bilgilendirmek ve yeni idareye hazırlamaktır (Kaya, 2010: 146).

4.5.2.2. Refet Paşa'nın karşılanmasına azınlıkların tepkisi

İtilaf Devletleri bir yandan Mudanya görüşmelerine hazırlanırken, diğer yandan İstanbul'da gayrimüslim azınlıklara yönelik Türklere dair olumsuz propaganda yapmak suretiyle, Türklere karşı bir kamuoyu oluşturma çabasındaydılar. Aslında işgal sürecinde İtilaf Devletleri kendilerinin doğrudan yapmasını uygun görmedikleri faaliyetleri Ermeni ve Rum gayrimüslimlerine yaptırmışlardır. İşgal karşısında Türk ahalinin göstermesi muhtemel tepkilerine karşı kullanılmak üzere İşgal kuvvetleri bölgelerindeki Rum ve Ermenileri silahlandırmışlardır. İngilizler 30 Ağustos 1922 deki zaferin ardından Türklerin İstanbul'a girme ihtimaline karşın önceden şehrin polis faaliyetlerinde kullandıkları Rum ve Ermeniler vasıtasıyla ücretli asker toplamaya başlamışlardır. Ekim ayı başından itibaren Mekteb-i Harbiye'de Rum, Ermeni ve Rus muhacirlerden çok sayıda asker kaydı yapılmıştır (Kaya, 2010: 315).

1922 yılının Eylül sonu ve Ekim başında İstanbul'da, Rum ve Ermeni öğretmenler başta olmak üzere yabancı okul öğretmen ve yöneticilerini İngiliz okullarında bir araya getirmişlerdir. Bu toplantılarda söz konusu yabancı ve azınlık okulları öğretmen ve yöneticilerine; Türk kuvvetlerinin İstanbul'a girmesi durumunda rastladıkları gayrimüslimleri katledecekleri, asayişin bozulacağı, yağma ve gasp faaliyetlerinde bulunacakları iddiasıyla, canlarını kurtarmak için İstanbul'dan ayrılmaları gerektiği tavsiyesinde bulunmuşlardır. İngilizlerin bu tavırlarının altında yatan amaç, son bir gayretle bu durumu bahane göstererek İstanbul'a fazladan askeri kuvvet getirtmek ve bu sayede İstanbul'daki işgali sürdürebilmektir. Özellikle Rum ve Ermeni öğretmenler bu propagandanın etkisi ile İstanbul'dan ayrılma kararı almışlardır. Bu propagandanın etkisinde kalanlar sadece Ermeni ve Rum öğretmenler değildir. Rum Patriği Meletos da kendini güvende hissetmeyenler arasındadır. İngilizlere yaptığı başvuruda Yunan gemisi Averof'la İstanbul'dan ayrılmak istediğini belirterek bu konuda yardımlarını istemiştir. Rum cemaati ise, Patriğin önceden kilisenin değerli eşyalarının bir kısmını sattığı bilgisine dayanarak bu eşya bedellerini de kendisiyle götüreceğinden şüphelendikleri Patriğin gidişini engellemek ve kilise eşyalarının naklinin önüne geçilmesi talebiyle İstanbul Hükümetine başvuruda bulunmuşlardır (Kaya, 2010: 361-362).

General Harrington ise her fırsatta İstanbul'daki Hristiyanların kendileri tarafından korunacağını dile getirerek, İstanbul'daki 35.000 Hristiyan vatandaşın Türklerin İzmir'i alışı ile huzursuzluğa düştüğünden ve rahat olmadıklarından söz etmektedir. Bu olumsuz propagandanın İstanbul Hristiyanları tarafından da nispeten kabul gördüğünü, özellikle azınlıkların kurduğu gayrimeşru çete liderlerinin İstanbul'dan ayrılmak için yardım talebinde bulunmalarından anlamaktayız. 16 Eylül 1922 tarihli Taşnaksutyun Cemiyeti mensubu Manaf isimli şahsın İngiliz Yüksek Komiserliğine yaptığı başvuruda Müdafaa-i Milliye teşkilatının İstanbul Hristiyanlarına dair kötü düşünceler beslediğinden ve özellikle Taşnaksutyun Cemiyeti mensuplarına ilişkin saldırı planları olduğundan bahsederek, ülke dışına çıkarılması için yardım talebinde bulunmuştur. İngilizler de bu iddiaların haklılığından bahsederken bunu önlemek amacıyla bölgeye daha fazla asker yığma hesapları yapmakta, İtalyanlar 200 liradan 500 liraya kadar ücret mukabilinde İtalya'ya gidebilmeleri için İtalyan Pasaportu veriyorlardı (Saylan, 2010: 359).

Genel anlamda bu olumsuz ve asılsız iddiaların başarılı olduğunu söylemek mümkündür, gerek İngiliz gerekse İtalyan ve Fransız konsolosluklarına başvurarak pasaport talebinde bulunan ve aldıkları pasaportla İstanbul'u terk eden gayrimüslim sayısı azımsanmayacak ölçüdedir. Bu tavırlarının işgal sürecinde yaptıkları zulmün bedelini ödeme korkusu ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

4.5.3. TBMM'ye bağlanma sürecinde İstanbul'da Eğitim

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin hukuki bir dayanağı olmayan sebeplerle kapatılması, meclis üyelerinin önemli bir kısmının tutuklanması ve Malta'ya sürgüne gönderilmesi üzerine İstanbul'dan Anadolu'ya önemli bir aydın ve subay akını başlamıştır (Ertan, 2013: 63). Bu durum karşısında milletin sesi olma görevini üstlenen, Anadolu Hareketinin öncüleri olan M. Kemal ve arkadaşları ilk kez Türk halkını yönetme hakkını istemiştir. Ankara'daki temsil heyetinin Türkiye'nin tek yasal hükümeti olduğunu ve tüm sivil ve askeri memurların işgal altındaki İstanbul Hükümeti'nin değil, bu yeni hükümetin emirlerine uymasını isteyen M. Kemal İstanbul dışında, Anadolu'nun önemli bir bölümünden olumlu karşılık almıştır. M. Kemal aynı zamanda İslam Âlemini de kâfirlere karşı padişahı esaretten kurtarmak için yardıma çağırdı, amaç Anadolu hareketine kutsiyet kazandırarak etkinliğini arttırmaktı. Ankara'ya kaçan aydınlardan biri de Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Meclis Başkanı Celalettin Arif Bey'di. Onun kaçışının anlamı büyüktü. Zira başkan yasal seçimlerle işbaşına gelmiş bir meclisin yasadışı olarak feshedildiğini ve Anayasa'nın çiğnendiğini söylüyordu ve kendisi de bunun kanıtıydı (Shaw and Shaw, 1983: 415-416). Bu durum M. Kemal ve arkadaşlarının başından beri savundukları ve hayal etikleri meclisi kurma noktasında aradıkları fırsatı vermiş oldu ve 23 Nisan 1920'de TBMM açıldı.

TBMM İstanbul'un işgalinin hemen ardından yaptığı açıklama ile işgal altındaki bir yönetimin aldığı hiçbir kararın meşru olmayacağına vurgu yapmak suretiyle İstanbul Hükümetlerinin icraatlarını tanımayacağını ifade etmiştir:

“İstanbul'un ecnebi kuvvetleri tarafından işgal tarihi olan 16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul Hükümetince akdedilmiş ve edilecek olan siyasi, ticari ve malî kâffei ukud ve mukavelât keenlemeyekün addolunur ve tekâfili millî tahtında değildir.”(TBMM, ZC, İ:7 29.4.1336 C:2)

TBMM sonraki süreçte sorunlara çözüm odaklı yaklaşımları ve kararlı tutumu ile meşruiyetini tartışmasız hale getirmeyi başarmıştır. Lozan’a gelene dek göstermiş olduğu gerek askeri gerekse siyasi başarıları TBMM’yi İtilaf Devletleri nazarında da muhatap kabul edilme noktasına taşımıştır. Konferanstan önce Ateşkes aşamasında yegâne muhatap olan TBMM’yi, zor durumda bırakmaktan başka amacı olmayan konferansa İstanbul Hükümetiyle birlikte çağrılma mizansenini amacına ulaşamamış, TBMM burada da yerinde kullandığı kararlılığı sayesinde durumu lehine çevirmeyi bilmiştir. Siyasi yetkinliğini askeri başarı ile taçlandırmayı başaran TBMM Türk milletinin tek meşru idaresi olarak, milletin geleceği üzerinde de millet adına tek söz sahibi kurum olma hakkını elde etmiştir. Mudanya Ateşkesi ile hukuki yetkinlik ve varlığını muhataplarına kabul ettiren TBMM’ye karşın, işgal altında olan ve meşruiyeti tartışmalı bir İstanbul Hükümeti emrinde çalışmayı hukuki ve vicdani açıdan sindiremeyen milli hislerle donanmış İstanbul kurumlarının çoğu kendiliğinden ya İstanbul’daki TBMM temsilcisi Refet Paşa’ya ya da doğrudan TBMM’ye başvurarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Araştırmanın bu aşamasında Maarif Nezareti başta olmak üzere İstanbul’un kurum ve idareleri ile Ankara’ya bağlanma süreci ele alınacaktır.

4.5.3.1. Maarif Vekâleti’nin kuruluşu

İstanbul’un işgali Ankara açısından hem moralleri bozucu bir hadise, hem de yeni bir dönemin başlangıcı olma özelliğini taşımaktadır. M. Kemal’in konu ile ilgili görüşlerini şu beyanatından anlamak mümkündür;

“İngilizlerin böyle bir gaflet içinde hareket edeceklerini asla tahmin etmezdim. Bize bundan büyük bir hizmet yapamazlardı: Artık Meclis’i Ankara’da toplayabilir ve yeni devletin temellerini atabiliriz.” (Özgül, 1989: 150-151)

23 Nisan 1920’de Ankara’da açılan TBMM’nin 25 Nisan itibariyle oluşturulan Muvakkat İcra Encümeni’nde de görev alan Antalya milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, 3 Mayıs 1920 de oluşturulan I. İcra Vekilleri Heyetinde Rıza Nur Beyle birlikte Maarif Vekilliği ile görevlendirilmiştir. 5 Ekim 1920 tarihinde TBMM tarafından Maarif Vekilliğine seçilen Rıza Nur seçilmesinden sadece üç gün sonra okunacak olan hükümet programına yetiştirebilmek gayretiyle Ankara Maarif Müdürlüğünden getirilen bir kâtiple birlikte yeni hükümetin eğitim planı oluşturulmuştur. 9 Ekim 1920 de Rıza Nur Bey tarafından okunan Birinci İcra Vekilleri

Heyetinin Programında, vatanın içinde bulunduğu olağanüstü halden dolayı uzun uzadıya bir programın oluşturulmasına ve uygulanacağını belirtmeye gerek olmadığı ifade edilmiştir. Öncelik vatanın içinde bulunduğu sıkıntılı ve istiklalini tehlikeye sokan durumdan bir an evvel kurtarılmasını sağlamak olacaktır. Bu konuda en güvenilir güç milletimizin birlik ve beraberliği olacaktır. Söz konusu barış ancak milletin tek temsilcisi olan meclisin elzem gördüğü şartların kabulü ile mümkün olacaktır. Dâhili, harici, nafia ve adli işlerin yapılmasında dikkate alınması gerekenler kısaca dile getirilirken, Rıza Nur'un ifadesine göre Birinci İcra Vekilleri heyetinin Maarif'e dair gayesi ise şunlardır:

“Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidali hayatta muvaffak kılacak, istinatgahlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir dereceyi aliyeye isal eylemek, tedrisatı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmi en asri olan bu esasatla kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafîye ve iklimiyemize, ananâtı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmi ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lugatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak asarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atikai milliyeyi teşvil ve muhafaza eylemek, garp ve şarkın müellefatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hasılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amel olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekatibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir.”(TBMM, ZC. İ:13 9.5.1336 C:1 s. 241-242)

Görüldüğü üzere yeni eğitim programımız dini ve milli özellikler taşımali, hayati, işe dönük ve faydacı yaklaşımlar içermeli, ders kitapları milli yapımıza, geleneklerimize, kültürümüze uygun hazırlanmalı, okullar çağdaş ve bilimsel olanaklara sahip olmalı, milli duyguları güçlendirici, bilimsel kaynakların sözlük, çeviri eserlerin basımına önem verilmeli, eldeki okulların yönetimine dair dikkatli ve özenli davranılmalıdır (Sakaoğlu, 2003: 158).

Bununla birlikte İstanbul'un işgal altında olması, Osmanlı Maarifi'ne ait binaların, arşivlerin, dosyaların ve tecrübeli elemanların da İstanbul'da işgal altında olması demektir. Dolayısı ile Ankara'da Maarif Vekâleti'ne dair atamalar yapılsa da

teşkilatlanmada istenilen seviyeye gelinmesi zaman almıştır. Bu sıkıntıların farkında olan ilk Maarif Vekili Rıza Nur BMM’ de Maarifin hedeflerini sıralarken şu ifadelere yer vermiştir:“...Şimdilik hiçbir şey yapmayacağız. Bu vartadan kurtulana dek eldekini korumak için, iyi idare için çalışacağız” (Dağcı, 2008: 20).

Söz konusu Maarif Vekâleti’nin ilk merkez örgütü; dört genel müdürlük halinde oluşturulmuş olup, bir genel müdür, iki kâtipten oluşan İlköğrenim, Ortaöğrenim, Hars ve İstatistik Genel Müdürlükleri şeklinde teşkilatlanmıştır. Ayrıca merkezde üç müfettişli bir teftiş heyeti ve yedi kişilik bir program komisyonu da görev yapmaktaydı. Az sayıda eleman ile göreve başlayan Maarif Vekâleti’nin Ankara dışında taşra teşkilatındaki okulların ve öğretmenlerin durumu hakkında yeterli bilgisi yoktu. Savaş yıllarında Anadolu köylerin % 98’i okulsuzdur. Ankara Maarif Vekâleti’ne bağlı 38 il ve sancakta 2345 ilkokul bulunmakla birlikte bu okullardan 581’i kapalıdır. Bu ilkokullarda 2384 erkek, 677 bayan öğretmen görev yapmaktaydı. Bu öğretmenlerden ancak 875 tanesi öğretmen okulu mezunudur, geriye kalanlar ise bir şekilde oradan buradan toparlanmış kimselerdi. Orta öğretimde 28 Sultani, 50-60 idadi ve 18 kadar da Öğretmen Okulu mevcuttu. Okulların sayıları kadar, üzerlerinde çeşitli kurumlarca yürütülmeye çalışılan yönetim çelişkisi de sorun olarak yaşanmaktaydı. Anadolu’daki okullar ve öğretmenleri üzerinde BMM’nin Maarif Vekâleti, Osmanlı Devleti’nin Maarif-i Umumiye Nezareti ve Yunan İşgali Altındaki bölgelerde de Yunanlıların Anadolu Eğitim Genel Müdürlüğü ayrı ayrı hâkimiyet kurma çabasındaki kurumlar olarak dikkat çekmekteydi (Dağcı, 2008: 20-21). Bunlardan Yunanistan yönetiminin Anadolu’da işgal ettikleri bölgelerin eğitime yönelik görevlendirdikleri Eğitim Genel Müdürünün konuya ilişkin şu ifadeleri bu bölgelerdeki eğitime verdikleri önemi gözler önüne sermektedir;

“...Şimdilik yalnız Dil dersleri ile Tarih öğretimini değiştiriyoruz. Rumca resmi dil olacaktır. Bundan sonra özel ve resmi okullar yoktur. Hepsi bir idare altında toplanmıştır.” (Hakimiyeti Milliye, 7 Kasım 1920)

Maarif Vekâleti kurulduğu bu dönemde İstanbul’daki Maarif-i Umumiye Nezareti’nin Maarif Vekâletine karşı çalışmalarına, okul ve öğretmen yetersizliğine, öğretmen maaşlarının ödenmesinde yaşanan sorunlara acil çözüm üretme durumunda kalmış, çoğu zaman da bunda zorlanmış. Öğretmen, öğrenci ve para yetersizliği bahane ya da gerekçe gösterilerek kapanan okullar Maarif Vekâleti’ni en fazla zorlayan

meselelerin başında gelmektedir. Konu ile ilgili mecliste yapılan görüşmelerden birinde Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'un verdiği istatistikî bilgi de bunu göstermektedir:

“...Ayıntabda (Antep'te) ne olmuş? Bu parasızlık yüzünden kırk dört mektep varmış, bir sene içerisinde yirmi üçü kapanmış, bakınız bu bir istatistik demektir. Resmî bir vesikadır...”(TBMM, ZC, İ:36 17. 7. 1336 C:1- TBMM, ZC, İ:34 14. 7. 1336 C:1)

Maarif Vekâleti yönetime geldiğinde, Osmanlı Devleti'nin 1913 tarihli İlköğretim Kanunu aynen geçerli kabul edilmiştir. Bu durum bu kanundan kaynaklı sorunların da devralınması demek olmuştur. Zira bu kanunun kabul edildiği yılda çıkartılan bir diğer kanun olan İl İdare Kanunu'na göre; İlkokulların yönetimi ve masraflarının karşılanması Özel İdarelerin uhdesine verilmiş olup, İl İdare Kurullarının denetimine bırakılmıştır. İl İdare Kurulları da Vali başkanlığında genellikle medrese mezunları ve ilin ileri gelen eşrafından oluşmaktaydı. İl Eğitim bütçelerinin hazırlanmasından, okulların teftişi ve öğretmen tayinine kadar tüm bu konularda bu kurullar tam yetkili olup, hazırlanan bu bütçeleri denetleme yetkisi Maarif Vekâleti'nin değil, Dâhiliye Vekâleti'nin yetkisindeydi. Böylece Maarif Vekâleti'nin kendi bütçesi üzerindeki yetkisi bile kısıtlıydı. Bazen söz konusu İl İdare Kurulları, bazen de halk; harcamalarını karşılayamadıkları gerekçesi ile okulları kapatabiliyorlardı. Maarif Vekâleti'nin buna ilişkin ayrı bir bütçesi yoktu. Savaş devam ettiği müddetçe eğitim giderleri Genel Bütçeden alınan avansla karşılanmıştır. Savaş yıllarında eğitime ayrılan bütçe genel bütçe giderlerinin % 6'sını oluşturmaktaydı (Dağcı, 2008: 23).

Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'u vekâleti sırasında en fazla yoran meselelerden biri de bu ödenmeyen, ödenemeyen maaşlar sorunudur, mecliste konu ile ilgili sarf ettiği sözler durumu özetler mahiyettedir. Dr. Rıza Nur'a göre; özel idareden maaş alan öğretmenlerin maaşlarını alamamaları sorunu o denli tartışmaya ve çare aranmasına lüzum olan ve bunu hak eden bir meseledir ki, göreve başladığı ilk andan itibaren karşında bulunduğu meseleler içinde bakanlığını en fazla meşgul eden mesele de budur. Zira öğretmenlerin maaş alamamaları eğitim faaliyetlerinin sağlıklı yürütülememesi anlamına gelir. Konuya ilişkin meclise yazılıp, Maarif Vekâleti'ne yönlendirilen şikayet dilekçelerinin tümü meclise getirilse kürsüyü kaplayacak ve görünmez hale getirecek kadar çoktur (TBMM, ZC,İ : 36 17.7.1336 C : 1).

Maarif Vekâleti'nin öğretmen sıkıntısını gidermek adına bu dönemde aldığı önlemlerden biri de öğretmenlerin silâhı altına alınmasına karşı çıkan takrirler meclise

sunmasıdır. Buna ilişkin bir takrir de, 25.11.1336 tarihli Bursa mebusu Muhittin Bey tarafından meclise sunulan önerge dir:

“Muallimlerin askerliğı hakkında geçmiş bir vakayı arz edeceğim. Heyet-i aliyyeniz hakem olsun. Arzu buyurduğunuz gibi karar veriniz. Bir ay evvel Orhaneli nahiyesi muallimlerinden biri aç ve çıplak olduğu halde buraya askerlikle tavzif edilerek getirilmiştir. Beş ailesiyle bütün zavallı talebelerini orada kimsesiz bırakarak buraya gelmiş ve on beş gün burada sürüklenmiş. Müdafaa-i Milliye vekili muhteremi Paşa Hazretleri kendisine merhamet ederek on beş gün müsaade etti. Bu sayede hem çocuk kurtuldu ve hem de ailesini kurtarabildi ve hem de talebesinin başına gitti. Muallimlerin adedinin ne kadar az olduğunu ve memleketin Maarif cihetinden ne kadar fakir bulunduğunu heyet-i aliyyeniz herkesten iyi bilir. Darülmuallemin talebesi memleketin muhtaç olduğu muallimlere nispetle yüzde iki üç nispetindedir. Bunları asker yapıp muallim ordusunu bir defa daha fakir bırakmak elbette muvafık değildir. Muallimlerin miktarı zaten azdır. Bunların hemen bugünden itibaren tecillerine karar verilmesini ve kanunun müstacelen kabulünü teklif ediyorum (Muvafık sesleri).” (TBMM, ZC, 25.11.1336 I.1 C.1)

Maarif Vekâleti’nin böylesine kadim sorunlarla uğraştığı bir dönemde, meclisin azımsanmayacak çoğunluğu eğitimi dini eğitimden ibaret saymakta ve Maarif Vekâleti’ni de buna yönelik tedbirler almak üzere zorlamaktadır. Sivas mebusu Mustafa Taki Beyin meclise verdiği takrir buna dairdir ve Meclisten de büyük destek almıştır. Taki Bey takririnde, bahsedeceği meseleyi aciliyeti olan bir sorun olarak değerlendirdiğini ve çare aranmasının elzem olduğu bir mesele olduğundan bahisle, ilim erbabının sayısında yaşanan düşüşe dikkat çekerek, o dönemde her kasabada iki-üç, vilayetlerde ise ancak sayıları yirmiye ulaşan bir din alimi kadrosunun varlığını ifade etmektedir. Yaşları kırk ile elli arasında değişen bu alimlerin ortalama yaşam süresinin altmış olduğu varsayılarak en fazla görev süreleri on yahut yirmi yıl daha sürebileceği belirtilmektedir. Peki sonrasında ne olacaktır? Şayet bu din alimleri kendilerinden sonra görevlerini sürdürecek halefler yetiştirmezlerse, memlekette bu görevi sürdürecek kimse kalmayacaktır. Bu ilmi, talep eden olmadığı gibi bu ilmi verecek medreseler de neredeyse yok hükmündedir. Eskiden İmam-ı Azam gibi büyük eserler yetiştiren bu ekol ve iman gücü zayıflamış, medrese köşelerinde ilim adına, Allah rızası için her türlü yokluğa göğüs geren, dirsek çürüten, ömrünün yirmi otuz yılını bu işe veren kimseler de kalmamıştır. Bu ilmi yolun devamı için mallarını kendi rızalarıyla bu medreseler için

vakfedenler de artık aranır hale gelmiştir. Hâlihazırda bir avuç kalan, bu ilim talebelerinin ihtiyaçları da geçmişten kalan vakıf gelirleri ile karşılanmaktadır. En kısa sürede tedbir alınmaz ise (en fazla onbeş-yirmi sene sonra) halkın dini ihtiyaçlarına cevap verecek, imam ve hatiplik yapacak kimse kalmadığından, Allah korusun memleketimizi cehalet ve batıl inançlar saracak, dinimizin yerini misyonerlerin fazla masraf etmelerine gerek kalmaksızın amaçları yerleşmiş olacak. Dinimizi ve vatanımızı savunma adına gerçekleştirmekte olduğumuz mücadelenin de anlamı kalmayacak. Anadolu'yu sosyal ve siyasi anlamda ayakta tutan şey İslamiyet'tir. Bu açıdan dert ortada olup, çözümü için meclise başvurulduğu belirtilmiştir (TBMM, ZC,İ:15 13.5.1336 C:2).

Görüldüğü üzere, Osmanlıdan miras kadim sorunlarla dolu bir eğitim sistemini devralan Maarif Vekâleti'nin işi hiç de kolay değildir. Ancak Anadolu öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğu bu Ankara Maarif Vekâletine bağlıdır. Buna göre çalışma konusu olan dönemin Ankara Maarif Vekilleri ise şunlardır (Göldaş, 1984b: 17);

Tablo 4.2.

Ankara Maarif Vekilleri

Maarif Vekilleri	Görev Süreleri
Dr. Rıza Nur	Mayıs 1920 - Aralık 1920
Hamdullah Suphi	Aralık 1920 – Kasım 1921
Mehmet Vehbi	Kasım 1921 – Kasım 1922
İsmail Safa	Kasım 1922 – Mart 1924

1920 itibarıyla Ankara Hükümetine bağlı ilk, orta ve lise düzeyinde kaç okul, kaç öğrenci ve kaç öğretmen olduğu konusunda net bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Meclis tutanakların bakılırsa 3495 ilkokul (okulların % 20'si kapalıdır), 3316 öğretmen (öğretmenlerin ancak 1511 i Muallim Mektebi çıkışlı değildir), 12 yıllık 5 Sultani, 9 yıllık 32 İdadi, ilkokul sonrası 5 yıllık 13 Muallim Mektebi bulunmaktadır. Bu okul sayılarına Yunan işgali altında olan illerdeki okullar ile İstanbul ve çevresindeki okullar

dâhil olmadığı gibi ne kadarının köylerde olduğu da bilinmemektedir (Sakaoğlu, 2003: 158).

Yeni kurulan meclis ve hükümetin toplum nezdinde meşruiyetleri biraz zaman alsa da uygulamalarındaki kararlılıkları ve çözüm odaklı yaklaşımları ile kısa sürede etkinliklerini arttırmışlardır. Bu noktada Maarif Vekâleti'nin de Maarifte etkinliğini arttıran gelişme şüphesiz Kurtuluş Savaşının başarı ile sona ermesidir. 9 Eylül 1922 de TBMM ordusunun İzmir'e giriş yapması ile Milli Mücadelenin savaş dönemi sona ermiştir. 11 Ekim günü imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması ile Türk ordusunun aşamalı olarak Trakya'yı teslim alması öngörülmüştü.

Mondros Ateşkes anlaşmasından, Mudanya Ateşkes Anlaşmasına kadar geçen sürede İtilaf Devletlerinin arasında ihtilafa sebep olan en önemli meselelerin başında İstanbul'un durumu gelmekteydi. M. Kemal ve arkadaşlarının başlattığı mücadelenin sonucunda elde edilen zafer, İtilaf Devletlerinin İstanbul'a ilişkin hayal ve arzularını da yarı yolda bırakmış, İstanbul'un geleceği üzerinde de hayati ve olumlu değişimlere yol açmıştır. Uzun süren bir işgal dönemi sonunda, İstanbul'un da ülkenin tek meşru ve etkin meclisine bağlanma zamanı gelmişti. Diğer yönetim birimleri ile birlikte İstanbul Maarif Nazırlığı'nın Maarif Vekâleti'ne bağlanma sürecine geçmeden önce bu gelişmeyi hazırlayan siyasi ortam ve hadiselerden bahsetmenin yararı olacaktır. Şüphesiz bu bağlamda, bağlanma sürecinde etkili olan ve bağlanma sürecini hızlandıran siyasi gelişme Saltanatın Kaldırılmasıdır.

4.5.3.2. Saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümeti'nin istifası

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında İttihatçı liderlerin Osmanlıda yaşanan siyasal boşluk ortamında, iktidarlarını Müttefiklerin isteklerini sorgusuz sualsiz yapmaya dayandıran Sultan ve Hükümet, Mütareke sonrası işgaller karşısında suskun kalmalarının yanı sıra, halkın protestolarına rağmen bu tavırlarında ısrarcı olmuşlardır. Vahdettin bu amaç doğrultusunda, TBMM'nin dış işleri temsilcisi Yusuf Kemal'e rakip olacak bir şekilde İstanbul Hükümeti'nin Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir. Padişah bununla yetinmeyerek, bir taraftan 6 Nisan 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a barışı meşru İstanbul Hükümetiyle mi, yoksa ihtilal hükümeti olan Ankara Hükümeti ile mi yapacaklarını soruyor, diğer taraftan 7 Ağustos 1922'de yine Rumbold'a Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki Yunan işgali nedeniyle ayakta durduğunu belirterek, Anadolu'daki Yunan işgaline son verilirse bu varlığın da

meşruiyetinin sona ereceğine vurgu yapıyordu. Böylece barış görüşmelerine İstanbul Hükümetiyle başlanabilir ve teslim edilecek yerler İstanbul Hükümetine teslim edilebilirdi. Tabii bu teslimin gerçekleştirilebilmesi İngilizlerin askeri ve parasal yardımı da şarttı (Akşin, 1985: 1183).

10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Anlaşması’nın imzalanması da, padişah ve hükümetin, iktidarlarını muhafaza adına var olan durumu muhafaza amacına yönelik bir çabaydı. Bu onur kırıcı durumu hazım edemeyen çoğu eski İttihatçı vatanseverin başlattığı mücadeleyi iktidarları için tehlikeli gören Padişah ve Hükümet bu konuda çoğu zaman İşgal güçleri ile aynı çizgide hareket etmişlerdir. Yaptırım gücü İstanbul’un ötesine geçemese de halife unvanı nedeniyle hala büyük bir taraftar kitlesi bulunan padişah, bu gücünü vatan savunması yerine, milli mücadele yanlılarına karşı, halkın nazarında onları isyancı, halifeye karşı gelmiş ateistler olarak suçlamak suretiyle kullanmıştır. Milli mücadele yanlılarının bu dini ve olumsuz söyleme karşı koymaları zor olmuş ancak İstanbul’un işgali ile halifenin tutsak gibi görünmesi, Milli Mücadele yanlıları için halk üzerinde birleştirici güç olarak kullanılabilecek dini bir amaç ve söylem oluşturdu. Bu İslami söylem hem padişah ve taraftarlarının olumsuz dini söylemlerinin etkilerini ortadan kaldırdı, hem de söz konusu padişah taraftarlarının bir kısmını bu ortak amaç etrafında birleştirmeyi başardı. Padişahı ve vatani kurtarma amacı etrafında birleşmiş bu güç 1922’ye dek süren bir mücadele sonrasında Müttefiklerin açgözlülükleri nedeniyle bir türlü anlaşma sağlayamamalarının da etkisiyle, İtilaf Devletlerini Mudanya Ateşkes Anlaşmasını imzalamak üzere masaya oturtmayı başarmışlardır (Ahmad, 1999: 63-66).

Mudanya Mütarekesi ile Türk siyasi yaşamında da yeni bir dönem başlamış oldu. İtilaf Devletleri Mondros Ateşkesinden itibaren yapılacak barış anlaşması girişimlerinde hep Osmanlı Hükümetlerini muhatap kabul eden bir tutum sergilemişlerdir. Mudanya Ateşkesi ile TBMM Hükümeti’ni asıl muhatap kabul etme durumunda kalmışlar, ancak varlığını sürdüren Osmanlı Hükümeti’ni TBMM’ye karşı kullanmaktan da geri durmamışlardır. Osmanlı Hükümeti de halk nezdinde meşruiyetini sürdürme adına barış görüşmelerinde rol almak istediklerinden, daha barış görüşmeleriyle ilgili bir davet yapılmadan, Tevfik Paşa 17 Ekim 1922’de M. Kemal’e bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, kazanılan zaferle İstanbul ve Ankara arasında yaşanan ikiliğin sona ermesi gerektiğinden hareketle, milli birliğin biran evvel sağlanmasının önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca yapılacak barış görüşmelerine iki tarafın birlikte

çağrılacağıının malum oluşundan yola çıkılarak, çeşitli konularda milli bir mutabakatın sağlanması için TBMM tarafından seçilecek yetkilinin acilen İstanbul'a gönderilmesini istemiştir (Özden, 2012: 234). Bursa'da telgrafi alan M.Kemal cevaben; kurulduğu ilk andan itibaren Türkiye Devleti'ne yönelik her teşebbüse ilişkin tedbirleri düşünen ve alan TBMM'nin ordusunca kazanılan bir zafer sonrasında yapılacak barış görüşmelerine yalnız ve tek olarak katılacağını bildirmiştir (TBMM ZC, D.I, C.24, s. 269-270).

Refet Paşa ve ekibinin hemen bu telgraflar sonrasında 18 Ekim 1922'de İstanbul'a girmesi, İstanbul Hükümetine de ülkeyi temsil ve yönetme yetisinin kimde olduğu konusunda bir mesaj verme kaygısı ile ilişkilendirilebilir (Ertan, 2013: 68). BMM adına 1 Kasım itibariyle Refet Paşa idareyi ele almak üzere harekete geçmiştir. 13 Kasım 1918 den beri fiili, 16 Mart 1920'den itibaren de resmi olarak işgal altında olması hasebiyle İstanbul Hükümeti zaten yok hükmündedir. Padişahın başta 1 Kasım kararını tanımadığını ifade etmesi Tevfik Paşa Hükümeti için de dayanak olmuş ve görevde kalmakta ısrar etmişlerdir. Durumun hassasiyet arz etmesi nedeniyle Refet Paşa kendi çabasıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. 1 Kasım 1922'de M. Kemal'e çektiği telgrafta hükümetin bu davranışının altında İngilizlerden aldığı desteğin rol oynadığına vurgu yapmıştır. Diğer taraftan padişah ile hükümeti, sadrazam ve dışişleri bakanının mutasarrıf tayini ya da konferansa delege gönderilmesi halinde büyük felaketlere yol açacakları konusunda uyardığını da ifade etmektedir. Ancak Padişahın tavrı ile Refet Paşa'nın tehditleri arasında sıkışmış olan hükümet üyeleri, nasıl davranacaklarını şaşırılmış haldeydiler. İstanbul'daki üst düzey görevliler ve memurlar da aynı kargaşayı işaret ederek nasıl hareket etmeleri gerektiğine ilişkin Refet Paşa'ya baş vurmuşlardır. Refet Paşa memurlara görevlerine devam etmelerini söylerken, Ankara'dan da yeni durum için talimatlar istemekteydi. İstanbul'daki resmi daireleri de aynı tereddütleri yaşamaktadırlar, TBMM'nin tanımadığı bir İstanbul Hükümeti adına çalışmaya devam edip etmeme konusunda kararsızdırlar (Kaya, 2010: 367).

Bu gelişmeler yaşanırken İtilaf Devletleri arasında barış görüşmelerine çağrılacak ülkeler belirlenmiş ve 13 Kasım itibariyle mutabakata varılmıştı. İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Baş tercümanları 27 Ekim 1922, saat 16:30'da TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey ile İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşayı ziyaret edip, şifai bir takrir şeklindeki notayı İngilizce, Fransızca ve İtalyanca olarak ayrı ayrı vermişlerdir. Bu notada TBMM Hükümeti barış

görüşmelerinde bulunmak üzere 13 Kasım 1922’de Lozan’da yapılacak konferansa davet edilmiştir:

“24 Eylül 1922 tarihli notalarına ek ve Ankara Hükümeti’nin 4 Ekim 1922 tarihli notasına cevap olarak Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri Doğuda harbe son verecek bir anlaşma yapmak amacıyla 13 Kasım 1922’de müzakereleri açmak için temsilcilerini Lozan’a göndermeye, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni davetle şeref kazanırlar. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri arasında, temsilcilerin tam yetkili olması ve fakat bu delegelerin ikiden fazla olmaması kararlaştırılmıştır”(Ertan, 2013: 68).

Hamit Bey tarafından durum anında Ankara’ya bildirilmiştir. TBMM Hükümeti 31 Ekim 1922’de temsilcisi Hamit Bey aracılığı ile İtilaf Yüksek Komiserliğine konferansa katılma kararını bildirmiş, hızlı davranılması için de toplantının İzmir’de yapılmasını teklif etmiştir (İkdam, 31 Teşrinievvel/Ekim 1922, İkdam, 1 Teşrinisani/Kasım 1922).

İzmir’de yapılacak bir Barış Konferansı’nın Yunanlılarca hoş karşılanmayacağı ve onları küçük düşürmeye yönelik bir çaba olarak görüleceğinden endişe eden İngilizler teklifi kabul etmemişlerdir. Lozan’da Türkiye’yi temsil edecek heyetin başına sağlık nedeniyle Dışişleri Başkanlığı görevinden ayrılan Yusuf Kemal Bey yerine 26 Ekim 1922’de seçilen İsmet Paşa getirilmiştir. Delege olarak da Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur, Eski İktisat Vekili Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey görevlendirilmiştir. Heyette ayrıca kalabalık bir müşavir ekibi de bulunacaktır (TBMM ZC, D.I, C.24, 334-335).

İstanbul Hükümeti ise konferansa katılmak üzere Sadrazam Tevfik Paşa ile Hariciye Nazırı İzzet Paşa’yı görevlendirmişti. Hükümet kanadında konferansa katılıp katılmama konusunda uzun müzakereler yapılmış, sonunda TBMM’den görüş alınmasına karar verilmiştir. 29 Ekim 1922’de TBMM’ye telgraf çeken Tevfik Paşa telgrafında şu hususlara vurgu yapmıştır; İstanbul hükümetinin konferansa katılmamasının, altı asrı geride bırakmış Osmanlı Devleti’ni yok göstereceğini, TBMM’nin katılmaması gibi bir seçeneğin de barışı zedeleyeceğini ifade ederek, Hükümetinin Sevr’i kabul etmeme, işgalin etkilerini hafifletme ve idari işleri yürütme noktasında TBMM ile aynı hassasiyetleri taşıdığını, söz konusu başarılı olayın meydana gelmesi için de elinden gelen hizmeti verdiğini, Hakimiyet-i Milliyeyi kuvvetlendirmek ve belgelendirmek hususunda da kararlı olduğunu belirtmiştir. Birlik halinde

kazanılması mümkün olan vatanın menfaatlerinin, ayrılık bir yana en ufak bir anlaşmazlığa bile tahammülü yoktur. Bunun için gerekirse kendi haklarından bile vazgeçmeye hazırlardır. Konuyu görüşmek için ya TBMM'nin tayin edeceği bir yetkili İstanbul'a gelmeli ya da hükümet adına Ziya Paşa oraya gönderilmelidir (TBMM ZC, D.I, C.24, s. 270).

Bu telgrafın hemen akabinde TBMM Hükümeti Hamit Bey aracılığı ile İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine verdiği ikinci bir notada Lozan müzakerelerine İstanbul Hükümeti'nin katılmasının, TBMM Hükümetince kabul edilemez bir durum olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan işgal altında bir hükümetin konferansa davet edilmesinin Mudanya Mütarekesine aykırı olduğu, İstanbul Hükümetinin konferansa katılması durumunda TBMM'nin konferansa katılmayacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. İtilaf Yüksek Komiserliği de durumu derhal hükümetlerine bildireceklerini söylemişler, özellikle Fransa bu ihtilafli durumdan memnun olmuş ve Lozan Konferansı'nda temsil edilme konusunun İtilaf Devletlerinin meselesi olmadığına, Ankara ile İstanbul Hükümetinin konuyu kendi aralarında çözmeleri gerektiğine vurgu yapmışlardır. 5 Kasım'da Hamit Bey'e Yüksek Komiserlik tarafından verilen şifai notada, her ne kadar konferansa ilk başta İtilaf Devletleri Hükümetlerince Ankara ve İstanbul Hükümetleri ayrı ayrı davet edilmişlerse de temsil sorunu Türkiye'nin iç meselesi olduğundan buna müdahale etmek niyetinde olmadıklarını bildirmişlerdir. Türkiye'nin tek bir heyet tarafından temsilinin İtilaf Devletleri'nin de arzusu olduğunun da altı çizilmiştir (Kalemli, 2013: 120).

Diğer taraftan, TBMM Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nin telgrafına sözlü olarak cevap vermiş, cevapta Türk milletinin tek temsilcisinin TBMM Hükümeti olduğu belirtilerek, İstanbul işgal altında olduğundan başka türlü de düşünülemez denilmiştir. İstanbul Hükümet'i yine de yazılı bir cevap verilmesinde ısrarcı olmuş, bu ısrarcı tutumdan genel itibarıyla rahatsız olunmuştur. M.Kemal konu ile ilgili olarak Nutuk'ta şu ifadeleri kullanmıştır; Tevfik Paşa Hükümeti tüm çıkarlarını padişahın isteklerini topluma kabul ettirmek üzere şekillendirmiştir. Tevfik Paşa, M.Kemal'e doğrudan yazdığı telgrafın neticesinde kendisine yazılan cevabi telgrafı almadığından bahsetmektedir.⁶⁵ Bu gelişmeler üzerine 29 Ekim 1922 günlü telgraf ve Sadrazam sıfatıyla Meclis Başkanlığı'na başvurmuştur. Tevfik Paşa ve arkadaşları bu

⁶⁵ Söz konusu telgrafta Türkiye'nin tek temsilcisinin TBMM olduğundan bahisle Tevfik Paşa'dan konferansa katılma düşüncesinden vazgeçmesi istenmiştir. Telgraf TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey aracılığı ile gönderilmiş ancak Tevfik Paşa'ya ulaştırılamamıştır (Kaya: 2010: 149).

telgraflarıyla, kazanılan zaferin sağlanmasına yardım ettiklerinden söz edecek kadar ileri gidebilmişlerdir. Bu tarz hükümetleri tanımak ve yaptıklarını takip etmek faydasızdır (Atatürk, 1999: 610).

Duruma ilişkin fikri sorulan Refet Paşa'nın yaptığı açıklamalar da benzer ifadeler içermektedir. Buna göre; "Heyet-i murahhasa" adıyla ifade edilen temsil heyetinden kast edilen şey hükümeti temsil etmesidir. Oysa İstanbul Hükümeti diye bir hükümet kendileri tarafından tanınmadığından hükümetin kuracağı bir temsil heyetini oluşturması da anlamsız olacaktır. Yaşanan gelişmeler de bunu doğrulayacak mahiyettedir. Zira, 23 Eylül tarihli nota Mösyö Poincare tarafından Ankara'ya gönderilen ve yalnız TBMM Hükümeti'ne verilmiş bir notadır. Müttefik Devletlerce görevlendirilen Mösyö Franklin Bouillon'da yalnız İzmir'e gelmiştir. Mudanya Mütarekesi yalnız TBMM adına imza edilmiştir. Bu durumda konferansta Türk devletini yalnız bu devletin yegane meşru hükümeti olan TBMM Hükümeti temsil edebilir. Başka türlü bir tavır düşünülemez. Bunun tersi bir hareket şimdiye kadar yapılan yanlışların en büyüğü olacaktır. Bu kadar büyük bir hatayı yapmaya niyetlenecek kişi ve kurum ise düşünülemez (Kalemli, 2013: 122).

Refet Paşa konuya ilişkin tepkilerini bu denli net ifade ederken, diğer taraftan İstanbul'a gelişinin üzerinden on gün geçmesine rağmen henüz Padişahla bir araya gelmemiştir. Bu bilinçli bekleyişi ile görüşme öncesinde çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmaları vasıtasıyla Saltanat ve İstanbul Hükümetine ilişkin düşüncelerini göstermek istemiştir. Yaşanan bu yeni gelişmeleri de değerlendirmek üzere Tevfik Paşa'nın ısrarı ve aracılığı ile 29 Ekim 1922'de öğleden önce saat 09:00'da Yıldız'da Padişah Vahdettin'le üç buçuk saat sürecek bir görüşme gerçekleştirmiştir. Refet Paşa bu görüşmede, İstanbul'daki iki başlı idareden bahisle buna son verilmesini ve İstanbul Hükümetinin istifasını istemiş, Sultan Vahdettin cevaben böylesi bir isteğin usulsüz olacağını, zira İstanbul Hükümetinin kanunlara uygun olarak kurulduğunu ifade etmiştir. Bir buhran zamanında kurulmuş TBMM'nin Türk Hükümetini temsil edemeyeceğini de eklemiştir (Saylan, 2010: 364).

Söz konusu görüşme, genel itibariyle iki tarafın da istediği mecrada ilerleyememiş ve kısa sürmüştür. Sonraki süreçte olayları Saltanatı Kaldırma noktasına getiren durumla ilgili M.Kemal'in yorumu da durumu açıklar mahiyette olup, padişah ve hükümetin Osmanlıyı Lozan'da temsil konusunda gösterdikleri ısrarcı tutumla ilişkilidir;

“ Bilginize sunmuştum ki, Padişahlığın Kaldırılması Lozan Konferansı’na İstanbul’dan da bir delegeler kurulu çağırılması ve İstanbul’un yani Vahdettin, Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir çağırısı, Türk ulusunun büyük emeklerle, özverilerle elde ettiği yararı küçültmek, belki de anlamsız bir niteliğe düşürmek pahasına da olsa, kabul eylemesi yüzünden ileri gelmiştir.” (Atatürk, 1999: 609)

Meclis 30 Ekim 1922 tarihli oturumunu Saltanatın durumunu görüşmek üzere açmıştır. 30 Ekim 1922 tarihli oturumu M. Kemal, Tevfik Paşa’nın telgrafını okuyarak açmıştır. Konuya ilişkin tartışmalar daha ileri bir boyuta taşınarak Hükümet biçimini tartışma noktasına gelmiş ve mesele hükümet sorunu olmaktan çıkartılarak, devletin yönetim biçimini tartışmaya kadar gelmiştir. Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve yetmiş sekiz arkadaşı konuya ilişkin olarak TBMM Başkanlığı’na Osmanlı İmparatorluğu’nun sona erdiğine ve yeni Türkiye Hükümeti’nin onun varisi bulunduğuna ve Hilafet makamının esaretten kurtulacağına dair 6 maddelik bir önerge vermişlerdir. Ancak görüşmelerde bir netice elde edilemediğinden konu 1 Kasım oturumunda yeniden ele alınmıştır. M. Kemal bu oturumda vekillere durumu izah etmek üzere ikna konuşması da yapmıştır. Konuşmasında şu hususlara değinmiştir:

“...İslam ve Türk tarihinden söz ederek halifelikle padişahlığın ayrılabilceğini, ulusal egemenlik orununun Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarih olaylarına dayanarak açıkladım. Hulagu’nun Halife Mutasım’ı asarak dünya yüzünde halifeliğe eylemsel olarak son verdiğini ve 1517’de Mısır’ı alan Yavuz orada sanı Halife olan bir sığıntıya önem vermeseydi, halifelik sanının zamanımıza değin, kalmayacağını anlattım” (Atatürk, 1999: 611).

Bu tartışmaların sonucunda TBMM, 1 Kasım 1922 ‘de kişi egemenliğine dayalı Osmanlı Devleti’nin 16 Mart 1920’den itibaren tarihe karıştığını belirteip, hilafeti saltanattan ayırarak saltanatın resmen ortadan kalktığını ilan etmiştir. Hatta İcara Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey söz alarak 1 Kasım gecesi ve 2 Kasım’ın kişi egemenliğine son veren bir tarih olması hasebiyle bayram ilan edilmesini teklif etmiş, teklif meclisçe kabul edilmiştir. 2 Kasım 1922’de M. Kemal tarafından Refet Paşa’ya durum telgrafla bildirilmiş, ayrıca İstanbul’daki temaslarında daha dikkatli davranması gerektiği üzerinde durmuştur. Saltanatın Kaldırılması İstanbul’da duyulunca sevinçle karşılanmış, özellikle TBMM’nin saltanatın millete ait olduğuna ilişkin yaptığı vurgu halkın olayı sahiplenmesini sağlamıştır. İstanbul’daki öğrenciler Saltanatın

Kaldırılmasına tepkilerini coşkun bir sevinçle şehrin çeşitli yerlerinde kurdukları fener alayları ile ortaya koymuşlardır. Kadıköy’de Tıbbiyelilerin kurdukları fener alayları, Kabataş, Nişantaşı ve Beşiktaş Sultanileri öğrencilerinin milli marşlar söyleyerek yaptıkları yürüyüşler Saltanatın Kaldırılmasına İstanbul öğrencilerinin gösterdikleri sevincin ifadesidir. İstanbul, bu ve buna benzer sevinç gösterileri ile Anadolu’dan ayrı bir görüşü olmadığını iyice ortaya koymuştur (Kalemlî, 2013: 128-131).

Meclisin saltanatı kaldırma kararını da padişah Vahdettin’e Refet Paşa tebliğ etmiştir. Padişaha “Halife Hazretleri” diye hitap eden Refet Paşa’nın bu hitabı padişahı kızdırmış, “Saltanatsız bir hilafeti hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğinden emin olabilirsiniz Paşa!” sözleri ile konuşmayı sonlandırmıştır. Bu ifadeden sadece 19 gün sonra saltanat ailesinden amcazadesi Abdülmecit Efendi Hilafeti kabul edecektir (Kaya, 2010: 150).

TBMM Hükümeti Saltanatı kaldırdığını ifade edip, İstanbul Hükümetini de yok saydığını göstermişse de İstanbul’daki işgal hali devam etmekte olduğundan Hükümet adına bir temsilcinin hemen şehir idaresini ele almak üzere İstanbul’a gönderilmesi mümkün değildi. Bu durumu bahane ederek Tevfik Paşa Hükümeti’nin istifasının gecikme sebebini, söz konusu TBMM yetkilileri gelip şehri teslim alana dek şehirde bir yönetim boşluğu oluşturmama gayreti olarak açıklayanlar da mevcuttu. TBMM İstanbul’da muhatap olarak ancak İstanbul Belediye Meclislerini tanıdığını ifade ettiğinden, Saltanatın Kaldırıldığı haberini de Bab-ı Aliye resmen bildirmemiş, haber Anadolu Ajansı Telgrafnameleri Posta Müdürü Umumisi tarafından Bab-ı Aliye bildirilmişti. Konuyu kendi aralarında görüşen Meclis-i Vükela 2 Kasım’da bir araya gelip görüştülerse de ne görüşmeden, ne de görüşme sonrası Sarayda yapılan müzakerelerden bir sonuç alamamışlardır. 3 Kasım’da sarayda yeniden bir araya gelen Hükümet üyeleri ve Padişah uzun bir müzakere daha gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmeye Tevfik Paşa, Şeyhülislam, Hariciye Nazır İzzet Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Paşa katılmıştır. Görüşme sonrasında Konferansa temsilci gönderilmemesi ve TBMM yetkililerince İstanbul yönetimi teslim alınıncaya dek Hükümetin görevde kalması kararlaştırılmıştır. Konferansa katılmama kararının İtilaf Yüksek Komiserliğine bildirilmesi de alınan kararlar arasındadır (Kalemlî, 2013: 133).

Tevfik Paşa 4 Kasım sabahı hem TBMM’nin hem de Padişahla birlikte yapılan görüşme sonrası alınan kararları görüşmek ve bildirmek üzere İngiliz Yüksek Komiseri

Sir Horace Rumbold'u arayarak görüşme isteğini ilettili. Görüşmede istifa kararı ve Lozan'a temsilci gönderip göndermeme konusunda tavsiyelerini istediğı Rumbold'dan beklediğı desteğı göremedi. Rumbold Lozan'a iki tarafın çağrılma gerekçesini açıklarken; başından beri İtilaf Devletlerinin İstanbul Hükümetini muhatap seçtiğini ancak geline nokta BMM'nin de Anadolu'nun neredeyse tamamında etkin olduğu için çağrıldığını belirtmiş, bununla birlikte Lozan'a temsilci gönderilip gönderilememesi sorununun bir iç mesele olduğundan bahisle başka bir ülkenin iç işlerine karışmayı uygun bulmadıklarını da eklemiştir (Ertan, 2013: 69 - Palmer, 1992: 260).

Asıl dikkat çekici olan bu görüşme sırasında Tevfik Paşa'nın, İstanbul'un işgali devam ettiği için TBMM'nin İstanbul'un idaresini devralmayacağı kanaatini Rumbold'a iletterek, İstanbul Hükümeti'nin istifası durumunda İtilaf Devletleri güçlerinin İstanbul idaresini almayı düşünüp düşünmediklerini sormasıdır. Rumbold böylesi bir kararı mevkidaşları ile görüşmeden cevaplayamayacağını belirtmiştir ve kim İstanbul'da Hükümet olma görevini üstlenirse üstlensin İstanbul'un İtilaf kuvvetlerinin kontrolünde olduğu gerçeğı ile hareket edeceğini de ekleyerek kendince muhataplarına gözdağı vermiştir (Kalemli, 2013: 133).

Tevfik Paşa'nın bu sorularını iki türlü değerlendirmek mümkündür; birincisi Tevfik Paşa'nın son bir umutla İtilaf Devletleri'nin desteğini almayı düşünmesidir. İkincisi ise, istifa durumunda İstanbul idaresinin TBMM yetkilileri gelmeden İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçme ihtimaliyle, durumu daha zor bir hale getirmeme gayreti ve kaygısı da olabilir. Alacağı cevap doğrultusunda hareket tarzını belirleme gayretindedir. Rumbold'la olan görüşme sonrasında Fransa Yüksek Komiseri General Pelle'yle de görüşmüş, -padişahın hükümetin istifa etmesine gerek olmadığı görüşüne rağmen- istifa etmeye hazır olduğunu ve Hükümeti kime teslim etmesi gerektiğine dair Ankara'ya telgraf gönderdiğini iletmiştir.

4 Kasım sabahı bu görüşmeleri gerçekleştiren Tevfik Paşa öğleden sonra makamına gelerek diğer hükümet üyeleriyle bir araya gelmiştir. Eski Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Dâhiliye nazırı Ali Rıza Paşa ikili görüşmeleri sonrasında aralarına Şeyhülislam'ı da alarak Bab-ı Ali'deki resmi toplantıya katılmışlardır. Hükümet aldığı resmi istifa kararını açıklamadan önce Adliye Nazırı Mustafa, Maarif Nazırı Seyit ve Şurayı Devlet Reisi Tevfik Bey herhangi bir sebep göstermeksizin, durumun sürdürülmesinin mümkün olmadığından bahisle milli menfaatler çerçevesinde hareket

edilmesi gereğine işaret ederek istifalarını açıkladılar. Diğer Hükümet üyeleri de bir süre daha müzakere ettikten sonra aynı gerekçelerle istifalarını bildirirken şimdilik işleri vekâleten yürüteceklerini de eklemişlerdir. İstifa kararı akşam geç saatlerde Tevfik Bey tarafından Padişah Vahdettin'e iletilmiştir. Padişah burada Tevfik Bey'i istifadan vazgeçirmek adına vekâleten işleri yürütmesini istemişse de; Tevfik Paşa olumlu cevap vermeyince, istifasını kabul etmek zorunda kalmıştır (Kalemli, 2013: 134-138; Saylan, 2010: 365).

4 Kasım'da istifa eden Tevfik Paşa hükümeti Padişahın son mukavemetini de kırmış, hemen ertesi Cuma günü müezzinin kendisinden sadece "halife" diyerek bahsetmesi toplum nazarında da sultanlığını yitiren Vahdettin'e ağır gelmişti. Bu moralle bir Cuma namazını daha İstanbul'da geçirmek istemeyen Padişah, kişisel hizmetine bakanların çoğu da onu terk ettiğinden General Harrington'dan yardım istedi. 16 Kasım'da Generale yazdığı bir mektupta: "Konstantinopl'da hayatımın tehlikede olduğunu düşünerek İngiliz Hükümeti'ne sığınıyorum ve ilk fırsatta Konstantinopl'den uygun bir yere nakledilmeyi istiyorum" demiş, mektubun altını da "Mehmet Vahdettin, Müslümanların Halifesi" diye imzalamıştır (Palmer, 1992: 260).

Durumu haber alan Chicago Daily News'ın muhabiri Edgar Lewis Browne bir Türk meslektaşını olayla ilgili haberdar ederek, dolaylı yoldan Refet Paşa ve İstanbul valisi Esat Paşa'yı bilgilendirmişti. Ayrıca Ankara'nın saraydaki muhbiri olan Fehime Sultan da durumla ilgili bilgiler vermiş, ancak Padişahın tercihi ile Ankara'nın istekleri örtüştüğünden duruma müdahale edilmemiştir (Criss, 2011: 196). Refet Paşa'nın şu ifadeleri de bunu doğrular niteliktedir;

"Her iktidarın bir süre sonra yıprandığını biliyordum. Eğer biz padişahı hapis veya idam edersek halk zamanla onu mağdur olarak görecekti, bizleri ise haksız kabul edecekti. Kaçan bir padişahı halkın asla affetmeyeceğini, eğer kaçtığı gün askeri bir müdahale yaparsak da devletin başına iş açacağımızı düşündüm. Bu yüzden hiçbir hazırlık ve düzen almadım..." (Kaya, 2010: 159-160)

Padişahın nakledilme isteği, Londra tarafından da onaylandıktan sonra ertesi Cuma öğle namazından önce gizlice Yıldız Sarayından Padişahın alınmasına ilişkin plan hazırlandı. Plana uygun olarak Vahdettin Perşembe akşamı az sayıda kalmış adamlarına Yıldız Külliyesi'nin merasim köşkünde yatacağını söyledi. Ertesi sabah erken saatte, sultan Dolmabahçe rıhtımından İngiliz donanmasına ait bir tekne ile Haliç'te bekleyen

“HMS Malaya” adlı gemiye taşındı. Vahdettin gemiye binmeden Generalden son bir istek de daha bulunarak, sarayda kalmış olan diğer beş eşinin de ardından gönderilmesini istedi. Geminin rotası Malta adasını göstermekteydi (Palmer, 1992: 261 – Aydoğan, 2001: 156).

Sultanın bu davranışı halkın Osmanlı Sarayına ve Saltanat rejimine olan bağlılıklarını daha da yıprattı. Bu aynı zamanda 29 Ekim 1923’te ilan edilecek Cumhuriyet’in de önünü açmış oldu (Ahmad, 1999: 67). TBMM Vahdettin’in kaçışını onayladıktan sonra Diyanet İşleri Başkanı tarafından, Lozan Konferansı’nın açıldığı akşam Türkiye’nin düşmanları ile işbirliği yaparak Halifeliği terk etmekle suçlandı (Palmer, 1992: 262). Söz konusu gelişme üzerine TBMM, kaçan Halifeyi görevden alarak yerine sonuncu halife olarak yine Osmanoğulları hanedanından Abdülmecit Efendi’yi seçmiştir.

4.5.3.3. İstanbul Maarif Teşkilatı’nın Maarif Vekâleti’ne bağlanması

Aslında İstanbul idaresinin, Ankara idaresine bağlanmasından önceki bir dönemde TBMM, eğitimle ilgili önemli adımlar atmaya başlamıştı. Sonraki süreçte de sık sık eğitime ilişkin görüşmelerin yapıldığı TBMM’de, 21 Mayıs 1921 tarihli medreselere ilişkin “Medaris-i İlmiye Nizamnamesi” çıkarılmıştır. Bu nizamname ile İstanbul Maarif Teşkilatı’nın Ankara Maarif Vekâleti’ne bağlanmasından önceki bir dönemde söz konusu bağlanmanın medreseler üzerinden ilk aşaması gerçekleştirilmiş oldu. Buna göre; Darü’l-halife (İstanbul) medresesi dışındaki medreseler düzenlenmekte, İstanbul medreseleri için önceki şartlar geçerli sayılmakla birlikte İstanbul’daki medreseler de dahil tüm medreseler Şer’iye Vekaleti’ne yani TBMM’ye bağlanmaktaydı. Nizamname ile getirilen düzenlemelere göre; medrese öğreniminin süresi on iki yıl olarak kabul edilmekte ve altışar yıllık iki dönem şeklinde ele alınmaktadır. İlk altı yıllık kısım “Kısm-ı Evvel”, ikinci altı yıllık süreç ise “Kısm-ı Sani” olarak adlandırılmakta olup, Müftü olan her yerde “medrese-i ilmiye encümeni” (komisyonu) bulundurulması, Encümene Müftünün başkanlık edeceği, yörenin Evkaf Müdürü ile yöredeki müderrislerden seçilecek üç üyenin de bu encümenliğe katılması esasları getirilmişti. Medreselerde okutulacak derslerin ve ders kitaplarının belirlenmesi görevi Şer’iye Vekâleti’nindi. Nizamnamede ayrıca birinci sınıfa yazılacak öğrencinin 12-17 yaş arası olması, okur ve az da olsa yazar olması şartı da getirilmiştir. (Hatemi, 1985: 509).

Diğer taraftan İstanbul'daki diğer resmi kurumlar gibi Maarif Teşkilatı'nın Maarif Vekâleti'ne bağlanmasında da etkili olan asıl siyasi gelişme, şüphesiz İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesidir. İstifa ile ortaya çıkan siyasi boşlukta, söz konusu siyasi boşluğu dolduracak ve halk nazarında meşruiyeti tanınan tek idarenin TBMM idaresi olmasından kaynaklı, kurumların doğal olarak gerçekleştirdikleri tabii olma yönelimidir.

İstanbul Hükümeti'nin 4 Kasım itibariyle aldığı istifa kararı sonrasında İstanbul'daki idari yönetimin hukuki durumu da tartışmalı olmuş, İstanbul'daki adli ve idari bütün resmi dairelere mensup memurlar görevlerinin son bulduğuna inanmışlardır. Bir kısmı yeni duruma ilişkin bilgi almak ve bağlılıklarını iletmek üzere Refet Paşa'ya baş vururken, bir kısmı da doğrudan TBMM Hükümetine baş vurarak bağlılıklarını bildirdiler (Aslan, 2002: 110).

Bu bağlanma girişimini, Hükümetin istifasından önce gerçekleştiren kurumlar da mevcuttu. İlk olarak İstanbul Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi memurları Ankara'daki Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ne çektikleri telgrafla, TBMM Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirerek yeni duruma ilişkin talimat istediler. Diğer taraftan Hükümetin istifası Dâhiliye Nezareti'nin de yetkilerini yitirmesine neden olmuş, durumu görüşmek için bir araya gelen Cemiyet-i Umumiye-i Belediye azaları Fatih Daire-i Belediyesi'nde şehremini Ziya Bey başkanlığında toplanmış ve artık TBMM Hükümeti'ni tanıdıklarını belirterek, TBMM Hükümeti'ne bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Bu amaçla Refet Paşa aracılığı ile TBMM Hükümeti'ne iletmek üzere bir mazbata da hazırlamışlardır. Mazbatayı bizzat Şehremini Ziya Bey başkanlığında beş kişilik bir heyet Refet Paşa'ya sunmuştur. TBMM adına kendisine sunulan bu ilk resmi bağlılık ifadesi karşısında Refet Bey asker olduğundan bahisle mülkiye işlerinden anlamadığını ifade ederek düşünmesi gerektiğini belirtmiş, Şehreminine istifa etmemelerini, Ankara'dan cevap gelene kadar görevlerine devam etmelerini istemiştir. Bu başvurunun ardından İstanbul Polis Müdürü ile Jandarma komutanı da Refet Paşa'ya başvurarak TBMM'ye bağlılıklarını ifade etmişlerdir (Aydoğan, 2001: 155). Ayrıca İstanbul Hakimleri adına da bir heyet Refet Paşa'yı Çapa'da ziyaret etmiş ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. Refet Paşa'da davaların ertelenmemesini ve alınacak kararların TBMM adına alınması şartıyla adli faaliyetlerin sürdürülmesini istemiştir. Kurumların TBMM'ye bağlılıklarını bildirdikleri bu dönemde Maarif Nezareti memurları da Refet Bey'e değil, doğrudan Ankara'da TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti'ne çektikleri

telgrafla bağılıklarını ifade ettikleri gibi yeni talimatları da beklediklerini bildirdiler (Kalemlî, 2013: 141). Ankara'ya çektikleri telgrafta şu ifadelerle yer vermişlerdir;

“Saltanat-ı Milliye'nin teessüs ve ilanına binaen İstanbul Hükümeti namına ifayı vazife edilmemeye karar verilmiştir. Fakat tatil-i faaliyetin temadisi buradaki Maarif müessesatının intizam ve idaresini ihlal edeceğinden İstanbul'da milli idare teessüs edinceye kadar Vekalet-i Celileleri namına ifayı vazife olunup olunamayacağının emir ve işarı” (İkdam, 5 Teşrinisani/Kasım 1922).

Maarif Nezareti memurlarının bu bağılık telgrafının ardından bazı Maarif Cemiyetleri ve mektep idareleri de ardı ardına TBMM Hükümeti'ne telgraf çekerek bağılıklarını ifade etmişlerdir. Mekatib-i Sultaniye Müdürleri ve Muallimler Cemiyeti, Medaris-i İlmiye, Darülfünun ve şubeleri, Mekatib-i Aliye, Fen Mektepleri bu kurumlardan bazılarıdır. Refet Paşa gerek doğrudan TBMM'ye, gerekse kendisine başvurarak bağılıklarını ifade eden kurumlara TBMM adına görevlerini sürdürmelerini istemiştir. Aslında Refet Paşa'nın görev tanımında İstanbul'la ilgili bir görev tanımlaması yapılmamıştır. Görevi Doğu Trakya'nın teslim alınması işlemlerini TBMM adına yürütmek olan Refet Paşa, aynı zamanda İstanbul'a en yakın TBMM adına hizmet yürütecek yetkiliydi ve bu hususiyetlerinden ötürü ortaya çıkan olağanüstü durum karşısında İstanbul'un idaresini ele almıştır. İstanbul Hükümeti'nin istifası sonrasında bölgedeki tek meşru idare olan TBMM'nin temsilcisi sıfatıyla, TBMM adına bağılıkları kabul etmiş, bağılıklardan TBMM'yi haberdar etmiş ve söz konusu kurum idarecilerine görevlerine devam etmelerini salık vererek doğması muhtemel kargaşayı önlemiştir (Aydoğan, 2001: 155).

4 Kasım itibariyle Refet Paşa hem bağılıklarını bildiren kurumları haber vermek hem de yeni duruma ilişkin görev tanımının yapılmasına ve yeni talimatları almak üzere TBMM Hükümeti'ne bir telgraf çekmiştir. Telgrafında ayrıca basit bir bahane ile İngiliz karargâhına gönderdiği bir elemanı vasıtasıyla söz konusu vaziyete ilişkin nabız yokladığını da iletmiştir. Buna göre, İngiliz Erkanı Harbiye Reisi karargaha gelen Refet Paşa'nın adamına, İstanbul'a Anadolu'dan vali gönderip gönderilmeyeceğini sormak suretiyle kim gelirse gelsin İstanbul'da var olan durumun devam etmesi şartıyla ülkenin içişlerine karışılmayacağını da eklemiştir. İstanbul Hükümeti'nin istifası sonrasında da Generaller toplantısında TBMM tarafından henüz görevlendirilmemesine rağmen İstanbul'a en yakın bir mıntikanın görevlisi olarak İstanbul'un idaresini TBMM adına

ele aldığını bildirerek, kendilerine kabul ettirdiğini de Refet Paşa ayrıca bir telgrafla TBMM'ye bildirmiştir. Refet Paşa'nın 4 Kasım tarihli telgrafının İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nin toplantısında okunmasının akabinde, 4/5 Kasım 1922 de Bakanlar Kurulu hazırladığı talimatname ile İstanbul'un idaresine ilişkin genel hususları bir talimatname olarak M. Kemal Paşa imzasıyla Refet Paşa'ya bildirmişlerdir. Bu talimatnamenin eki olacak şekilde, Hariciye Vekâleti'nce İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine İstanbul temsilcisi Hamit bey aracılığı ile şifaen bildirilecek bir takrir de ayrıca hazırlanmıştır. Talimatnamenin İstanbul'un idaresini ve Maarif camiasını ilgilendiren önemli konu başlıkları ve tavsiye edilen hareket tarzı şu şekildedir;

“...TBMM namına Şehremini Ziya Bey İstanbul Vilayeti'ne vali nasb ve tayin olunmuştur. İstanbul'da mevcut bilcümle polis ve jandarma vilayete merbut olarak her zamandan ziyade temin-i asayiş ve inzibat vazifelerine ihtimamla devam edeceklerdir...”

“...Medaris-i İlmiye bilcümle derecatıyla tedrisata kemakan devam ederek Umur-u Şeriye Vekaleti'nde bulunan Tedrisat Müdüriyeti Umumiyesi'ne malumat vereceklerdir. İstanbul'un Evkaf Müdürü tarafından idare olunarak Evkaf Vekâleti'ne malumat verecektir...”(TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III s. 1010

“...İstanbul Vilayeti Mekatib-i İbtidaiye ve Taliyesi doğrudan doğruya vilayet Maarif Müdürlüğüne bağlı olacaktır. Maarif Vekaleti'ne merbut Darülfünun ve şuabatı, Mekatib-i Aliye ve Müzeler Galatasaray Sultanisi,ve Matbaa-i Amire gibi müessesatı saire mevcut ve mer'i nizamnameleri dahilinde Maarif Vekaleti'yle münasebet tesis edecektir. Müzelerde ve Matbaa-i Amire ve Maarif Nezareti evrak mahzenlerinde ve depolarında mevcut sicilat ve eşya vesaire mahfuz ve memurin-i aidesi bundan mesul tutulacaktır...”(TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III s.1011)

“...Mühendis Mektebi tedrisatına devam edecek, hususatı saire hakkında ayrıca talimat verilecektir...”

“...Ziraat ve Ticaret Nezareti'ne merbut Bakteriyolojihane, Halkalı Ziraat Mektebi, Sanayii Nefise Mektebi gibi müessesat mevcut ve mer'i nizamnameler dâhilinde İktisat Vekâleti'yle münasebet tesis edecektir...” (BCA, BKK, 030.18. 1.1.6. 34. 16 - TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III s. 1011)

TBMM tarafından, bu ve buna benzer konulara ilişkin bir dizi talimat verilirken, mühim ve acil konularda uygun tedbirlerin alınmasına ilişkin karar da Refet Paşa'ya bildirerek, yönetim konusundaki esnekliğini ve çözüm odaklı yaklaşımını bir kez daha ortaya koymuştur. Söz konusu talimatnamenin genel konulara ilişkin hususlara açıklık getirdiği belirtilerek sonraki dönemlerde Vekâletlerin çeşitli talimatlar gönderecekleri de ayrıca belirtilmiştir. Refet Paşa söz konusu talimatnameyi alır almaz uygulamaya koymuş, ancak 5 Kasım itibarıyla M. Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafta kendisine talimatnamede belirtilmiş bir görev tanımı yapılmadığından bahisle, özellikle İtilaf Yüksek Komiserliği ile olan münasebetlerinde meşru bir görev tanımına sahip olmanın önemine de atıfta bulunarak resmi sıfatının bildirilmesini istemiştir. M. Kemal cevabında zaten TBMM Hükümeti'nin ve ordusunun İstanbul'daki temsilcisi olarak bulunduğu tüm taraflarca bilindiğinden bahisle nasıl bir görev tanımına ihtiyaç duyulduğuna açıklık getirilmesini istemiştir. Refet Bey TBMM Hükümeti ve ordusu adına Doğu Trakya'yı teslim almaya dair resmi bir görev tanımının olduğunu işaret ederek İstanbul ile ilgili işlerle şahsi olarak ilgilendiğini belirtmiştir. Bununla beraber cevabi telgrafta dayanarak kendisini bundan sonra TBMM ve Başkumandanlık temsilcisi olarak görevini ifa edeceğini iletmiştir. Aslında TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey idi, ancak İsmet Paşa'nın teklifi ile Hamit Bey Lozan'a gidecek Heyete Maliye Nazırı Cavit Bey ile birlikte müşavir olarak alınınca, yerine birinin atanması gerekmiş ve yine İsmet Paşa'nın tavsiyesi ile resmi anlamda İstanbul temsilciliğine Refet Bey atanmıştır;

“İstanbul idaresine TBMM tarafından el konulması neticesinde İstanbul'da İtilaf Devletleri mümessilleri ile temas ve müzakereyi icap eden bir siyasi vaziyet ortaya çıkmış olduğundan Refet Paşa'nın bir taraftan Trakya'yı teslim almak için generallerle müzakereyi idare etmekle beraber yeni siyasi vaziyet iktizası olarak İtilaf mümessilleriyle TBMM Hükümeti ve Başkumandanlık namına temas ve müzakere etmek, aynı zamanda İstanbul'da Hükümet-i Milleyenin bütün kanun ve nizamı ile tesisine yüksekte nezaret eylemek vazifelerini deruhte eylemesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 6.11.1922 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.”(BCA, 6.2.2.1922, sayı: 1958, Dosya: 245-2, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer: 6.34.18).

Bu resmi görev tanımlanmasının hemen ardından Refet Paşa çalışma mekânını Bab-ı Ali'ye taşımıştır. Bab-ı Ali'nin sadaret makamı Refet Paşa'nın karargahı olarak

kullanılmaya başlandı. Refet Paşa Bab-ı Ali'deki karargâhını dokuz şubeye ayırarak, yönetim işinde organizasyonu sağlamaya çalışmıştır. Bu şubelerin idari ve memurin kadrolarında eğitimcilerden azami ölçüde yararlanılmıştır. Daha önce Hamit Bey'in Hariciye Vekâleti İstanbul mümessilliği Bürosu memurluğunu yapan Darülfünun muallimlerinden Ali Macit Bey'in Umur-u Siyasiye Şubesi Müdürlüğüne getirilmesi buna örnektir. 5 Kasım itibariyle Bab-ı Ali'nin resmi daireleri kapılarını kapatmıştı. Refet Paşa yayınladığı yeni talimatla TBMM'nin adına çalışmak şartıyla polis, jandarma ve Merkez Komutanlığının görevine devam etmelerini istedi. Diğer taraftan Darüleytamlar ile mekteplerin de görevlerine devam etmeleri istendi (Kalemlî, 2013: 144-155).

İstanbul Hükümeti'nin istifasının yankıları TBMM içinde hissedilmiş ve 5 Kasım sonrası yeni durumun tartışıldığı meclis toplantılarının baş gündemini oluşturmuştur. Amasya mebusu Ömer Lütfü Bey konu ile ilgili TBMM Başkanlığına bir sual takriri sunmuştur. Bu takirde İstanbul Hükümeti'nin istifası sonrasında İstanbul ve çevresindeki mülki, idari ve askeri idaresinin nasıl tanzim edildiğini ya da edileceğini, diğer taraftan İstanbul'daki Müslümanların hali, baştan beri kalben bu mücadeleyi desteklemiş olan İstanbul memurları ile yetimler ve dulların hali ne olacak diye sormuştur. Ayrıca İstanbul'daki kutsal emanetler, evrak kayıtları ve Hazine-i Enderun ile resmi devlet belgelerinin korunması için ne gibi tedbirler alınmıştır, buna ilişkin TBMM'nin İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celilesi'nden bilgi istenmiştir. 6 Kasım 1922'de konuya ilişkin Meclis'te Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey Meclisin tatil olduğu günde İstanbul'da söz konusu gelişmelerin yaşandığından bahisle Meclise bilgi verilemediğini, bu durum karşısında Heyeti Vekile'nin inisiyatif kullandığını belirterek konunun gizli oturumda değerlendirilmesini teklif etmiştir (TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III s.1008)

Başta buna itiraz edenler (Mersin Mebusu Salahattin Bey gibi) olmuşsa da, Rauf Bey söz konusu oturumda hem alınan hem de alınacak olan tedbirlerden bahsedileceğini işaret ederek yapılması planlanan konuların şimdiden açıklanmasının oluşturacağı tehlikeyi işaret ederek vekilleri ikna etmiş, oturuma gizli celsede devam edilmiştir. Yapılan gizli celsede de İstanbul'un idare şekline ilişkin İcra Vekilleri Heyeti'nce hazırlanıp, Refet Paşa'ya iletilen 16 maddelik talimname Meclise açıklanmıştır (TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III). Talimnamede yer alan aşağıdaki ifadeler İstanbul'da var olan her kurumun (Maarif Nezareti, Darülfünunun, mektepler

vs. de dâhildir şüphesiz) en üst derecedeki yetkilisinin yeni yetkililer atanıncaya dek şahsi mesuliyetlerine işaret ederek, onları var olan durumu kontrol ve devam ettirme konusunda yetkilendirmiştir;

“İstanbul Devair-i Merkeziyye; evrak, eşya ve nutukunun tahtı muhafazaya alınmasından her dairenin müsteşarı veya en büyük memuru ile müteselsilen şahsan mesuldürler. Bunlar ismen tavzif kılınacak ve isimleri bildirilecektir” (TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III s.1010).

Yapılan meclis görüşmelerinden anlaşıldığına göre; bazı Vekillerin (Mersin Mebusu Salahattin Bey gibi),söz konusu İstanbul’daki idari değişimin Mudanya Mütarekesini ihlal edecek bir tutum olarak İtilaf Devletlerince algılanması halinde, İcra Vekilleri Heyeti’nin düşündüğü tedbirler konusunda endişe ve çekinceleri vardır. İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey cevaben; İstanbul Hükümeti’nin istifası sonrasında, İstanbul halkı ve kurumlarının kendiliğinden TBMM’ye başvurduğunu belirterek, gelenin geri çevrilemeyeceğine vurgu yapmak suretiyle durumun bu şekilde İtilaf Devletleri temsilcilerine de izah edileceğini, ancak buna rağmen bir tepki ya da karşılık verme durumu ortaya çıkarsa ona da o zaman karar verileceğini ifade etmiştir (TBMM, ZC,6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III s.1015).

Görüldüğü üzere İstanbul halkının kurumlarıyla birlikte TBMM’ye bağlılıkta gösterdikleri gayret, İstanbul’un işgalden kurtarılması ve TBMM’ye bağlanması sürecinde TBMM’nin elini İtilaf Devletlerine karşı güçlendiren bir eylem olmuştur. Sürecin önemli gelişmelerinden biri de İstanbul’un başkentlik statüsüne son verilerek, sıradan bir vilayet konumuna getirilmesidir.⁶⁶ İstanbul’un bir sadaret merkezi olmaktan çıkartılarak bir vilayete dönüştürülmesi idari yapısında da değişiklikler yapılmasını elzem kılmıştır. Değişiklikler ilk etapta 5 Kasım tarihli TBMM tarafından Refet Bey’e gönderilen talimatname üzerinden yürütülürken, daha sonraları çeşitli vesilelerle Vekaletlerce ilgili kurumlarına da bazı talimnameler de gönderilmiştir. Zaman zaman Refet Paşa’nın da inisiyatif kullanarak İstanbul’un idari yapısında değişiklikler yaptığı görülmüştür, bu durum mecliste kendisine eleştiriler yöneltilmesine yol açmıştır. Diğer taraftan İstanbul’un Bab-ı Ali’den başlayarak tüm dairelerinde işlemlerin durduğu görülmüştür. İstanbul’un bir vilayete dönüştürülerek nezaretlerin kaldırılacağı ve sadece

⁶⁶ İstanbul’un sadaret merkezi değil sıradan bir vilayet olacağı haberi önceden İstanbul gazetelerinde yer almıştır (bkz. Ek 2)

İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılayacak müesseselerin görevlerine devam edebileceği duyurulunca, memurlar mesai kavramını bir tarafa bırakmışlardı. Memurların büyük bir çoğunluğu da şehirdeki kutlama gösterileri ve mitinglerinde yer almışlardı. 5 Kasım'da Sadaret Müsteşarı Fuat, Dâhiliye Müsteşarı Refik, Hariciye Müsteşarı Şevki Beyler görevlerinin başına geçerek, dairelerindeki memurlara öğleden sonraları nöbetleşe olarak görevlerine devam etmelerini istediler. Ancak bunda pek başarılı olamadılar (Kalemli, 2013:163-165).

Aynı gün TBMM'ce lağvedilmiş dairelerin müsteşarları ve çeşitli daire müdürleri Şark mahfilinde Refet Paşa'nın davetiyle bir araya geldiler. Refet Paşa tarafından kendilerine TBMM'nin emirleri doğrultusunda dairelerindeki bütün evrak ve paraların muhafazasından sorumlu oldukları bildirildi. Hazine-i Hümayun Kethüdası Refik Bey'e de kutsal emanetlerin korunmalarına dair gerekli talimatlar verildi. 6 Kasım itibariyle Refet Paşa bir resmi tebliğ yayınlarak 4 Kasım 1922'den itibaren İstanbul'un TBMM memurlarınca idare edilmeye başlandığını duyurdu. 12 Kasım'da İstanbul'daki resmi dairelerin İstanbul veya Ankara'daki üst mercilerine başvurmak suretiyle gerekli talimatları almaları için bir resmi tebliğ daha yayınlandı. İstanbul'da aylardır sıkıntı ve darlık çeken, parasızlıkla ağır imtihanlar geçiren İstanbul memurları TBMM'nin emrine girmekten oldukça memnunnlardı. Refet Paşa'nın hiçbir memurun hakkı kaybolmayacak şeklindeki teminatı da milleti oldukça rahatlatmıştı. İstanbul'da pek çok kurumun olduğu gibi İstanbul Muhacirin Müdüriyet'i Umumiyesi'nin de yapısında ve idaresinde değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu kurum "Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti" adıyla Ankara Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne bağlanmıştır. İstanbul'daki tüm Darüleytam ve Darülacezeler Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Hamdi Bey'in emrine verilmiştir. Buna göre önemli eğitim kurumlarından biri olan İstanbul Darülfünun emanetine dair de yeni talimatlar gönderilmiştir (Aslan, 2002: 106-107).

TBMM, genel anlamda İstanbul memurlarından en üst düzeyde faydalanmaya dönük bir tavır sergilemiştir, milletin sayesinde eğitim gören bu memurlardan, uzmanlardan faydalanılmalıydı. 16 Kasım'da İstanbul Vilayeti memurlarına maaşlarının ödenmesi için TBMM tarafından 3 milyon liralık avans verilmesine ilişkin kanun çıkartıldı. Maaşlar dağıtılırken Sevr Anlaşması'nı imzalayanlar, TBMM aleyhine fetva verenler ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre mahkûm olanlar söz konusu maaş

hakkından yararlanamayacaklardı (Shaw ve Shaw, 1983: 434). Aylardır maaş sıkıntısı ile inleyen İstanbul öğretmenleri için de bu gelişme hayati önem taşımaktaydı.

Halk tüm bu gelişmelerin karşısında İstanbul'un TBMM Hükümeti'ne katılmasını coşku ve sevinçle karşılamıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 4 Kasım 1922 Cumartesi'den itibaren Pazartesi öğleye kadar İstanbul'da bayram ilan ederek, şehrin değişik bölgelerinde fener alayları düzenledi. 5 Kasım'da ise tüm İstanbul halkı sokaklardaydı. Darülfünun öğrencileri Darülfünun bahçesinde, diğer okul öğrencileri ile bir araya gelinerek bayramı kutladılar. Daha sonra öğle namazını takiben saat 13:00 gibi yeniçeri kıyafetleri giymiş Darülfünun mezunu gençler ve öğrencileri, Darülmuallimin, İstanbul ve Kabataş Sultanileri ile pek çok mektep öğrencileri halkla birlikte Bahriye ve Harbiye Mızıkalarının çaldığı milli marşlarla Sultan Ahmet'e doğru ilerlemeye başladılar. Şark Mahfili önlerine gelen kalabalık Refet Paşa, Darülfünun Eminî ve bazı müderrisler ile subaylar tarafından karşılandı. Refet Paşa burada kalabalığa bir konuşma da yapmıştır. Bu sevinç gösterisini, Beyazıt, Hilal-i Ahmer Cemiyeti önünde gerçekleştirilen sevinç gösterileri takip etmiştir. Beşiktaş, Kandilli ve Kabataş semtlerinde ise gece fener alayları düzenlenmiş, Eyüp Sultan, Kadıköy ve diğer semtler de kendi ölçülerinde bu sevince katılmışlardır. Bu sevinç gösterileri Üsküdar ve Galata'da bazı İngiliz askerlerini rahatsız etmiş ve çıkan arbedede birkaç İngiliz askeri yaralanmıştır. Yapılan tüm bu sevinç gösterilerinde öğretmen ve öğrenciler ön saflarda yer almışlardır. Şüphesiz bu sevinç gösterileri ile İstanbul'daki azınlıklar ile işgal güçlerine verilmek istenen bir mesaj vardı. İstanbul'a sadece 100 jandarma kuvvetiyle giriş yapan Refet Paşa'nın dayanacağı tek güç İstanbul halkının oluşturduğu kamuoyu desteği idi. Sadece Rum izcilerinin bölgedeki sayısının otuz bin civarında olduğu ve işgal güçlerinin de henüz İstanbul'dan ayrılmadığı düşünülürse, bu gösterilerin işgal güçlerini zora soktuğu bir gerçektir (Kalemlî, 2013: 166-193).

4 Kasım'da Tefvîk Paşa Hükümetinin istifası ile İstanbul'da Ankara Hükümeti'nin yönetimi fiilen başlamış oluyordu. 5 Kasım'da Ayan Heyeti de fesh edilmiş, 6 Kasım itibarıyla Ankara Hükümeti'nin Kanunları resmen İstanbul'da da yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Devleti'nin resmi yayın organı Takvim-i Vekayi gazetesi de 6 Kasım'da son sayısını yayınlarken durumu da kamuoyuna duyurmuştur (Akşin, 1985: 1183).

İstanbul halkının bu yeni duruma tepkisi olumlu olmuş, sokaklar, okullar, kuruluşlar ve halk mekânlarını bayraklarla süsledikleri gibi, yapılan kutlama miting ve

gösterilerde gerçekleştirilen konuşmalarda milli hükümete duyulan minnet sıkça dillendirilmiştir. Refet paşa henüz işgal devam ederken halkı işgal sıkıntılarından kurtaracak hamleler peşinde olmuş, yaptığı müzakereler sonucunda haberleşme ve basın konularında uygulanan sansüre son vermiş, İstanbul basını sadece Ankara'yı tenkit eden yazılar açısından dikkatle takip edilmiştir. Bu amaçla Renin gazetesi kapatılmış, aynı gazete eski adı olan Tanin adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

Diğer taraftan İngilizlerce başlatılan ve devam ettirilen şehir hatları vapurlarında işgal subayları için ayrılan özel yerler ve bu yerlere Türk yolcuların alınmaması uygulamasını da 14 Nisan 1922 itibariyle Refet Paşa kaldırmıştır. Bu durum İngilizlerin oldukça tepkisini çekmiş, uygulamaya tekrar dönülmesi konusunda tehdit ve baskı yapılmışsa da sonuç değişmemiştir. Refet Paşa'nın söz konusu bu ve buna benzer başına buyruk tavırları İtilaf güçlerinin hoşuna gitmese de müdahale için gerekli takviye güçler merkezden gönderilmediğinden, istedikleri tepkiyi gösterememişler, yaşanan bu durumdan hükümetlerini sorumlu tutmuşlardır (Saylan, 2010: 367).

İstanbul'un idari şekli ile ilgili olarak daha etkin tedbirler almak ve yeni kurulacak idari teşkilatı düzenlemek üzere Dâhiliye Vekâleti müsteşarı Münir Bey TBMM tarafından görevlendirdi. Münir Bey İstanbul'a gelir gelmez oluşturduğu komisyonla İstanbul daireleri, memur kadroları ve idari teşkilatıyla ilgili bir rapor oluşturarak harekete geçti. Rapor ışığında oluşturulmuş proje ile Münir Bey 15 Aralık 1922'de meclis onayına sunmak üzere Ankara'ya geldi. Proje Vekâletlerin katılımıyla genişletilerek, 23 Ocak 1923'de İstanbul'un idari şekline ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı olarak kabul edildi. (Kaya, 2010: 151-157).

Refet Paşa İstanbul'da kaldığı süre içinde hem İstanbul işlerini yürütmüş, hem de kendisine bağlı Edirne valisi Şakir Bey aracılığı ile Trakya'nın teslimi işlerini yürütmüştür. Refet Paşa Ankara hükümeti adına 5 Kasım 1922'de İtilaf Devletlerine verdiği notada "İtilaf Devletlerinin İstanbul'u boşaltmaları ve ordularının, Türk bayrağını selamlayarak çekip gitmelerini" istemiştir. Bu nota İtilaf Devletleri ile olan ilişkileri gerginleştirmişse de sorun büyümeden diplomasi ile çözülmüştür (Kaya, 2010: 165-167). İşgal kuvvetlerin İstanbul'da kalıcı olmak adına tüm bu çaba isteklerine karşın sonuç değişmeyecek ve işgal kuvvetleri işgal süresince İstanbul halkına yaşattıkları acıların bir bedeli olarak, 4 Ekim 1923'te Dolmabahçe'de Türk sancağını resmen selamlamak suretiyle İstanbul'u terk edeceklerdir (Toprak, 1994:23).

Refet Paşa'nın İstanbul'daki görevi 7/8 Aralık 1922 de M. Kemal Paşa tarafından gönderilen telgraf ile sona erdirilmiş, İstanbul temsilciliğine TBMM İkinci Başkanlığı'ndan istifa eden Dr. Adnan Bey tayin edilmiştir. Adnan Bey 16 Aralık 1922'de İstanbul'a gelerek görevi Refet Paşa'dan devralmış, Refet Paşa ise Trakya'yı devralmak üzere atanmıştır (Aslan, 2002: 114 – Aydoğan, 2001: 158)

Lozan Görüşmeleri sonrasında imzalanan anlaşmanın XIV. Bölümünün I.Maddesindeki hüküm gereğince anlaşmanın kabulü TBMM tarafından onaylanır onaylanmaz İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Yüksek Komiserliği tarafından İstanbul'un boşaltılması işlemlerine başlanacak, bu boşaltma işlemi boğazlardaki İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerini de kapsayacaktı. Söz konusu anlaşmanın ilgili bölümünün ikinci maddesinde ise boşaltma işleminin altı haftalık süre içinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Boşaltma işlemlerini yürütmek amacıyla Selahattin Adil Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuş olup, 5 Ağustos 1923'te ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan Lozan'dan dönen İsmet Paşa da bizzat General Harington ile görüşerek boşaltma işlemlerinin bir an evvel başlatılmasını ve boşaltma sırasında mekânlara zarar verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Selahattin Adil Paşa 13 Ağustos 1923 günü İstanbul'daki Müttefik Generalleri ziyaret etmiş, iki taraf arasında boşaltma işlemini belirleyecek protokol imzalanmıştır. Boşaltılan binalar arasında İngiliz Ordusu Karargâhı olarak kullanılan Harbiye Mektebi binası da bulunmaktaydı (Saylan, 2010: 374).

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, önceden Bostancı-İzmit arasındaki hatta tutulan Türk ordusunun Hüseyin Hüsnü (Erkilet) komutasındaki “Demir Tümen” olarak adlandırılan 1. Tümeni 4 Ekim 1923 de İstanbul'a doğru harekete geçmiş, Türk ordusu 5 Ekimde Anadolu yakasına gelmiştir. 6 Ekim 1923'de Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu Sarayburnu'ndan İstanbul'a girmiştir. Söz konusu birlikler Gülhane Parkı'nda toplanmıştır. Birliklerin geçtiği yollar sevinç gözyaşları içinde her yaştan İstanbullu tarafından kuşatılmış, Türk askerleri dualar ve çiçeklerle karşılanmıştır. Galata Köprüsü, Şişhane ve Cadde-i Kebir yoluyla Taksim Meydanı'na gelerek burada bir resmigeçit yapmışlardır. Böylece 6 Ekim İstanbul için kurtuluş bayramı olmuştur (Kaya, 2010: 375-Toprak, 1994: 23).

İstanbul halkı yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, dört yıl süren bu işgal döneminde işgalin getirdiği evsizlik, işsizlik ve yiyecek kıtlığı ile baş edebilmiş, kazanılan zaferle yaşadığı psikolojik travmanın izlerini silebilmiştir. İstanbul halkı

büyük bir vefa örneği sergileyerek; zaferin mimarlarını unutmamış, bağlılığını göstermek adına M. Kemal'e onursal hemşerilik unvanını verirken, M. Kemal'in Şişli'de yaşadığı evin bulunduğu caddeye de Halaskar Gazi Caddesi adını vermiştir (Criss, 2011: 210).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

İşgal, her toplumun ve her ülkenin tarihinde istenmeyen zor bir süreç ve zor bir dönemdir. Osmanlı Devleti gibi köklü bir tarihe sahip ülke için durum daha da vahimdir. Dört yıl süren bir kör dövüşün ardından imzalanan Mondros Mütarekesi aslında, sonrasında yaşanacak olumsuzlukların da habercisi hükmündedir. Aslında Osmanlı I. Dünya Savaşına girmeden de büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan toprak kayıpları öncekilerle kıyas kabul etmez bir ölçüdedir. Zira bu kez düşman Osmanlı'nın can evine, merkezine kadar girmiştir. 13 Kasım 1918 de başlayan İstanbul'un fiili işgali, 16 Mart 1920 de resmi boyut kazanmıştır. Osmanlı için sonun başlangıcı olan bu gelişme, pek çok aydının bile ümitlerini tüketme noktasına getirmiş ve bağımsızlıkla bağdaşmayan arayışlara (manda ve himaye gibi) sürüklemiştir. İstanbul halkı için de durum farklı olmayıp, İstanbul sokakları artık eskisi gibi değildir. Adım başı bir İngiliz, Fransız, İtalyan ya da -daha dayanılmaz- bir Yunan askerine rastlamak mümkündür. Bundan cesaret alan azınlıkların davranışları da İstanbul halkı için tahammüllerin üzerindedir. İtilaf Donanmasının İstanbul limanına yanaştığı ilk günden itibaren, zafer çığlıkları ve sarhoşluğu ile inleyen rengârenk Beyoğlu, Pera, Galata İstanbul'unu da, işgalin ezikliğini iliklerine kadar hissedenden ve bu nedenle daha bir sessiz ve suskun olan Üsküdar İstanbul'unu da aynı anda yaşayan kozmopolit İstanbul ve çilekeş halkı için işgalin tek bir anlamı yoktur. İstanbul'un işgali, her yönü ölümün farklı bir yüzünü barındıran, birbirinden acı anlamları olan bir kâbustur. İstanbul, bu kâbusu sona erdirecek en ufak bir ümide hasret yaşamaktadır.

Bu döneme ait dikkat çekici bir diğer durum ise Osmanlı Hükümetlerinin takındıkları işgal güçlerine sorun çıkarmama temelli yaklaşımlarıdır. Söz konusu durumun daha da kötüleşmesini engelleme bahanesi ile ortaya çıkan bu tutum, işgal güçleriyle işbirliği yapan işbirlikçi hükümetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan en önemli ve en etkin olanları şüphesiz Damat Ferit Paşa hükümetleridir.

İşgal güçlerinin yaşattıkları zulüm yetmezmiş gibi, söz konusu bu işbirlikçi hükümetlerin kraldan çok kralcı bir yaklaşımla dönem dönem hazırladıkları “kara listelerle” başlattıkları insan avlarının mağdur sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir.

İşgal gücü askerlerinin disiplinsiz davranışları ile şehirde yarattıkları asayişsizlik ortamı İstanbul sokaklarını daha güvensiz bir hale getirmiştir. Çoğu zaman içkili bir tarzda yaptıkları yağma ve gasp olaylarının yanı sıra, taciz ettikleri kadınların sayısı da oldukça fazladır. İtilaf Devletleri subaylarının bu davranışlara karşı sergiledikleri umarsız tavırları, halkı en az yaşananlar kadar olumsuz etkilemiştir. Söz konusu subayların, Osmanlı subaylarına yönelik onur kırıcı davranışları da süreci dayanılmaz kılan diğer bir tutumdur.

Savaş öncesinde zaten kötü giden ekonomi, savaş sonrası iflas etmiştir. Tüm Osmanlı gelirleri İşgal güçlerinin eline geçmekte, onların insafı ölçüsünde İstanbul ve Osmanlı halkı faydalanabilmektedir. Aynı dönemlerde Bolşevik İhtilali’nden kaçan Rusların, işgal nedeniyle kaybedilen topraklardan (Balkanlar gibi) kaçan Türklerin ve azınlıkların da sığınma yeri İstanbul’dur. Söz konusu karamsar tabloya, sebebi çoğu zaman bilinmeyen İstanbul yangınlarının ortaya çıkardığı evsiz yangınzedeler de eklenince, kıt kaynakları ile geçinemeyen İstanbul’un yepyeni dertleri ortaya çıkmıştır. Barınma, beslenme, su ihtiyacı, hastalıklarla mücadele, yangından korunma gibi yeterli ekonomik kaynak varken bile çözümü zor olan bu sorunlarla işgal altında baş etmeye çalışan bir İstanbul yönetimi vardır. Sorunların İşgal güçlerini de etkilemesi nispetinde, İstanbul’un sorunları İşgal güçlerinin ilgisini çekmekte ve çözüm için işgal güçlerinin desteğini alabilmektedir. İşgal güçleri sorunsuz bir İstanbul istemekte, ancak bu sorunsuz İstanbul için gayret sarf etmekten uzak bir tutum sergilemektedirler.

Tüm bu zorluklar ve sıkıntılar içindeki İstanbul’da sorunsuz ve düzenli devam eden bir eğitim-öğretim, öğretmen ve öğrenci faaliyeti beklemek imkânsızdır. İşgal güçlerinin ilk işgal mekânlarının okullar olduğu, okulların, öğretmen ve öğrencilerinin sıkı takip altında tutulduğu, hatası görülenlerin anında cezalandırıldığı, bir kısım memurların (asayişle ilgili memurluklar, polis ve jandarma gibi) maaşlarının zamanında ödenip, öğretmenlerin çoğu zaman kaderlerine ve iflas etmiş yerel yönetimlerin insafına bırakıldıkları görülmektedir. İşgal döneminde İstanbul’da eğitim ve öğretim faaliyetlerinin kısıtlı, ağır aksak gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

İşgal kuvvetlerinin bu dönemde eğitime bakışı genel itibariyle azınlık ve yabancı okulların serbestiyetini arttırmaya yönelik olmuştur. Osmanlının daha I. Dünya Savaşı

öncesinde, kapitülasyonları tek taraflı kaldırmak ve 1915 Mekatib-i Hususiye Kanunnamesi'ni yürürlüğe koymak suretiyle gerçekleştirmek istediği, azınlık ve yabancı okullarında denetimi artırma girişimleri, tamamen gerçekleştirilememiştir. Osmanlı yönetimi, işgalle birlikte, I.Dünya Savaşı döneminde kazanılmış olan bu okulları denetleme yetkisini kaybetmiş, pek çok azınlık okulunda Türkçe derslerinin dahi kaldırılmasına benzer bir kötüye gidişe de gereken tepkiyi gösterememiştir. Bu yabancı ve azınlık okullarının en büyük destekçileri İşgal kuvvetleri olmuştur. İşgal güçleri için İstanbul'daki Müslüman Türk okullarında verilen eğitimin esasları kesinlikle var olan işgal durumunun devamını garantileyecek içerikte olmalı ve askeri eğitim kısıtlanmalıdır. Sevr Anlaşmasının ilgili maddeleri bunu göstermektedir.

İstanbul'daki hükümet ise diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da eğitim ve öğretimin sorunlarına çözüm üretmekten oldukça uzak, günü kurtarma ya da önceki yönetimle hesaplaşma derdindedir. Öğretime devam edebilen az sayıdaki okulların yönetici ve öğretmenleri üzerinde anlamsız bir baskı ve ittihatçı avı başlatmaları, kitaplardan Türk sözcüğünü kaldırmaları, durumu gözler önüne sermek adına yeterlidir. Yine de tüm baskılara rağmen İstanbul'daki eğitimci kadrosunun ezici bir çoğunluğu Anadolu'da başlayan direniş hareketini desteklemiş ve buna yönelik propaganda ve eğitici faaliyetlerin ön saflarında yer almışlardır. Diğer taraftan İstanbul hükümetleri ve Maarif Nazırlarının sıklıkla değiştirilmesi de kalıcı bir eğitim plan ve programının oluşturulamamasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, İstanbul öğretmen ve öğrencilerinin işgal döneminde yılmadan görevlerine devam ettikleri, çalışmaları ile Milli Mücadeleye katkı sunmuş bireyler arasında hep ön sıralarda yer aldıkları görülmüştür.

5.2. Öneriler

Eğitim hakkı, temel insan hak ve özgürlükleri içinde yer alan vazgeçilmez, devredilemez, bir sınıf ya da zümrenin uhdesine bırakılamaz haklardandır. Bu yönü ile işgal dahil muhtemel kriz dönemlerinde ilk gözden çıkarılacak değil, belki de ilk koruma altına alınacak ve sürekliliğinin sağlanması için tedbirler geliştirilecek bir alandır. Eğitimin bu evrensel boyutu tüm devletler ve kurumları bağlayıcı bir nitelikte olup, dünya ve toplum barışını hedefleyen kurum ve kuruluşlarına da ayrıca sorumluluk yüklemektedir. Devletlerin aralarında oluşturacakları bir mutabakatla, söz konusu kriz ve işgal dönemlerinde krize yahut işgale maruz kalmış ülkelerde yaşayan çocukların

eğitim hakkının korunması ve devamlılığının sağlanması noktasında insan hakları evrensel bildirgesinde yer alan genel çerçevesi çizilmiş eğitim hakkına ilişkin maddeler ışığında bir hareket planının oluşturulması gelinen noktada elzemdir. Hazırlanacak bu hareket planının uygulanması noktasında gerekli denetimleri yapacak mekanizmaların da etkin kılınmasının önemi büyüktür. Bu çalışma ülkemiz adına yaşanmış işgal dönemi eğitim faaliyetlerine ışık tutmak suretiyle, işgalin sebep olduğu bir kriz döneminde eğitimin uğradığı zararları gözler önüne sererek, sonraki dönemlerde muhtemel bir krizin eğitimde yaratacağı zararları en aza indirme kaygısını taşımaktadır. Söz konusu kaygı genel anlamda dünyada yaşanan ve yaşanacak kriz dönemlerinde eğitimin uğradığı ve uğrayacağı zararları engellemeyi de içermekte olup, buna yönelik yapılacak çalışmalara mütevazı de olsa bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Diğer taraftan, gündelik yaşam içinde karşılaşılması muhtemel her türlü olumsuzlukla baş etmenin en birincil seçeneğini eğitimin oluşturduğu düşünülürse, işgal döneminde dahi bir eğitim planlamasının olması ülkeler için işgal sürecini kısaltabilecek gücü olan en etkin seçenektir. Durum böyle olunca; Osmanlı Devleti gibi köklü bir devletin, tarihi mirası içinde yaşanmış bir işgal tecrübesinin de var olması, günümüz Türkiye'si için oldukça anlamlıdır. Yaşanmaması için her türlü tedbirin alınmasının bir gereklilik olduğu bir yana, bu konuda da eğitimin önemi ayrı bir gerçekliktir. İşgal durumunda önceden belirlenmiş bir eğitim politikasının varlığı, süreci toplum adına dayanılır kılacak ve süreci kısaltacak bir unsur olabilir.

Bu bakış açısı ile pratikte yaşanmış İstanbul İşgal Dönemi Eğitim Politikası ışığında, yaşanması muhtemel bir işgal ve kriz döneminde gerçekleştirilecek eğitim hizmet ve faaliyetlerine ilişkin şu önerilerde bulunulabilir; İşgal durumu, işgali yaşayan tüm toplum için olumsuz ve istenmeyen bir durumdur. Bu konuda toplumun tüm kurumları ve bireyleri bu durumu sona erdirecek çözüm yollarına odaklanmalıdır. Unutulmamalıdır ki; kurumlar ve bireyler arasında yaşanacak bir iletişimsizlik işgal güçlerinin işine yarayacaktır. İşgal güçleri ile temas halinde olan kurum ve kişilerin, bu temaslarını kendi kişisel ihtiras ve makam kaygılarına feda etmeksizin, işgal altındaki topluma hizmet etme ve yaşamı onlar için kolaylaştırmaya dönük yaklaşımla değerlendirmeleri gereklidir. Ülkenin etkin yüksek öğretim kurumlarında görev yapan hocalarının durumun hassasiyeti nedeniyle karamsarlık ve kızgınlık gibi zıt duyguları bir arada yaşayan gençleri doğru yönlendirebilecek nitelik ve hassasiyete sahip yeterlilikte olmaları gereklidir. Eğitim faaliyetlerinin devamlılığını sağlama ve

denetleme görevini üstlenmiş yönetici kadroları ile bu kadroların başında bulunan kişilerin sık sık değiştirilmeden, kalıcı ve süreklilik gösteren bir eğitim planlamasının yapılması önemlidir. İşgal dönemlerinde, işgal güçlerinin barınma problemlerinin giderilmesi adına her defasında eğitim ve öğretimin vazgeçilmez mekânları olan okulların boşaltılması ve amacı dışında kullanılması engellenmelidir. Ülkelerin eğitime yaptıkları yatırım ve harcamalarını, cehalet nedeniyle kaybettiklerini -ve kaybedeceklerini- göz önünde bulundurarak kriz anlarında ilk gözden çıkarılacak değil, belki öncelik ve ağırlık verilecek yatırım ve hizmetler olarak değerlendirmeleri hayati önem taşımaktadır.

İşgal Dönemi İstanbul Eğitim Faaliyetleri konulu bu çalışmanın ileride derinleştirilmesi ve değişik perspektiflerden yeniden ele alınması, işgal başta olmak üzere kriz dönemlerinde planlı ve süreklilik arz eden bir eğitim politikasının oluşturulması açısından önemli ve anlamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- ATASEArşivi, K.N.69, G.N.141, B.N.141-1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A),42: 6, DH.UMVM.
- B.O.A., 10.Ca.1338, D: 202,G: 73, Fon Kodu: DH.EUM.MH s.304-305-306.
- B.O.A., 28.Za.1336, D: 45, G: 19, Fon Kodu: DH. UMVM, s.310.
- B.O.A., 21/R/1339 D: 214, G: 66, Fon Kodu: DH.EUM.MH s.304.
- B.O.A., 28.Za.1336, D: 45, G: 19, Fon Kodu: DH. UMVM, s.310.
- B.O.A., 16/L/1336, D: 1234, G: 115, Fon Kodu: MF.MKT.
- B.O.A., Dosya: 206.
- B.O.A., DH.UMVM. 05/Z/1336, D:96, G:20, s:2/2.
- B.O.A., MF.MKT. 15/S/1336, D:1231, G:100 s: 2/2.
- B.O.A., 15/Z/1336, D: 4534, G: 340023.
- B.O.A., 11/N/1336, D: 23, G: 5, Fon Kodu: DH.EUM.SSM.
- B.O.A., 11/N/1336, D: 23, G: 1, Fon Kodu: DH.EUM.SSM.
- B.O.A., 21/Z/1338, D: 22-2, G: 77, Fon Kodu: DH.İ.UM.
- B.O.A., DH. KMS., D.N.49-2, G.N.72
- B.O.A. 18/Za/1340 (Hicri) D:44, G:106, F.K.: DH.UMVM.
- B.O.A. 02/N/1340 (Hicri) D:166, G:59, F.K.:DH.UMVM.
- B.O.A. 24/Ş/1340 (Hicri), D:166, G:52, F.K.: DH.UMVM .
- B.O.A. 16/Z/1339 (Hicri) D:44, G:52, F.K.: DH.UMVM.
- B.O.A. 09/C/1340 (Hicri), D:166, G:8, F.K.:DH.UMVM.
- B.C.A, 6.2.2.1922, sayı: 1958, Dosya: 245-2, F.K: 30.18.1.1. Yer: 6.34.18
- B.C.A. BKK, 030.18. 1.1.6. 34. 16.
- B.C.A. 17 /9/1923, Dosya :6126, Fon Kodu:30.10.0.0 Yer No: 6.31.4.

RESMÎ YAYIN VE TUTANAKLAR

- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, 6 Teşrinisani 1338, D:I, C: 3, İ:III
- TBMM ZC, D.I, C.24,
- TBMM, ZC,İ:15 13.5.1336 C:2
- TBMM ZC. I.1 C.1
- TBMM, ZC,İ:36 17.7.1336 C:1
- TBMM, ZC, İ: 34 14 .7. 1336 C : 1

TBMM, ZC, İ:36 17. 7. 1336 C:1
 TBMM, ZC, İ:7 29.4.1336 C:2
 TBMM, 1920: 316-320,
 TBMM, 1920: 187-221
 TBMM, ZC, D: 1 İ:2 24/4/1336, C:1
 TBMM, ZC, İ:86 19.10.1336 C:1
 TBMM, ZC, 25.11.1336 İ: 1 C.1
 TBMM, ZC. İ:13 9.5.1336 C:1

GAZETELER

İkdam, 31 Teşrinievvel/Ekim 1922
 İkdam, 1 Teşrinisani/Kasım 1922
 Vakit, 31 Ekim 1922
 Hakimiyet-i Milliye, 20 Ekim 1922
 Hakimiyet-i Milliye, 19 Ekim 1922
 Hakimiyeti Milliye, 7 Kasım1920
 İkdam, 20 Eylül 1922
 İleri, 20 Eylül 1922
 Tanin Gazetesi, 27 Teşrin-i Evvel 1338
 Akşam, 1 Nisan 1943
 Tasvir-i Efkâr, 8 Mart 1920
 İkdam, 11Aralık 1920
 Akşam, 2 Mart 1920
 Yenigün, 1 Mart 1920
 Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1920
 Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923
 Vakit, 31 Mayıs 1919
 Akşam, 13 Kasım 1922
 Akşam, 17 Ağustos 1336

MAKALELER

Arslan, A. (2004), “Mustafa Kemal Atatürk’e İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi
 Tarafından Fahri Müderrislik Unvanı Verilmesi”, *İstanbul, İ.Ü. Yakın Dönem
 Araştırmaları*, Sayı: 5

- Aslan, B. (2002), “İstanbul’da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları
- Aslan, T. (2009), “İstanbul’un İşgaliyle Meydana Gelen Siyasi ve Sosyal Buhranların Sosyo-psikolojik Tahlili Üzerine Bir Deneme”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.29, S.1, ISSN:1301-9053, s. 1093-1120
- Atıcı, E. ve Erer, S. (2009), “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinden Mezun Olan ilk kadın Hekimler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 35 (2) 107- 111
- Aydoğan, E. (2001): “Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi’nin günlüğünde Refet Paşa’nın İstanbul’a gidişi, Karşılansması ve İstanbul’daki ilk günleri”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk yolu dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 27
- Budak L. ve Budak Ç. (2014), “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne İlkokul Programları (1870-1936)”, *Uluslar arası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı:3/1 s. 377-393, *International Journal of Turkish Literature Culture Education* Volume 3/1 p. 377-393, TURKEY
- Criss, B.(1990), “Müttefik İşgali Altındaki İstanbul’dan bir kesit: 1918-1920 yıllarında İngiliz-Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, C. 0, s. 79-88
- Çapa, M. (1994), “Bir Harbiyelinin Milli Mücadele Anılar”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk yolu dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 14
- Çelik, A. (2007), “Hatıralarla Sıbyan Mektepleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:27,
- Çukurova, B. (1999), “Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasi Görüşler”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 23, s. 357-370
- Demirbaş, B. (1985), “Mondros Mütarekesi ve Sonrası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:4, İstanbul, İletişim Yayınları
- Demirel, F. (2012), “II. Meşrutiyet’ten sonra Osmanlı’da Ortaöğretim: Sultaniler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXVII, Sayı/Number, 2 Aralık/December s. 339-358
- Demirtaş, Z. (2007), “Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi” *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, s. 173-183
- Dölen, E. (1985), “Darülfünun”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:2, İstanbul, İletişim Yayınları

- Dumont, P. (1996) “Beyaz Yıllar”, İstanbul: İletişim,
- Ekinci, N. (1994), “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu’daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, ISSN: 1303-5290, C:4, S:14, s. 167-184
- Eraslan, L. (2012), “Türkiye’de Eğitim Sendikacılığının Tarihsel Perspektifi ve Günüm Sendikacılığının Değerlendirilmesi” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, Sayı:28, s.2-3
- Erdem, Ş.C. (2005), “İtilaf Devletleri’nin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S:62,C:XXI, s. 677-693
- Ergün, M.(1982), “Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları” *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Cilt:30, Sayı:1-2, s. 7-36
- Ertan, T. F.(2013), “Lozan Konferansı’nda Türkiye’yi Temsil Sorunu”, Ankara Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S:53(Lozan Anlaşması Özel Sayısı), s. 61-76
- Georgeon, F. (1996),”Gölüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında”, İstanbul: İletişim,
- Gözcü, A. (2015), “Refet Paşa’nın İstanbul’a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 34, s. 49-60
- Hatemi, H. (1985), “19. Yüzyılda Medreseler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:2, İstanbul, İletişim Yayınları
- Haydaroglu, İ. (2006), “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 29
- İleri, İ. (2005), “Azınlıkların Eğitimi”, *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, s. 1-12
- Keleşyılmaz, V. (1997), “Bir Kuva-yı Milliye Gazetesine Göre Türk Barışı ve İngiltere”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 19,
- Kazancıgil, A ve Vergili, A. (2002), “İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası”, TÜBAR-XII- Güz sayısı
- Kocabaşoğlu, U. (1985), “Amerikan Okulları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:2, İstanbul, İletişim Yayınları
- Koçak, C.(1985), “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:2, İstanbul, İletişim Yayınları

- Ortak, Ş. (2003), “İlkokul Öğretmenlerinin Maaş Sorunu ve İlk Öğretmen Grevi (1920)”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 3(4), s. 219-235
- Özdemir, H.(2003), “Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü”, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları
- Özdemir, M. (y.b), “Kurtuluş Savaşı’nda Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul’un Teslim Alınması”, *Tarih Tarih Dergisi*
- Özden, M. (2012), “Saltanat Kaldırılmadan Önce Rejim Tartışmaları: Lütü Fikri Beyin ‘Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili’ (1922) Başlıklı Risalesi ve Polemikler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt/29, S/1
- Özer, İ. (2003), “Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam”, *OTAM-A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, Sayı: 14, s. 247-271
- Özgül, M.C. (1989), “Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları”, Ankara
- Öztürk, A. İ. (2009), “İstanbul’un İşgali Sırasında Üsküdar Kadıköy Su Şirketi’ne El Konulması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları: T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15
- Pazarcı, N.G. (2006), “İşgalin İmgeleri: The Orient News Gazetesi, 1919-1922”, *Küresel İletişim Dergisi*, S 1, Bahar sayısı
- Pilehvarian, N.K. (1999), “Divanyolu Valide Mektebi /Darülmaarif 1266/1850”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Sakaoğlu, N. (1994), “Eğitim Osmanlı Dönemi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları
- Sakaoğlu, N. (2003), “İstanbul’un Adları” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları
- Sakaoğlu, N. (1985), “Eğitim Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:2, İstanbul, İletişim Yayınları
- Şanal, M. (2003), “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı” *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 197-206
- Şanal, M. (2006), “ Selim Sabit Efendi ile Ayşe Sıdika Hanım’ın “Çocuk Eğitimi” ne ilişkin görüşleri” *TSA/Yıl 10, S:1-2, Nisan, Ağustos*

- Taşdemirci, E. (2001), “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sayı: 10
- Taşkın, Ü. (2008), “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları” *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research Volume 1/3 Spring, p. 343-366
- Tekeli, İ. (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:2, İstanbul, İletişim Yayınları
- Toprak, Z. (1994), “Mütareke Döneminde İstanbul” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları
- Türk İ.C. (2014), “Türkiye’de Orta Tahsil Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 52, 351-368
- Uluslan, Ş. (2009), “Şark Meselesi’nden Sevr’e Doğru Türkiye”, *ÇTTAD*, VIII/18-19, Bahar-Güz, s. 229-256
- Varlık, M.B. (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mizah”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C:4, İstanbul, İletişim Yayınları
- Werner, T. (2012), Çeviren: Çolak, F. “İngiliz Baskısı Altında Türkler 1918-1923”, *Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S 7, s. 67-99
- Yaman, A. E.(1996), “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 5, S. 18,
- Yerasimos, S. (1996), “Yaşanan Kargaşada Genç ve Yaşlı Türkler”, İstanbul:İletişim

KİTAPLAR

- Ahmad, F. (1999), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Akşin, S.(1998),*İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Ankara: Doğuş
- Akşin S. (1996),*Osmanlıların Sonuncusu*, İstanbul: İletişim, s. 117
- Aktar, Y. (1999), *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, Ankara: Gündoğan Yayınları
- Akyüz, Y. (1975a), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, TTK
- Akyüz, Y.(1978b), *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, Ankara: Doğan

- Akyüz, Y.(2012c), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem
- Alpaslan, T. (2008), *Sevr ve Lozan'ın Ortak hükümleri, Musul ve Kerkük Elden Nasıl Çıktı?* İstanbul: Kum Saati Yayınları
- Aray, S.(1959), *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, İzmir
- Arman, H. (1969), *Piramidin Tabanı*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret
- Atatürk, M. K.(2006),*Nutuk*, Ankara,
- Ayni, M.A. (1995), *Daru'l-fünun Tarihi*, İstanbul: Pınar
- Bayur, Y.H. (1995), *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, TTK
- Criss, B. (2011), *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Cevad, M. (2002), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati*, Ankara, MEB yayınları
- Dağlı, N.-Aktürk, B. (1988), *Hükümetler ve Programları*, I. Cilt (1920-1960), Ankara: T.B.M.M yayınları
- Develioğlu, F. (1997), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitapevi
- Dölen, E. (2009), *Türkiye Üniversite Tarihi I, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Dursunoğlu, C. (1946), *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara
- Erim, N. (1953), *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Göldaş, İ.(1981a),*Milli Kurtuluş Savaşında Öğretmenler*, İstanbul: Öğretmen Dünyası
- Göldaş, İ.(1984b),*İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi*, İstanbul: Kardeşler
- Gürkan, K.İ (1971),*Darülfünun Grevi*, İstanbul
- Hemingway, E. (1988), *İşgal İstanbul'u*, İstanbul: Bilgi Yayınları
- İrtem, S.K. (1999), *Şark Meselesi, Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, İstanbul: Temel Yayınları
- Karasar, N. (2012),*Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik
- Kaya, H. (2010), *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, İstanbul: Bengi Yayınları
- Kocagöz, S. (2010), *Kalpakhılar*, İstanbul: Literatür Yayınları
- Koçer, H.A. (1992), *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: MEB
- Lewis, B. (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK Yayınları
- Marx, M. (2007), *1921 İstanbul- 1922 Ankara Makaleler- Anılar*, İstanbul: TÜSTAV
- Özdemir, H. (2003), *Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü*, T.C. Kocaeli Üniversitesi Yayınları

- Öztürk, İ.S. (2007), *Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde Mondros ve Lozan Ekleriyle*, Ankara: Fark Yayınları
- Palmer, A.(2002),*Son üç yüz yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, İstanbul: Kültür
- Seyidoğlu, H. (2002), *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Güzem Can Yayınları
- Shaw, S. ve Shaw, E.K.(1994), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: e yayınları
- Sunata, İ. H.(2012), *İstanbul'da İşgal Yılları*, İstanbul: İş Bankası
- Şimşek, K.(Ed.), (2012), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi
- Şimşir, N.B. (1973), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt-1, Ankara: TTK
- Tahir, K. (2010), *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul: İthaki
- Tahir, K. (2006), *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul: İthaki
- Tanrıöğen, A. (2009),*Bilimsel Araştırma Yöntemleri*,Ankara: Anı
- Tansel, S. (1991),*Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, İstanbul: MEB
- Temel,M.(1998),*İşgal yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı
- Toker, H.(2006), *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi
- Törenek, M.(2013),*Türk Romanında İşgal İstanbul'u*,İstanbul:Kitabevi,
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK
- Yerasimos, H. ve S.(Ed.), (1996) *Yitik Bir Kentin Düşleri ve Kabusları*,İstanbul:İletişim

TEZLER

- Aslan, B.(1991), Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum
- Aydın, M. (1998), Atatürk Dönemi Öğrenci Olayları (1918-1938), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Malatya
- Dağcı, H.(2008), Maarif Vekaleti'nin Kuruluşu ve Çağdaşlaşma Çabaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

Kalemli, H. (2013), İstanbul'un son işgal Yılı ve Tahliyesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Saylan, G.F.(2010), 1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

07 Mart 2015 tarihinde <http://www.etimolojiturkce.com> adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde

http://img04.alkislarlayasiyorum.com/images/sipsak/39059_20101006181635.jpg adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/SultanahmetMitingi.jpg> adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde <http://media.sondevir.com/250x190/2015/02/08/istanbul-ısgal.jpg> adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde <http://media.sondevir.com/250x190/2014/03/16/ısgal.jpg> adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde http://tarihgundem.com/Content/images/2651_f.jpg adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde

<http://iblog.milliyet.com.tr/imgroot/blogv7/Blog333/2012/12/12/51/392177-3-4-ead61.jpg> adresinden erişildi.

07 Mart 2015

tarihinde http://mcdn01.gittigidiyor.net/5754/tn30/57541625_tn30_0.jpg adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde

http://1000kitap.com/resimler/yazarlar/4538_Cenap_sahabettin889.jpg adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde http://www.alasayvan.com/attachments/siyasetcilerin-hayati-77089d1420102270/riza_tevfik_bolukbasi.jpg adresinden erişildi.

07 Mart 2015 tarihinde <http://www.alasayvan.com/attachments/siyasetcilerin-hayati-76781d1420015537/alikemal.jpg> adresinden erişildi.

EKLER

EK 1. GÖRSELLER

Görsel - 1: Sultan Ahmet Mitinginden bir kesi

Kaynak: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/SultanahmetMitingi.jpg>

Görsel - 2: Sultan Ahmet Mitinginden bir diğer kesit

Kaynak: http://tarihgundem.com/Content/images/2651_f.jpg

Görsel - 3: Fransız Generalin ihtişamla İstanbul'a girişi

Kaynak: <http://media.sondevir.com/250x190/2015/02/08/istanbul-iscal.jpg>

Görsel - 4: İstanbul boğazındaki işgal kuvvetlerine ait savaş gemileri

Kaynak:

http://img04.alkislarlayasiyorum.com/images/sipsak/39059_20101006181635.jpg

Görsel – 5: İstanbul'un işgal döneminde Karaköy Limanı'ndaki İngiliz birlikleri

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iscal-altindaki-istanbul>

Görsel – 6: Fransız birliklerinin İstanbul’u işgali

Kaynak: <http://iblog.milliyet.com.tr/imgroot/blogv7/Blog333/2012/12/12/51/392177-3-4-ead61.jpg>

Görsel – 7: Refet Paşa’nın İstanbul’da Karşılması

Kaynak: http://mcdn01.gittigidiyor.net/5754/tn30/57541625_tn30_0.jpg

Görsel – 8: Cenap Şahabettin

Kaynak: http://1000kitap.com/resimler/yazarlar/4538_Cenap_sahabettin889.jpg

Görsel – 9: Rıza Tefik Bölükbaşı

Kaynak: http://www.alasayvan.com/attachments/siyasetcilerin-hayati-77089d1420102270/riza_tevfik_bolukbasi.jpg

Görsel – 10: Ali Kemal

Kaynak: <http://www.alasayvan.com/attachments/siyasetcilerin-hayati-76781d1420015537/alikemal.jpg>

EK 2. İstanbul'un şekli idaresinin vilayete dönüştürüleceğine dair Vakit gazetesi

۶۰۰ میلیون قرائق تقصيمات استيموروش !

دوتوقور كرى اولدوزده ، شكاهه پر ، نئز اوليتنى اوزگرتيش اولايك كه يقدنئز يوللانى ريزه ياپديرير خويلاسته دوشمشدر

اولونكرين قايى بوقمده آقلى اشركله قلمده ديكبرلر اولونكرينده قورمده قورمادلارنى اويلا قارار ياپديرير

بوغازلر قومسيوننده حرف نظر ايتليك ...

بئاسى بائياز كيم : بوغازلر قومسيونى سانس ايدوليك دىمالى رمله ...

ايتولر كومرلار سانسى دوتوب دوشلر قورمده قارار ياپميشدر

استانبولك شكل اداره مى : ولايت

شهر ياپلار قديم و متشرب ريشه لىن اولومه توبلج اولونكند

ايتيلر ايتدك قارائيمه هيائتلك افانئى استيمور

مستمرين كئركل مئز پر يولئش شكل ايتدك دوتوقورلر حئت ايت ايتدك دوتوقور اولون پر ساندوره اميرلر ايتدك

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

بۇرچخانه مسأله سندھ يونانيليرك وضعتى

بۇرچخانه كئركل ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

اقتيلر ايتئى كى بر شكه كيريبور

قى لوانع ايتيلر ايتئى كى قود وضع ايتدكده ققط پر قود بولون اولو دوتولريك قود ايتكلى ايتدكلى لسارون ياپميشدر

EK 6.Darülfünun Hukuk Medresesi'nin Öğretim ve İdari Kadrosu (1918-1923)

Ders Yılı		1917- 1918	1918- 1919	1919- 1920	1920- 1921	1921- 1922	1922- 1923	1923- 1924
Öğretim Kadrosu	Müderris	23	12	12	21	22	22	24
	Muallim	5	10	11	4	5	5	2
	Toplam	28	22	23	25	27	27	26
İdari Kadro	Memur	9	8	7	7	7	6	7
	Müstahdem	10	8	7	7	6	6	5
	Toplam	19	16	14	14	13	12	12
Öğretim kadrosunun mezun olduğu okullar	Mektep-i Hukuk	7	8	7	7	8	8	8
	Yabancı	4	1	-	-	-	-	-
	Hukuk F.							
	Türk Y.O.	6	4	6	6	7	7	5
	Yabancı	2	1	1	1	1	1	1
	Y.O.							
	Türk ve	9	8	9	11	11	11	12
	Yabancı Y.							
	O. Ve							
	Fakülte							

Kaynak: Dölen, 2009: 563

EK 7.Darülfünun Fen ve Edebiyat Medreselerinin Öğretim ve İdari Kadroları (1918-1923)

Ders Yılı		1917- 1918	1918- 1919	1919- 1920	1920- 1921	1921- 1922	1922- 1923	1923- 1924
Fen Medresesi								
Öğretim Kadrosu	Müderris	14	12	12	12	12	12	21
	Muallim	8	8	8	9	10	10	1
	Müderris M.	6	2	2	2	1	1	1
	Müstahsır	2	1	1	1	1	1	1
	Asistan	3	2	2	2	2	2	2
	Toplam	33	25	25	26	26	26	26
İdari Kadro	Memur	7	15	15	15	15	15	13
	Müstahdem	10	12	12	12	12	12	13
	Toplam	17	27	27	27	27	27	26
Öğretim kadrosunun mezun oldukları okullar	Darülfünun	13	11	11	11	11	11	4
	Üniversite	15	7	7	8	8	8	11
	Türk Y. O.	5	7	7	7	7	7	7
Edebiyat Medresesi								
Öğretim kadrosu	Müderris	32	32	17	16	16	12	25
	Muallim ve Müderris M.	28	28	13	12	13	15	2
	Toplam	60	60	30	28	29	27	27
İdari kadro	Memur	10	10	10	10	7	9	8
	Müstahdem	14	14	14	14	10	9	9
	Toplam	24	24	24	24	17	18	17
Öğretim kadrosunun mezun oldukları okulları	Türk Y. O.	29	29	13	12	13	11	12
	Yabancı Y.O. ve Fakülteler	31	31	17	16	16	16	15

Kaynak: Dölen, 2009: 564

EK 8.Darülfünunun Çeşitli Fakültelerinden Mezun Olanlar (1918-1923)

Ders Yılı	Tıp Fakültesi			Hukuk Fakültesi	Fen Fakültesi	Edebiyat Fakültesi	Toplam
	Tıp	Eczacı	Dişçi				
1917-1918	178	15	14	23	9	-	239
1918-1919	254	15	8	37	6	-	320
1919-1920	128	16	14	218	4	12	392
1920-1921	63	40	33	44	4	8c	192
1921-1922	142	27	50	27	23a	3	272
1922-1923	95	71	80	51	21b	2d	320
Toplam	1427	275	231	1181	118	77	3309

(a) Mezunlardan sekizi Tabii İlimler ve dokuzu Kimya olmak üzere 17 si kızdır.

(b) Mezunlardan ikisi Fen, ikisi Tabii İlimler ve dördü Kimya olmak üzere sekizi kızdır.

(c) Mezunlardan biri kızdır (Coğrafya'dan Şükufe Nihal Hanım).

(d) Mezunlardan biri kızdır (Coğrafya).

Kaynak: Dölen, 2009: 565

ÖZGEÇMİŞ

13/10/1976 Yılında Ağrı ilinin Patnos ilçesinde doğdum. Lisans eğitimimi Erzurum Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği bölümünde 1993-1998 yılları arasında tamamladım. Halen Ağrı Sosyal Bilimler Lisesinde Tarih Öğretmeni olarak görev yapmaktayım.